

Kapitalizm Serisi: 1

Editor Ian Vásquez

Kapitalizm ve Küresel Refah

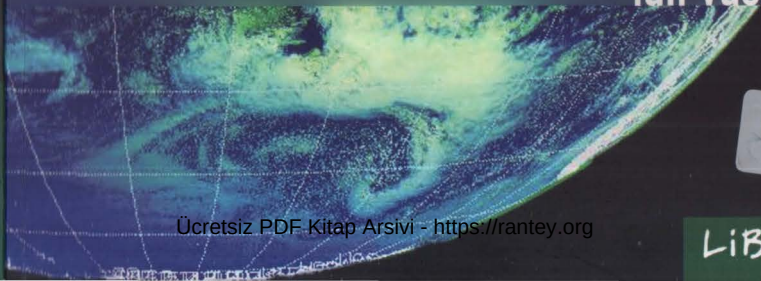
LiBeRtE

Kapitalizm ve Küresel Refah

Kapitalizm Kendini Savunuyor

Editor
Ian Vásquez

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

LiBeRtE

Editör

Ian Vásques

Kapitalizm ve Küresel Refah

Kapitalizm Kendini Savunuyor

Editörler (Türkçe)

Ömer Demir-Metin Toprak

Çevirenler

Metin Toprak (Giriş, 1-7 ve 10)

Murat Doğanlar (8 ve 9)

Ekrem Erdem (10-14)

Liberte Yayınları: 76

Kapitalizm Dizisi: 1

Global Fortune

The Stumble and Rise of World Capitalism

Editör: Ian Vásques

Kapitalizm ve Küresel Refah

Kapitalizm Kendini Savunuyor

© Liberte Yayınları

Tüm hakları saklıdır

1. Baskı Ocak 2003

ISBN: 975-6877-62-6

Yayına Hazırlayan

Halûk Kürşad Kopuzlu

Kapak Tasarımı

Oğuz Çetin

Basım

Ütopya Basın Yayın Ltd. Şti.

(312) 433 8828

Liberte Yayınları

GMK Bulvarı 108/17

06570 Maltepe-Ankara

Tel: (312) 230 8703

Faks: (312) 230 8003

e-posta: liberte@liberte.com.tr

www.liberte.com.tr

İÇİNDEKİLER

Teşekkür	i
Giriş: Küresel Ekonomiye Dönüş	1
<i>Ian Vásquez</i>	

BÖLÜM I: KÜRESEL KAPİTALİZMİN İKİNCİ ÇAĞI

1. Yeni Bin Yılda Liberalizm	15
<i>Mario Vargas Llosa</i>	
2. Küreselleşmenin Meydan Okuması: Üçüncü Yol Yok	27
<i>Deepak Lal</i>	
3. Görünmez El Ölü Ele Karşı	41
<i>Brink Lindsey</i>	
4. Son 100 Yılda ABD'de Yirmi Beş Mucizevi Gelişme	53
<i>Stephen Moore ve Julian L. Simon</i>	
5. Görülmemiş Bir Refah Yüzyılı	89
<i>Rudiger Dornbusch</i>	

BÖLÜM II: ÜLKE DENEYİMLERİ

6. Doğu Asya'da Başarısızlık ve Gelişme	113
<i>William McGurn</i>	
7. Asya'nın Korporatizm Krizi	125
<i>Tomas Larsson</i>	
8. Kore'nin Tercihi: Yaratıcı Yıkım veya Yıkıcı Reform?	159
<i>Byeong-Ho Gong</i>	

9. Lâtin Amerika'nın Bitmeyen Devrimi	173
<i>Martín Krause</i>	

10. Rusya'nın Potemkin Kapitalizmi	191
<i>Andrei Illarionov</i>	

BÖLÜM III: KÜRESEL FİNANSAL MİMARÎ VE GELECEĞİ

11. Bretton Woods: Altın Para Devri mi?	213
<i>Francis J. Gavin</i>	

12. Uluslararası Para Fonu: Nihai Ödünç Mercii veya Vazgeçilemez Ödünç Mercii?	227
<i>Onno De Beaufort Wijnholds ve Arend Kapteyn</i>	

13. Küresel Finansal Piyasalar Ve Uluslararası Para Fonu	243
<i>Lawrence H. White</i>	

14. Uluslararası Finansa Alacaklı-Borçlu İlişkisinin Onarımı	261
<i>Ian Vásquez</i>	

Yazarlar	287
-----------------	------------

Teşekkür

Bu kitabın yayını, bazı kişilerin desteği ve işbirliği olmasaydı mümkün olmayacaktı. Bu projenin önemini takdir ettikleri ve şevkle destekledikleri için Cato Enstitüsü Başkanı Edward H. Crane ve başkan yardımcısı David Boaz'a minnettarım. Enstitü'nün Küresel Ekonomik Özgürlük Projesinin direktörü olarak bütün çalışmalarında olduğu gibi, bu çalışmamda da değer biçilemez tavsiye ve özendirmelerin kaynağı olarak Enstitü'nün savunma ve dış politika araştırmalarından sorumlu başkan yardımcısı Ted Galen Carpenter'a güvenebildim. Jacobo Rodriguez, Küresel Ekonomik Özgürlük Projesinin direktör asistanı olarak, Haziran 1999 Cato konferansında bu kitabın bir çok bölümünün ilk sunumunun yapıldığı “Küresel Müdahalecilikte Kriz”in organizasyonundaki yardımları için özel bir teşekkürü hak etmiştir.

Teşekkür etmek istediğim diğer arkadaş ve meslektaşlarım da var: Yayın takvimine uymamda büyük özen gösteren Cato yayın direktörü David Lampo; yayının çeşitli aşamalarında müsveddelerin gözden geçirilmesinde katkıda bulunan Pat Bullock ve Megan Brumleve; kitabın kalitesini geliştirmede basım editörleri Dolores Morrissy ve Bill Kloman; kitabın temasına uygun çekici bir kapak yapan kapak editörleri; ve kaynakları kontrol etmek için saatler harcayan Pablo Garcia Albano. Gelecekte daha uzun bir süre bizi ilgilendirecek bir konunun anlaşılmasına katkıda bulundukları için bu cildin yazarlarına özellikle şükran borçluyum.

Giriş: Küresel Ekonomiye Dönüş*

Ian Vásquez

İki dünya savaşı, Büyük Depresyon ve 19. yüzyılda başlayan liberal ekonomik düzeni kesintiye uğratan sosyalizm tecrübelerinden sonra; dünya ekonomisi şimdi, daha önce tanıştığı küreselleşme ortamına geri dönüyor. 1970'lerde, dünya ekonomik hasılasının içinde ticaretin payı, I. Dünya Savaşı öncesinin en yüksek seviyesine ulaşmıştı.¹ Son 20 yıl boyunca uluslararası entegrasyon, sermaye kontrollerinin serbestleşmesi, dış ticaret engellerinin azaltılması, devrim niteliğindeki teknolojik gelişmeler ve merkezi plânlanmanın dramatik çöküşünün ardından artmaya devam etmektedir.

Dünya nüfusunun çoğunluğunun ekonomik olarak özgür olmayan ülkelerde yaşadığı ve sadece dünya nüfusunun yüzde 20'sinin açık ekonomilerde yaşadığı 1950'ler ve 1960'lar ile karşılaştırıldığında,² bugünkü küresel kapitalizm çağı emsalsiz gözükmektedir. John Maynard Keynes'in 1914 öncesi dünya tanımı, bize o dönemde genişleyen bir küresel ekonominin olduğunu açık bir şekilde göstermesine rağmen, bu yargı geçerlidir?

Londra'da oturan bir kimse, çayını yatağında yudumlarken, telefonla bütün dünyadaki çeşitli ürünlerden uygun gördüğü miktarı sipariş verebilir, evine erken teslimini gayet makul olarak umabilir; bu kişi yine aynı anda ve aynı şekilde servetini dünyanın dört bir yerindeki doğal kaynaklara ve yeni girişimlere yatırabilir ve herhangi bir zahmete katlanmadan ve çaba harcamadan bunların semeresini ve avantajlarını paylaşabilir... Bu gelirini, eğer dilerse, hemen sağlama alabilir, ucuz ve konforlu taşıma araçlarıyla herhangi başka bir ülkeye veya iklime pasaport veya diğer herhangi bir formalite gerekmesizin aktarabilir. Elverişli görünen değerli metallerin arzı için hizmetçisini, bir bankarın yakın bir ofisine kurye olarak gönderebilir; ve sonra da dini, dili veya gelenekleri hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığını

Çeviren: Metin Toprak.

¹ Uluslararası Para Fonu, *World Economic Outlook* (Washington: IMF, Mayıs 1997), s. 112.

² Jeffrey D. Sachs ve Andrew Warner, "Economic Reform and the Process of Global Integration," *Development Discussion Paper*, no. 552, Harvard Institute of International Development, Eylül 1996, s. 12.

yurtdışındaki yabancı konaklama yerlerine gidebilir, nakit servetini üzerinde taşıyınca kendisine yapılabilecek en küçük bir müdahaleye şaşırıp büyük ölçüde mağdur edildiğini düşünebilir. Fakat hepsinden daha önemlisi, bir gelişme veya sapma hariç, bu olayları normal, kaçınılmaz ve devamlılık arz eden olaylar olarak görür.³

Kapitalizmin iki dönemi arasındaki önemli farklılıklar, 20. yüzyıl sırasında devletin büyümesinden kaynaklanmaktadır. Örneğin, merkez bankaları, resmî paralar ve çeşitli döviz kuru rejimleri altın standardının yerini almıştır. Zengin ülkeler şimdilerde dışarıdan gelen göçlere karşıdır, Deepak Lal'ın bu kitaptaki makalesinde açıkladığı üzere, yurttaslılıkta mülkiyet hakkı yaratan refah devletlerinin yükselişinin bir sonucu olarak, geniş kısıtlamalar getirmektedirler. Bununla birlikte dünya bugün, kriterlerin çoğunluğuna göre, 100 yıl öncesinden daha fazla entegre olmuştur.⁴ Dış ticaretin hacmi daha geniştir, brüt sermaye hareketleri (şimdi günlük 1.5 trilyon dolar civarındadır) çok daha büyüktür, sınır ötesi ödünçler daha fazla çeşitlenmiştir ve uluslararası üretim daha karmaşıktır. Bundan başka, geleneksel olarak olan yoksul Lâtin Amerika ve Asya ulusları, yüksek ve kendi kendini besleyen büyüme oranlarına sahiptirler; bu da Batının, çarpıcı biçimde yoksulluktan kurtuluşunun tekrarlanabilecek bir tecrübe olduğunun bir işaretidir.⁵

Fakat küresel ekonomiye dönüş, Asya ve başka yerlerde meydana gelen finansal karışıklıklar eşlik etmektedir. Bu da, istikrarsızlığı ve yoksulluğu yaygınlaştıran kusurlu piyasalara yönelik bir dizi eleştirinin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Rusya rublesi Ağustos 1998'de çöktüğünde finansçı George Soros "artık şimdi, piyasa fundamentalizmi, açık toplum için başka herhangi bir totalitercilikten daha büyük bir tehdittir"⁶ demekteydi. Başkan Clinton'ın "küresel ekonomiye bir insanî çehre katma"⁷

³ John Maynard Keynes, *The Economic Consequences of the Peace*, (New York: Harcourt, Brace and Howe, 1920), s. 11-12.

⁴ Bkz. Michael D. Bordo, Barry Eichengreen, ve Douglas Irwin, "Is Globalization Today Really Different Than Globalization a Hundred Years Ago?" in Brookings Trade Forum 1999, ed. Susan M. Collins ve Robert Z. Lawrence (Washington: Brookings Institution Press, 1999), s. 1-72.

⁵ Andrea Boltho ve Gianni Toniolo, "The Assessment: The Twentieth Century-Achievements, Failures, Lessons," *Oxford Review of Economic Policy* 15, no. 4 (1999): 4.

⁶ David E. Sanger'den aktarılmıştır, "Clinton Appeals for Joint Attack in Economic Crisis," *New York Times*, 6 Ekim 1998, s. A12. *Business Week* de bunu deklere etmiştir: "Birinci ve en büyük görev, küreselleşmenin salıverdiği piyasalardaki anarşiyi uysallaştırmaktır." Bkz. Michael J. Mandel ve Dean Foust, "How to Reshape the World Financial System," *Business Week*, 12 Ekim 1998, s. 113.

⁷ William Jefferson Clinton, "State of the Union Address," 19 Ocak 1999.

çağrısı ve Uluslararası Para Fonu'nun görünüşte serbest piyasayı güçlendirme niyeti ile Brezilya, Rusya ve Asya ülkelerini kurtarma operasyonları, kapitalizmin bir şekilde başarısız olduğu düşüncesine katkıda bulundu. Gazeteci William Greider “hiç düzenlenmemiş piyasaların, toplumu mutlak egemen devletten daha erdemlice yöneteceği önermesinin realite tarafından paramparça edildiğini”⁸ ilân etmektedir.

Bu kitabın amacı, bu tür cüretli iddiaları değerlendirmek ve kapitalizmin genişlemesinin beşerî gelişmeye yaptığı katkıların dökümünü çıkarmaktır. Yazarlar, son yıllarda ekonomik krizlere direnemeyen ülkelerin aşırı piyasa reformlarından ziyade, gerçekte devlet müdahaleciliğinin olumsuz uygulamalarından mustarip olduğunu belgelemektedirler. Gerçekten, 1994'te Meksika ile başlayan krizlerde, hükümetlerin aşağıdaki yanlış politikaların değişik bileşimlerini takip ettikleri görülmektedir: ayarlanabilir sabit kur sistemi, devlet-korumalı bankalar, sorumsuz para ve maliye politikaları, devlet-yönelimli krediler ve yerli firma ve endüstrilere verilen açık veya örtük devlet garantisi. Diğer yandan, güçlü ekonomisi olan ülkeler, bu sözde bulaşıcılığın kurbanı olmamışlardır. Bu nedenle, kapitalizmin krizi bir yana, gerçek bir uluslararası finansal krizden bahsetmek bile güçtür.

20. yüzyılın gerçek krizi başka türdür. Gerçekten, son 100 yılın en açık derslerinden birisi, ithal ikamesinin içe-dönük ekonomi politikaları, kalkınma plânlamacılığı, sermaye hareketleri ve devlet-mülkiyetindeki üretimin hem Üçüncü Dünyayı hem de sosyalist ulusları yoksullaştırmasıdır. 1990'ların en önemli derslerinden birisi, piyasa ve müdahaleci politikaların tutarsız bir karmasının -sermaye hareketlerini serbestleştirdikten sonra ayarlanabilir sabit döviz kuru sistemini sürdürme gibi- ekonomik felâketin bir habercisi olduğudur. Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için mücadele, küreselleşme sürecinin devamını sağlama ve liberal bir dünya ekonomisinin muazzam nimetlerini unutmamaktır.

Kapitalizmin Yayılması

Mario Várgas Llosa, bu kitaptaki makalesinde “özgürlüğün, uzun beşerî uygarlık tarihinde olağanüstü ilerlemelere yol açtığını sembolleştiren doktrininin, diğer bütün doktrinlerden daha fazla, liberalizm olduğunu”

⁸ William Greider, “Breakdown of Free Market Orthodoxy,” *Washington Post*, 7 Ekim 1998, s. A21.

açıklamaktadır. Her ne kadar klâsik liberalizm büyük fikir kavgasında totaliteryenizmin çeşitli biçimlerine göre üstünlük kazansa da, Vargas Llosa kendimizden hoşnut olmamamız konusunda bizi uyarıyor. Ona göre, şablonlar ve karikatürler ekonomik ve politik özgürlüğü zayıflatmak için kullanılmaktadır. Bu stratejinin göze çarpan yönü, toplumdaki hemen her sosyal ve ekonomik hastalığı açıklamak için “neoliberal” teriminin alaycı bir şekilde sık sık kullanılmasıdır.⁹

Birçok liberale rastlayan ancak hiçbir neoliberele rastlamayan Vargas Llosa'a göre, bu terim bir korkuluktur ve küreselleşmeyi hedefleyen yanlış eleştirilerin çoğunun amblemi olmuştur. Örneğin, çok sık işitilen çok uluslu şirketlerin herhangi bir cezaya uğramadıkları suçlamasına karşılık olarak, Vargas Llosa özgür bir toplum için uygun kurumsal çerçevenin tesis edilmesi gereğini vurgulamaktadır: “Eğer birçok gelişmekte olan ülkede çok uluslu şirketlerin davranış tarzı ayıplanıyorsa; nihai sorumluluk, ekonomik, toplumsal ve politik yaşamda oyunun kurallarını belirleyenlerindir. “ Böylece, Vargas Llosa kapitalist demokrasilerin gelişmekte olan ülkelerde hukuk devletini ve ekonomik ve siyasî çoğulculuğu ellerinden geldiği kadar geliştirmelerini istemektedir.

Deepak Lal, serbest piyasa ve sosyalizm arasında üçüncü bir yolun olmadığı konusunda hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeleri uyarıyor. Vargas Llosa'nın aksine, Lal demokrasi ve kalkınma arasında bir bağ kurmanın gerekli olmadığını düşünüyor. Lal'a göre, gelişmekte olan ülkeler Batılılaşmadan modernize olabilirler. Yoksul ülkelerdeki insanlar ekonomik özgürlüğe kolaylıkla intibak edebilirler ve bunu elde etmeye heveslidirler. Fakat “kozmolojik inançlar”ın gelişmesi zaman alır ve Batının geliştirmek istediği birçok değerle bağdaşık olmayabilir.

Bu yüzden, Lal “Batının merkezdeki alışkanlıklarını bütün dünyaya kabul ettirmek için artan çabaları”na karşı uyarılmaktadır. Batının işgücü,

⁹ Bu eğilim özellikle Meksika'da 1994 yılındaki peso krizinden sonra kendisini göstermektedir. İronik olarak, çok az kişi Milton Friedman'ın 1992'deki Meksika ziyaretini hatırlıyor. Bu ziyarette Friedman, üzerine basa basa enflasyonist ve istikrarsızlaştırıcı potansiyelinden dolayı ülkenin bir an önce ayarlanabilir sabit döviz kuru sisteminden ayrılmasını önermişti. Bkz. Hiram Ordóñez Morales, “Necesario Liberar la Paridad Cambiaria del Peso Frente al Dólar: Friedman” (Friedman: It's necessary to liberalize the Peso-dollar Exchange Rate) *El Economista* (Mexico City), 20 Mayıs 1992. O zaman, bu öneri iş dünyasının önemli kişileri, hükümetteki parti, basın ve aşırı sol tarafından ciddi eleştirilere uğradı. Önde gelen finansal gazetelerden *El Financiero*'nın bir baskısındaki başlık bu duyguyu “Friedman Meksika Tarihini en az düzeyde dahi anlamamıştır, PRI ve PRD diyor” cümlesiyle ifade ediyor (26 Mayıs 1992).

çevre ve diğer standartlar ve çoğulcu demokrasi konusundaki ısrarı Lal'a 19. yüzyıl emperyalizmini hatırlatmaktadır. Emperyalizm, o dönemdeki liberal ekonomik düzenin çözülmesine yardımcı olmuştur. Bu özellikle bir şanssızlıktır, çünkü küreselleşmenin birinci çağına çökmesine yol açan diğer başlıca faktörler bugün mevcut değildir. Lal "eğer Batı ahlâkî savaşını (moral crusade) küreselleşmenin ortaya çıkış süreçlerine sıkı sıkıya bağlarsa, küreselleşme sürecine karşı güçlü tepki tehlikesi doğacaktır" sonucuna varmaktadır.

Brink Lindsey'e göre, küresel kapitalizm için verilen mücadelede, liberal düşünce uzun-dönem avantajına ne yazık ki sahip değildir. Lindsey, son finansal krizlerin kısıtsız kapitalizmin sonucu olduğunu iddia edenlerin argümanlarını analiz etmektedir. Lindsey, argümanların "hakikati mükemmel biçimde tersine çevirmede aydınlatıcı oldukları" sonucuna varmaktadır.

Dünya, 20. yüzyıldaki felâketlere yol açtığı ileri sürülen, piyasalara karşı aşırı bir güvene şahit olmamıştır. Lindsey, ekonomik istikrarsızlık hastalığına yol açan piyasa karşıtı güçlerin kataloğunu hazırlamakta ve dünya ekonomisini değiştiren dinamiklere işaret etmektedir. 100 yıl önce vücut bulan küresel ekonomi, ekonomik milliyetçiliğin ve piyasalara olan inancın büyük ölçüde kaybolması sonucu bir sona gelmişti. Bugün, aksine, "küreselleşme devleti zayıflatmakla suçlansa da, daha güçlü tarihsel nedensellik akımları gerçekten tam aksi yöndedir: uluslararası piyasa ilişkilerine ayak basacak bir yer kazandıran şey, devletin geri çekilmesidir". Lindsey, serbestleşmenin devam edeceğini, ancak piyasa ekonomisine yönelik devletçi çarpıtmaların yaygın biçimde varolması nedeniyle bu sürecin düzensiz olarak reform-kriz-reform örgüsüyle gerçekleşeceğini tahmin etmektedir.

Serbestleşmenin mükâfatı dünyanın sürekli olarak en açık ekonomilerinden birisi olan ABD tarafından yeteri miktarda kanıtlanmaktadır. Stephen Moore ve merhum Julian Simon 25 ABD trendini ele alarak bir sonuca varmışlardır: "20. yüzyılda ABD'de yaşayan insanların beşerî koşullarında meydana gelen gelişmeler, insanlık tarihinin bütün önceki yüzyıllarında meydana gelen gelişmelerden daha fazladır. "Son 100 yıl içinde, sağlık, enünyet, çevresel kalite ve tüketici mal ve hizmetlerinin karşılanabilirliği gibi hemen her konudaki göstergelerde hızlı ve çarpıcı gelişmeler ortaya çıkmıştır. Örneğin, ABD doğuşta yaşam ümidi 47'den 77'ye yükselmiştir. Tarımsal verimlilik 5 katından 10 katına yükselmiş, binlerce Amerikalının ölümüne neden olan hastalıklar ortadan kalkmıştır. Kişi başına düşen yıllık gelir 5 bin dolardan 30 bin dolara yükselmiştir. Moore ve Simon

20. yüzyıldaki kazanımların uzun-dönem trendinin bir parçası olduğuna inanılmaktadır. Bu kazanımların tersine çevrilmesi neredeyse imkânsızdır; çünkü bunlar büyük oranda bilgide meydana gelen gelişmelere dayanmaktadır ve enformasyon çağında bilginin silinmesi veya bastırılması güçtür.

Rudiger Dornbusch'un bu kitaptaki makalesinde işaret ettiği gibi, 20. yüzyıl sadece zengin ülkeler için değil, genel olarak bütün insanlık için bir eşsiz refah dönemidir. Bu, özellikle son 30 yıllık dönem için doğrudur. Bu dönemde gelişmekte olan ülkeler, sürdürülebilir yüksek büyüme oranları yaşamışlardır. Dornbusch'un gözlemlerine göre gelişmişlik göstergelerinin çoğunda, "bugün durduğumuz yerle karşılaştırıldığında, 1900 taş devriydi." Dünya savaşları ve Büyük Depresyon trajediye dönüşse de, yaşam standartlarında kaydedilen hızlı iyileşmelerin çoğunluğuna giden yolda sadece geçici aksamalar olarak görülmelidir. Dornbusch, dünya ekonomisini doğru hat üzerinde tutmak için, Avrupa'da düzenlemelerin kaldırılması ve Japonya'nın izlediği daha fazla genişletici para politikasını da içeren "refah politikalarının ağır bir dozunu" tavsiye etmektedir.

Asya, Lâtin Amerika ve Rusya

1997 yılında Tayland, Güney Kore ve Endonezya'da para ve finansal krizler patlak verdiğinde, birçok gözlemci "Asya mucizesi"nin bir aldatmaca olduğu sonucuna varmıştı. Bill McGurn, ortaya her ne kadar bazı karışıklıklar olsa da, Doğu Asya ülkelerinin son birkaç on yılda milyonlarca insanı yoksulluktan çekip çıkarmada kayda değer bir başarı sağladığını anlatmaktadır. McGurn, küreselleşmeyi kötüleyenlerin Asya'nın başarısızlığını abartmalarına karşılık, bazı küreselleşme taraftarlarının da Asya'nın başarısını fazla büyüttüklerine dikkat çekmektedir. Bütün bunlardan sonra bölgedeki birçok ülke, hiç de etkin olmayan sermaye tahsisi sistemlerini hâlâ sürdürmektedir. Kriz sırasında en çok sıkıntıyı, hükümetçe yönetilen (government-directed) kredilerin yaygın olduğu ve politik gerekçelerle bazı endüstrilerin sürekli korunduğu bir ekonomik yapıya sahip olan ülkeler çekmişlerdir (meselâ Kore ve Endonezya). Daha az müdahale edenler, daha iyi durumda olmuştur (Hong Kong ve Singapur). Bu nedenle Asya ülkelerinde uygulanan farklı politikalar, bölgenin sorunlarının çözümü konusunda ipuçları vermektedir: Sıkıntıya düşen uluslar Asya-tipi korporatizmden uzaklaşmalı ve serbestleşmeye yönelmelidir.

Thomas Larsson, Asya'daki çöküntünün nedenleri konusunda McGurn ile aynı fikirdedir. Hükümet ve iş dünyası arasındaki sıkı bağlar, büyük

çaptaki yanlış yatırımın piyasadan ziyade politika tarafından belirlenmesine yol açmaktadır. Kriz bir kere patlak verince, IMF açıkça iflâs etmiş kurumların kurtarılması için yardım ederek ve uzun bürokratik görüşme sürecinde bölgede belirsizlik yaratarak krizi derinleştirmiştir. Lars-son, bölgenin son ekonomik iyileşmesinin büyük ölçüde döviz kurlarında ve faiz oranlarındaki düşüşlerle sağlandığını, fakat temel yapısal reformların hâlâ yürürlüğe konmadığını gözlemlemiştir. Larsson, küreselleşmenin bu reformları destekleyeceğine inanmakta ve bölgedeki diktatörlerin daha önce halklarını bastırmak için etkili biçimde kullandıkları sermaye kontrolleri gibi önlemlerin, “insanî yüzlü küreselleşmeyi” savunan birçok Batılı tarafından önerilmesini ise ironik bulmaktadır.

Byeong-Ho Gong, ülkenin finansal krizine yol açan “Kore hastalığı”nı tasvir etmekte ve krizin kendisinin Kore’yi işgücü, endüstriyel, finansal ve kamu kesimi alanlarında geniş reformlar başlatmaya zorladığını anlatmaktadır. Kore ekonomisi hızla iyileşmiştir, fakat, Gong’a göre, “hükümetin ekonomik çabalarının, Kore ekonomisinin temellerini güçlendirdiği sonucuna varılması” yanıltıcı olacaktır. Kore, halen bir paradigma değişimine ihtiyaç duymaktadır. Hükümet, piyasayı esas alan finansal sistemin bir yaratıcı yıkım süreci yoluyla *chaebol*’ü (büyük holdingler) yeniden yapılandırmasına izin vermek yerine, bankaları millileştirmiş ve chaebol’ün belirli iş alanları ile uğraşması için yol göstermiştir. Gong, yeni oluşturulan endüstri politikasını yıkıcı reform olarak nitelemekte ve ülkeyi ilk olarak sıkıntıya sokan aynı tür bir hükümet-iş dünyası ilişkisi olduğu için de büyük kaygı duymaktadır.

Martín Krause, bu kitaptaki makalesinde, popülizmin peşpeşe gelen devreleri ve IMF öncülüğündeki uyum programlarından sonra Lâtin Amerika’nın 1990’larda ortaya çıkışını, geniş kapsamlı piyasa reformlarının başlamasıyla ilişkilendirmektedir. Bu değişimler dışarıdan empoze edilmemiş; daha ziyade, bölgede devlet öncülüğünde kasvetli kalkınma plânlamacılığı tecrübelerine dayanan Lâtin Amerikan mutabakatından doğmuştur. Ancak, Meksika pesosunun ve Brezilya realinin çökmesi ve Ekvador ve Venezuela ekonomilerinin altüst olması, bölgedeki serbest piyasa devriminin henüz tamamlanmadığını göstermektedir.

Krause’a göre, kalan gündem fiskal reform (hem vergi oranları hem de vergiden kaçınma yüksek düzeydedir), kurumsal reform (birçok ülkede güçler ayrımı hâlâ mevcut değildir) ve deregülasyondur (bürokratik engeller girişimci faaliyetlerini güçleştirmekte ve küçük ve orta boy işletmelere zarar vermektedir). Aynı şekilde, Lâtin Amerika hükümetleri toplumsal

hizmetler alanında reform yapmamışlardır. Oysa bu alanlara daha fazla kaynak ayırmış ancak ya çok az sonuç almış veya hiç sonuç alamamışlardır. Krause, bu tür reformları tamamlamadaki başarısızlığın, sosyal ve ekonomik karışıklıkların periyodik olarak patlak vermesine yol açacağı sonucuna varmaktadır.

Andrei Illarionov'a göre, Rusya'daki dokuz yıllık "reformlar" ülkeyi plândan piyasaya güç belâ getirmiştir. Gerçekten dünyada Rusya hâlâ ekonomik olarak en az serbest olan ülkeler arasındadır. "Yıllarca yanlış yönlendirici politikaların bir sonucu" olan 1998 finansal krizi, ülkedeki düşük enflasyon ve döviz kuru istikrarı gibi birkaç başarıyı da silip süpürmüştür. Illarionov, yozlaşma belâsına maruz hükümetin, ekonomiye artan ölçüde müdahale ettiği ve "yurtiçi ekonomik serbestleşmenin 1992 ortasında fiilen durduğu" bir ülkeyi betimlemektedir. Rusya'da son sekiz yıldaki gerçek kavga, liberal reformcular ile modası geçmiş devletçiler arasında değil, ekonomik kaynakları dağıtma yetkisine sahip devlet kurumları üzerindeki kontrolü kim ya da kimin takımının kazanacağı konusunda yapılmıştır.

Ne yazık ki, IMF ve diğer yol gösterici kurumlar, Rusya'ya 25 milyar dolar kredi sağlayarak bu durumun devam etmesine yardım etmişlerdir. Illarionov, Moskova'nın yıllardır reformlarla ilgilenmediği için, IMF kredilerinin gerçekte "tutarlı ekonomik stratejinin uygulanmasını ertelediğini... ve ulusal otoritelerin ekonomi politikasında acı verici fakat gerekli değişimleri yapmada isteksiz olmaları sonucunu doğurduğunu" ileri sürmektedir. Ancak birçok Rus'un zihninde, "geçiş" döneminin en ters ve cesaret kırıcı mirası, bizzat serbest piyasanın kendisinin güvenilmez olduğu inancıdır.

Uluslararası Finansal Sistem

1997'den beri, IMF öncülüğünde 180 milyar doları aşan kurtarma paketlerinin eşlik ettiği finansal krizlerin sıklığının ve şiddetinin artması, "küresel finansal mimarının" yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır. İstikrarsızlık, birçok gözlemcinin IMF'nin uluslararası ayarlanabilir sabit kur sistemini yönettiği Bretton Woods'un altın çağına özlemle bakmasına neden olmuştur. Örneğin, İngiliz başbakan Tony Blair, "gelecek bin yıl için yeni bir Bretton Woods"¹⁰ çağrısı yapmıştır. Francis Gavin, Bretton Woods'un gerçekte işleyip işlemediğini sorgulamaktadır.

Gavin'e göre, Bretton Woods sistemi başarısız olmaya mahkûmdur, çünkü, ayarlanabilir sabit kur sistemine ve bağımsız para politikasına da-

¹⁰ Aktaran David Wighton, "Blair Urges Big IMF Overhaul," *Financial Times*, 28 Eylül 1998, s. 4.

yanması, 1950'lerde para konvertibilitesi gündeme geldiğinde, sistemi istikrarsız olmaya eğilimli kılmıştır. Güvenilir bir ayarlama mekanizmasının olmaması durumunda, ülkeler döviz kuru paritelerini aniden ve büyük ölçüde IMF onayı olmadan değiştirdikçe, bu sistem krizden krize gidecektir. Bretton Woods'a olan bugünkü nostalji, bugün çok daha temelsizdir; dünyanın başlıca ülkeleri esnek döviz kurlarına yönelmektedir.

Daha liberal bir dünya ekonomisi, ödünç verenlerin ve alanların yatırımlarında daha fazla sorumluluk almalarını gerektirmektedir. Onno de Beaufort Wijnholds ve Arend Kapteyn'in, IMF'nin uluslararası nihaî ödünç merciine dönüştürülme önerilerine karşı çıkmalarının bir nedeni de budur. Yerli merkez bankalarından farklı olarak IMF'nin kendi parasını basma yeteneği olmadığı gibi, likidite sağladığı varlıkların işleyiş durumunu da fiilen gözetleyemez. Sadece, böyle bir işlev uygulanabilir olmadığı için değil, aynı zamanda son IMF finansal paketlerinin bir parçası olan ahlâkî tehlikeyi (moral hazard) artıracak için de karşı çıkmaktadırlar. Wijnholds ve Kapteyn, IMF'nin vazgeçilmez bir ödünç verme mercii olarak halen bir rol alması gerektiğine inanmakta, ancak geniş ölçekli finansman sağlama durumlarında "IMF'nin yanlış yöne kayma tehlikesi" olduğunu düşünmektedir.

İzleyen iki makalede Larry White ve ben daha ileri gidiyoruz. White, Fon'un uluslararası nihaî ödünç verici olmaması gerektiği fikrindedir ve gelişmekte olan ülkelerin IMF olmadan daha iyi durumda olacaklarını ileri sürmektedir. Millî resmî paraların olduğu bir dünyada, bugünkü uluslararası finansal sisteme alternatif olan laissez faire sistemi, serbest piyasalarla bağdaşık olan sadece iki döviz kuru sistemiyle karakterize edilebilir: serbest dalgalanan kurlar ve tam sabit kurlar.

Sabit döviz kuru sisteminde, resmî bir nihaî ödünç vericinin olmaması (dolarizasyon ve para kurullarında olduğu gibi), hiçbir nihaî ödünç vericinin olmaması anlamına gelmez; özel sektördeki ödünç vericiler bu işlevi görebilirler ve görmüşlerdir. Esnek döviz kuru sisteminin dezavantajı, yerli merkez bankalarının varlığının döviz kurundaki dalgalanma riskini artırmasıdır.

Tarihsel kayıtlar, laissez faire'e en yakın olan bankacılık sistemlerinde bulaşma etkileri neredeyse hiç yoktur. Aksine, IMF ödünçleri, riskli yatırım davranışını sübvans etme yoluyla, bulaşmayı artırmaktadır. IMF müdahalelerini sona erdirmeye, bu tür ahlâkî zaafları büyük ölçüde azaltacaktır.

Son bölümde, IMF'nin uluslararası ekonomide, nasıl kriz üreten sistemin merkezinde olduğunu anlatıyorum. Gerçekten, son yirmi yılda, 1990'lardaki finansal krizlerin gösterdiği gibi ödünç verenler ve alanlar arasındaki ilişkinin tam olarak işlemeyişi daha şiddetli olmaya başlamıştır. Genelde IMF öncülüğündeki resmî ödünç verme ve aracılık yoluyla, yetkililer finansal kargaşanın yayılmasını durdurma gayretiyle, mutlak bir ödememezi olasılığını azaltırlar. Fakat bu strateji ekonomik realiteye karşı yatırımcıları ve borçluları korumaktadır.

Tarihî tecrübe, finansal krizleri ele almada alacaklı ve borçlular arasındaki iki-taraflı doğrudan pazarlığın, IMF'nin sıkıntı verici üçüncü taraf olarak devreye girdiği bugünkü yaklaşıma göre daha az sarsıcı olduğunu göstermektedir. Gerçekten, 19. ve 20. yüzyıldaki özel sektör yatırımcıları kolektif-eylem sorunlarını muntazaman çözmüş ve bugün resmî ödünç verme kurumlarının sunmayı amaçladıkları kamusal mal olarak isimlendirilen hizmetleri yerine getirmişlerdir. Yükümlülükleri yerine getirememe veya bu yönde ciddi bir olasılık, borçlu ülkeye reform şartıyla verilmekte olan borcun yeniden görüşülmesine yol açmaktadır.

Diğer yandan, Rusya, Brezilya ve Doğu Asya'daki son tecrübelerin kanıtladığı gibi IMF müdahaleleri, güvenilir bir şartlılığa dayanan temel reformlar olarak nitelendirilmemiştir. 1980'lerin Üçüncü Dünya krizi de, IMF kredilerinin iyileşmeyi yıllarca erteleyerek, bütün taraflar için bir kazananın ve kaybedenin olmadığı bir durum yarattığını göstermektedir. Ben IMF'yi kapatmayı savunuyorum, çünkü müdahaleleri liberal dünya ekonomisinde giderek daha fazla kargaşaya yol açmaktadır. IMF'nin olmadığı bir dünyada, ekonomik kararlar daha fazla adem-i merkeziyetçi olacak ve sigorta, kredi ve takip alanındaki piyasa kurumları uluslararası finansal sisteme sürekli müdahalelerden daha çok istikrar getirecektir.

Küresel Kader

İnsanlığın refahı, büyük ölçüde, bizzat kapitalizmin kendi kaderine bağlıdır. Liberal kurumlara olan inancın kaybolmaması için kapitalizmin tekrar “tökezlemesine” izin vermemeliyiz. Eğer izin verirse, bunun sonuçları dünya refah ve barışını yıkıma uğratacaktır. Bu nedenle, politika-belirleyicilerini ve halkın çoğunu etkileyecek sürekli mitlere dönüşmeden önce, küresel kapitalizmle ilgili yanlış anlayışların ortadan kaldırılması son derece büyük önem taşımaktadır.

Bu kitap bu çabaya katkı yapmaya girişmektedir. Burada makaleleri bulunan yazarlar, küreselleşme ile başlayan ve yine bununla sona eren bir yüzyıldan çıkardıkları derslerle, küresel kapitalizmin yeni döneminin başarı şansı için genelde iyimser bir görüşe sahiptirler. Bu yazarların duyguları Vargas Llosa tarafından şöyle özetlenmektedir: “Liberalizmin başarılarını sükûnet ve neşeyle kutlamalıyız, ancak zafer kasılmasıyla değil... Çünkü, yapılmak üzere geri kalan işler hâlâ çok daha önemlidir.”

BÖLÜM I

KÜRESEL KAPİTALİZMİN İKİNCİ ÇAĞI

1. Yeni Bin Yılda Liberalizm*

Mario Vargues Llosa

Kısa bir süre önce, İspanya'nın Malaga vilâyetine bağlı küçük bir ilçe olan El Borge'un şehir konseyi, şehir halkından bin kişi üzerinde bir halkoylaması yaptı. Vatandaşlardan iki alternatif arasında karar vermeleri istendi: hümanite ve neoliberalizm. Oylamanın sonucunda, hümanite için 515, neoliberalizm için ise 4 oy çıktı. O zamandan bu yana, kendi kafamda bu dört oyun çözümlemesini yapamadım. Böyle bir dramatik ikilem karşısında, bu dört eski tüfek, neoliberalizmin ölümü hatırlatan korkuluğu adına, hümaniteye karşı hücumda tereddüt etmemiştir. Bu dördü soytarı mıydı bilge miydi? Bu bir "Borge tipi" şaka mıydı, oylamanın tamamen gülünç olmasının bir işareti miydi?

Çok fazla zaman geçmeden, Chiapas'da Komutan Marcos tarafından neoliberalizme karşı bir Uluslararası Kongre düzenlendi. Marcos, Batının gülünç, medya-güdümlü siyasetinin son kahramanıdır. Katılımcılar arasında birçok Hollywood ünlüsü, geç kalmış bir Galyacı (arkadaşım Regis Debray), toplantıya sosyalist kutsamasını katan Başkan François Mitterrand'ın dul eşi Danielle Mitterrand vardı.

Bunlar tuhaf olaylar, fakat bunları beşerî ahmaklığın önemsiz gelgitleri olarak kaydetmek ciddi bir yanlış olacaktır. Gerçekten bunlar, geniş politik ve ideolojik hareketin gergin, aşırı uçları olup köklerini solun, merkezin ve sağın çeşitli kesimlerinde güçlü şekilde bulurlar ve insanlığın sorunlarının çözümünde bir araç olarak özgürlük konusunda ciddi bir güvensizlikte birleşirler. Bunlar korkularını yeni bir hayaletle kurguluyor ve adına da "neoliberalizm" diyorlar. Sosyologların ve siyaset bilimcilerin karmaşık betimlemesiyle bu aynı zamanda hem bugünkü hem de dünya tarihindeki geçmiş felâketlerin günah keçisi gibi "tek düşünce" olarak da kabul edilir.

Paris, Harvard ve Meksika üniversitelerinin akıllı profesörleri, serbest piyasaların zengini daha zengin, yoksulu daha yoksul yapmaktan başka

Bu yazı, İngilizce'ye Tom Jenney tarafından, İngilizce'den Türkçe'ye ise Metin Toprak tarafından çevrilmiştir.

işe yaramadığını göstermek için saçlarını yolarlar. Bunlar, bize uluslararasılaşmanın ve küreselleşmenin sadece çok uluslu şirketlere fayda sağladığını, bu şirketlere gelişmekte olan ülkeleri nefessiz bırakarak boğmalarına fırsat verdiğini ve gezegenin ekolojisini tümüyle harap ettiğini söylerler. Bu yüzden El Borge veya Chipas'daki bilgisiz vatandaşların, neoliberalizmi insanlığın gerçek düşmanı, dehşetin, yıkıcılığın temeli –yani milyonlarca insana karşı beş kıtada işlenen insan hakları ihlalleri, bütün kötülüklerin kaynağı, suistimal, ayrımcılık, sömürü, yoksulluk, eziyet, her türlü kötülüğün kaynağı– olarak görmeleri bize sürpriz gelmemelidir. Tarihte, tutarlılık kazanan ve yaşamda bu tür büyük kesintileri tahrik eden Karl Marx'ın “fetiş” olarak adlandırdığı durum ilk kez gerçekleşmiyor. Tıpkı Alaaddin'in sihirli lambasını ovması ile birdenbire ortaya çıkan cin gibi. Bu fetiş, sun'î bir yapıdır, ancak çok somut çıkarlara hizmet etmektedir.

Liberal olduğumu düşünüyorum. Liberal olan ve olmayan birçok insan tanıyorum. Fakat bir tek neoliberal tanımıyorum. Bir neoliberal neyi savunur? Bir neoliberal neye karşıdır? Marksizmin veya faşizmin çeşitli türlerinin tersine, gerçek liberalizm bir dogma, kapalı ve kendi kendine yeten, bütün toplumsal sorunlara önceden üretilmiş cevapları olan bir ideoloji ortaya koymaz. Oysa liberalizm, politik ve ekonomik özgürlüğün (demokrasi ve serbest piyasa) savunması etrafında şekillenmiş temel ilkelerin görece basit ve açık bileşiminin ötesinde, geniş bir yelpazedeki eğilimleri ve renkleri hoş karşılayan bir doktrindir. Liberalizmin şimdiye kadar kapsamadığı ve gelecekte de kapsamayacağı şey, düşmanlarının neoliberal takma adıyla çizdikleri karikatürüdür.

“Neo” bazen bir şey rolü yapandır, bazen de bir şeyin hem içinde, hem dışında olandır; tarifi zor bir melezdir, belirli bir değer, fikir, rejim veya doktrinle dahi tanımlanamayan kukla bir adamdır. “Neoliberal”, demek “yarı liberal” veya “sahte liberal” demekle aynı şeydir. Bu tamamen anlamsızdır. Bunlardan birisi özgürlüğe karşı veya taraftar olabilir, fakat bir kişi özgürlüğün yarı taraftan veya sahte taraftan olamaz, tıpkı birinin “yarı hamile”, yarı canlı” veya “yarı ölü” olamayacağı gibi. Bu terim, bir kavramsal gerçekliği ifade etmek için icat edilmemiştir; bunun yerine, liberalizm öğretisinin değerini anlamsal olarak düşürmek için dizayn edilmiş aşındırıcı istihza silâhudur. Ve, yeni bin yıla girdiğimizde, diğer herhangi bir doktrinden ziyade, liberalizmin beşerî uygarlığın uzun tarihinde olağandışı ilerlemeler yaptığını görmekteyiz.

Liberalizmin başarılarını sükûnet ve neşeyle kutlamalıyız, ancak zafer kasılmasıyla değil. Liberalizmin başarıları dikkate değer olmasına rağmen,

geriye kalmış yapılacak işlerin daha önemli olduğunu net bir biçimde anlamalıyız. Ayrıca, insanlık tarihinde hiçbir şey kader veya sürekli olmadığı için, özgürlük kültürüyle son on yıllarda elde edilen gelişmeler tersine çevrilemez niteliğe sahip değildir. Bunu nasıl savunacağımızı bilmez isek, özgürlük kültürü durağanlaşabilecek ve özgür dünya, üstüne oturduğu zeminin otoriteriyen kolektivism ve kabileci güçlere kaptırabilecektir. Milliyetçilik ve dinî fanatizm gibi yeni maskeleri giyerek bu güçler, demokrasinin en şiddetli düşmanları olarak komünizmin yerini almışlardır.

Bir liberal için, bu yüzyılda meydana gelen en önemli şey, özgürlük kültürüne karşı büyük totaliteriyen saldırıların bozguna uğramasıdır. Faşizm ve komünizm, her biri kendi ağırlığında, demokrasinin hayatta kalmasını tehdit etmiştir. Şimdi, bunlar geçmişe, insan hakları ve rasyonaliteye karşı tecavüzlerin ve konuşulamayacak suçların karanlık tarihine aittir; yakın gelecekte bunların küllerinden tekrar canlanacakları yönünde herhangi bir ipucu da yoktur. Kuşkusuz, dünyada faşizmin kalıntıları mevcuttur. Bazen aşırı-milliyetçi ve yabancı düşmanı partiler, çok yüksek bir oy gücünü toplayabilirler; tıpkı Fransa'da Jean Marie Le Pen'in Millî Cephe'si veya Avusturya'da Jörg Haider'in Liberal Parti'si gibi. Yine, bugün Küba ve Kuzey Kore gibi yorgun hayaletlerle temsil edilen büyük Marksist takımadalarının anakronist izleri de vardır. Ancak, bu faşist ve komünist sapmalar, halen dikkate alınacak küçük bir tehdit olmasına rağmen, demokratik tercihe karşı ciddi bir alternatif oluşturmamaktadır.

Diktatörlükler halen bol miktarda mevcut, yeterince meşru, ancak büyük totaliteriyen imparatorlukların aksine, mesihi bir ruh ve tüm kiliselerin kabul ettiği tezlerle sahip değildir; bunların çoğu, örneğin Çin gibi, şimdi artık tek partili devletin tek tip siyaseti ile serbest piyasa ekonomisi ve özel teşebbüsü birleştirmeye çalışmaktadır. Asya ve Afrika'nın geniş bölgelerinde, özellikle bütün İslâm ülkelerinde ortaya çıkan köktenci diktatörlükler, bu ülkeleri kadın hakları, eğitim, enformasyon, temel yurttaşlık ve ahlâkî haklarla ilgili konularda barbarlık ilkeliliğine döndürmüşlerdir. Halen, Libya, Afganistan, Sudan veya İran gibi ülkelerin temsil ettiği dehşet her ne olursa olsun, bunlar özgürlük kültürünün ciddiye alması gereken meydan okumalar değildir: Bunların savunduğu ideolojinin geri kalmışlığı, bu rejimleri modernlik yarışında çok arkada kalmaları nedeniyle suçlamaktadır -bu yarış, özgür ülkelerin kararlı bir şekilde başı çektiği zekice bir yarışır. Daimî diktatörlüklerin kasvetli coğrafyasına rağmen, liberaller son on yıllarda kutlanacak çok şeye sahipler. Özgürlük kültürü, Merkezî ve Doğu Avrupa, Güneydoğu Asya ve Lâtin Amerika'

nın geniş kesimlerinde büyük ilerlemeler kaydetmiştir. Lâtin Amerika'da, tarihinde ilk kez, az çok serbest seçimlerle gelmiş sivil hükümetler hemen her ülkede iş başındadır (istisnalar, açık bir diktatörlük olan Küba ile kısmî bir diktatörlük olan Peru'dur). Hatta daha da dikkat çeken, sözkonusu demokrasiler şimdi piyasa politikalarını uyguluyor; en azından, geleneksel olarak kıta hükümetlerinin müdahaleci ve ulusalcı popülizm olarak nitelendirilen ekonomilerinden ziyade, serbest piyasa ekonomisine yakınlardır.

Muhtemelen, Lâtin Amerika'daki değişimde en önemli olan şey nice-lik değil, niteliktir. Gerçi halen, kolektivist ideolojinin çöküşü ile işlerini kaybeden entellektüellerin liberalizme karşı söylenmelerini duymak yaygın olmasına rağmen, bunlar kurtların dolunaya karşı ulumalarına benziyor. En azından şimdi, bir ucundan diğerine Lâtin Amerika'da demokratik sistem lehine ve dikta rejimleri ile kolektivist ütopyalar aleyhine güçlü bir mutabakat mevcuttur. Bu mutabakat daha çok ekonomi politikası ile sınırlı olmasına rağmen, Lâtin Amerikan hükümetleri de liberal ekonomik doktrini referans olarak kabul etmektedirler. Bazı hükümetler itiraf etmekten mahcubiyet duyarken, diğerleri -bazı gerçek dindarlar dahil- neoliberalizme karşı yaygın ateşi retoriği ile zeminlerini korumaktadır. Bununla birlikte, bu hükümetlerin işletmeleri özelleştirme, fiyatları liberalize etme, piyasaları açma, enflasyonu kontrol altına almaya teşebbüs etme ve ekonomilerini uluslararası piyasalara entegre etmeye girişmekten başka çareleri yoktur. Bugünün ekonomik ortamında, bu rehber politikaları izlemeyen bir ülkenin, intihar ettiğini anlamaya -zor olan yol- başlamışlardır. Veya daha az dehşete düşürücü terimlerle ifade etmek gerekirse, bu politikaları izlemeyen ülke kendisini yoksulluğa, çürümeye, hatta parçalanmaya mahkûm eder. Lâtin Amerikan solunun birçok kesimi, ekonomik özgürlüğün şiddetli düşmanlığından, Václav Havel'in bilge itirafını kabule doğru evrilmiştir. "Kalbim merkezin solunda olmasına rağmen, işleyecek tek ekonomik sistemin piyasa ekonomisi olduğunu her zaman biliyordum... Bu doğal olan tek ekonomidir, anlamı olan tek türdür, refaha götürecektir yegâne ekonomidir, çünkü yaşamın doğasını yansıtan yegâne sistemdir."¹

Gelişmenin bu işaretleri önemlidir ve liberal tezlere tarihî geçerlilik kazandırmaktadır. Liberalizmin çok ince (ve ender) kesinliklerinden birisi, tarihsel determinizmin mevcut olmadığıdır, bu nedenle bu işaretler kendini meşrulaştırmayı asla haklı kılmaz. Tarih, daha çekici yeni bir düşünceyi reddetmek için yazılmamaktadır. Tarih insanın ürünüdür ve in-

¹ Václav Havel, *Summer Meditations* (Toronto: Vintage Books, 1992), s. 62.

san ölçülere uygun biçimde eylemde bulunarak tarihi ilerleme ve uygarlık yönüne itebilir. İnsan hata da yapabilir, kanaatkârlık, ilgisizlik veya korkaklık tarihin anarşi, yoksulluk, cehalet ve barbarlığa kaymasına neden olabilir. Demokrasi kültürü, yeni zemin kazanabilir ve başardığı gelişmeleri sağlamlaştırabilir. Veya egemenliği altındakilerin hiçliğe doğru gittiğini seyredebilir, Balzac'ın *peau de chagrin*'i gibi. Gelecek, fikirlerimize, oylarımıza ve iktidara getirdiklerimizin kararlarıyla, bize bağlıdır.

Liberaller için, tarihte özgürlüğün gelişmesi için verilen savaş, her şeyin üstünde olup, entelektüel bir mücadele ve fikir kavgasıdır. Müttefikler Axis'e karşı savaşı kazandılar, fakat askerâ zafer, bir kişinin ve toplumun geniş, yatay, çoğulcu, hoşgörülü ve demokratik vizyonunun, dar görüşlü, kesik, ırkçı, ayırmacı ve dikey bir vizyondan daha üstün olduğunu tasdik etmekten çok fazla bir şey yapamaz. Demokratik Batının Adam Smith'in argümanlarını onaylamasından önce Sovyet İmparatorluğu çözülmüş, Alexis de Tocqueville, Karl Popper ve Isaiah Berlin açık toplum ve serbest ekonomi konularıyla ilgilenmiş ve Karl Marx, V. I. Lenin ve Mao Zedong gibi ideologların vahim cüretkârlıklarının geçersizliğini göstermişlerdir. Marx, Lenin ve Zedong tarihin değişmez kanunlarını çözdüklerine ve proleteryan diktatörlükler ve ekonomik merkezizetçilik ile bu kanunları doğru yorumladıklarına inanmışlardır. Batının, komünizme karşı zaferini, bu toplumların aşağılık kompleksi ile çalkalandığı bir zamanda kazandığını hatırlamalıyız: Sıradan demokrasi yetersiz "cinsel cazibe"sini komünist dünyanın sözümona sınıfsız toplumlarının havai fişeklerinin yanında sunmuştur.

Bugünkü kavga, ilk üstatlarımızın verdikleri mücadeleden muhtemelen daha az çetindir. O günkü mücadelede, merkezî plâncılar, polis devletleri, tek parti rejimleri ve devlet kontrollü ekonomiler kendi yanlarında bir imparatorluğa hem de baştan turnağa kadar silâhlı bir imparatorluğa sahipti. Aşılması güç halkla ilişkiler kampanyası, sosyalist düşüncelerin baştan çıkardığı entellektüllerin beşinci kolunu tarafından demokrasinin kalbinde yürütülüyordu. Bugün, bizim katılmamız gereken kavga, Marx gibi büyük totaliter düşünürlere veya Keynes gibi entelektüel sosyal demokratlara karşı değil demokratik kampa kuşku ve kargaşa sokmaya çalışan şabloncu ve karikatürlere karşıdır. Bugün çeşitli siperlerden neoliberalizm lâkaplı canavara karşı çok yönlü saldırılar başlamıştır. Bu kavga aynı zamanda kahinlere karşıdır; bunlar yeni bir kuşkucu düşünür çeşididir. Demokrasi kültürüne karşı çıkmak yerine, Georg Lukacs, Antonio Gramsci veya Jean-Paul Sartre'ın yaptığı gibi, kahinler bunu

reddetmekten memnun oluyorlar. Bunu da, demokrasinin gerçekte mevcut olmadığına ve bizim bir hayalle uğraştığımıza, bunun arkasında da despotizmin uğursuz gölgesinin gizlendiğine bizi ikna ederek yapıyorlar.

Bu türdekilerden sadece birini simgesel olarak seçmek istiyorum: Robert D. Kaplan. Kışkırtıcı bir denemesinde,² Marksizmin Doğu Avrupa'da ölmesinin ilânından sonra, demokrasinin geleceği konusundaki iyimser beklentilerin aksine, insanlığın otoriteryenizmin egemen olduğu bir dünyaya doğru yöneldiğini ileri sürmektedir. Bazı durumlarda, bu otoriteryenizm gizlenmemiştir; diğer durumlarda ise sivil ve liberal kurum görünümüyle maskelenmiştir. Kaplan'a göre, bu tür kurumlar sadece dekorasyondan ibarettir. Gerçek güç halihazırda devasa uluslararası şirketlerin elindedir -ya da çok yakın bir gelecekte bu güçlerin ellerine geçecektir. Bu şirketler teknoloji ve sermayeye sahip olup, aynı zamanda her yerde mevcut olmaları ve bulundukları ülkenin kanunlarının dışında oldukları için faaliyetlerinden dolayı her türlü cezadan muaftırlar.

"Dünyanın birçok yoksul bölgesinde teşvik ettiğimiz demokrasinin otoriteryenizmin yeni formlarına doğru dönüşümün tamamlayıcı bir parçası olduğunu düşünüyorum. ABD'deki demokrasi, daha öncekilerden daha büyük bir risk içindedir ve bu riskin bir nedeni de karanlık-çapraşık kaynaklardan beslenmesidir. Geleceğin birçok rejimi, özellikle bizimki, Washington'daki bugünkü hükümetten ziyade, antik Atina ve Yunanistan'ın oligarşilerine benzeyecektir."³

Kaplan'ın çözümlemesi, özellikle demokrasinin gelişmekte olan dünyada kökleşebilme olasılığına gelince negatiftir.

Kaplan'a göre, demokratik bir geleneği olmayan ülkelere demokrasiyi empoze etmeye yönelik Batılı çabaların tümü çok kötü fiyaskolarla sonuçlanmaktadır. Bu başarısızlıkların bir kısmı Kamboçya'da olduğu gibi yüksek maliyetli olmaktadır: Burada, uluslararası camianın yatırdığı 2 milyar dolar, antik Angkor krallığında legaliteyi ve özgürlüğü bir milimetre dahi geliştirmemiştir. Bu çabaların Sudan, Cezayir, Afganistan, Bosna, Sierra Leone, Kongo, Mali, Rusya, Arnavutluk veya Haiti gibi yerlerdeki sonuçları, kaoslar, iç savaşlar, terörizm ve etnik temizlik veya dini azınlıklara karşı jenosit uygulaması yapan vahşi zulümlerin yeniden dirilmesine yol açmıştır.

Kaplan, Lâtin Amerikan demokratikleşmesine de benzer bir küçümseyici bakışla bakmaktadır. İstisnalar Şili ve Peru'dur. Şili Augusto Pino-

² Robert D. Kaplan, "Was Democracy Just a Moment?" *Atlantic Monthly*, Aralık 1997, s. 55-80.

³ *A.g.e.*, s. 55-56.

het'nin açık diktatörlüğünü ve Peru, Alberto Fujimori'nin diktatörlüğe meyilli yönetimini yaşamıştır. Bu diktatörlükler ve silâhlı güçler, Kaplan'ın görüşüne göre, bu ülkelerde istikrarın garantisi olmuştur. Karşılaştırma yapılırsa, sözde hukukun üstünlüğü, Kolombiya, Venezuela, Arjantin veya Brezilya'da istikrar sağlayamamıştır. Kaplan'ın yargısına göre, sivil kurumların zayıflığı, aşırı yozlaşma ve astronomik eşitsizlikler "Batılı parlamenter sistemlerin çok az yarar sağladığını gören milyonlarca kötü eğitimli ve varoşlarla dolu yeni kentli sakinlerin büyük tepkisine yol açmaktadır."⁴

Kaplan, dolambaçlı sözlerle vakit kaybetmemektedir. Her ne düşünüyorsa açıklıkla söylemektedir. Düşündüğü de, demokrasi ile gelişmekte olan dünyanın birbiriyle bağdaşmadığıdır: "Toplumsal istikrar orta sınıfın tesisi sonucu elde edilir. Orta sınıfı da demokrasiler değil, monarşiler dahil otoriter sistemler meydana getirir."⁵ Kaplan, Asya Pasifik Havuzu (başlıca tarafı Lee Kuan Yew'in Singapur'udur) ve Pinochet'nin Şili'sini delil olarak zikretmektedir. Sözünü etmese de Francisco Franco'nun İspanya'sından da bahsedebilirdi. Kaplan orta sınıfları meydana getiren ve demokrasiyi mümkün kılan bugünkü otoriter rejimler olarak "piyasa sosyalizmi" uygulayan Çin ve Fujimori'nin Peru'sunu (sözde sivil kukla hükümetinin olduğu askerî bir diktatörlük) görmektedir. Bunlar, Kaplan'ın "umutsuz yoksulluktan refahın" oluşturulması olarak gördüğü kalkınma modelleridir.⁶ Kaplan'a göre, gelişmekte olan dünyadaki tercih "diktatörlerle demokratlar arasında" değil, "kötü diktatörlerle, biraz iyi diktatörler arasındadır."⁷ Kaplan'ın görüşüne göre, "Rusya kısmen başarısız olabilir, çünkü Rusya bir demokrasidir; ve Çin kısmen başarılı olabilir, çünkü demokrasi değildir."⁸

Bu argümanları gözden geçirmek için burada epey yer ayırdık; çünkü diğerlerinin çoğunun düşüncelerini söylemeye cesaret edemediği veya sadece fısıldadığı şeyleri Kaplan, sesli olarak söyleme erdemine sahiptir. Kaplan'ın gelişmekte olan dünyaya ilişkin kötümserliği büyüktür; fakat gelişmiş dünyanın ona verdiği ilhamdan daha az değil. Etkin diktatörlükler yoksul ülkeleri bir kere kalkındırdığında ve yeni orta sınıflar Batı tipi demokrasiye erişmeye çabaladığında, bunlar sadece bir serabı kovalayacaklardır. Batı demokrasilerinin yerini, Atina ve Sparta'dakilere benzer

⁴ *A.g.e.*, s. 58.

⁵ *A.g.e.*, s. 61.

⁶ *A.g.e.*, s. 68.

⁷ *A.g.e.*, s. 58.

⁸ *A.g.e.*, s. 61.

şekilde, toplum ve birey konusunda önemli kararlar almak için iktidarı hükümetlerden alacak oligarşilerin olduğu bir sistem olacaktır. Oligarşiler bu iktidarı sorumluluk hissederek kullanmayacaklardır, çünkü devasa şirketlerin iktidarı seçim yoluyla değil de, bu şirketlerin teknolojik ve ekonomik güçleriyle elde edilmektedir. Okuyucunun istatistiklerin farkında olmaması ihtimaline karşı, Kaplan bize dünyadaki en büyük 100 ekonomiyi hatırlatıyor. Bunların 51'i ülke değil şirkettir ve en güçlü 500 şirket dünya ticaretinin %70'ini temsil etmektedir.

Bu argümanlar, yeni bin yılın başında dünyadaki olup-bitenlerde devletin liberal vizyonu ile karşılaştırma yapmak için, iyi bir çıkış noktasıdır. Liberal vizyonda, birçok düzensizliğe neden olsa da, insanlığın yarattığı özgürlük, bilim, insan hakları, teknolojik gelişme alanlarında pek çok olağandışı gelişmenin ve despotizm ve sömürüye karşı mücadelenin kaynağıdır.

Kaplan'ın argümanlarından en tuhaf olanı, sadece diktatörlüklerin orta sınıfı oluşturabileceği ve ülkelere istikrarı getirebileceğidir. Eğer böyle olsa, ABD, Batı Avrupa, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda yerine, Meksika, Bolivya veya Paraguay orta sınıfların cenneti olacaktı. Lâtin Amerika tarihi, küçük tiranların, diktatörlerin ve maksimum liderlerin olduğu gerçek bir laboratuvarıdır. Sadece bir örnek vermek gerekirse, Juan Domingo Perón iktidara gelmeden önce Arjantin'de oldukça geniş, refah düzeyi yüksek olan ve Avrupa ülkelerinin çoğundan daha yüksek hızda ekonomik büyüme sağlayan orta sınıf, daha sonra neredeyse ortadan kalkmıştır. Kırk yıllık diktatörlük Küba'ya en ufak bir refah getirmemiş, sadece uluslararası bir dilenci statüsüne indirmiştir. Açlıktan korunmak için Küba'lılar çimen ve çiçek yemeye mahkûm edilirken, Kübalı kadınlar da kapitalist turistlere fahişelik yapmaktadır.

Elbette, Kaplan bütün diktatörlüklerden söz etmediğini Pasifik Asya'daki ve Pinochet ve Fujimori'ninki gibi sadece en etkin olanları dikkate aldığını söylüyor. Ben, makalesini, tamamen tesadüf eseri, etkin otarşi kabul edilen Endonezya harap olduğunda okudum. General Suharto, makamını baskı altında terk etti ve Endonezya ekonomisi çöktü. Bu olaydan kısa bir süre önce, Kore ve Tayland gibi eski diktatörlükler çökmüş ve Asya Kaplanları dumanda kaybolmaya başlamışlardı tıpkı Hollywood'un süper filmlerindeki gibi. Görünüşe bakılırsa, bu piyasa diktatörlükleri Kaplan'ın düşündüğü kadar başarılı değildir. Bu ülkeler şimdi dizlerini IMF, Dünya Bankası, ABD, Japonya ve Batı Avrupa'nın önünde koymuş ve toptan iflâstan korunma talebinde bulunmaktadır.

İktisadî açılarından, General Pinochet'nin diktatörlüğü ve belirli bir noktaya kadar da Fujimori'nin diktatörlüğü başarılıydı, eğer etkinlik sadece enflasyon oranı, kamu malî açığı, resmî rezervler ve GSYİH büyüme oranı cinsinden ölçülüyorsa. Bu durumda bile, oldukça göreceli bir etkinlikten söz edilebilir. Eğer açık toplumun (Kaplan'ın örneğinde ABD) konforlu güvenliğinden vazgeçip diktatörlüğün kötü muameleleri ve tecavüzlerinden mustarip rejimleri uygularsak bu göreceli etkinlik ortadan kalkar. Kaplan'ın aksine, biz liberaller ekonomik popülizmin sona ermesinin -veya enflasyonun belini kırmanın- eğer aynı zamanda fiyatlar serbest bırakılmış, kamu harcamaları azaltılmış ve kamu sektörü özelleştirilmişse, bir toplum için minimum bir gelişmeyi tesis etmeyeceğine inanırız. Böyle bir hükümet vatandaşlarının onursuz bir korku içinde yaşamalarına neden olur. İlerleme, vatandaşların haklarını hiçe sayamaz. İlerleme, vatandaşları özgür basından mahrum bırakamaz; işkenceye maruz kaldıklarında veya dolandırıldıklarında bağımsız yargıya müracaatlarını imkânsız kılamaz. İlerleme ülkedeki yönetim çetesinin arzularına göre, vatandaşların işkence görmesine, ortadan kaybolmasına veya öldürülmesine, mülklerinin istilâk edilmesine, müsaade etmez. Liberal doktrinde ilerleme eş zamanlı olarak ekonomik, politik ve kültürelidir. Veya daha basit olarak ilerleme, ilerleme değildir. Bu hem pratik hem de ahlâkî nedenler dolayısıyladır. Enformasyonun herhangi bir engelle karşılaşmadan dolaştığı ve hukuk hâkimiyetinin olduğu açık toplumlar, krizlere karşı kendilerini ufak prensliklerden daha iyi savunurlar. Bu Meksika PRI (Kurumsal Devrimci Parti) rejimince yıllar önce ve daha yakın zamanlarda Endonezya'da General Suharto tarafından kanıtlanmıştır. Pasifik Havzasındaki otoriteren ülkelerdeki hukukun hâkimiyetinin sahici olmayışının bugünkü krizde oynadığı rolün altı yeterince çizilmemiştir.

Kaç tane etkin diktatörlük vardır? Ve kaç tanesi etkin değildir? Kaç diktatörlük ülkesini, bugün Cezayir ve Afganistan'da olduğu gibi, akıl çağı öncesi vahşetin pençesine düşürmüştür? Diktatörlüklerin çoğunluğu geniş bir etkisiz yelpaze oluşturmaktadır; etkin olanlar ise istisna durumundadır. Kalkınmayı sağlamak için diktatörlük yöntemine -böyle bir rejimin etkin, ılımlı ve geçici olması ümidiyle- başvurmak gözü karalık değil midir? Ekonomik gelişme için daha az riskli ve acımasız yollar yok mudur? Gerçekte, vardır; ancak Kaplan ve onun gibiler bunu görmek istememektedir.

Demokrasinin geliştiği ülkelerde, özgürlük kültürünün uzun dönemli bir geleneğinin olması gerekmez. Özgürlük kültürü bugünkü demokrasilerin hiçbirinde, birçok aksama ve deneme olmadan, gelenek olmamıştır.

Bugünkü demokrat toplumlar, özgürlük kültürünü tercih etmiş ve ileriye taşımış, yol boyunca da geliştirmişlerdir; tâ ki, bunu kendi kültürleri yapıcaya kadar. Almanya ve Japonya örneklerinin gösterdiği gibi bir toplumun demokratik kültürü benimsemesinde, uluslararası baskı ve yardım, ilk düzenin oluşumunda etkili faktörler arasında yer alabilir. Bu iki ülke, Lâtin Amerika'daki herhangi bir ülkede olduğu gibi, demokratik geleneği olmayan ülkelerdir. İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren kısa bir süre içinde, bu iki ülke de dünyanın gelişmiş demokrasilerine katılmışlardır. O zaman, niçin, gelişmekte olan ülkeler (Rusya gibi) kendilerini otoriteryen gelenekten kurtaramıyorlar? Niçin bu ülkeler, Japonların ve Almanların yaptığını yapamıyor ve özgürlük kültürünü kendilerine mal edemiyorlar?

Kaplan'ın ulaştığı kötümser sonuçların tersine, küreselleşme, dünya-daki demokratik ülkelere, özellikle Amerika ve Avrupa'nın gelişmiş demokrasilerine hoşgörüyü, çoğulculuğu, hukukun hâkimiyetini ve özgürlüğü genişletmeye katkı için birinci sınıf bir fırsat sunmaktadır. Birçok ülke halen otoriteryen geleneğin kölesi durumundadır; ancak, otoriteryenizmin bir zamanlar bütün insanlığı egemenliği altına aldığını hatırlamalıyız. Özgürlük kültürünün genişlemesi, aşağıda sıralananlar sağlandıkça mümkündür:

(a) Bu kültürün, fanatizmi, hoşgörüsüzlüğü ve ırkçılığı meşrulaştıran kültürlerle ve dinî, etnik, politik ve cinsiyet ayrımcılığını meşrulaştıran kültürlerle üstünlüğü konusunda açık bir inanca sahip olmalıyız.

(b) Ekonomi ve dış siyasette tutarlı politikalar izleyerek, bunları öyle yönlendirmeliyiz ki, bu politikalar eş zamanlı olarak gelişmekte olan ülkelerde demokratik eğilimleri teşvik ederken, ekonomik alanda liberal politikaları teşvik eden, ancak siyasî olarak bir diktatörlük olan Çin veya Peru'nun ahbap-çavuş devleti gibi rejimleri cezalandırmalı ve bu rejimlere karşı otomatik olarak ayrımcı olmalıdır.

Ne yazık ki, Kaplan'ın görüşünün tersine, Almanya, İtalya ve Japonya gibi ülkelere birçok yarar sağlayan demokrasi lehine yapılan ayrımcılık çeşidi, yarım yüzyıl önce bugünün demokratik ülkeleri tarafından dünyanın geri kalanına uygulanmıyordu. Bu politika uygulandığında da, Küba örneğinde olduğu gibi kısmî ve ikiye bölünmüş bir tarzda uygulanmıştır.

Ancak, yeni bin yıla girişle birlikte, dünyanın gelişmiş demokrasileri, demokrasi lehine sıkı ve ilkeli inançla hareket etmede daha güçlü bir özendiriciye sahiptir. Bu özendirici, Kaplan'ın makalesinde değindiği yeni bir tehlikenin varlığından gelmektedir. Kaplan kehanette bulunarak,

dünyanın her köşesinde hiçbir sınır tanımayan güçlü çok uluslu şirketlerden oluşan ve demokratik olmayan gelecekteki bir dünya hükümetinin varlığını öngörmektedir. Bu felâket öngörüsü, bizim de farkında olduğumuz gerçek bir tehlikeye işaret etmektedir. Ekonomik sınırların ortadan kalkması ve dünya piyasalarının çoğalması, üretimin bütün alanlarında daha etkin rekabet etmeye teşebbüs etmeleri halinde firmalar arasında bölünme ve birleşmeleri teşvik eder.

Demokrasi uygulaması mevcutken, yani âdil kanunlar ve güçlü hükümetler oldukça, devasa şirketlerin oluşması, kendi başına demokrasi için bir tehlike değildir (Bir liberal için “güçlü” demek “küçük ve etkili” demektir, “büyük” demek değil). Bir piyasa ekonomisinde, yani rekabete açık bir ekonomide, büyük bir şirket, ölçeğinden dolayı fiyatları düşürerek ve çoklu hizmetleriyle tüketiciyi yararlandırır. Tehlike firmanın büyüklüğünde değildir; tehlike tekel olmasındadır; tekel her zaman etkisizlik ve yozlaşmanın kaynağı olmuştur. Hukuka saygılı hükümetler var oldukça –Bill Gates kanunu ihlâl ettiğinde aleyhine dava açabilen hükümetler– tehlike yoktur. Demokratik hükümetler piyasaları koruduğu ve bu piyasalar da rekabete açık olup tekellerden uzak olduğu sürece, devasa şirketlerden korkmak için bir neden yoktur. Bu şirketler sıklıkla bilimsel ve teknolojik gelişmeye öncülük ederek topluma hizmet ederler.

Kapitalist firma bir bukalemunun tabiatına sahiptir. Demokratik bir ülkede, bu firma kalkınma ve gelişmenin yararlı bir kurumudur. Bununla birlikte, hukukun hâkimiyetinin, serbest piyasaların olmadığı ve her şeyin liderin veya yönetimdeki kliğin mutlak iradesi ile çözümlendiği ülkelerde, kapitalist firma da bir felâket kaynağı olabilir. Ahlâkîlik şirketlerin bir özelliği değildir, şirketler faaliyette bulundukları ortamda oyunun kurallarını kolaylıkla uygularlar. Eğer birçok gelişmekte olan ülkede çok uluslu şirketlerin davranış tarzı ayıplanıyorsa nihâî sorumluluk, ekonomik, toplumsal ve politik yaşamda oyunun kurallarını belirleyenlerindir. Firmaları kârları peşinde koştukları için suçlayamayız.

Kaplan, gerçek yaşamdan bu kötümser sonucu çıkarmaktadır: Demokrasinin geleceği karanlıktır, çünkü önümüzdeki bin yılda devasa şirketler ABD ve Batı Avrupa’da, bugün eski Albay Abacha’nın Nijeryasında çalıştıkları gibi aynı muafiyetlerle faaliyette bulunacaklardır.

Gerçekten, geleceğe yönelik böyle bir çıkarsamada bulunmak için, tarihî ve fikrî herhangi bir neden yoktur. Bunun yerine, şu sonuca ulaşmalıyız: Bugün diktatörlük altındaki bütün ülkelerin hızla demokrasiye

doğru evrilmeleri ve serbest yasal düzeni geliştirmeleri zorunludur. Bu yasal düzen, gelişmiş demokrasilerde firmalardan istendiği gibi, dizginlenmiş ve adaletli olarak faaliyet göstermelerini isteyebilecektir. Meşruiyetin ve özgürlüğün küreselleşmesi olmaksızın, ekonomik küreselleşme uygarlığın geleceği, özellikle de gezegenimizin ekolojisi için ciddi bir tehlike arz eder. Büyük güçlerin, gelişmekte olan dünyada demokratik süreçleri desteklemek için ahlâkî yükümlülükleri vardır. Bu güçler için aynı zamanda pratik bir yükümlülük de söz konusudur. Sınırların ortadan kalkmasıyla, ekonomik güçlerin bütün insanların yararına sunulmasının en büyük garantisi, bütün dünyada ekonomik yaşamın özgürlük ve rekabet sınırları içinde cereyan etmesinin ve müşevvikler, haklar ve demokratik toplumun yüklediği sınırlamalar tarafından yönlendirilmesinin temin edilmesidir.

Bunların hiçbirisi kolay olmayacak ve kısa bir sürede gerçekleştirilemeyecektir. Bununla birlikte, liberaller için, ulaşılabilir bir amaca yönelik olarak çalıştığımızı bilmek büyük bir teşvik olacaktır. Özgürlük kültürü etrafında birleşmiş bir dünya düşüncesi bir ütopya değil, güzel ve ulaşılabilir bir realitedir, bu da çabalarımızı haklı çıkarmaktadır. Büyük üstatlardan Karl Popper'ın dediği gibi:

“İyimserlik bir görevdir. Gelecek açıktır. Gelecek önceden belirlenmemiştir. Hiç kimse şans eseri olmaksızın geleceği öngöremez. Hepimiz, yaptıklarımızla geleceği belirleriz. Hepimiz geleceğin başarısı için aynı düzeyde sorumluyuz.”

2. Küreselleşmenin Meydan Okuması: Üçüncü Yol Yok*

Deepak Lal

Küreselleşme konusunda düşünürken, bir Rip Van Winkle hayal ediyorum. Winkle, 1870 dolayında uykuya dalmış ve yeni uyanmıştır. Dünya ekonomisinde çok az şeyin değiştiğini keşfedecektir. Ulaşım ve haberleşmede çeşitli teknolojik ilerlemelerin (uçak, telefonlar ve bilgisayarlar) olduğuna dikkat edecektir. Bu gelişmeler, ek olarak uluslararası ve yurtdışı ticaretin maliyetlerini azaltmış ve dünya ekonomisinde giderek artan entegrasyona öncülük etmiştir. Winkle uyumaya gittiğinde, birinci Büyük Reform Çağından sonra, dünya ekonomisindeki entegrasyon devam ediyordu.

Winkle, bu yüzyıldaki berbat olayları bilmeyecektir: iki dünya savaşı, Büyük Depresyon ve iki dar görüşlü akıma -faşizm ve komünizm- karşı verilen mücadele. Bu akımlar, Hububat Yasalarının yürürlükten kaldırılmasından sonra İngiltere liderliğinde oluşturulan birinci liberal uluslararası ekonomik düzenin (LIEO) çökmesine yol açmıştır. Hem ulusal hem de uluslararası ekonomi politikasında bu yüzyıl boyunca çeşitli ve değişen modalar da herhangi bir anlam ifade etmemektedir; örneğin döviz kontrolleri, dış rekabetten korunma araçları olarak tarifeler yerine kotaların kullanılması, merkezî plânlama ve bununla ilişkili olarak üretim ve dağıtım üzerindeki kontroller ve ayrıca serbest sermaye akımı üzerine kontroller.

Bugünkü dünya ekonomisinin iki özelliği Winkle'ı şaşırtacaktır. Ürünlerin, paranın ve insanların serbest dolaşımının olduğu 19. yüzyıldakinin aksine, bugün görece olarak serbest bir ürün ve para dolaşımı söz konusu iken, işçi dolaşımı serbest değildir. Bu, Winkle'ın kısa sürede gözlemleyeceği ikinci şaşırtıcı özellik de ilişkilidir: En gelişmiş ülkelerde bulunan refah devleti yurttaşlıkta mülkiyet hakları yaratmıştır. Bu da ister istemez yurtdışından gelecek göçlere yönelik kısıtlamalara yol açmıştır, çünkü dışarıdan gelen göçler yeni yurttaşlar yaratır ve bunların transfer devleti yoluyla mevcut vatandaşların para keselerine otomatik ulaşma hakkı oluşur.

Çeviren: Metin Toprak.

Özellikle Hindistan ve Çin gibi daha fazla gelişmekte olan ülkeler görece ucuz olan büyük işgücü havuzlarıyla entegre olmuş dünya ekonomisine katılmakta, yeni bir uluslararası işgücü bölüşümü ortaya çıkmaktadır: gelişmiş ülkeler esas olarak hizmetleri, gelişmekte olanlar ise ürünleri sağlayacaktır. Bunlar, Winkle'a sürpriz olarak gelmeyecektir. Ekonomik faaliyetin "başı" ve "vücudu" arasındaki bu uzamsal bölünme ile, dış ticaret bütün ülkelerin refahı için bir zorunluluk haline gelmektedir.

Meraklı bir zihne sahip olan Winkle, uykıda olduğu zaman esnasında meydana gelen olaylar konusunda okuma yapacak ve dünyanın çıldırdığını görecektir. Bu olayların birçoğunun kısmen, kendisi uyumaya gittiği esnada, sonu olmayan bir barış ve refah çağını vaat eden küreselleşme süreçlerine karşı güçlü tepkinin sonucu olduğunu fark edecektir. Çok şaşırıcı bulduğu refah devletinin kısmen bu tepki nedeniyle oluşturulduğunu anlayacak ve bugünkü küreselleşmiş dünya ekonomisinde sapmaları önlemek halen bir gereklilik olursa, ne olacağını merak edecektir. Birçok görünürde ünlü gözlemcinin küreselleşme süreci konusunda ifade ettiği kaygıları okuduğunda, bunların kaçının bir Üçüncü Yol tanımladığı konusunda hayrete düşecektir.

Bunu öğrenmek için, Anthony Giddens'in bir kitabına bakacaktır. Sosyalist olan Giddens, İngiliz Başbakan Tony Blair'in rehberi ve aynı zamanda prestijli Londra Ekonomi Okulu'nda yöneticiydi.¹ Winkle, kitabı okunamaz bulacaktır. Fakat bir İngiliz gazetesini okuyarak rahatlayacaktır (*The Sunday Telegraph*). Bu gazetede Giddens, meslektaşları arasında "saçma sapan gösterişçi... apaçık ve açıkça güvenilmezliğin havaî ve ruhsuz bir karışımı, hepsi de anlaşılmaz bir jargonla karalanır. Yazılarında ciddî bir incelemeyi gerektirecek hiçbir şey yoktur" yorumlarıyla anılır.² Winkle, aynı yargıya Fransız sosyalist Pierre Bourdieu ve İngiliz filozof John Gray'in küreselleşme üzerindeki düşünceleri için de rastlayacaktır.³ Fakat bu ikisinin saçmalıkları etkileyici olmasa bile, Winkle yaşadığı 19. yüzyıl küreselleşen dünyasının görünüşte çözülmesine yol açan "toplumsal sorun"un⁴ yeni bir soruna mı dönüştüğünü merak etmekte-

¹ Anthony Giddens, *The Third Way: The Renewal of Social Democracy* (Malden Mass.: Polity Press, 1999).

² "The Third Man: This Year's Reith Lecturer May Advise Mr. Blair, But He Bewilders Many Others", *Sunday Telegraph* (London), 28 Mart 1999, s. 41.

³ Pierre Bourdieu, *Acts of Resistance: Against the Tyranny of the Market* (Cambridge: Polity Press, 1998) ve John Gray, *False Dawn: The Delusions of Global Capitalism* (New York: New Press, 1999).

⁴ Tony Judt, "The Social Question Redivivus," *Foreign Affairs* 75, no. 5 (Eylül/Ekim 1997): 95-117.

dir. Cevap bulmak için Alplerin zirvesindeki konferanslar düzenleyen devlet adına çalışan araştırmacıların söylediklerine bakacaktır: “Küreselleşmenin sosyal etkisini gösteren bir yol tasarlamalıyız, bu ne refah programlarının mekanik bir genişlemesi olmalı ne de kadercı bir kabul olmalıdır. Çünkü küreselleşmeden yarar sağlayanlarla becerisi olmayanlar arasındaki bölünme genişleyecektir. Küresel sistemde entegrasyonun gereklerini yerine getirmeliyiz”⁵ Winkle, bunların bir Üçüncü Yol bulup bulmadıklarını merak edecektir. Bulabildiği sadece daha fazla boş lâf olacaktır. Ortaya çıkan reçete de “şimdilerde bazı politik liderlerin sağ ve sol arasındaki eski ikileme alternatif olarak destekledikleri ‘şefkatli hükümet’⁶ olacaktır. Bu sadece, kaçınılmaz küreselleşme sürecinin vitrin dekorunun değiştirilme önerisidir. Böylece fırıldak doktorlar olarak yeni bir tür çıkıyor: “kuzu postuna girmiş koyunlar” savunması.

Winkle, bölgedeki kaplanların belirli bir kısmının üzerindeki renkli şeritlerini silen Asya finansal krizini de duymuştur. Üçüncü Dünyanın felâkete yol açan politikalarını okuduğunda, bu ülkelerin küresel kapitalizme son dönüşümlerinin sona mı erdiğini veya bunların da tarifi zor bir *Üçüncü Yol* mu bulduğunu merak edecektir.

Winkle, (1) hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde küreselleşmeye karşı gösterilen güçlü tepkinin altında yatan korkunun rasyonel olup olmadığını, (2) bir Üçüncü Yol olup olmadığını, (3) kendisi uykudayken, küreselleşmeyi muhtemelen tersine çeviren gizli tehlikelerin olup olmadığını merak edecektir. Rip adına bu üç soruyu cevaplandırmaya çalışacağım.

Gelişmekte Olan Ülkelerin Korkuları

Gelişmekte olan ülkelerin temel korkusu, küreselleşmenin ulusal gelirlerinde büyük oynamalara, son Asya krizinin gösterdiği gibi ciddi istikrarsızlığa yol açması ve birçok yıllık gelişmeyi silip süpürmesidir.

Bu, Üçüncü Dünyanın çok eski bir korkusudur. Daha önce, birincil ürün ihraç eden ülkelerin dünya ekonomisine entegre olmasıyla ortaya çıkan ihracat istikrarsızlığının büyüme üzerinde ters yönlü etkileri şeklinde ifade edilirdi. Kalkınma iktisatçısı H. Myint ve benim⁷ yaptığımız, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde 25 ülkeyi kapsayan bir araştırmada,

⁵ Klaus Schwab ve Claude Smadja, “Globalization Needs a Human Face”, *International Herald Tribune*, 28 Ocak 1999, s. 8.

⁶ *A.g.e.*

büyüme oranlarındaki oynamaların uzun-dönemli büyüme performansını etkilediği konusunda istatistikî bir kanıt rastlamamıştık. Bu sonuç, ihracat istikrarsızlığının büyüme üzerindeki etkilerini araştıran sayısız araştırma ile de uyumludur. Böylece, Hong Kong gelişmekte olan ülkeler arasında en oynak büyüme oranlarına sahip ülkelerden biri iken, Hindistan en istikrarlı orana sahip ülkelerden birisidir; fakat Hong Kong'un uzun dönemli performansı Hindistan gibi ülkeleri gölgede bırakmaktadır. Gerçi, dünya ekonomisine entegrasyon sürecinde olan ülkelerin millî gelirlerinde daha büyük oynamaların varlığı inkâr edilemez, ancak bu durumun sözkonusu ülkelerin uzun dönemli büyüme oranlarına zarar vermesi de gerekmez.

Asya krizi, dünya ekonomisine entegrasyonu amaçlayan Üçüncü Dünyadaki on yıllık ekonomik serbestleşme trendinin sona erdiğinin habercisi midir? Bu soruyu cevaplandırmak için, krizin nedenlerini kısaca ele almamız gerekir. Bunlar üç yönlüdür: (1) döviz kuru rejimi, (2) "Asya model"inin neden olduğu yerli bankacılık sistemlerindeki ahlâkî tehlike ve (3) Uluslararası Para Fonu (IMF)'nun eylemlerinin yol açtığı uluslararası ahlâkî tehlike sorunu.

Asya krizinin birinci nedeni, birçok ülkede uygulanan yarı sabit döviz kuru rejimleridir. Küreselleşen sermaye piyasasının olduğu bir dünyada sadece iki döviz kuru sisteminin uygulanabilir olduğu giderek daha çok belirginleşmektedir: tam dalgalı kur sistemi veya rijit bir sabit kur sistemi, tıpkı Hong Kong para kurulunda olduğu gibi. Bunun nedeni, sadece bu iki kurun otoritelerin ihtiyarî eylemine ihtiyaç duymaksızın dışsal ve içsel şoklarda otomatik ayarlamaya izin vermesidir.⁸ Bu ders, şimdi artık Üçüncü Dünyanın birçok ülkesi tarafından öğrenilmiştir.

Asya krizinin ikinci nedeni, kalkınmanın "Asya modeli"ndeki sistemik kusurdur. Bu modelin merkezî özelliği -en açık şekilde Kore'dedir, fakat Japon kalkınmasında işaretleri görülür- hükümet, yerli bankacılık sistemi ve endüstriyel girişimler arasındaki yakın ilişkidir (özellikle büyük işletmelerde).⁹ Bu modelin vahim tehlikesi, bankacılık sistemini, hükümet iradesinin bir yarattığı haline getirmesiyle, yerli bankacılık sisteminde muazzam derecede bir ahlâkî tehlike doğurmasıdır. Bankaların, kendilerinden ödünç alanların kredi değerliliğini veya verdikleri ödünçlerin finanse

⁸ *A.g.e.*

⁹ Bu "model"e sahip yarı endüstreleşmiş ülkelerin "acente" sorunlarına dayalı bir açıklama için Bkz. *a.g.e.*, s. 94-99.

ettiği yatırımların niteliğini ölçmek için herhangi bir özendiriciye sahip olmamaları nedeniyle, verdikleri borçların ne kadar riskli olduğunun veya verdikleri kredileri aşın biçimde genişletmelerinin bir önemi yoktur. Çünkü zora düştüklerinde hükümetin kendilerini kurtaracağını biliyorlardır. Bu durum zaman içinde, kalitesiz senetlerin bir dağ oluşturmaya ve bankacılık kesiminin büyük kısmının de facto işleyemez duruma gelmesine yol açabilecektir; hem Kore’de hem de Japonya’da olduğu gibi. Tabii bu tip kalkınmada yozlaşmanın kaçınılmaz olduğunu zikretmeye gerek bile yok.

Fakat, ABD’deki tasarruf ve ödünç krizi örneğinin gösterdiği gibi, bankacılık sistemindeki bu karışıklık, eğer bir politik irade sözkonusu ise nihai olarak temizlenebilecektir. Kore böyle bir iradeye sahip değildi ve halen geriye doğru sıçramıştır. Aksine, politik sistemini Meiji oligarşisi-ninin politik mirasının kurumsallaştırmasına dayandıran Japonya, bu zor probleme bir çözüm yolu bulduğunun işaretini henüz göstermemiştir. Japonya’nın başarı şansı, bu nedenle sürekli ilginin bir nedeni olarak kalmalıdır.

Asya modelinin ortaya çıkardığı yerli bankacılık sistemindeki ahlâkî zaaf sorunu, IMF’nin eylemleri ve yeni liberalize olmuş sermaye piyasalarına yabancı bankaların ödünç verici olarak girmesiyle ağırlaşmıştır. Üç tür sermaye akımından söz edilebilir: doğrudan yabancı sermaye, portföy yatırımı ve banka ödünçleri. İlk iki tür akımın gelir ve yabancı para riski, yatırımlar yerli para cinsinden yapıldığı için hem ödünç alan hem de veren tarafından paylaşılır. Bunun aksine, yabancı bankaların verdikleri ödünçler genelde dolar cinsinden değerlendirilir ve faiz oranları Londra Bankalararası Arz Oranına (LIBOR) bağlıdır. Bunun anlamı, eğer devallasyonu gerektiren bir şokla karşılaşılırsa, yabancı banka ödünçlerinin yerli para yükü, döviz kurundaki değişimle aynı oranda artacaktır. Eğer sözkonusu borç özel sektöre alınmışsa, artan bu borç yükünün ülke için bir soruna yol açması zorunlu değildir. çünkü, eğer ilgili yabancı bankalar faaliyetlerine devam ediyorsa, borçlular da her zaman bu bankalara olan borçlarını zamanında ödemeyebilecekler.

Fakat şimdi devreye IMF giriyor. 1980’lerdeki borç krizinden bu yana, Üçüncü Dünyaya verdikleri borçları tahsil edememe ile karşılaşan yabancı bankalar böyle bir ihtimalin dünya finansal sistemi için sistemik bir risk oluşturduğunu savunmuş ve bir felâketi önlemek için, uluslararası kurtarma talep etmişlerdir. IMF müdahaleye razı olmanın da ötesindeydi. Bretton Woods döneminden beri, ayarlanabilir sabit kur rejimi - IMF bunun yönetimi için kurulmuştu- Başkan Nixon’ın 1970’lerin başında altın penceresini kapatmasıyla son bulmuştu. IMF, Luigi Pirandel-

lo'nun *Six Characters in Search of an Author* oyunundaki bir karaktere benzemiştir. 1980'lerin borç krizi, IMF'ye böyle bir *oyun* sağlarken, diğer oyunu İkinci Dünyanın *plânlamadan* piyasaya sert geçişi ve üçüncü oyunu da Meksika ve Asya krizleri sağlamıştır. IMF giderek artan ölçüde yabancı para merkez bankaları için uluslararası borç tahsildarı olmaya başlamıştır. Ayrıca ABD dış politikasının da önemli bir aracı olmuştur. Dolayısıyla IMF kapatılmalıdır.

Asya modeline gelince, bu model ölmüştür. Ülkeler giderek artan ölçüde, biraz alaylı bir şekilde, Anglo-Sakson olarak adlandırılan modelin uzun dönemde uygulanabilir tek model olduğunun farkına varmaktadır. Bu model tek başına refahı temin eder. Küreselleşen ekonomi bu refahı bütün katılımcılara emsalsiz bir tarzda sunar. Böylece krizdeki ülkelerin çoğunluğu bu sistemin kurumsal temellerini oluşturmaya girişmişlerdir: yabancı para riskinden korunmaya olanak veren şeffaf finansal sistemler ve daha derin finansal piyasalar ile, bir para kurulunda veya parasal birlikteki gibi dalgalı veya tam sabit döviz kuru rejimleri.

Bu trende karşı gelenler, Mahathir'in Malezya'sı gibi, kendi yurttaşlarının gelecekteki refahları açısından maliyetini öğrenmek üzeredirler.

Gelişmiş Ülkelerin Korkuları

Gelişmiş ülkeler, Üçüncü Dünya ile yapılan ticaretin sonucu olan küreselleşmeden gelecek başlıca tehdidi, kendi ülkelerindeki en yoksul ve en az vasıflı işçilerin yaşam standartlarına olumsuz etkisi olarak algılamaktadırlar. Sonuçta ortaya çıkan korumacı cevap, gelişmekte olan ülkelerin büyüme şansları için ciddî bir tehdit olabilecektir. Batıda, düşük-vasıflı işçilerin ücretlerindeki durağanlığın nedenleri konusunda halledilmemiş, devam eden bir tartışma vardır (veya tarihsel olarak yüksek işsizlik oranları, yani aynı paranın diğer yüzü, Avrupa'da olduğu gibi). Batıda düşük-vasıflı ücretlerin şimdi Çinli ve Hintli işçilerce (Stolper-Samuelson tarzında) mi belirleneceği veya teknolojik değişme nedeniyle sabit mi kalacağı tartışmalıdır. Bana göre küresel ekonomide meydana gelen kitlesel yapısal değişmeler nedeniyle bu ikisinden hiçbirisi olası gözüküyor. Bu teknolojik değişmeler Endüstri Devrimindeki kadar önemlidir. Sir John Hicks ikincisinin baskın özelliğini, üretim süreçlerinde dolaşan sermaye için sabitin ikamesi olarak karakterize etmektedir -"fabrika"nın "putting out" sisteminin yerini alması. Bugünkü yapısal devrim, sabit sermaye ye-

rine insanın ikame edilmesi olarak karakterize edilebilir; Batıda ileişim devriminin gösterdiği gibi.

Ağır endüstriden farklı olarak, Üçüncü Dünyanın birçok ülkesi bu alanda giderek daha çok karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmaktadır, endüstrinin arz ettiği tüketim mallarının çoğunluğunun “sipariş”e gittiği görülmektedir. Bunun anlamı, uzun üretim-hatlarına dayanan kitlesel-üretilen tüketim mallarında, bugünkü eğilim, aynı malın farklılaştırılmış versiyonlarını farklı bireysel beğenilere çok daha uygun olarak üretmektir. Kitlesel üretimi bazıları “fordizm” olarak adlandırır. Henry Ford, dayanıklı tüketim mallarının üretiminde standart kitlesel üretim yöntemini icat etmeyi başarmıştır. Zengin Batının “tasarımcı” ürünler dünyasında oyunun adı standardizasyondan ziyade farklılaşmadır. Çeşitli zevklerdeki değişimler, bu değişken talebi karşılamak için artan ölçüde farklılaşmış ürünlerdeki değişimlere yansıtılır. İşgücünün uluslararası yeni bir bölümünü “outsourcing” ve “tam zamanında üretim”e dayandır. Bu, “tasarım” ve “satış” kapasiteleri yüksek olan beşerî sermaye yoğunluklu eski ulusal “putting-out” sistemlerini anımsatıyor. Bu sistemler “zengin” ülkelerde kurulurdu. Bu ülkeler, dünyanın bir ucundan ötekine uzanan üretim tabanlarıyla, daha sonra “gizli fabrikalar”a sahip oldular. Banda bu yeni fabrikalar modern telekomünikasyonu kullanarak “tasarım”larını tüke-ticilerin daha çok tercih ettiği farklılaşmış “ısmarlama” tüketim mallarına çeviriyorlar.

Banda hem dış ticaret hem de teknoloji bu yüzden beceri üzerine bir prim koymaktadır. Bu becerilerin kazanılmasının işareti, ABD’de olduğu gibi beceri farklılaşmasının artması ve vasıfsız ücretlerin durağan kalmasıdır (veya bunlar Avrupa’da olduğu gibi sun’i olarak yüksek tutulduğunda, işsizliğin yükselmesidir). Fakat, beceri kazanmanın bu özendiricilerinin sonucu olarak, bir kere gerekli beşerî sermaye oluşunca, cari gelir dağılımının en düşük halkalarının yaşam standartları dahi yükselir. Fakat bu süreç zaman alacaktır - 19. yüzyılda İngiltere’de önceki başlıca yapısal değişme meydana geldiğinde yaşam standartları konusunda halen halledilmemiş sorunların varlığı ile. Oyle görünüyor ki, bu yaşam standartlarının yükselmesi uzun bir süre alacaktır; eski “putting out” sistemindeki el tezgahı dokumacılarının, modern çağın fabrika işçilerine dönüşmesinde olduğu gibi.

Toplumsal Sorun

19. yüzyılda LİEO’nun çözülüşüne kısmen neden olan faktör tam olarak sözde “sosyal sorun”dur. Halkın meydana çıkışından kaynaklanan yeni-

den dağıtımçı ve eşitlikçi politika, LİEO'nun entellektüel temelini oluşturan klâsik liberalizmdeki inanca zarar verme yoluyla buna yol açmıştı. LİEO'yu zayıflatan bu "sosyalist itki"ye daha önce yerini terk eden küreselleşmenin gelişmesiyle, ekonomik politikada sözde "Washington mutabakatı"nın temelini klâsik liberalizm oluşturmuştur. Bu anlamda, küreselleşme, Keynes Çağı olarak adlandırılabilir olan döneme son vermiştir.

19. yüzyılda LİEO'nun çökmesinin sonucunda, paraların konvertibilitesi ve serbest sermaye hareketliliği büyük ölçüde zayıflatılmış ve birçok ülkede döviz kontrolleriyle tamamen durdurulmuştur -bu kontroller İngiltere'de ancak birinci M. Thatcher hükümeti ile kaldırılabilmiştir.

Sermaye hareketlerinin durdurulması, Keynezyen sistemin çalışması için esastır. Bu durum, Keynezyen sistemin uluslararası anlatımında açıkça kabul edilir -Bretton Woods'da kabul edilen sözde altın döviz standardı. Bu sistemde, kısa vadeli sermaye akımı olarak kabul edilen hareketlerin kontrol edilmesi gerekir, bu yolla ayarlanabilir sabit kur sisteminin çalışması mümkün olur. Bu tür sistemlerin baş belası olan spekülâtif saldırılardan korunmak için bu kontrol gerekli görülmektedir.

Hareketli sermayenin durdurulmasının yurtiçi sonucu, eğer sermaye serbest olursa ve bu keyfi ve fahiş malî yükümlülüklerden kaçabilirse, işgücünü sübvans etmek için sermaye vergilemesi gerektiren Keynezyen reçeteler işlemez. Burası, dünyanın serbest sermaye hareketliliğine doğru nasıl yöndiği hikâyesini anlatmanın yeri değildir; ancak bir kez öyle olduğunu düşünelim. Ekonomik merkezîyetçi devletler, daha önce olduğu gibi, yeniden dağıtımçı vergilemedeki artışlar ve "tam istihdam"ı sürdürmek için fiskal politikalar yoluyla ulusal zenginliği ve refahı artırmayı iddia etmenin giderek zorlaştığını keşfetmişlerdir. Küreselleşen sermaye piyasaları, avın çıkışına izin vererek, avcı-yağmacı devletin hasılatını bırakın artırmayı, korumasını bile zorlaştırmaktadır. "Sosyalist itki" ile aşılana dahi şimdi politik başarı şanslarının Clinton'ın iki sloganına dayandığını fark etmektedir: "Bu, ekonomidir, aptal!" ve "Bu bono piyasasıdır, aptal!"

Küreselleşmenin bugünkü evresinin yarattığı "toplumsal sorun"un 19. yüzyılda selefine yaptığı gibi, yeni LİEO'ya zarar verme olasılığı bugün daha az tehlikeli olsa da vardır. Bu, her iki vakada Kuzeyin "kaybedenler"inin farklı doğası ve bunların refahlarını korumak için hafifletici eylemler nedeniyle.

19. yüzyılda fabrika sisteminin doğuşunun anlamı, LİEO ile Atlantik ekonomisinin ekonomik entegrasyonu ile üretim faktörlerinin görece kısıt oldukları her bir bölgedeki reel gelirlerinin düşmesi veya durağan hale

gelmesi ve bol olan faktörlerin gelirlerinin de yükselmesidir.¹⁰ Bunun anlamı, işgücü kıt olan ve doğal kaynak zengini olan ABD’de, gelir dağılımı işgücü aleyhine değişecektir. Bu da popülist politikaların artmasına ve ilk kez Alexander Hamilton tarafından ortaya atılan gerekçelere dayanan korumacılığın sessizce yükselmesine yol açacaktır. İşgücü bol olan ancak toprağı kıt olan Avrupa’da, bu 19. yüzyıl küreselleşmesi, toprak sahiplerinin göreceli olarak kaybetmesine yol açmıştır. Bu daha sonra politik koalisyonlara yol açmıştır: Almanya’da “çavdar ve çelik” ünlü koalisyonlardan biridir. Artan korumacılık, Friedrich List’in “bebek endüstri” argümanlarıyla meşrulaştırılmıştır.¹¹ İngiltere tek başına serbest ticaret felsefesine bağlı olarak durmaktadır. Bu büyük ölçüde, ülkenin ilk sanayi ülkesi olması ve Hububat Yasalarının yürürlükten kaldırılması esnasında toprak sahiplerinin çıkarlarına karşı mücadele vermesi nedeniyle. Böylece, hem endüstriyel kapitalistlerin hem de işçilerin refahı, LİEO’nun sonucu olarak ucuz hububatın Atlantik boyunca akışı nedeniyle artmıştır.

19. yüzyılın sonunda küreselleşmenin dağıtıcı sonuçlarının üstesinden gelmek için tehdit edilen çıkar gruplarının politik eylemleri kaçınılmaz görünmesine rağmen, durum bugünkü küreselleşme evresinde çok daha ılımlıdır. Daha önceki evrede, kaybedenler -örneğin ABD’de endüstriyel işçiler veya Almanya’da toprak sahipleri- nispi düşüşlerini önleyici araçları elde edememişlerdir, hâlbuki bugün Kuzeyde böyle bir durum sözkonusu değildir. Esas kaybedenler vasıfsızlardır, ancak gelirlerindeki göreceli düşüşü durdurmak için fiziksel ya da finansal sermayeyi elde edemeyen 19. yüzyıl endüstriyel fabrika işçileri gibi değil. Bugünün vasıfsızları, Kuzeydeki vasıflı yurttaşlarının küreselleşmesinden doğan çok büyük kazançlardan pay almak için gerekli beşerî sermayeye sahip olabilirler.

¹⁰ Bu, uluslararası iktisatta Stolper-Samuelson teoremi olarak adlandırılır. İktisatçılar arasında halen devam eden ve halledilmemiş olan bir tartışma, ABD ve diğer gelişmiş ülkelerdeki cari ücret trendlerinin bugünkü LİEO tarafından desteklenen artan ekonomik entegrasyon, özellikle Asya ülkelerinin düşük ücret ve bol emekleri veya teknolojik değişimler nedeniyle olup olmadığıdır. Bkz. Robert Feenstra, “Integration of Trade and Disintegration of Production in the Global Economy”, *Journal of Economic Perspectives* 12, no. 4: 31-50 (1998). Benim değerlendirmeme göre, muhtemelen her birinden biraz vardır. Empirik olarak, birbirini gittikçe artan dercede tamamlayan bu iki gücün göreceli paylarını tayin etmek çok güç olacaktır. 19. yüzyıl LİEO’sunun gelir dağılımı etkilerinin etkileri konusundaki empirik kanıt için bkz. Jeffrey G. Williamson, “Globalization, Labor Markets and Policy Backlash in the Past”, *Journal of Economic Perspectives* 14, no. 4 (1998): 51-72.

¹¹ 19. yüzyıldaki değişen ticaret politikalarının bu “faktör-fıyatı” açıklaması için Bkz. Ronald Rogovski, *Commerce and Coalitions* (Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1989).

Aynı derecede önemli ikinci nokta, temelde hizmet ekonomileri haline gelen Kuzey ekonomilerinin çoğunluğunda, birçok işçi, dış ticareti yapmadığı için dış rekabetten korunan ürünlerin üretildiği alanlarda çalışabilecektir. Güney Merkez Los Angeles'taki kuaförler, ücretlerinin Bangkok'taki berberlerin rekabetiyle düşeceğini beklemeyecektir. Fakat bu kişisel hizmetlerin çoğu sadece yeteneği gerektirmez, ancak şıklık, dakiklık, kibarlık ve güvenirlilik gibi kişisel özellikleri de gerektirir. Annelerin, Hindistan'da hizmetçi ücreti almaya razı olsalar bile, hizmetçi veya çocuk bakıcısı gibi "altsınıf"lara özgü kabul edilen mesleklerin üyeleri olarak çalışma olasılıkları düşüktür. Batı refah devletlerinin ortaya çıkardığı altsınıfın Viktoryen kişisel erdemlerinin ortadan kalkması, bu devletlerin küreselleşmenin bugünkü evresinde potansiyel "kaybedenler"e yardıma yönelik reformlarının neden çok önemli olduğu konusunda başka bir gerçekçe sunmaktadır.

Tehdit: Yeni Bir Ahlâkî Emperyalizm

Yeni meydana gelen küresel ekonomi için daha güçlü bir tehdit, Batının "merkezin alışkanlıkları"nı evrensel insan hakları adına bütün dünyada yasalaştırma yönündeki artan gayretiyle ortaya çıkmaktadır. Bu durum, 19. yüzyılda LİEO'nun çökmesinden kısmen sorumlu olan 19. yüzyıl emperyalizmiyle olağanüstü bir benzerliğe sahiptir. Bu emperyalizm, kısmen beyaz adamın özellikleriyle somutlaşan uygarlaştırma misyonu tarafından motive edilmiştir. Benzer bir durum bugün de devam etmektedir: ahlâkî dış-ticaret, ahlâkî dış politika çağrıları, herkesin Batıdaki çoğulcu demokrasinin siyasal sistemini kabul etmesi yönündeki ısrar, bu eğilimlerin işaretleridir.

Batıda çok taraflı kurumları kullanarak, "merkezin alışkanlıkları"nı bütün dünyada yasalaştırarak gelişen küresel ekonomiyi denetleme yönünde tehlikeli baskılar vardır. "Ahlâkî dış ticaret" başlığı altında işçi ve çevre standartlarını Dünya Ticaret Örgütü'ne dahil etmek için verilen çeşitli öneriler ve "insan hakları" meselelerini dış ticaret ve yatırıma bağlamak bu türdendir. Onlar kendi taraflarında ne mantıklı ne de ahlâklıdır. ¹² LİEO'ya yapılan bu "korumacı" saldırılar geri püskürtülse de, bu arada artan uluslararası sürtüşmelerin yeni LİEO'yu yavaşça çözmelerine

¹² Deepak Lal, "Social Standards and Social Dumping," *Merits and Limits of Markets*, (Ed.) Herbert Giersch (Berlin: Springer-Verlag, 1998).

yol açacaktır. Ayrıca bu korumacı saldırılar, yeni gelişen küreselleşen ekonominin, antik ve mukaddes yaşam tarzlarına zarar verecek kültürel bir emperyalizme yol açacağına ilişkin gelişmekte olan ülkelerin kuşkularını artırma eğilimindedir.

Batı Dışındakilerin Kültürel Korkuları

Küreselleşmeden gelen kültürel korkular, sadece iletişim devrimi dalgalarıyla geldiği düşünülen kültürel kirlilikle değil, aynı zamanda modernizmin antik kültürleri üzerinde küreselleşmenin kaçınılmaz olarak ürettiği etkileri ile de ilgilidir. Bu kalkınma araştırmalarındaki eski bir tartışmayı akla getiriyor: modernleşmenin Batılaşmaya yol açıp açmadığı.¹³

Farklı kültürlerin ve uygarlıkların maddî ve kozmolojik olarak adlandırıldığı inançlar arasında ayırım yapmak yararlı olacaktır. Birincisi, bir geçim sağlamanın yolları ile, ikincisi ise, Plato'nun sözleriyle “bir kişi nasıl yaşamalıdır” ile ilişkilidir. Maddî inançların oldukça ılımlı olduğu ve maddî ortamın değişmesi ile bunların da hızla değiştiğine dair kayda değer miktarda kültürler arası kanıt vardır. İnsanların yaşamlarını nasıl gördüklerine dair kozmolojik inançlarda (hayatın amacı, anlamı ve başkalarıyla ilişkiler) daha büyük miktarda isteri vardır. Farklı kültürlerle ilişkin kanıtlar, bu dünya görüşleri üzerinde çevreden ziyade bir *dil grubunun etkili* olduğunu göstermektedir.

Büyük Avrasya tarımsal uygarlıkları, maddî ve kozmolojik inançlarında farklılıklardan ziyade benzerliklere sahiptir. Bunlar kabaca “toplumcu” olarak tanımlanabilirler. *Niyetlenmemiş Sonuçlar* (Unintended Consequences) kitabımda, 6. yüzyılda Papa Büyük Gregory'nin ve 11. yüzyılda Papa VII. Gregory'nin devrimleri sonucunda tarımsal geçmişten kopmasının Batının yükselişine yol açtığını tartıştım. Birincisi bir “aile devrimi”ne yol açtı. Bununla, tarımsal uygarlıklardaki vatandaşların ailenin nüfuz bölgesindeki kozmolojik inançları ile ilişkileri kesilmiş, özellikle “bireycilik” ve gençlerin bağımsızlığı geliştirilmiştir.

Papa VII. Gregory'nin ikinci Papalık Devrimi, Kiliseyi, Tanrı'nın Şehrinin Sezar'ın üstünde olduğunu ilân ettiği bir dünyaya getirmiş ve güçlü aforoz müeyyidesiyle uygulanmıştır. Bu da, bir piyasa ekonomisinin yasal ve

¹³ Deepak Lal, *Unintended Consequences: The Impact of Factor Endowments, Culture, and Politics on Long-Run Economic Performance* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1998).

ticarî altyapısını oluşturacak kilise-devletini doğurmuştur.¹⁴ Bu sonuç, Avrupa mucizesini doğuran Batı dinamiği için temel kurumsal altyapıyı sağlamıştır.

Batının kozmolojik ve maddî inançlarını değiştiren çifte Papalık devrimleri, tarihsel olarak birbirine bağlanmış olmalarına rağmen böyle olmaları zorunda değildir. Piyasanın plânlama üzerindeki evrensel zaferi ile, bütün kültürler ve uygarlıklar Papa VII. Gregory'nin kurumsal devrimini kabul etmeye razı olmaktadırlar. Bu devrim, modernleşmeyi geliştirerek bütün dünyada maddî refahın araştırılmasına yol açmıştır. Fakat modernize olmuş ancak Batılı-olmayan Japonya örneğinin gösterdiği gibi, Batılı olmayan dünya için Papa Büyük Gregory'nin geliştirdiği kozmolojiyi kabul etmek için herhangi bir gereklilik yoktur. “Batı dışındakiler” (Rest) kendi ruhlarını kaybetmeden modernleşebilirler.

Batılı “Merkezin Alışkanlıkları”nı Yasalaştırma

Bu şekilde eğer Batılı olmayan dünyanın küreselleşmesinin kültürel korkulan abartılmış ise; aynı şey, Batının kendi kozmolojik inançlarını bütün dünyada yasalaştırmak için bugün verdiği ahlâkî savaşı için söylenemez. Batının bu şekilde evrensel değerleri geliştirdiği şeklindeki iddiası haklı değildir.

Diğer antik Avrasya uygarlıkları ile Hristiyan Batının kozmolojik inançları arasında önemli bir farklılık vardır. Hristiyanlık, Samî kuzeni İslâm ile birçok ayırdedici özelliği paylaşmasına rağmen, atası Yahudilikle ortak özellikleri azdır. Ve bu ortaklık diğer büyük Avrasya dinlerinin hiçbirinde bulunmamaktadır. Hristiyanlığın en önemli özelliği, evrenselligidir. Ne Yahudiler ne de Hindular veya Çinliler evrensel olma iddiasındaki dinlere sahiptir. Bir Hindu, bir Çinli veya bir Yahudi olmayı seçemezsiniz; bunlardan biri olarak dünyaya gelirsiniz. Bu, yine Hristiyanlık ve İslâm'ın tersine, bu dinlere üye girişinin olmadığı anlamına gelir. Üçüncü olarak, sadece Samî dinleri tek Tanrı ve aynı zamanda eşitlikçidir. Hemen hemen diğer bütün Avrasya dinleri, hiyerarşik toplumsal düzenin bazı farklı biçimlerine inanırlar. Bunun aksine, Avrasya uygarlıkları arasında yalnızca Samî olanlar (Yahudilikte en az olsa da) kendi tek tanrılarının gözündeki insanın özde eşitliğine vurgu yaparlar. Louis Dumont, *Homo Aequalis* toplumları ile *Homo Hierarchicus* toplumları arasında derin bir ayrımı doğru olarak karakterize etmektedir. Birincisinde insanlar eşit olarak doğarlar (felsefelerin ve ABD Anayasasının ilân ettiği gibi);

¹⁴ Harold J. Berman, *Law and Revolution* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1983).

ikincisinde ise böyle bir inanışın yeri yoktur.¹⁵ Batı tarafından geliştirilen sözde evrensel değerler, Batı Hristiyanlığının merkezinde olan kültür-odaklı inanca çağırان ahlâktan başka bir şey değildir.

Demokrasi ve kalkınma arasında Batının iddia ettiği bağlantının olması da gerekmiyor.¹⁶ Eğer demokrasi bir hükümet biçimi olarak tercih edilecekse bu, demokrasinin refahı geliştirici araçsal değeri nedeniyle değildir -bazen refahı geliştirmeyebilir; ancak; demokrasi bir başka Batılı değeri, özgürlüğü, geliştirdiği için tercih edilir. Tekrar edersek, birçok uygarlık, toplumsal düzeni özgürlük değerinin üzerine koymuştur. Ve yine bu toplumların kendi yollarını değiştirmelerini istemesi Batı için emperyalist bir talep olacaktır.

Üzerine titrenilen Batı kozmolojik inançlarının evrensellik iddiası geçerli değilse, bunların dünyanın geri kalanı tarafından kabul edilebilir bulunması muhtemel gözüküyor. Eğer Batı, ahlâkî savaşını gelişen küreselleşme süreçlerine bağlarsa, küreselleşme sürecine karşı güçlü bir karşı tepkinin ortaya çıkma tehlikesi olacaktır. Bu potansiyel kültürel emperyalizm yeni LIEO'nun gelişmekte olan ülkelerde kabul edilmesinde büyük bir tehlikeye yol açmaktadır. Bu tehlike, gelişmekte olan ülkelerdeki kültürel milliyetçilerin, küreselleşmenin geliştirdiği modernleşmenin kutsal kozmolojik inançların erozyonuna neden olacağı yönündeki temelsiz korkularından daha büyüktür.

Sonuç

Kısaca, bir Üçüncü Yol yoktur. Kapitalizmin sözde Anglo-Sakson modelinden ayrılmak ekonomik olarak devlet merkezîyetçiliğine yol açar, bu da refahı ortadan kaldırır. 19. yüzyıldaki gibi, yeni ortaya çıkan LIEO'yu çöktecek bir "toplumsal sorun" tehlikesi yoktur. Bunun yerine, bugün Batının "Merkezdeki Alışkanlıkları" yasalaştırma yönündeki ahlâkî savaşına dünyanın geriye kalanlarının olası direnme tehlikesi vardır. Merkezdeki alışkanlıklar Geriye kalanların küreselleşmeyi kabul etmelerini engelleyebilecektir. Batı için, Kraliçe Elizabeth'in saltanatı sırasında meydana gelen dinî karışıklık sırasında sarfettiği bilgece öğüdünü, kendisi yapamasa da, hatırlamak en iyisidir: "insanların ruhlarına pencere açın"

¹⁵ Louis Dumont, *Homo Hierarchicus: The Caste System and Its Implications* (London: Weidenfeld and Nicholson, 1970).

¹⁶ Bkz. Lal ve Myint.

3. Görünmez El Ölü Ele Karşı*

Brink Lindsey

Bugün dünya ekonomisinde gerginlik işaretleri vardır: Asya, Rusya ve Lâtin Amerika'daki finansal krizler; Avrupa'da kronik çift-haneli işsizlik; Çin'de yavaşlayan büyüme ve Japonya'daki yavaş yavaş ilerleyen çöküş. Fakat, bu gerginliğin doğası nedir?

Ekonomik serbestleşmenin eleştirmenleri, dünyanın denetimsiz piyasa güçlerinin kontrolünde olduğuna ve eğer düzen tekrar kurulacaksa, bu güçlerin hizaya getirilmesi gerektiğine inanırlar. Bunlar çok derin bir yanlış içindeler. Dünyanın mücadele ettiği şey, piyasa rekabetinin görünmez eli değil, başarısız devletçi geçmişin ölü elidir. Öyle bir geçmiş ki, hayat veren ruhu gitmiş, fakat uğursuz etkisi üstümüze yük bindirmeye devam etmektedir.

Polanyi'nin Takipçileri

Bugünkü durumun tarihi bağlamını anlamak için, bugünkü gerginliğin denetimsiz kapitalizmin bir krizini gösterdiğini ileri sürenlerin argümanlarını gözden geçirmek yararlı olacaktır. Bu argümanlar, onların gerçeği nasıl mükemmel bir şekilde tersyüz ettiklerini ortaya koyuyor.

Son yıllarda, bir ucundan diğerine ideolojik perspektiften serbest piyasaları eleştirenler, "küreselleşme"yi -piyasa ilişkilerinin artan uluslararasılaşması- kontrolden çıkmakla itham etmektedirler. Bunlara göre, son on yılın çeşitli para krizleri piyasaların tabiatlarında içkin olan istikrarsızlığa tanıklık etmektedir. Bu arada, zengin endüstrileşmiş ülkelerde, sınırlandırılmamış uluslararası rekabetin baskıları güya işsizliğe sebep olmakta, yaşam standartlarını aşağı çekmekte ve büyük kavgalarla elde edilmiş toplumsal korunmaları aşındırmaktadır. Laissez faire'e olan kör inanç, bu rahatsız edici gelişmelerden dolayı suçlanmaktadır. Bunlara göre, hükü-

* Çeviren: Metin Toprak.

metler ya kontrolü yeniden yürürlüğe koyacak ya da felâketler devam edecektir.

Pat Buchanan, bugün sözümona egemen olan piyasalara atfedilen dogmatik bağlılığa karşı ifadelerinde, bu bakış açısına da gönderme yapmıştır: “Küresel ekonomide yanlış olan şey, bizim politikamızdaki yanlış’tır”. Buchanan’a göre “bunun kökleri iktisadî insan efsanesinde yatmaktadır. Bu efsane iktisadî, diğer bütün şeylerin üzerine çıkarmaktadır.”¹

Buchanan’a göre “Piyasaya tapınmak, devlete tapınmadan daha az putperestlik türü değildir. Piyasa insan için çalışmak üzere oluşturulmalıdır, başka bir iş için değil. ‘Piyasa nedir? Piyasa vahşî orman kanunudur, doğanın kanunu. Ve uygarlık nedir? Uygarlık doğaya karşı mücadeledir.’ Böyle diyordu Fransa Başbakanı Edouard Balladur, GATT’ın 1993’teki görüşmelerinin kapanışında; Balladur haklıydı.”²

Eğer “Amerika En Birincidir” sözünü duymak tuhafsa, Buchanan bir Fransızla birlikte hareket eder. Bir finansçının, milyarlarca dolar kazandığı piyasaları çökerttiğini duymak muhtemelen daha tuhaf olacaktır. Fakat bu George Soros’un yaptığı şeydir: “Finansal piyasalar özünde istikrarsızdır ve piyasa güçlerinin dizginlerini serbest bırakarak karşılanamayacak olan toplumsal ihtiyaçlar vardır. Ne yazık ki, bu kusurların farkına varılmamıştır. Bunun yerine, piyasaların kendi kendilerini düzelttiği ve küresel ekonominin, küresel topluma ihtiyaç duymadan gelişebileceği yönünde yaygın bir inanış vardır... Bu düşünce, 19. yüzyılda laissez faire olarak adlandırıldı, fakat ... ben bunun için daha iyi bir isim buldum: piyasa fundamentalizmi.”³

“Piyasa fundamentalizmi” sonucuna varan Soros’un itiraf ettiği “şok edici” bir iddiadır: “Piyasa, bugün açık toplum için herhangi bir totaliter ideolojiden daha büyük bir tehdittir.”⁴

Küreselleşmenin bazı eleştirmenleri, erken 20. yüzyıl dünya ekonomisindeki başarısızlıkla paralellik gösteren tarihsel gelişmelerden söz etmektedir. O dönemdeki ekonomik hayatın uluslararasılaşması, bugünkü durumla rekabet edecek düzeydeydi ve bazı yönlerden daha ilerideydi ve sadece dünya savaşı, depresyon ve totaliteryenizm felâketleriyle yok

¹ Patrick J. Buchanan, *The Great Betrayal: How American Sovereignty and Social Justice Are Being Sacrificed to the Gods of the Global Economy* (Boston: Little, Brown and Company, 1998), s. 287.

² Buchanan, s. 288.

³ George Soros, *The Crisis of Global Capitalism* (New York: Public Affairs, 1998), s. xx.

⁴ Soros, s. xxi.

edilebildi. Kapitalizm kendi kendini yok etti, kapitalizmin güya düzenlenmemiş volatilitesi ve vahşiliği bunun nedenidir; kapitalizm sadece, hükümetlerin kapitalizmin enerjisini toplumsal amaçların hizmetine verecek uysallaştırdıkları zaman yaşayabilir. Kendi kendini düzenleyen piyasalardaki ütöpik inanç böylece güya geçmişte yıkım görmüştür ve bugün yine yıkım tehdidi sözkonusudur.

Sol-kanat gazeteci William Greider *Bir Dünya, Hazır veya Değil (One World, Ready or Not)* başlıklı kitabında bu masalı inanarak anlatmaktadır.

Şu anda algıladığım en vahim tehlike insanların ve toplumların... yirminci yüzyılın korkunç çatışmalarını yeniden oynama yolundaki gözden kaçmaz eğilimidir....

Küresel ekonomik sistemin daha ılımlı bir istikamete doğru yönlendirilmezse, bu bıkkınlık verici politik ve sınıfsal çatışmalar mutlaka olgunlaşacaktır ve piyasalar ve toplum arasında kazanan ve kaybedenin olmadığı bir çıkmaza yol açacaktır, ki yaklaşık yüzyıl önce faşizm böyle bir ortamda ortaya çıkmış ve yükselmişti.⁵

Bu son çarpıtma, 1944 yılında *Büyük Dönüşüm* kitabını yazan Karl Polanyi'nin tarihsel analizinin yeniden canlandırılmasını temsil etmektedir. Polanyi, kendi zamanındaki felâketlerin izlerinin eninde sonunda laissez faire'in kötülüklerine kadar uzandığını savunur. Polanyi, "kötülüğün kaynağının, kendi kendini düzenleyen bir piyasa sistemi kurmayı amaçlayan ekonomik liberalizmin ütöpik gayretinde yattığını"⁶ yazar.

Polanyi burada ayrıntıya girer:

Kendi kendini ayarlayan piyasa fikri boş bir ütopyadır. Böyle bir kurum herhangi bir zaman diliminde var olamaz; ancak, insanı ve toplumun doğal anlamını imha ederek var olabilir; insanı fiziksel olarak harap edecek ve yaşadığı ortamı ıssızlığa dönüştürecektir. Kaçınılmaz olarak, toplum kendini korumak için önlemler alacaktır, fakat hangi önlemi alırsa alsın kendi kendini düzenleyen piyasayı zayıflatacak, endüstriyel hayatı altüst edecek ve böylece yine de toplumu bir başka yoldan tehlikeye atacaktır. Bu ikilem piyasa sistemindeki gelişmenin belirli bir yönde olmasını zorunlu kılar ve sonuçta buna dayanan toplumsal örgütlenmeyi altüst eder.⁷

⁵ William Greider, *One World, Ready or Not: The Manic Logic of Global Capitalism* (New York: Simon & Schuster, 1997), s. 309.

⁶ Karl Polanyi, *The Great Transformation: The Politic and Economic Origins of Our Time* (Boston: Beacon Press, 1957), s. 29.

⁷ *A.g.e.*, s. 3

“Toplum” ve piyasa arasındaki çatışma eninde sonunda, Polanyi’nin görüşüne göre, totaliterizme yol açacaktır: “Liberal kapitalizm ile ulaşılan *çıkmanın* faşist çözümü, piyasa ekonomisinin reformu olarak tanımlanabilir. Bu çözüme, hem endüstriyel hem de politik alanda bütün demokratik kurumların kökünden yok olması pahasına ulaşılır.”⁸

Karl Polanyi, tam bir karanlıktan kurtararak, kapitalizmin bugünkü eleştirmenlerinin bir tür koruyucu azizi olmuştur. Polanyi’nin etkisi Greider ve Soros tarafından açıkça zikredilir; Harvard Üniversitesi’nden Dani Rodrik *Küreselleşme Çok mu İleri Gitti? (Has Globalization Gone Too Far?)* başlıklı kitabında Polanyi’ye sık sık atıfta bulunur; Londra Ekonomi Okulu’ndan John Gray de *Sahte Şafak: Küresel Kapitalizmin Yanılgıları (False Dawn: The Delusions of Global Capitalism)* başlıklı kitabında aynı şeyi yapar.⁹

Endüstriyel Karşıdevrim

Polanyi’nin analizi ve bugün yeniden ortaya çıkması tarihi amuda kaldırmıştır. Birinci küresel ekonominin yıkılması piyasalara aşırı güvenden değil, fakat piyasalara olan inancın büyük ölçüde kaybolmasından kaynaklanmaktadır.

Endüstri Devriminin muhteşem bir servet yaratması, piyasa rekabetinin merkezileşmemiş deneme yanılması yoluyla mümkün olabilmektedir. Bu servet, tepeden tırnağa kontrolün ve merkezî plânlamanın parlak başarısıymış gibi, o zaman ve sonrasında büyük ölçüde yanlış yorumlanmıştır. İnsanlar, yeni devasa endüstriyel şirketlerin, piyasa rekabetinin gelişigüzel israfı üzerindeki teknokratik kontrolü ve birleşmenin üstünlüğünü gösterdiğine inanmaktadır. İnsanlar, endüstrileşme mantığından, bir fabrikadaki baştan ayağı rasyonaliteyi bütün topluma yayma sonucuna varmışlardır -bir başka ifadeyle sosyal mühendislik.¹⁰

Bu trajik hata, Endüstriyel Karşıdevrim olarak tanımlanabilecek olan toplumsal fenomene yol açmıştır. Bu karşıdevrim, modern teknolojik

⁸ *A.g.e.*, s. 237.

⁹ Dani Rodrik, *Has Globalization Gone Too Far?* (Washington: Institute for International Economics, 1997) ve John Gray, *False Dawn: The Delusions of Global Capitalism* (New York: The New Press, 1998).

¹⁰ Bu fikrin Amerika tarihinde ortaya çıkışının ilginç bir incelemesi için Bkz. John M. Jordan, *Machine-Age Ideology: Social Engineering and American Liberalism 1911-1939* (Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1994).

toplumun oluşmasını sağlamış ilkelere bir saldırdır. Bu tepkisel akım, herhangi bir ideolojiden çok daha genişti -bu hareket, “bilimsel yönetimin” “en iyi yolu”nu; “ortakçı devlet”in kartelleşmesini; refah devletini; kalkınmacı “atılımcı” devleti; ve en uçta totaliter devleti kuşatır.

Teknokratik kontrole olan inanç -ve özellikle bu kontrolü devletin eline verme- yaklaşık 1880’lerden sonra sürekli önem kazanmıştır. Ulusal sınırlar içinde meydana getirdiği hasar bir yana bırakılırsa, 19. yüzyıl boyunca gelişen liberal uluslararası düzenle kökten bağdaşmazlığı, bunlardan birisinin geri çekilmesi anlamına gelmektedir. Teslim olan ikincisi oldu: tıpkı sınırlar gibi, toplumlar da kapandı.

Dünya ekonomisinin hiçbir zaman kendine gelemediği büyük felâket I. Dünya Savaşı’ydı. Fakat katliamın kökleri, ekonomik milliyetçiliğin yükselişi ve bunun emperyalizm yoluyla uluslararası izdüşümünde yatmaktadır. Büyük Britanya’nın liderlik ettiği serbest ticaret düzeni, geç 19. yüzyılda “yeni endüstrileşen ülkelerin -ABD, Almanya ve Rusya- hepsi açık bir şekilde korumacı oldukları için, savunmaya geçmiştir. Ülkeler arasında sıfır-toplamli ekonomik çatışma inancının yaygınlaşması, sömürgeci toprak ele geçirmeler ve yayılmacı ticarî tercihler sistemlerinin bileşimiyle güçlendirilmiştir. Savaş öncesi dönemin silâhlanma yarışları ve derinleşen husumetler, sadece bölge üzerindeki politik kontrolün, bu bölgenin ham maddelerine ve piyasalarına ulaşmak için gerekli olduğu bir dünyada anlamlı olmuştur.¹¹

Savaştan sonra, eski sistemin tekrar inşa edilmesi için çaba sarfedildi, fakat savaştan sonra enflasyonun ekonomik şok dalgaları ve nükseden borçlar ile, sosyal demokrasi ve totaliterciliğin yeni politik gerçeklikleri, savaştan önceki istikrara dönmeyi imkânsız kılmıştır. Son olarak, kıskırttığı Büyük Depresyon ve korumacı kasımlarla eski liberal düzen için ölüm çanlarını çalmıştır. Gerçekten, görünen o ki, gelecekte karanlık bir zamanda uluslararası düzen totaliter nitelikli olabilecektir.

Bu çöküşü, Polanyi ve taraftarlarının yaptığı gibi, piyasa rekabetine olan aşırı inanca atfetmek tam bir saçmalıktır. Bütün entellektüel kuv-

¹¹ “Serbest dış ticaret ve göç özgürlüğü altında hiçbir birey ülkesinin bölgesel büyüklüğüyle ilgilenmezken, ekonomik milliyetçiliğin korumacı önlemleri altında hemen hemen her vatandaş, bu bölgesel meseleler konusunda büyük bir ilgi gösterir. Kendi hükümetinin egemenliğine tâbi olan bölgenin genişletilmesi, kişinin maddeten gelişmesi veya en azından yabancı bir hükümetin bu kişinin refahı üzerine koyduğu kısıtlamalardan kurtulması anlamına gelir.” Ludwig von Mises, *Human Action* (Chicago: Contemporary Books, 1949), s. 824.

vetler bu dönem boyunca, karşı tarafta, kolektivist yönde çalışmıştır. Polanyi'nin şeytanı -laissez faire'in minimal devlet ideali- öylesine cansız ki, zamanla uygulama etkisi bir yana, dikkat çeken yandaşı dahi yoktur.

İdollerin Savaşı

II. Dünya Savaşından sonraki yıllarda, Tarifeler ve Ticaret Üzerine Genel Anlaşma (GATT) kapsamında tarife indirimleri ve Bretton Woods sistemi yoluyla liberal bir uluslararası ekonomik düzene doğru bir kısmî geri dönüş vardır. Fakat dünyanın çoğunluğu bu yeniden doğan uluslararası ekonominin dışında kalmıştır: Komünist ülkeler ve sözde Üçüncü Dünyanın çoğunluğu ekonomik tecrit ve otarşı politikalarını sürdürmüştür. Dünya nüfusunun büyük kısmı için, Endüstriyel Karşıdevrimin üstünlüğü uluslararası işgücü uzmanlaşmasındaki herhangi bir önemli katılmayı bastırmaya devam edecektir.

Karşıdevrimsel hareket, yalnızca son birkaç on yıldır, kendisini başarısızlık ve çöküşle bitirmiştir.¹² Ve güçlü ve kendinden emin devlet kontrolü azaldığında -Çin'in açılması, Sovyet blokunun çözülmesi ve ithal ikamesinin birçok gelişmekte olan ülkede terk edilmesi- piyasa bağlantıları yeniden kuruldu. Küreselleşme, devleti zayıflatmakla suçlanmasına rağmen, tarihsel nedenlerin daha güçlü akımları aslında tam aksi yönde olmuştur: uluslararası piyasa ilişkilerinin ayak basacak bir yeri yeniden kazanması ancak devletin geri çekilmesiyle mümkün olmuştur.

Bu nokta önem arz etmektedir. Bugün dünyanın yaşadığı uluslararası ekonomik entegrasyonun emsalsiz düzeyi elbette kısmen sürekli azalan taşıma maliyetlerine ve veri işleme ve iletme süreci maliyetlerindeki çok büyük düşüşe atfedilebilir. Bugün yerkürenin büyük kısmı uluslararası ticareten kendi kendilerini tecrit eden ekonomik politikaları terk etmeye karar vermeseler, dünyada küresel bir ekonomi de olmayacaktır. Ve bu politika değişimi, merkezî devlet kontrolünden merkezileşmemiş liberal piyasa sistemi tecrübesine doğru daha büyük bir hareketin parçasıdır.

¹² Son zamanlarda çıkan bazı kitaplar Endüstriyel Karşıdevrimin dünyanın her tarafındaki yaygın hikâyelerini anlatarak iyi iş yapmıştır. Bkz. örneğin Robert Skidelsky, *The Road from Serfdom: The Economic and Political Consequences of Communism* (New York: Penguin Books, 1995); Daniel Yergin ve Joseph Stanislow, *The Commanding Heights: The Battle Between Government and the Market That Is Remaking the Modern World* (New York: Simon & Schuster, 1998); David Henderson, *The Changing Fortunes of Economic Liberalism: Yesterday, Today and Tomorrow* (London: The Institute of Economic Affairs, 1998).

Bir başka ifadeyle, yeniden bir araya gelen dünya ekonomisi temelde *politik bir olay* olarak anlaşılmalıdır. Söz konusu bu olay, eski karşıdevrimsel baştan-ayağa plânlama idealinin ölümü ve reddedilmesinin sonucudur. Küreselleşmeyi eleştirenler, piyasaların yayılmasını, kör ekonomik güçlerin sınırlarını aşmaları olarak betimlemektedirler. Gerçekte, son 20 yıl boyunca komünist ve Üçüncü Dünyadaki ekonomi politikalarındaki köklü değişimler dünya ekonomisinin tekrar bütünleşmesini sağlayan en önemli unsurlardan biridir. Bu politika değişiklikleri ulusal siyasî liderlerin devletgüdümlü sistemlerinin başarısız olduğunu anlamaları ile meydana gelmiştir. Bu başarısızlık mutlak terimlerle, öğretücü yoksulluğa saplanmış milyarlarca insan iken, nispi terimlerle müreffeh Batı ve görelî olarak açık ve iyi gelişen Pasifik Kıyısı ile karşılaştırma sonucu anlaşılmaktadır.

Bu arada, aynı dönem içinde, müdahaleciliğin başarısızlıkları sanayileşmiş demokrasilerde dahi bir ekonomik reformlar dalgasına yol açmıştır. Vergi indirimleri, özelleştirmeler, piyasaya giriş ve fiyat kontrollerinin kaldırılması ve belki de en önemlisi enflasyonist para politikasının kabul edilmemesi. Serbestleştirme yönündeki bu adımlar siyasî olarak, “karma ekonomi”nin ve makro ekonomik “ince ayar”ın itibarını sarsan 1970’lerin stagflasyonundan sonra mümkün olabilmiştir.

Böylece, küresel ekonominin yeniden ortaya çıkması, baştan-ayağa plânlamanın ve merkezî plânlamanın küresel hayal kırıklığının bir sonucu olmuş ve bununla aynı zamanda meydana gelmiştir. Küreselleşme eleştirmenleri, böylece, bugünkü devri piyasa “putperestliği” ve bir dogmatik heves olarak suçladıklarında dönemin niteliğini tamamen yanlış anlamaktadırlar. Bugün, put-kırcılığı dönemidir, yeni tanrıları yapma dönemi değil.

Evet, retorikleri, başarılarını geride bırakmış olsa da, Ronald Reagan ve Margaret Thatcher serbest piyasaların ve sınırlı devletin enerjik ve etkili konuşan sözcüleridir. Fakat ideolojik reformcular olarak, bu ikisi aşağı yukarı yalnız kaldılar. Hiç kimse daha fazla insanı özgürleştirmek için Deng Xiaoping kadar çok şey yapmadı. Xiaoping, ateşli bir komünist ve Uzun Mart’ın muharip gazisiydi. Mihail Gorbachev, sadık bir Leninist, elinde olmayarak Sovyet İmparatorluğunu yıktı. Arjantin, bir Peronist olan Carlos Menem başkanlığında liberalizmi yeniden keşfetti. Yeni Zelanda, dünyanın en korumacı ekonomisi iken, bir işçi hükümeti döneminde en açık ekonomisi oldu; vesaire, vesaire. Dünyanın her yerinde, ideolojik bir gayret olmaksızın, pragmatizm serbestleşmenin yol gösterici ruhu olmuştur.

Küresel Mücadele Hatları

Devlet kontrollerinin bu pragmatik çözüm sürecinin gidecek daha çok yolu var. Ütopyacı silâhını kaybetmesine rağmen, merkezî plânlamanın bizdeki etkileri hâlâ çok fazladır. Küreselleşmenin hem dostları hem de düşmanları bugünün dünya ekonomisinde piyasa güçlerinin denetimsiz nüfuzu konusunda nefes nefese açıklamalar yapmaktadır. Fakat bu tür açıklamaların özenden yoksun olması dikkat çekicidir. Endüstriyel Karşı-devrim bir yaşayan inanç olarak vadesinin sonuna gelebilir, bunun bugüne kadar birikmiş kurumları, fıkır-i sabiteleri ve kazanılmış haklarının ölü eli ağır ve çirkinleştirici bir yük yüklemektedir.

Bugünkü dünyamızın durumu, bu halde, Buchanan, Soros ve Greider ve diğerlerinin şikâyetçi olduğu piyasaların meydan okunamaz zaferinden henüz çok uzaktır. Bundan ziyade, bir yanda piyasaların yeniden canlanması, diğer yanda baştan-ayağa kontrolün ölü eli arasında devam eden belirsiz bir kavganın ortasında yaşıyoruz. Bunu, görünmez el ölü ele karşı diye kabul edelim. Bu kavga, piyasayı ve toplumsal kalkınmayı gerilime sokar, yapısını bozar ve arada bir meydana gelen köstekleyici istikrarsızlıklara yol açar. Küreselleşme, belirsiz ve eşit olmayan süreç niteliğindeki bir sonuçtur ve anî ve travmatik ters hareketlere ve yerinden çıkmalara maruzdur. Küreselleşmenin eleştirmenleri, serbest piyasaları bunlardaki çarpıtma ve volatilitenin yol açtığı çılgınlık nedeniyle suçlamaktadır. Gerçekte, bu sorunlar piyasa karşıtı politikaların ve kurumların büyük oranda varlıklarını sürdürmesinde kaynaklanmaktadır.

Lütfen, bu kavganın kendi başına piyasalar ve devlet arasındaki çatışmaya indirgenemeyeceğine dikkat edelim. Bu bir hükümetin bir şeyi çok fazla ya da çok az yapması gibi basit bir mesele değildir. Sorun, hükümetlerin aynı anda çok fazla ve çok az şey yapmalarıdır. Hükümetler dikkatlerini ihtiyarî, kişisel faaliyetleri önceden tahsise ve kontrol etmeye o kadar çok yönlendirmektedirler ki, bu onların ihtiyari, kişisel faaliyetlerinin içinde gelişeceği kurumları inşa edip geliştirme gibi asıl gerekli olan işleri yapmada başarısız olmalarına yol açmaktadır.

Piyasalar ve ölü el arasındaki çatışmanın niteliği ülkeden ülkeye değişir. Ancak yine de belirli bir ölçüde kaba mücadele hatlarını tanımlamak mümkündür. Bu hatlar birlikte, bugün ortaya çıkan dünya ekonomisinin yüzyüze geleceği kritik meydan okuma alanlarını oluşturur.

(1) Parasal Üçlem. Piyasaları eleştirenler, Asya ve Lâtin Amerika'daki

son finansal krizler için, bir düzene kavuşturulamamış sermaye hareketlerini suçlamaktadırlar. Bu suçlama kısmen doğrudur, çünkü eğer sermaye hareketleri serbestleştirilmeseydi, bu krizler olmayabilecekti. Fakat bütün hikâye, hükümetlerin izledikleri sürdürülemez para politikaları ile uluslararası sermaye piyasalarından kaynak sağlamayı kötüye kullandıkları zaman para iflâslarının meydana gelmesidir.

Uluslararası para politikasında üç konuda eksiklik hissedilmektedir: küresel yatırım sermayesi ve fırsatlarına tam erişimi sağlamak için serbest para konvertibilitesi; makro ekonomik şoklara cevap vermek için esneklik; ve uluslararası işlemlerde şeffaflığı ve kesinliği artırmak için istikrarlı döviz değeri. Ne yazık ki, hiçbir para rejimi herhangi bir zamanda bu değerli üç amacın iki tanesinden fazlasını sağlayamaz. Serbest sermaye akımları ve parasal esneklik, ancak döviz kuru istikrarı pahasına elde edilebilir; serbest sermaye akımları ve döviz kuru istikrarı, ancak parasal esneklik pahasına elde edilebilir; döviz kuru istikrarı ve parasal esneklik, ancak serbest sermaye akımları pahasına elde edilebilir. Kısaca, bir ülke ya parasını dalgalanmaya bırakmalı veya parasını sabitlemeli ve bağımsız para politikasını terk etmelidir. Ya da uluslararası ekonomiye tam entegrasyondan çekilmelidir.¹³

Para krizleri, para otoriteleri pastalarını elde edip yemeye kalkıştıkları zaman meydana gelir –yani, bağımsız bir para politikası takip ederken, kurlarını sabitledikleri zaman. Bu para krizleri son birkaç yıldır dünya ekonomisine çok zarar vermiştir. Pasifik Kıyısı, Rusya ve sonra da Brezilya'daki iniş çıkışlar olmuştur. Her birinde ve her zaman, para politikasının sürdürülemez aşırı yükünden dolayı infilâk meydana gelmiştir.

(2) Ekonomik Kangren. Ticarî başarısızlık, piyasa sürecinin nahoş bir parçası olsa da bir zorunluluktur. Böylece, başarısız bir şekilde kullanılan kaynakların daha verimli işlere yeniden yönlendirilmesi mümkün olur ve diğer girişimlere hangi hatalardan kaçınacaklarının işaretlerini verir. Ekonomik kurumlar başarısızlığı fark etmeyip cevap vermezlerse, büyüme ve yaşama gücü sistemde oluşan bir çürüme ile zafiyete uğrar. Özellikle, çözülmemiş kötü borçlar ve kronik olarak zarar eden devlet işletmeleri bugünün dünya ekonomisini rahatsız etmektedir ve narkozun dozu katlanılmaz olduğunda, travmatik çöküş ve yerinden çıkma işaretleri ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Japon ekonomik kırılganlığının te-

¹³ Blz. örneğin, Paul Krugman, "The Eternal Triangle", <http://web.mit.edu/krugman/www/triangle.html>.

melinde kötü borç varken, servet-yıkıcı devlet-sahipli sektör Çin'in devam eden hızlı büyümesini tehlikeye atmaktadır.

(3) Kapitalizmi Kutsamak. Kapitalist piyasa düzeninin özündeki kurumlar, sermaye akımını tasarruf sahiplerinden yatırımcılara yöneltir. Dünyanın çeşitli yerlerinde, bu kurumlar büyük veya küçük çapta aşırı merkezileşme ve ters özendiricilerle nitelendirilir. Doğrudan devlet müdahalesi ve politize olmuş bankacılık endüstrileri sermaye tahsisine çok sık müdahale ederler; yasal yapıların, tahvil veya hisse senedi piyasaları yoluyla sermayeye ulaşmaya izin vermeleri sözkonusu iken, her iki piyasa da az gelişmiş veya bastırılmıştır.

Bu sorun özellikle eski-komünist ülkelerle gelişmekte olan ülkelerde şiddetlidir; bilhassa en başarılı gelişmekte olan ülkeler dahi, olsa olsa kapitalizmin bir tür kutsamasını başarmışlardır. Bu ülkelerde Batı endüstriyel kalkınmasının devlet-yönlendirmeli taklitçiliği, piyasa-yönlendirmeli yatırımı başarısız bir şekilde ikame eder. Piyasa karşıtı politikalar ileri ülkelerin de finansal sistemlerinin başına belâ olmaktadır –BD tasarruf ve ödünç felâketi ile Avrupa ve Japonya'nın banka-egemen sistemlerindeki düşük sermaye getirileri bunun şahitleridir.

(4) Kanunsuzluk Kuralı. Gelişmekte olan ülkelerde ve geçiş sürecindeki ülkelerde çok daha büyük bir bozukluk, devletin mülkiyet ve sözleşme hakları için sağlam bir güvenlik hizmeti sunmada başarısız olmasıdır. Bu başarısızlık kısmen yozlaşmadan, kısmen de sırf beceriksizlikten kaynaklanmaktadır. Mülkiyet kullanımının bugünü ve geleceğine ilişkin beklentilerde istikrar ve ahenk olmaksızın, uzun dönemli yatırımlar yapma ve girift işbölümü tertip etmek ciddi şekilde zarar görür. Yerli girişim inisiyatifi boğma ve yabancı yatırımı caydırmaya ek olarak, kanun hâkimiyetinin olmaması, sahibi belirsiz kaynaklar insafsızca yağmalandığı için, dehşet verici çevresel bozulmaya yol açabilir.

(5) Güvenlik Ağıyla Boğulma. Kişileri ekonomik sıkıntılardan koruma amaçlı politikalar, çok iyi niyetle hazırlanmış olsalar da yarattıkları ters özendiricilerden dolayı genelde geri teperler. Bugün bu durum, Avrupa'da başka bir yerde olmadığı kadar mevcuttur. Avrupa'da işgücü piyasasındaki katılıklar ve aşırı müsamahakâr refah politikaları kronik çift haneli işsizlik ile sonuçlanmıştır. Bugün reform çabaları iyileşme ümidi verse de, ABD'de, refah politikaları şehrin yoksul mahallelerindeki toplumsal hastalıkları büyüttüştür. Dünyanın çeşitli yerlerinde, vakti geldiğinde ödeme yapan kamu emeklilik sistemleri muazzam büyüklükteki ta-

sarruf havuzunu soymaktadır. Uzun dönemde, bu sistemlerin demografik sürdürülemezlikleri malî yapının bozulmasının işaretini vermektedir.

Sistematik Yapılmayan Serbestleştirme

Görünmez el ile ölü el arasında devam eden savaşın sonucu ne olacak? Serbestleştirme rağbet görmeye devam edecek mi? Veya son birkaç on yıldır yapılan dünya çapındaki reform, er geç sermaye kontrolleri, korumacılık, yeniden devletleştirmeler ve benzeri piyasa karşıtı politikaların tekrar öne sürülmesiyle bastırılarak, bir tür Prag baharı mı olacak?

Piyasa karşıtı güçleri ölü el olarak niteleyerek, vereceğim cevabın da bazı ipuçlarını zaten veriyorum: Ben uzun dönemli avantajın liberal dava lehine olduğuna inanıyorum. Kollektivist, baştan-ayağa plânlama ideali can çektiği için, bugünkü durumda uygulanabilir sadece tek bir ekonomik kalkınma modeli vardır: liberal piyasa ve rekabet modeli. Sonuç olarak, devam eden kavgâ rakip ideolojiler arasında değildir, fakat *olan* ile *işleyen* arasındaki kavgadır. Bu mücadele koşulları ölü elin savunucularını daimî bir savunma oluşturma eylemine itmektedir.

Kazanılmış haklar ve tam bir ataletten dolayı mevcut ekonomik merkezîyetçi politikaları yerinden söküp atma zorlaşacaktır -birkaç basit başarı olacaktır. Fakat işlevsiz kontroller ve kısıtlamalar şiddetli krizlere ve çöküntülere veya daha açık ülkelere oranla kronik düşük performansla neden olacak, ulusal siyasî liderler kendilerini sürekli aşırı baskı altında çalışır bulacaklardır. Bu noktaya varıldığında ya serbestleşmeye doğru veya daha beceriksiz bir müdahaleciliğe doğru yöneleceklerdir. Bugünkü entelektüel iklim, açık biçimde birinci alternatif lehinedir.

Son birkaç yılın ekonomik krizleri bu dinamiği göstermektedir. Büyük bir bölümünde, ekonomik çöküntü piyasa lehine reform sürecini hızlandırmıştır. Elbette Rusya ve daha düşük bir derecede de Malezya gibi istisnalar vardır. Fakat genellikle, krizden etkilenen ülkelerde hâkim politik cevap liberal yönde olmaktadır. Orada hangi gerçek tercih vardır?

Ancak liberal zafer için, küçük bir neden vardır. Bütün sözde reformlar sıklıkla politik uzlaşma ile zayıflatılarak güçsüz, yetersiz önlemlere dönüşmektedir. Aynı zamanda, dünyanın büyük bölümünün tam bir yoksulluk ve geri kalmışlığı, kamu politikaları optimal olmaktan uzak oldukları zaman bile, Batıyı yakalama oranlarından daha yüksek büyüme oranlarını sağlamak için muazzam fırsatlar yaratmaktadır. Batıyı yakala-

yacak büyüme oranının daimî olarak sağlanması ve bunun verdiği meşruiyet büyük eksiklikleri olan politikalara dayanacak ve bütüncül reform için özendiricileri zayıflatacaktır.

Serbestleşmenin ilerlemesi, o zaman, düzensiz bir tempoda olacaktır. Kriz, reform, kendini zinde hissetme, hayal kırıklığı; ve tekrar kriz ve reform- görünmez elin ölü ele karşı diyalektiği gibi.

4. Son 100 Yılda ABD’de Yirmi Beş Mucizevî Gelişme*

Stephen Moore ve Julian L. Simon

1900’ün eşiğinden adım atıyoruz....
uygarlığın daha parlak doğuşuna tanık oluyoruz.

New York Times, 1 Ocak 1900

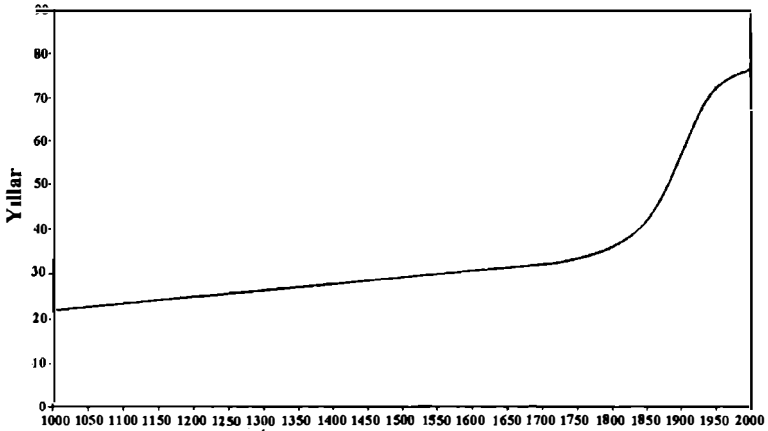
20. yüzyılda ABD’de yaşayan insanların beşerî koşullarında meydana gelen gelişmeler, insanlık tarihinin bütün önceki yüzyıllarında meydana gelen gelişmelerden daha fazladır. Dünyanın büyük kısmında yaşam standartlarında dev adımlar atılsa da, dünyanın her tarafı için bu sözkonusu olmamıştır. Avrupa Yahudileri, Ruslar ve Çinliler, Adolf Hitler, Joseph Stalin ve Mao Zedong’un zorba yönetimleri altında dehşetli olaylar yaşamışlardır.

Bir kişi için, gezegenin yaşını gözönüne aldığında, 20. yüzyıl zaman içinde bir anlık bir parıldamadır. Ancak bu kısa dönemde, insan yaşamının kalitesindeki belgelenebilir gelişme, mucizeden başka bir şey değildir. Beşerî gelişmedeki ileri sıçrama, 19. yüzyılda Endüstri Devrimi ile başlamasına rağmen, en büyük atlayış 20. yüzyılda meydana gelmiştir. Neredeyse birbirini izleyen her sayfadaki istatistik, 1933 Chicago Dünya Fuarının yerinde adlandırmasıyla “Gelişme Yüzyılı”nı henüz tamamladığımızı teyit etmektedir.

20. yüzyılda Amerikalıların yaşam standartlarında meydana gelen kabaca altı katlık artış, binlerce yıllık beşerî gelişmenin donmuş adımlarla meydana geldiğini dikkate aldığımızda, özellikle etkileyicidir. Endüstri Devriminden önceki binlerce yılda, gelirler neredeyse sabit kalmış; yıl başına ortalama %0.5 artmıştır. Yaşam ümidi 1700 yılında, Yunan ve Roma İmparatorlukları döneminden daha fazla değildir (Şekil 4.1). Be-

şerî tarihin büyük kısmı boyunca hayat, Thomas Hobbes'un çok iyi be-timlediği gibi "çirkin, vahşi ve kısa" idi.

Şekil 4.1 Yaşam Beklentisi, Son Bin Yıl

Kaynaklar: 1000-1850 (Avrupa) için, Julian L. Simon, *The Ultimate Resource 2*, rev. ed. (Princeton: Princeton University Press, 1996), s. 319; 1990-96 (ABD) için, Centers for Disease Control, National Center for Health Statistics, *Monthly Vital Statistics Report* 47, no. 45, Tablo 16; ve ABD Sayım Bürosu, *Historical Statistics of the United States: Colonial Times to 1970* (Washington: Government Printing Office, 1975). B 107 Serisi.

Bu yüzyıl boyunca, yaşam kalitesinde meydana gelen ilerlemeleri anlamın bir yolu, zihinsel olarak 100 yıl öncesine seyahat etmektir. Yaşam gerçekte nasıldı? 19. yüzyılın ikinci kısmı tüberküloz, tifo, sanatoryum, çocuk işçi, çocuk ölümü, atlar, at pislileri, mumlar, 12 saatlik çalışma günleri, zenci yasaları, kalabalık ailelerin oturduğu kalitesiz apartmanlar, mezbahalar, konuttan-ayrı tuvaletler dönemi-ydi. Linç etmeler -sadece zencileri değil- yaygındı (Güneyde bir ayda 11 İtalyan linç edilmişti).¹ 50 yaşına kadar yaşamak bir kişi için büyük lütuftu. Bir anne için, bütün çocuklarını ergenlik çağına geldiklerinde de hayatta görmek, tabiatın

¹ Henry Allen, "Living in the American Century: 1900-1910", *Washington Post*, 10 Eylül 1999, s. C8.

üstünlüğünü yenmekti. Her 10 çocuktan birisi birinci yaş gününe ulaşmadan ölüyordu. Yüzyıl önce ebeveynler, sürekli çocuk ölümü korkusuyla yaşıyordu; günümüzde birçok ebeveyn ise, çocuğunun şehir futbol takımı seçmelerini kazanamama korkusunu yaşamaktadır.

Endüstriyel şehirler genelde siyah kurum ve duman bulutlarıyla kuşatılmıştı. Endüstriyel Devrimin bu aşamasında havaya zehir püskürten fabrikalar refah ve gelişmenin bir göstergesi kabul ediliyordu. Modern kanalizasyon sistemlerinden önce caddeler çöple doluydu ve pis kokuyordu ve binalardaki sıhhi tesisat konutun içine yapılıyordu. O günün önde gelen katilleri zatürree, verem, ishal ve şiddetti. 1918’de zatürree 675 bin Amerikalıyı öldürdü. 20. yüzyılın ilk yirmi yılında, asit yağmuru ve küresel ısınma döneminden önce, kirlilik bir yığın insanı öldürüyordu. Ölümcül hastalıklar sütle tedavi ediliyordu, süt o zaman “içme suyu” olarak nitelendiriliyordu. Kanseri, bugün olduğu gibi, başlıca ölüm nedenlerinden birisi değildi. Çünkü birçok Amerikalı, vücutları daha kansere yakalanmadan, bulaşıcı hastalıklara ve ara sıra gelen salgınlara yenik düşerek ölüyorlardı.

Tıbbî bakım, bugünün standartlarına göre hayrete düşürecek derecede ilkel idi. 1910 yılında tıp eğitimi üzerine ünlü Flexner raporunu yazan Abraham Flexner, o zamana kadar, rassal olarak seçilen bir hastanın rassal seçilen bir doktorla karşılaşmasından yarar elde etme şansının yarı yarıya olduğu yorumunu yapmaktadır.² Sağlık tarihçisi Theodore Dalrymple, 19. yüzyıla kadar “bir hastayı gerçekten muayene etmenin hekime yakışmadığı” düşüncesinin genelde kabul gördüğünü kaydetmektedir.³ Yüzyıllar boyunca kullanılan ilaçların çoğu, erken 1900’lü yıllar boyunca da kullanılan sıçanotu (arsenik) dahil, yararsızdı ve birçok vakada zehirliydi. Oliver Wendell Holmes’un, eğer kendi zamanındaki ilaçların hepsi okyanusa dökülseydi, insanoğlu için daha iyi olacağını veya balıklar için daha kötü olacağını ilân ettiği anlatılır.⁴

Peki niçin insanlık, böyle bir gelişme patlamasının hepsini aniden 20. yüzyılın başlamasıyla yaşadı? Ve niçin bu ilerlemenin çoğunluğu ABD’de meydana geldi? İkinci sorunun kısa cevabı şudur: Özgürlük işliyordu. Amerika’nın eşsiz formülü bireysel özgürlük ve serbest teşebbüs, risk al-

² Theodore Dalrymple, "Taking Good Health for Granted," *Wall Street Journal*, 31 Mart 1999, s. A22.

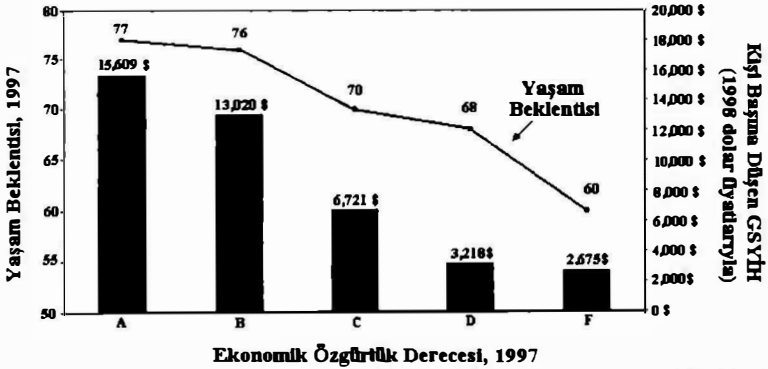
³ *A.g.e.*

⁴ *A.g.e.*

mayı, deneyimi, buluşu ve insanlık tarihinde eşi görülmemiş büyüklükteki bilimsel incelemeyi teşvik etmiştir.

Ekonomik özgürlük ve özellikle hükümetin baskısından özgürlük, beşerî gelişme için gerekli unsurlardır. ABD’de hükümet, genel olarak, makul bir kanun hâkimiyeti sağlamış ve daha sonra kenara çekilmiştir. Geçen yüzyılın trajedisi, beşeriyetin tarih dersini tekrar tekrar yeniden öğrenmek zorunda olmasıydı –çok yakın geçmişe kadar, yaşam ümidinin trajik boyutta düştüğü Rusya’da ve on milyonlarca Çinlinin kolektivist tarımsal politikalar altında açlıktan öldüğü Çin’de durum böyleydi. Hükümetin baskıları insan ruhunda kısa devreye yol açmakta ve durgunluk ve hatta gelişme karşıtı dönemlerin devam etmesini sağlamaktaydı. Şekil 4.2, farklı ülkelerde ekonomik özgürlük ile yaşam ümidi arasında güçlü bir pozitif ilişkinin olduğunu göstermektedir.

Şekil 4.2 Yaşam Beklentisi ve Ekonomik Özgürlük

Kaynaklar: DKT International'ın hesaplamaları şu kaynağa dayanmaktadır: James D. Gwartney ve Robert L. Lawson, *Economic Freedom of the World: 1997 Annual Report* (Vancouver: Fraser Institute, 1997); ve Population Reference Bureau, World Population Data Sheet 1999, http://www.prb.org/pubs/wpds99/wpds99_2.htm.

ABD, diğer uluslara göre benzersiz bir avantaja daha sahiptir. ABD, dışarıdan gelen göçmenlerin yeni kanıyla kendisini yeniden oluşturmuş bir ulustur. Ellis Adası'ndan, Golden Gate'den veya Rio Grande'den gelen on milyonlarca Amerikalı, dünyanın en hırslı ve en parlak insanların olmuşlardır. Amerikalılar, sorunları çözümlemek için kendiliğinden

seçilmiş, sorun çözücü ve gelişme peşinde koşan bir halktır. Tarihçi Paul Johnson, *Amerikan Halkının Tarihi* adlı kitabında Amerikalıları “insan soyu için birinci, en iyi umut” olarak betimlemektedir.⁵

Bütün bu gelişmenin niçin 20. yüzyılın tarihsel olarak çok küçük bir dilimine sıkıştığını sorgulayan birinci sorunun cevabı çok açık değildir. bununla birlikte, görelî olarak modern olan üç gelişme beşerî hayatı kökten değiştirmiştir:

Birincisi, modern ilâçlar ve aşılardır. Bilim adamları genelde 20. yüzyılda yaşam beklentisindeki artışın yarısını, geliştirilen ilâçlar, aşılar ve diğer tıbbî tedavi buluşlarına bağlamaktadırlar.

İkinci gelişme, elektrik gücünün kullanımıdır. Elektrik gücünün üretimi 19. yüzyılın sonlarında mümkün olmasına rağmen, elektriğin konutlarda ve fabrikalarda yaygın olarak kullanımına ancak 20. yüzyılın ilk çeyreğinde başlanmıştır. Elektrik gücünün sihri sadece bizi gerçekten karanlıktan çıkarmamış; fakat binlerce icadı da başlatmıştır. Bu buluşların hepsi, insanoğlunun tabiatın güçlerini kullanmaya başlamasına imkân tanımış, böylece günlük yaşamımızın hemen her yönü gelişmiştir.

Üçüncü dönüştürücü gelişme, mikroçip buluşudur. Bilgisayarın beyni olarak, yarı-iletkenler insanoğlunun, bilginin tamamen yeni bir evrenine girmesi için pasaport olmuştur. Ortalama Amerikan işçisi, 799 dolarlık bir Pentium-çip laptop bilgisayarla, parmak uçlarındaki hesaplama gücü, II. Dünya Savaşı sırasında dünyadaki bütün bilgisayarların hepsinin sahip olduğundan daha fazladır Yüzyıl önce, dünyadaki en büyük matematikçilerin hepsi birlikte, 19.95 dolarlık Texas Instruments'ın ürettiği cep hesap makinasının dördüncü kuvvetini alarak yaptığı gibi, bugünün problem çözücü kaynaklarına sahip değillerdi.

Görülmemiş Gelişme Çağı

Amerikalılar her şeyin bugün olduğundan daha iyi olacağına inanma eğilimindedirler. Bu arzu, hükümetten her şeyi daha iyi yapmasını beklemimize yol açar. Birçok Amerikalının 1950'ler için anlattıkları özlem kayda değer bir örnektir. Bununla birlikte, komedyen Jackie Gleason'ın bir keresinde işaret ettiği gibi “geçmişî sadece hatırlamak, yaşamaktan iyidir” Çok büyük çoğunluktaki Amerikalı için -özellikle azınlıklar ve

⁵ Paul Johnson, *A History of the American People* (New York: Harper Perennial, 1999), s. A22.

kadınlar- yaşam 1950'lerde bugünkünden daha iyi değildi. Sağlıklıyız; daha uzun yaşıyoruz; daha zenginiz; çok daha fazla satın alabiliyoruz; eğlence için daha fazla zaman ve paramız var; daha büyük ve daha iyi evlerimiz var; felâkete yol açan olayları yaşama riskimiz daha düşüktür ve daha temiz hava soluyor ve daha güvenilir su içiyoruz. Bu liste uzayıp gidebilir. Kuşkusuz, Amerikalıların ruhsal mutluluğunu ölçmek imkânsızdır; ancak maddî refahımızın hiç bu kadar iyi olmadığı konusunda herhalde çok az tartışma olacaktır.

Kuşkucular, Amerika'da bizim bugünkü muhteşem çağımızın, Mısırlılar, Farslılar, Roma İmparatorluğu ve Yunanistan'ın Altın Çağı gibi, tarih içinde sadece bir başka parlama olup olmadığını merak edebilirler. Kuşkucu kimseler, 20. yüzyılda yaşadığımız gelişmenin ya tersine döneceğinden veya bazı çevrecilerin korktuğu gibi, bizim büyüme cinnetinin kendisi tarafından mı öldürüleceğimizden dolayı feryat-figan etmektedirler. Biz basit bir şekilde kısa sürede gücünü kaybedecek başka bir hanedanlık ihtişamı yoluyla yaşıyor olabiliriz.

Kuşkuluyoruz. İçinde yaşadığımız uygarlığın gelişmesi, önceki gelişmelerden farklıdır. Bizimki birinci dönemdir. Bu dönemdeki refah, nüfusun sadece küçük bir kısmının yararlanmasının ötesindedir. Önceki dönemlerde, hatta büyük imparatorluklarda bile, halkın en az %90'lık kısmı Malthusyen geçim düzeyinde kalmıştır. ABD'deki gibi, yaşam kalitesindeki iyileşmelerin neredeyse nüfusun her kesimine yayıldığı ve 20. yüzyılda dünyayı kaldıran gelişmeler daha önce hiç olmamıştı.

Bu noktayı dramatize etmenin muhtemelen en iyi yolu, bugünün yoksul insanların yaşam koşullarını, yüzyıl öncesinin hali vakti yerinde vatandaşlar ile karşılaştırılmasıdır. 20. yüzyılın defterini dürdüğümüz bu günlerde, "yoksul" olarak kabul edilen Amerikalıların çoğu kaliteli yiyecek, sağlık bakımı, tüketici ürünleri, eğlence, iletişim ve ulaştırmadan rutin olarak yararlanabilirler. Hatta, Vanderbilt ailesinin, Carnegie ailesinin, Rockefeller ailesinin ve 19. yüzyıl Avrupa kraliyet bireylerinin bütün servetleri bir araya gelse dahi bu hizmetleri karşılayamazlardı. Bugün mutlak ihtiyaç gibi gördüğümüz günlük yaşamımızın temel ihtiyaçlarını, yüzyıl öncesinde altın yığınları bile satınalamazdı: televizyon seti, kaydedicili stereo, hücreli telefon, araba, çocuk felcine karşı aşı, Hâagen Dazs dondurma, sinüs tableti, kontakt lensler (lazer ameliyatı da cabası) veya Michael Jordan'ın basket topuyla sayı yaptığında yer çekimine karşı meydan okuyormuş gibi havadaki muhteşem süzülüşünü izleme heyecanı. Bugün bütün Amerikalılar bu tür şeyleri karşılayabilirler.

İyimseriz de, çünkü, önceki devirlerde meydana gelen gelişmelerden farklı olarak, 20. yüzyıldaki kazanımlar gerçekten tersine çevrilemezler. Çünkü bu gelişmeler, esas olarak geçen yüzyılda birikimi sağlanan beşerî bilgideki şaşılacak ilerlemelerin sonucudur. Bu bilgi hiçbir şekilde silinemez, hatta barbarlar veya Luddite'ler yeryüzündeki bütün kütüphaneleri yaksalar bile. Ansiklopediler şimdi 6 inçlik 10 dolarlık bilgisayar disklerine kaydedilebilmektedir. Eğer, Tanrı korusun, bir bomba ABD'nin bütün altyapısını ve fiziksel sermayesini tahrip ederse, bu yapılar bir jenerasyonda tekrar inşa edilebilir, Tabii etrafta tekrar inşayı yapacak insanların halen var olması koşuluyla (Almanya'nın II. Dünya Savaşı sonrasında ne kadar hızlı yeniden dirildiğini düşünün). Bundan başka, bilgi çağı, eski Sovyetler Birliği gibi baskıcı hükümetlerin önceki devirlerde yaptıkları gibi askerî güç yoluyla özgürlüğü sınırlandırmaya çalışmalarını neredeyse tamamen boşuna çıkarmaktadır.

Son olarak, eminiz ki, 20. yüzyıldaki gelişme, tarih içinde sadece bir yansıma olmayıp, bundan ziyade dünyadaki gelişmiş yaşamın uzun dönemli trendinin başlamasıdır; çünkü, beşerî maddî refahın neredeyse bütün göstergeleri ilerleme göstermektedir. Bu, insanlık tarihinde ilk defa meydana gelmektedir.

Gerçekten, 20. yüzyılda kötüleşme kaydeden bir avuç dolusu eğilimden daha fazlasını bulmakta zorlanıyoruz. ABD'de 100 yıl öncesine göre, vergiler daha yüksektir ve hükümet de çok büyük ve daha müdahalecidir (inanıyoruz ki, büyük hükümet bir sonuç olabilir, ancak kesinlikle refahın sebebi olamaz). Tarihin bugünkü anında iyi haber şudur. Gezegen sakinlerinin çoğu için özgürlük, ileri doğru yoluna devam etmektedir ve bir gerileme içinde değildir. ABD'de bile, gayri safi yurtiçi hasılanın oranı olarak federal harcamalar son yirmi beş yıldaki en düşük seviyesine inmiştir -Bill Clinton'ın "büyük hükümet devri sona erdi" sözünde muhtemelen haklı olduğunu akla getiriyor.

Elbette bazı toplumsal trendler, iyileşme yerine William Benneth ve Robert Bork'un vurguladığı gibi 30 ilâ 40 yıl kadar kötüleşme göstermiştir. Örneğin, aile dağılmaları, kürtaj, gayrimeşru doğumlar ve ergenlik intiharlarında kaygı verici artışlar olmuştur. Şiddet içerikli suçlar 1920'ler, 1960'lar, 1970'ler ve 1980'lerde yukarı doğru fırlamış, 1930'lar ve 1990'larda düşüş göstermiştir. bu düşüş uzun dönem iyileşmesini teyit etmek için yeterince uzun bir dönemi kapsamamaktadır. Bununla birlikte, iyi haber işaretleri de vardır. Son yıllarda, toplumsal çürümenin tedirgin edici bu trendlerinin çoğunluğu hafiflemeye başlamış, diğer toplumsal sorunların hemen hepsinde gösterge geniş ölçüde bir iyileşmeye işaret etmektedir.

Winston Churchill bir keresinde “ne kadar geriye bakarsan, gelecekte de ileriye o kadar görebilirsin” demişti.⁶ Gerilemeciler insanoğlunun kıyamete doğru ilerlediğini söylediklerinde hatalıdır.

Amerikalılar için 20. yüzyıl çoğunlukla bir savaş dönemi, çevresel niteliksizleşme, felâkete götüren küresel ısınma, kapitalist sömürü, nüfus fazlalığı ve zenginler ve yoksullar arasında derin bir bölünme değildir (New York Times’ dan John Tierney’in fazla uzun olmayan bir süre önce dövuündüğü gibi “herkesin ne kadar daha sağlıklı ve daha zengin hale geldiğinin önemi yoktur, okuduklarımız her zaman bir grup veya diğer grup arasındaki uçurumla ilgili.. Bebekler daha çok hayatı kaldıkça, biz de tehlike içindeki kınkanatlı böcek türüne odaklanıyoruz”).⁷ Yakın geçmiş tarihimizeki ilerlemeleri anlamamız ve takdir etmemiz, gerçek toplumsal sorunları bilgece çözebilmemiz için zorludur, birilerini inandırmamız için değil.

Böylece, bu yazının amacı, kısmen, tarihi doğru kaydetmektir; bu, tarih kitaplarının ve medyanın hikâyeyi doğru almaya çalışmaları için bir ricadır. Ümidimiz izleyen sayfalarda ve Tablo 4.1’de sunulan 25 büyük eğilimin, 20. yüzyılın gelmiş geçmiş en büyük asır olduğuna insanları ikna etmesidir. Bu, yine son 100 yılın tamamen Amerikan yüzyılı olduğu konusunda da ateşli kuşkucuları ikna etmelidir.

İnsan Ömrü

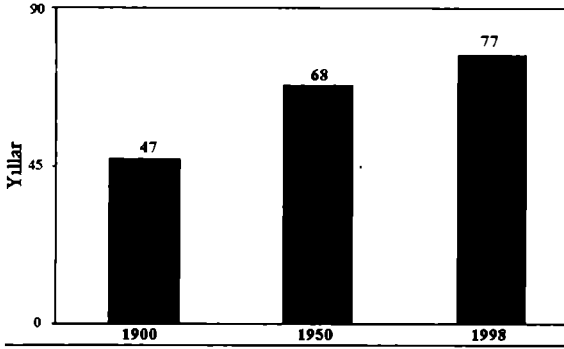
Geçen yüzyılda en şaşırtıcı demografik gerçek, bizim görüşümüze göre tarihin en büyük insan başansı, insanlığın erken ölüme karşı verdiği savaş hemen hemen kazanmasıdır. Bu yargıda yalnız değiliz. Yıllar önce, *New York Times*, Endüstri Devriminin başlamasından itibaren yaşam ümidinin ikiye katlanmasını “insan türünün tarihindeki en büyük mucize” olarak tanımlamaktadır.⁸ Beşerî tarihin çoğunluğu boyunca, ölüm erken yaşlarda gelirdi –genelde 25 ilâ 30 yaşları ortalamaya ömür süresi idi. ABD’de son 100 yılda, yaşam ümidi 77 yıla çıkmıştır (Şekil 4.3) -yüzyılın bitimiyle antik atalarımızın yaşlarının üç katı kadar ve büyük-büyük ebeveynlerimizin yaşlarından 30 yıl daha fazla yaşamayı umabiliriz. İnanılmaz bir şekilde, siyah Amerikalıların yaşam ümidi de bu yüzyılda neredeyse iki katına çıkmıştır.

⁶ Zikreden Julian Simon, “Simon Said: Good News!” *Washington Post*, 22 Şubat 1998, s. C1.

⁷ John Tierney, “The Optimists Are Right,” *New York Times Magazine*, 28 Eylül 1996, s. 95.

⁸ *A.g.e.*

Şekil 4.3 ABD’de Yaşam Beklentisi, 20. Yüzyıl

Kaynaklar: *Historical Statistics of the United States*, Series B 107; ve *Monthly Vital Statistics Report* 47, no. 45, Tablo 16.

Çocuk ve Anne Ölüm Oranı

Bütün ebeveynlerin gönülleriindeki en çok istedikleri şey, çocuklarının güvenliğidir. Dünyaya sağlıklı bir bebek getirme sevinci yaşayan herhangi bir ana-baba, çocuklarını dünyaya getirirken kaybeden ebeveynlerin ıstırabını tahmin edebilirler. 20. yüzyılın ilk dönemlerinde çocukların 10’da 1’inden fazlası birinci yaşı dönümlerinden önce ölüyordu. ABD’nin bazı bölgelerinde bebek ölümü 4’e 1 oranı gibi yüksek bir düzeydeydi. Bugün, 150 bebekten sadece 1 tanesi birinci yılı içinde ölmektedir. Geçen yüzyılın başlarındaki 5 yaşından önceki çocuk ölümleri, bugüne göre 50 kat daha fazlaydı (Şekil 4.4). bunlardan en etkileyici olanı anne ölüm oranındaki düşüştür. Yüzyıl önce, doğumun sebep olduğu ölüm olasılığı bugünkünden 100 kat daha fazlaydı -şimdi, 100 bin doğumdan 8’inden daha düşük sayıda anne ölümü meydana gelmektedir.

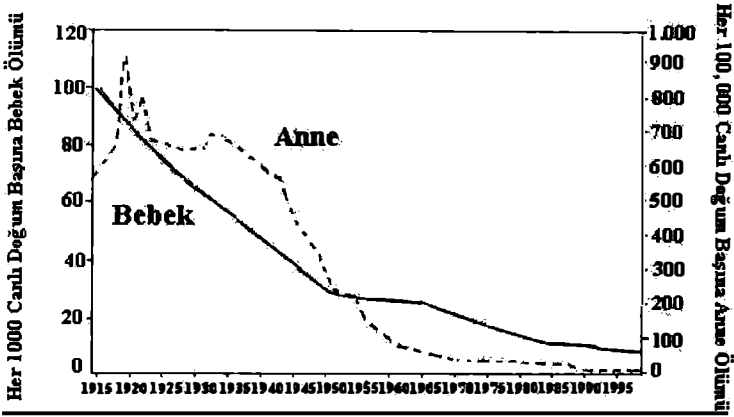
Tablo 4.1
20. yüzyılda 25 Harika Gelişme

Gelişim	1900-20 ^a	1995-98 ^b
Yaşam ümidi (yıllar)	47	77
Bebek ölümü (1000 canlı doğum başına ölümler)	100	7
Bulaşıcı hastalıklardan ölümler (100,000 kişi başına)	700	50
Kalp hastalıkları (100,000 kişi başına yaş-ayarlı ölümler)	307 (1950)	126
Kişi başına düşen GSYİH (1998 dolar rakamıyla)	4. 800\$	31,500\$
İmalat sanayii ücretleri (1998 dolar rakamıyla)	3. 40\$	12. 50\$
Hanehalkı mal varlığı (1998 fiyatlarıyla trilyon dolar)	6\$ (1945)	41\$
Yoksulluk oranı (ABD hanehalkının yüzdesi)	40	13
Haftalık çalışma süresi (saat)	50	35
Tarımsal işçiler (işgücünün yüzdesi)	35	2. 5
TV sahipliği (ABD hanehalkının yüzdesi)	0	98
Fev sahipliği (ABD hanehalkının yüzdesi)	46	66
Elektriklendirmeye (ABD hanehalkının yüzdesi)	8	99
Telefon görüşmeleri (yıllık kişi başına arama)	40	2,300
Nakliye araçları (ABD hanehalkının yüzdesi)	1	91
Verilen patentler	25,000	150,000
Lise bitirme (yetişkinlerin yüzdesi)	22	88
Kaza ölümleri (100,000 kişi başına)	88	34
Buğday fiyatı (kilo başına çalışma saati)	4. 1	0. 2
Kadınlara verilen fakülte diploma derecesi (derecelerin yüzdesi)	34	55
Zenci geliri (yıllık kişi başına, 1997 dolar fiyatlarıyla)	1,200\$	12,400\$
ABD'de ikamet eden nüfus (milyon)	76	265
Hava kirliliği (100 metreküp hava başına mikrogram, kurşun)	135 (1977)	4
Bilgisayar hızı (saniye başına milyon direktif)	0. 02 (1976)	700
Bilgisayar sahipliği (ABD hanehalkının yüzdesi)	1 (1980)	44

a: Değerler, verilerin bulunabildiği en eski yıllara dayanmaktadır.

b: Değerler, verilerin bulunabildiği en yeni yıllara dayanmaktadır.

Şekil 4.4 Bebek ve Anne Ölüm Oranları

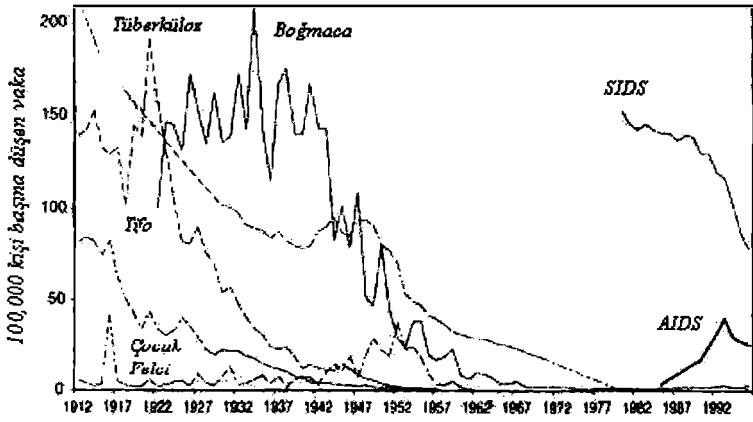
Kaynaklar: Centers for Disease Control, National Center for Health Statistics, *Health, United States, 1999* (Hyattsville, Md.: NCHS, 1999), Tablo 22, 44; *National Vital Statistics Report* 47, no. 45, Tablo D; ve *Historical Statistics of the United States*, Seri B 136, B 145.

Bulaşıcı Hastalıklar

20. yüzyılın en büyük başarı öykülerinden birisi, insanlık tarihi boyunca milyarlarca insanı öldüren büyük hastalıkların hemen hepsini yok etmemizdir. Aşılar ve daha iyi kamu sağlığı önlemleri ile, artık tifo (kara humma), kolera, tifüs (lekeli humma), veba, çocuk felci, small-pox ve insanlığın diğer korkutucu katilleri konusunda kaygılanmamız gerekmiyor. Tarihin büyük çoğunluğu boyunca, veba ve salgınlar 10 yıllık bir sürede, bir ülkenin nüfusunun dörtte biri ilâ yarısı kadar bir kısmını yok edebiliyordu. Çok daha yakın bir tarihte, 20. yüzyılın başında, bulaşıcı hastalıklardan ölenlerin sayısı yıllık olarak 100 bin Amerikalı başına 700'dü.⁹ Bugün, bulaşıcı hastalıklar sadece 100,000 kişi başına yaklaşık 50 kişiyi öldürmektedir -bir yüzyılda hastalıktan meydana gelen ölümlerde %93'lük müthiş bir azalma. Bu hastalık vakalarının sayısı daha da hızlı düşmüştür. Kendi başlarına hastalık olmamalarına rağmen, anı bebek ölümü sendromu ve AIDS vakalarının sayısı da azalmıştır (Şekil 4.5).

⁹ Amerikan Bilim ve Sağlık Konseyi, *America's Health: A Century of Progress* (Sumner, N. J.: American Council on Science and Health, 1983), s. 9-10.

Şekil 4.5 ABD’de Bazı Hastalıkların Oluş Sıklığı

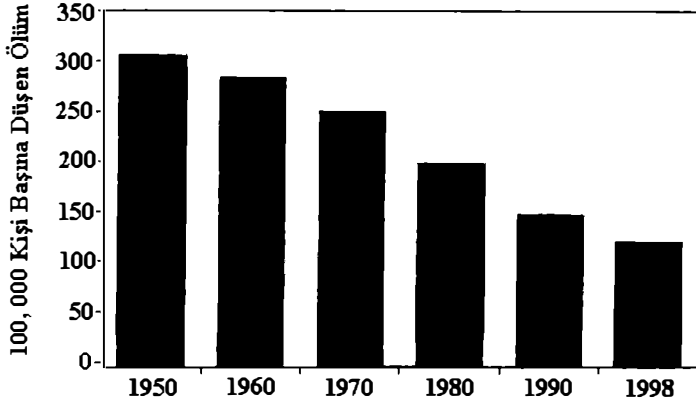
Kaynaklar: *Historical Statistics of the United States*, Seri B 149, B 291, B 295, B 299-300, B 303; *Health, United States, 1999*, Tablo 53; ve American SIDS Institute, www.sids.org/research/webrate/sld001.htm.

Not: SIDS oranı, 100,000 canlı doğum başınadır. AIDS tanımı 1985, 1987 ve 1993 yıllarında önemli ölçüde genişletilmiştir. TB oranı, 1930'dan önce ölüm oranının 1. 3 katı olarak tahmin edilmektedir.

Kanser ve Kalp Hastalığı

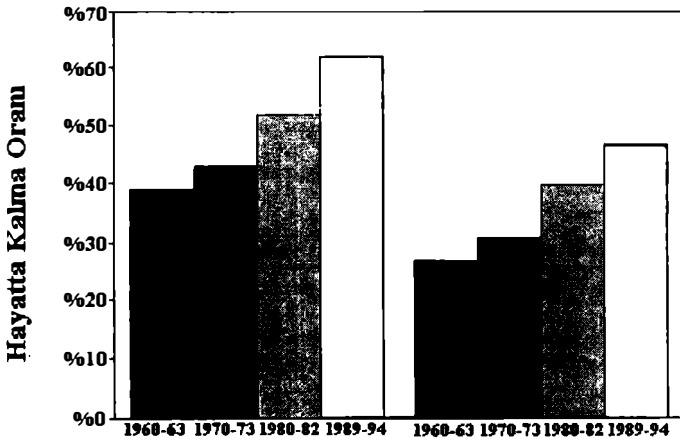
Genellikle çocukların başına belâ olan bulaşıcı hastalıkların en korkunç ve ölümcül olanlarının kökünün kazılmış olması, daha çok Amerikalının yaşlanmayla birlikte gelişen kronik ve dejeneratif hastalıklardan ölmesi anlamına gelir -özellikle başta kanser ve kalp hastalığı olmak üzere. Henüz bu iki hastalığa tam çareler bulmamamıza rağmen, modern tıp ve tedaviler her iki hastalıkta da büyük adımlar atmıştır. Kalp krizlerinden yaşa-bağlı ölüm oranı son 50 yılda %75 ilâ 87 arasında düşmüştür (Şekil 4.6) ve kanser kurbanlarının hayatta kalma oranı son 40 yılda yaklaşık olarak iki katına çıkmıştır (Şekil 4.7). Beyazlar için, hayatta kalma oranı 1960-63'te %38 iken, 1994'te %62 olmuştur. Siyahlar için, hayatta kalma oranı 1960'lardaki 4'e 1 oranından bugün 2'ye 1 oranına yükselmiştir.

Şekil 4.6
Kalp Hastalıklarından Ölümler

Kaynak: *Health, United States, 1999*, Tablo 37

Şekil 4.7
Kanserden Kurtulma Oranları (Beş Yıllık Dönem)

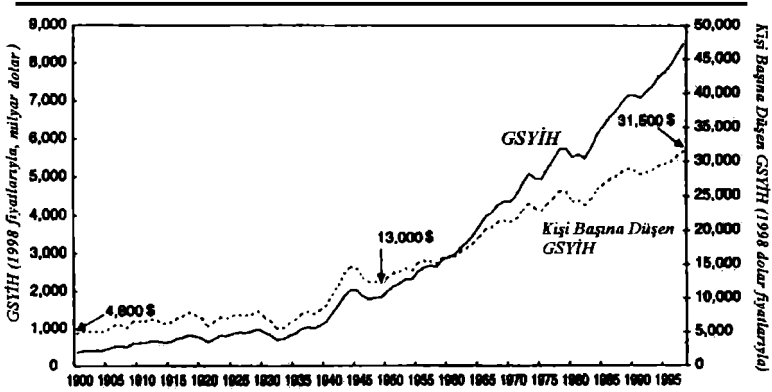

Kaynak: *Health, United States, 1999*, Tablo 58.

Millî Hasıla

Bir ulusun kapsamlı ekonomik performansının en geniş ölçümü, ulusal üretimindeki artış veya şimdi genellikle kullanılan terimle gayri safi yurtiçi hasıladır (GSYİH). ABD'nin reel GSYİH'sı 1900'de 0.5 trilyon dolar iken, 1998'de 8.5 trilyon dolara hızla yükselmiştir (sabit dolar fiyatlarıyla). ABD'de kişi başına düşen ortalama hasıla 5,000 dolardan 30,000 dolara yükselmiştir (Şekil 4.8). Bu hızlı büyüme son 1000 yılda dünyanın ekonomik performansı ile çelişmektedir; çünkü Harvard iktisat tarihçisi Simon Kuznets'a göre bu süre zarfında ekonomik büyüme "neredeyse hiç yoktu." Kuznets şu sonuca varmaktadır: "Biz Amerikalılar kişi başına düşen hasılda sürdürülebilir ekonomik büyümeye alışık olduğumuz için bunu veri kabul etme ve bu nedenle insanlık tarihi ölçeğinde bu büyüklüğün ne kadar istisnaî bir gelişme olduğunun farkına varamama eğilimindeyiz."

Şekil 4.8
Gayrisafi Yurtiçi Hasıla

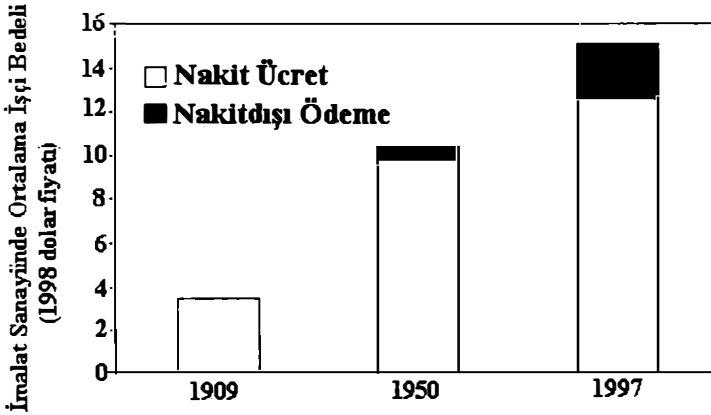
Kaynaklar: *Historical Statistics of the United States*, Seri F I; ve U. S. Department of Commerce, Bureau of Economic Analysis, www.bea.doc.gov/bea/dn/gdplev.htm.

Ücretler

Ebeveynlerden sadece birinin geliriyle bir ailenin geçindiği, 1950'lerin güzel eski günleriyle ilgili nostaljik konuşmaları çok sık duyarız. Baba ofise veya fabrikaya giderdi. Anne için evde kalıp çocuklarına bakması

için yeterli gelir vardı. İyi işler iyi ücretlerle elde edilebilirdi. Bugünlerde, çift gelirli ailelerin, kazançlarını sadece masraflarına yetiştirebilmek için çabaladıklarını duyuyoruz. Yüzyılın ücret verileri ise farklı bir hikâye anlatıyor. ABD’de 20. yüzyılın başlarında imalat sanayiinde saatlik ücretler (bugünün dolar fiyatlarıyla) 3.43 dolardı veya bugünün asgari ücretinden daha düşüktü. 1950’ye kadar bu ücret 9.70 dolara çıkmıştır. Bugün, imalat sanayii ortalama ücreti saat başına 12.47 dolardır (Şekil 4.9). Verilerden gözlemlendiği gibi, ücretler son on yıllarda durağanlık göstermektedir, ancak bu istatistiksel bir yanılsamadır. Ücret dışında sağlanan her türlü ödeme dikkate alındığında -örneğin işverenin sağladığı sağlık sigortası, emeklilik paketleri, hisse senedi seçenekleri, artan tatil zamanı ve işsizlik sigortası- ortalama saatlik işçi bedelinin 1950’ye göre %50 artmaktadır.

Şekil 4.9
İşçi Bedelleri

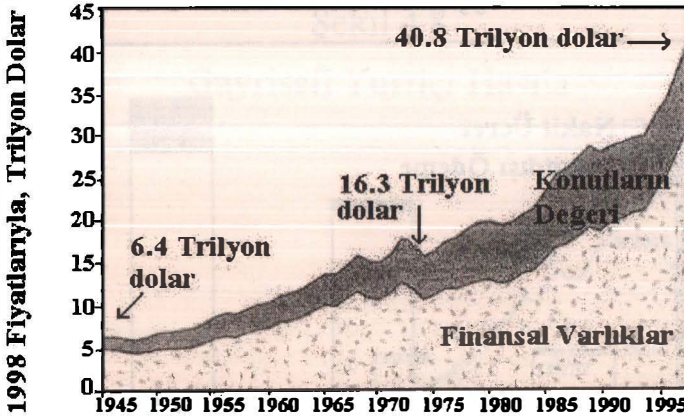
Kaynaklar: *Historical Statistics of the United States*, Seri D 802; ve U. S. Bureau of the Census, *Abstract of the United States: 1998* (Washington: Government Printing Office, 1998), Tablo 867.

Servet

ABD’de son 50 yılda yaratılan finansal servetin, 1950’den önceki bütün yüzyıllarda dünyanın geri kalan her yerinde yaratılan finansal servetten daha fazla olduğunu görmek şaşırtıcı, ama doğrudur. 50 yıl önce, reel

finansal servet 1998 fiyatlarıyla 5 trilyon dolardı. 1970'e kadar finansal servet ikiye katlanarak kabaca 10 trilyon dolara çıktı. O tarihten bu yana, Amerikalıların finansal servetinin değeri üçe katlanarak 30 trilyon dolara çıkmıştır. Finansal servetteki bu patlamayı, Amerikalıların sahip olduğu konut mülkiyetindeki yedi katlık artışla birlikte düşünüldüğünde, ABD ulusunun aktiflerinin son yarım yüzyılda reel olarak 6 trilyon dolardan 40 trilyon dolara yükseldiği görülür (Şekil 4.10). Bu servetin hepsi en zengin Amerikalıların elinde değildir. Ortanca hanehalkı serveti 1965-1990 arasında ikiye katlanmış, hatta aşmıştır. Amerikalıların borçluluğu konusunda şikâyetler duymamıza rağmen, varlık değerlerindeki artış, borçlardaki artıştan çok hızlıdır.

Şekil 4.10
ABD Hanehalklarının Serveti

Kaynak: Federal Reserve Board, "Flow of Funds Accounts of the United States, www.federalreserve.gov/releases/z1/Current/data.htm.

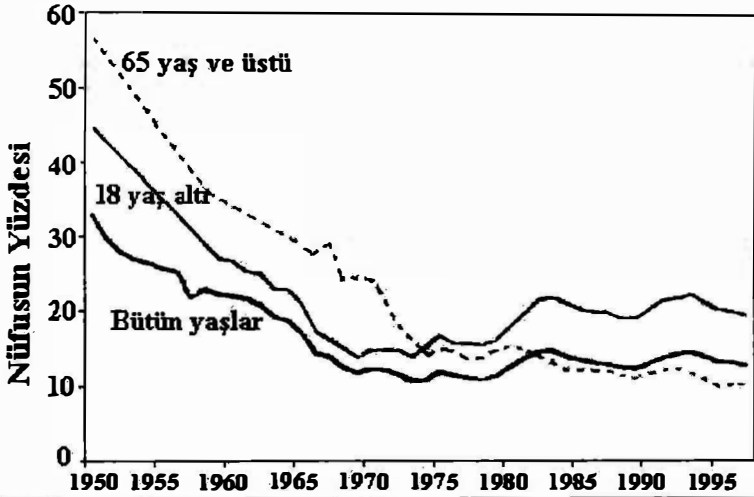
Yoksulluk

ABD'de bugün, daha önceki yüzyıllardan daha düşük bir nüfus oranı maddî yoksunluktan mustarıptır. Ve ABD'de "yoksul" olarak sınıflandırılan insanların sahip oldukları gelirler, diğer ulusların çoğunun ortalama gelirini aşmaktadır. Yoksulluğu azaltmadaki başarımız, hükümetin refah

programlarının sonucu değildir.¹⁰ Bundan ziyade, Amerika'nın serbest piyasa ekonomisinde artan gelgitlerin devam etmesi, neredeyse bütün botları yüzdürmeye yetiyor gözükmektedir. 30 milyon civarında Amerikalı veya nüfusun %10-15'i civarındaki kısmı resmen yoksul olarak sınıflandırılmaktadır. Önceki yüzyılın sonunda Amerikan hanehalkının %40 ilâ 50'si, bugünün standartlarına göre değerlendirildiğinde, yoksul olarak nitelenecek gelir seviyesine sahipti. "Yoksul" yaşlı vatandaşların, çocukların ve siyahların sayısı 1950'dekinin yarısı kadardır (Şekil 4.11).

Şekil 4.11

ABD'de Resmî Yoksulluk Sınırının Altındaki Nüfus

Kaynak: *Statistical Abstract of the United States: 1998*, Tablo 764, 765.

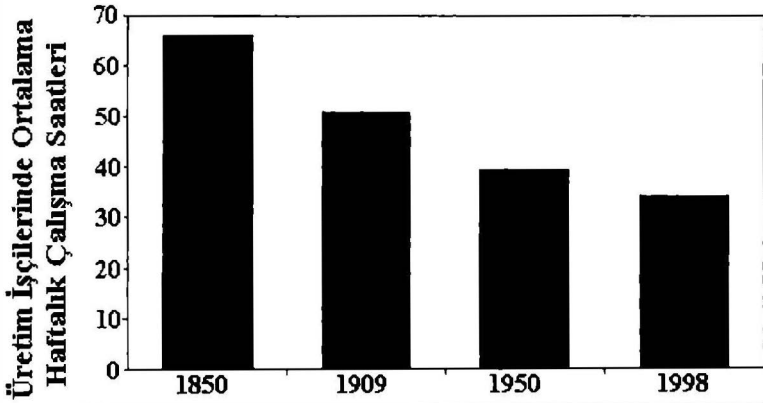
Haftalık Çalışma

Tipik bir Amerikalı bugün yüzyıl öncesindeki Amerikalı'ya göre daha çok boş zamana sahip ve çok daha az çalışmaktadır. İşçilere bugün, önceki dönemlere göre işlerinde çok daha verimli oldukları için, daha az çalışma

¹⁰ Bkz. Robert Rector, "The Myth of Widespread American Poverty," *Heritage Foundation Backgrounder*, no. 1221, 18 Eylül 1998.

saatlerine rağmen daha yüksek ödemeler yapılmakta ve böylece daha kaliteli bir yaşam biçiminin bedeli karşılanabilmektedir. Haftalık ortalama çalışma saati 1850'deki 66 saat iken, 1909'da 50 saate ve bugün 35 saate inmiştir (Şekil 4.12). Ve Amerikalılar daha çok tatil günü, tatil süresi, hastalık izni vb. sahip oldukları için, bir yılda çalışılan ortalama saat sayısı, 19. yüzyılın ikinci yarısındakinin yarısı kadardır. Biz Amerikalılar şimdi, 24 saatlik bir gün içinde her şeyi yapmak için yeterli zamana sahip olmamaktan şikâyet ediyoruz -iş, aile sorumlulukları, ufak-tefek cv işleri, egzersiz ve diğer yapılması gereken faaliyetler. Gerçek şu ki, atalarımız bizden çok fazla çalıştırılıyorlardı.

Şekil 4.12
Haftalık Çalışma Süresi

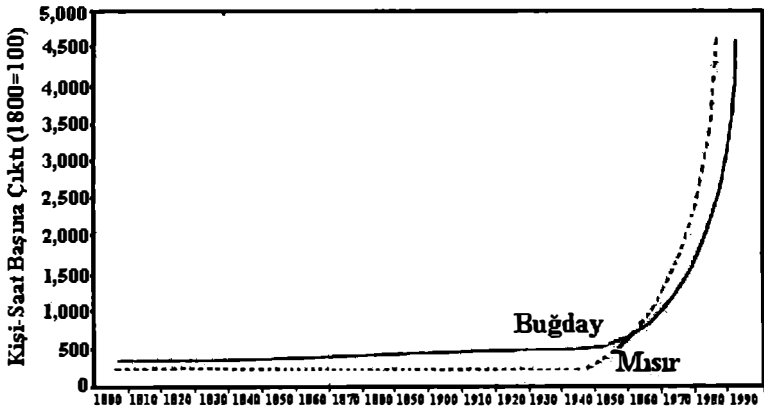
Kaynaklar: U. S. Department of Labor, Bureau of Labor Statistics, <http://146.142.24/cgi-bin/survey/most?ee>. 1850 yılı için çalışma saatleri izleyen kaynaktaki tarımdışı verilerden tahmin edilmiştir: Julian L. Simon, ed., *The State of Humanity* (Cambridge, Mass.: Blackwell, 1995), s. 295.

Tarımda Verimlilik

Modern, servet-üreten ekonominin tanımlayıcı özelliği sürekli azalan girdi ile birlikte sürekli artan çıktıdır. Bu, bizim verimlilikten söz ederken, demek istediğimizin özüdür: daha az insanî zahmet ile istediklerimizi daha fazla elde etmek. Verimlilik, tarımda olduğu kadar başka hiçbir

alandaki aynı derecede etkileyici olmamıştır (Şekil 4.13). İnsanlık tarihinin büyük kısmı boyunca, toplumların çoğunluğunda işgücünün en az yarısı tarımda çalışmıştır. Bugün, Amerikalıların %2 ilâ 3'ü çiftliklerde çalışmaktadır. Fakat bu çiftçiler, bütün ulus için yeterli olacak ve Amerika'yı da dünyanın tahıl ambarı yapacak miktarda üretim yapmaktadır. 20. yüzyılda tarımdaki verimlilik ve buluşlar işçi-saat başına ziraî çıktıda 5 ilâ 10 kat artışa dönüşmüştür -insanlık tarihindeki en büyük başarı öykülerinden birisidir bu. Tarımsal çıktının bu patlamasını modern teknolojiler açıklamaktadır -ziraî gereçler, ziraî böcek ilâçları, gübreler, sulama teknikleri ve biyo-mühendislik. Sonuç: Bugün Amerikan çiftçileri, 1900 yılına göre, üçte-bir daha az tarımsal alan ve yarısı kadar toplam adam-saat ile en az üç katı kadar insanı beslemektedir.

Şekil 4.13
ABD Tarım İşçiliği Verimliliği

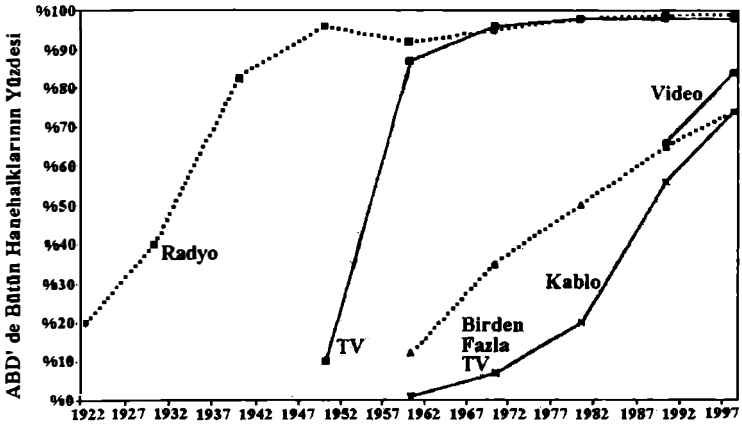
Kaynak: Yazarların hesaplamaları için veri kaynağı: I. Welfeld, *Where We Live* (New York: Simon and Schuster, 1988).

Eğlence

Filmler, muhtemelen modern eğlencenin ilk biçimidir. Film endüstrisi, yüzyılın dönümünde ortaya çıktı ve o kadar hızlı popüler oldu ki, 1930 yılında Hollywood, hanehalkı başına her hafta üç bilet satıyordu -bütün zamanların en yüksek satışsıdır bu. 1960'larda, 1970'lerde ve 1980'lerde

film bileti satışları çarpıcı şekilde düşmüştür. Niçin? Televizyon. Yüzyılın ortasından hemen önce, 1946 yılında, ülkede 17,000 TV seti vardı. 1960'larda, 40 milyondan daha fazla TV seti kullanımdaydı. Bu Zenith ve Motorola TV setleri siyah-beyazdı ve tam statikti. Bugün, Amerikan hanehalkının %98'i renkli bir TV'ye, %67'si iki TV'ye, %40'ı üç TV'ye, %74'ü kablolu TV'ye, %40'ı ödemeli kablo istasyonlarına, %84'ü bir VCR'a, %32'si en az iki VCR'a ve %93'ü uzaktan kumandalı TV'ye sahiptir (Şekil 4.14). Stereo ve CD çalarların Amerikan evlerindeki yayılması da kayda değer ölçüde hızlıdır.

Şekil 4.14
Evsel Eğlence Araçları

Kaynaklar: Stanley Lebergott, *The American Economy: Income, Wealth and Want* (Princeton: Princeton University Press, 1976), ss. 281, 286-88, 290, 355; ve U. S. Bureau of Census, *American Housing Survey for the United States in 1997* (Washington: Government Printing Office, 1998).

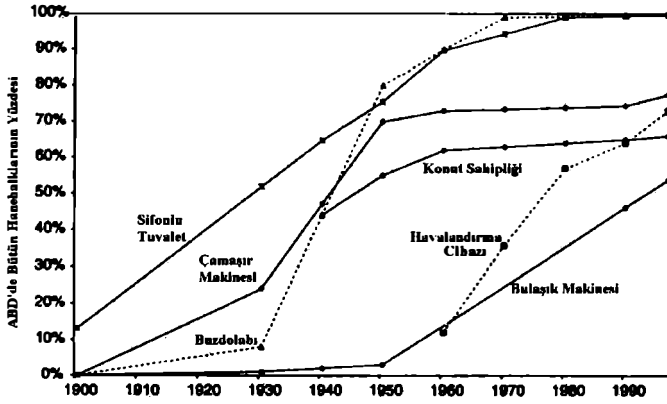
Konut

Jacob Riis ünlü kitabı, *Diğer Yarı Nasıl Yaşıyor* (*How the Other Half Lives*)'u 1890 yılında yayımladı. Bu kitapta, çok kalitesiz konutlardaki iğrenç ve sağlıklı koşullar betimlenmektedir.¹¹ Üç veya dört çocuklu aileler

¹¹ Jacob Riis, *How the Other Half Lives: Studies Among the Tenements of New York* (New York: Penguin, 1991).

tek bir odaya sıkışyordu. Yıkık-dökük konut birimlerinde genelde sıcak su ve tuvalet tesisleri yoktu ve sık sık fare istilası yaşanılıyordu. Bugünün evleri, iğrenç ve sıkışık yaşam alanlarından çok üstündür. Bugünün ortalama bir evi, yüzyılın dönümündekine oranla, sakin başına iki veya üç katı kadar daha fazla mekâna sahiptir. 1900 yılında 100 evin yaklaşık 1'inde tuvalet ve merkezî ısıtma vardı. 1950 yılında bile, klima çok nadirdi. Bugün, evlerin en az %97'si elektrikli, merkezî ısıtmalı ve modern sıhhi tesisatlıdır (Şekil 4.15). Amerika'da ev-sahipliği oranı 1945 yılındaki %50 oranından, bugün bütün zamanların en yüksek değeri olan %67'ye yükselmiştir.

Şekil 4.15
ABD Konutlarında İyileşme

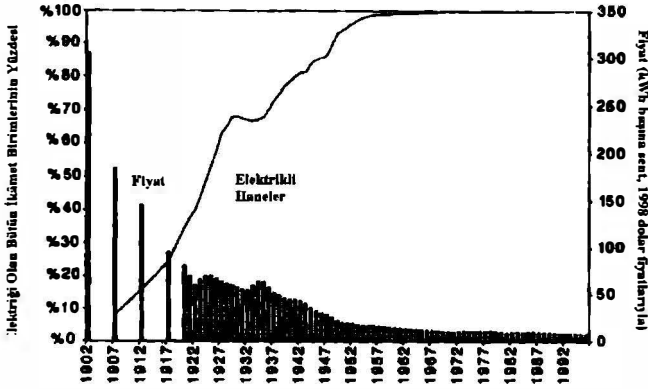
Kaynaklar: *American Housing Survey for the United States in 1997*; ve U. S. Bureau of Census, "Housing Then and Now," www.census.gov/hhes/www/housing/census/histcensusushg.html.

Elektrik Kullanımı

Elektrik, 20. yüzyılda Amerikan endüstrisini ve ev yaşamını her yönden modernleştirmiştir. Elektrik, endüstriyel üretimde çok daha güçlü ve etkin enerji kaynağı olarak suyun ve buharın yerini almıştır. Ve, elbette, Amerikan evlerinin elektrikleştirilmesi, ilk olarak aydınlanmayı getirmiş ve sonra ev cihazlarında kitlesel devrimlerin mümkün olmasını sağlamıştır: radyolar, TV'ler, buzdolapları, elektrik süpürgeleri ve çamaşır makineleri. 1900 yılında, evlerin %2'si elektrikliydi. 1950'de bu oran %80 civarındaydı.

1955'lerde Amerikan evlerinin yaklaşık %99'u elektriğe kavuşmuştu. Elektrik faturaları bugün, geçmişte olduğundan çok daha düşüktür. 1900 yılında, ücret-indeksli elektrik fiyatı bugünkü seviyesinin altı katıydı. Konut kullanımlı elektrik maliyetleri bugünkünün yaklaşık olarak 10 katıydı (Şekil 4.16).

Şekil 4.16
ABD'de Konutlarda Elektriğin Yaygınlığı

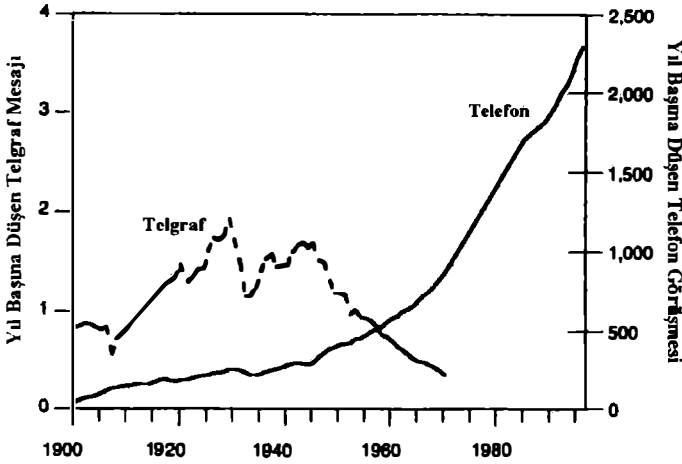
Kaynaklar: *Historical Statistics of the United States*, Seri S 109, S 116; ve *Statistical Abstract of the United States: 1998*, Tablo 959.

Haberleşme

Yüz yıldan biraz daha önce, Amerikalılar telefon görüşmesinden daha fazla telgraf çekiyordu (Şekil 4.17). 20. yüzyılda telefon sahipliğinde %5'ten %99'a ulaştık. Bugün, Amerikalılar sadece evlerinde telefona sahip değiller. Gittikçe artan miktarda evrak çantalarımızda, el çantalarımızda ve arabalarımızda telefonlarımız var. Kordonlu telefonun modası hızla geçiyor, çünkü kolay dolaştırılmıyor ve kullanışsız. Kordonlu telefonların satışı 1990'larda görece sabit kalmıştır. Fakat kordsuz telefonların ve cep telefonlarının satışı keskin bir yükseliş göstermiştir (Şekil 4.18). 1997'de, ilk defa olarak, Amerikalılar kordonludan daha fazla kordsuz telefon satın almıştır. Telefon görüşmeleri sadece daha rahat değildir, önceki dönemlere göre önemli ölçüde ucuzdur da. 10 dakikalık bir karşılıklı görüşme bugünün dolar fiyatıyla 1915 yılında 65 dolardı.¹²

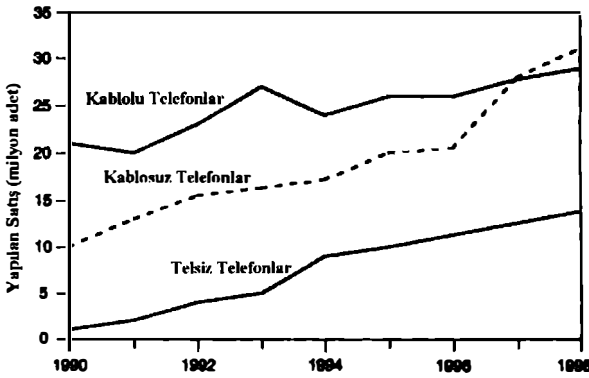
W. Michael Cox ve Richard Alm, *The Myths of Rich and Poor* (New York: Basic Books, 1999).

Şekil 4.17
Modern İletişim

Kaynaklar: *Historical Statistics of the United States*, Seri R 9-12, R 56; ve *Statistical Abstract of the United States: 1998*, Tablo 915.

Şekil 4.18
Kablolardan Kurtulmak

Kaynak: Cunsomer Electronics Association, zikreden: Time, 23 Mart 1998, s. 38.

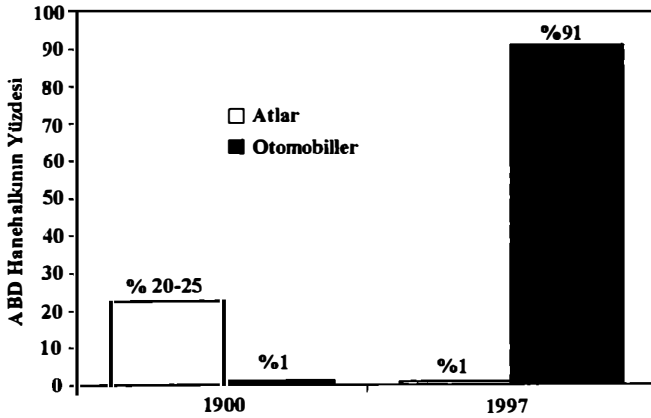
Not: Telsiz telefon, dijital kablosuz telefonları da kapsıyor.

Ulaştırma

Henry Ford'un montaj hattı, bir arabanın –büyük bir ülkenin geniş-açık sınırları için ideal olan araba– fiyatını birçok Amerikalının finansal olarak erişebileceği düzeye getirdi. Bilgisayarlara ek olarak, otomobilin de son 100 yılda en fazla özgürleştirici buluş olduğu iddia edilebilir –Amerikalılara her ne zaman her nereye isterlerse gidebilecekleri hızlı bir ulaşım biçimi. 1900'lerde her 100 Amerikan hanesi başına 20 ilâ 25 at vardı ve neredeyse hiç otomobil yoktu. Yüzyılın sonunda, her 100 Amerikan hanesinin 91'inin arabası vardır (Şekil 4.19) ve atlar esas itibariyle eğlence için kullanılmaktadır. Kara taşımacılığında sürat 20. yüzyılda yaklaşık üç katına ulaştı. Yine de, şimdi hava seyahati şehirlerarası yolculuklarda kara ulaşımının yerini almaktadır. Uçakla kat edilen mil uzunluğu 1950 yılında kişi başına 100 milden birkaç mil fazlaydı, bu 1978 yılında kişi başına 1,000 mile çıktı, bugün ise 1,500 milden daha fazladır (Şekil 4.20).

Şekil 4.19

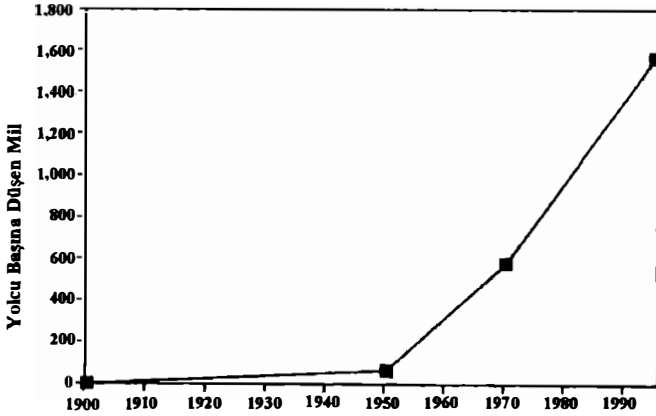
Yeryüzü Seyahati: Atlardan Beygir Gücüne

Kaynaklar: Stanley Lebergott, *The Americans: An Economic Record* (New York W W Norton, 1984); ve *American Housing Survey for the United States in 1997*, Tablo 2-7

Şekil 4.20

Hava Seyahati

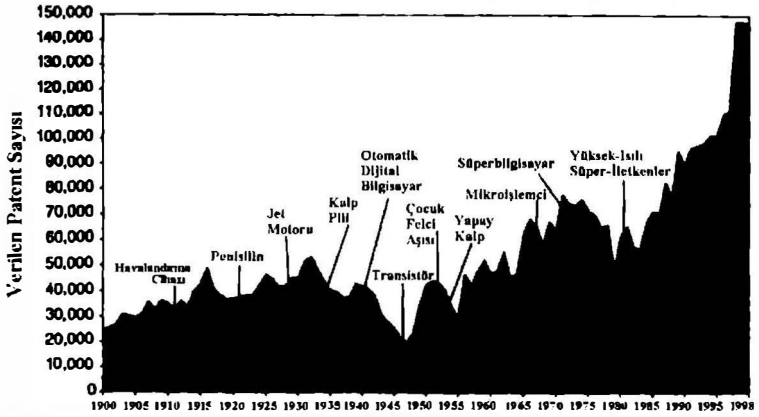

Kaynaklar: *Historical Statistics of the United States*, Seri Q 4; ve *Statistical Abstract of the United States: 1998*, Tablo 1016.

Buluşlar

Amerikalıların otomobilden buzdolabına, transistöre, lazere, fiber optiğe, modern tıpa buluşçuluk ve dehası, son yüzyılda ABD yaşam standardının yükselişinin arkasındaki başlıca dinamiktir. Muhtemelen, tarihinin en büyük buluşçusu Thomas Edison'dır (1850-1931). Edison'ın ışık ampülü, film projektörü, fonograf, teyp ve kabaca diğer 1,000 patenti ABD'yi elektronik çağa yönelmiştir. Ancak Edison'ın devasa adımları daha az meşhur binlerce Amerikalı bilim adamı ve buluşçu tarafından izlenmiştir. Bunların parlaklığı ve yaratıcılığı her geçen yıl yeryüzünde yaşam kalitesini iyileştirmektedir. 1900'de kabaca 25,000 patent alınmıştır. 1950'ye kadar bu rakam ılımlı olarak artarak 43,000'e ulaşmıştır. Fakat 1950'den sonra, 1997'ye gelindiğinde patent sayısı yaklaşık olarak üçe katlanarak 150,000'i bulmuştur (Şekil 4.21). 20. yüzyılda piyasaya sürülen patent sayısı, ABD nüfusunun iki katı hızda artmıştır.

Şekil 4.21 ABD'nin Verdiği Patentler

Kaynaklar: U. S. Patent and Trademark Office, U. S. Patent Activity, 1790-1998 (Washington: Government Printing Office, 1999); ve Louisiana State University, Important Historical Inventions and Investors, www.lib.lsu.edu/sci/chem/patent/srs136.html.

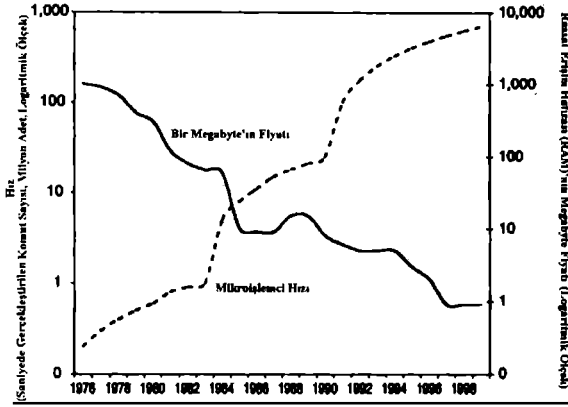
Bilgi Çağı

Texas Instruments, dünyayı ilk bilgisayar çipi ile 1958 yılında tanıştırdı. O tarihten beri, yarı-iletkenler her 18 ayda kapasite ve hızı ikiye katladı (Moore'un kuralı) –“büyüme sınırlamalarının” bütün düşünceleri ortadan kaldıran geometrik büyüme (Şekil 4.22). Bugün, sadece bir diz üstü bilgisayar içindeki mikroçip, 1950’de ülkedeki bütün üniversitelerde kullanılan bilgisayarların hepsinden daha fazla hesaplama gücüne sahiptir. Enformasyon ve data işleme maliyeti, bir zamanlar milyonlarca değilse de yüz binlerce dolar olabilirdi, günümüzde hızla sıfıra yaklaşmaktadır. IBM 370-168 merkezî işlem birimi (mainframe), (circa 1975), 3.4 milyon dolardı; bugün Intel Pentium’lu kişisel bir bilgisayarın perakende fiyatı 1,500 dolar civarındadır ve hızı yaklaşık 1,000 kat daha fazladır. Mikrossoft’un yaptığı bir analize göre, eğer otomobil ve uzay teknolojisi, bilgisayar ve enformasyon teknolojisiyle aynı hızda gelişseydi, yeni bir araba yaklaşık 2 dolara mal olacak ve çok az bir benzinle 600 mil gidecekti; pizza fiyatına bir Boeing 747 alabilecektiniz.¹³

¹³ Bkz. Microsoft’un “Open Letter to Ralph Nader Appraising the Nader Conference”, *PR Newswire*, 13 Kasım 1997

Şekil 4.22

Megabyte Fiyatları ve Mikroişlemci Hızları

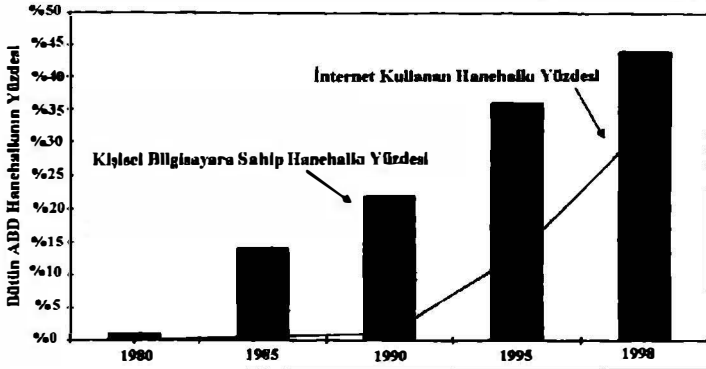
Kaynaklar: Intel Corporation, www.intel.com; ve World Semiconductor Trade Statistics, www.wsts.org.

Bilgisayarlar ve İnternet

1943 yılında, IBM başkanı Thomas Watson şöyle diyordu: “Bana göre, beş bilgisayarlık bir dünya piyasası vardır.” 1949’da *Popular Mechanics* bir tahminde bulunuyordu: “ENIAC bilgisayarındaki bir hesaplayıcı 18,000 vakum tüpüne ve 30 tonluk bir ağırlığa sahip iken, geleceğin bilgisayarları sadece 1,000 vakum tüpüne ve sadece 1,5 ton ağırlığında olacaktır”. *Apple Computer*’ın kurucusu Steve Jobs, 1970’lerin ortasında Xerox yöneticilerinin bir sorusuna muhatap oldu: “Niçin herhangi bir kimse evinde bir bilgisayara ihtiyaç duysun?” Kişisel bilgisayar fiyatlarındaki hızlı düşüş nedeniyle, bugün ABD’deki evlerin neredeyse yarısında bilgisayar vardır. Ev bilgisayarları, her Amerikalıyı Kongre Kütüphanesinden çok daha fazla bilgi kaynağına hızla bağlamaktadır: İnternet (Şekil 4.23). Eric Schnidt, Novell’in başkanı ve yönetim kurulu başkanı (CEO) şu öngöründe bulunmaktadır: “İnternetin bugünkü büyüme hızında, ABD’deki her erkek, kadın ve çocuk 2007’ye kadar İnternete bağlanacaktır.”¹⁴

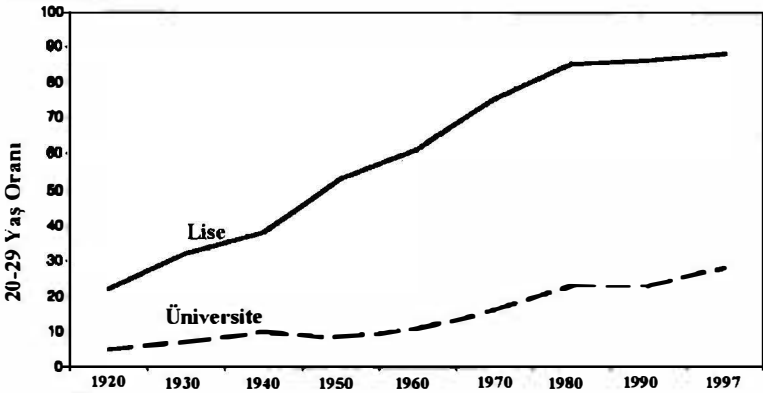
Aktaran: Gary Dempsey, "The Myth of an Emerging Information Underclass," *The Freeman*, Nisan 1998, s. 217

Şekil 4.23
Bilgi Çağında Amerikan Hanehalkı

Kaynaklar: CEMA Research Center, *Washington Post*'ta zikredilmiştir, 26 Nisan 1999; ve Forrester Research, *USA Today*'de zikredilmiştir, 22 Haziran 1999.

Şekil 4.24
Lise veya Üniversite Bitiren Yetişkinlerin (20-29) Oranı

Faynak: U. S. Department of Education, National Center for Education Statistics, *Digest of Education Statistics 1998* (Washington: Government Printing Office, 1999), Tablo 8.

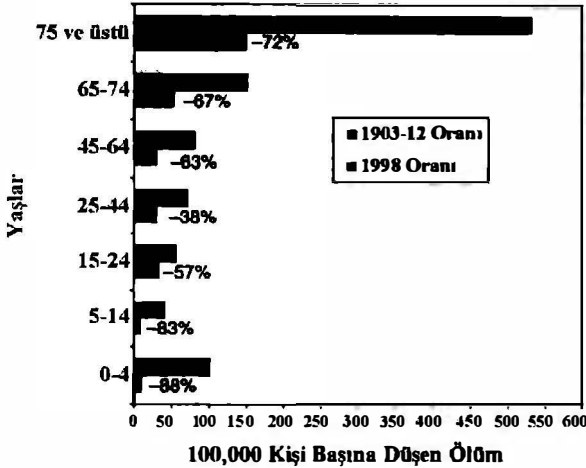
Eğitim

Bugün ABD, dünya tarihindeki en yüksek okul eğitilmiş işgücüne sahiptir. Amerikalıların aldığı eğitim miktarı (gerçi belki kalite değil) 20. yüzyılın hemen her 10 yılında artmıştır. Bugün, üniversiteden mezun olan Amerikalı yüzdesi (%28), 1920 yılında liseyi bitirenlerin yüzdesinden (%22) daha yüksektir. Ortalama okullaşma oranı beyazlarda 8'den 12'ye, siyahlarda 6'dan 12'ye artmıştır. Lise diplomasına sahip Amerikan yetişkinlerinin yüzdesi, 1940 yılında 10 kişide 4 iken, bugün 10 kişide 8'den daha fazladır. Bu arada, bugün lisans üstü derece alan Amerikalı yüzdesi, 20. yüzyılın başında lisans derecesi alanların oranından daha yüksektir (Şekil 4.24). Okul eğitimi yılındaki artış, işgücümüzün yaşam boyu kazançlarındaki artışı yakından takip etmektedir.

Kaza Ölümleri

Gazete başlıklarını okuyan veya TV'de akşam haberlerini izleyen herkes, herhalde oldukça tehlikeli bir zamanda yaşadığımıza inanır. Bazı zamanlar, cinayetlerin sayısı, ateş etmeler, hırsızlıklar, uçak kazaları, kasırgalar, anayol ölümleri ve terörizm eylemleri görülmemiş seviyelere hızla yükseldiği görülmektedir. Burada şaşırtıcı olarak iyi haberler var: Şekil 4.25'in gösterdiği gibi, kaza kaynaklı ölümler 1903-12'den beri yarı yarıya düşmüştür. En büyük düşüş, küçük çocukların (1900'den bu yana düşüş %88) ve daha büyük yaştakilerin (düşüş %67) kazaî ölüm oranlarındadır. İşteki kaza ölüm oranı da hızla düşmüştür. 1930'da her 100,000 işçiden 38'i işyerinde ölürken, bugün her 100,000 kişi başına 4 kişi ölmektedir. İş-ilişkili ölümlerdeki %89'luk azalmada birçok faktör etkili olmuştur: İlk olarak, daha az Amerikalı riskli işlerde çalışmaktadır, güvensiz fabrikalar ve kömür ocakları gibi; ikinci olarak, riskli mesleklerde çalışanlar için güvenlik önlemleri büyük ölçüde iyileşmiştir; ve son olarak, gelişen tıbbî bakım yaralı insanların hayatını daha çok korumaktadır.

Şekil 4.25 Yaş Gruplarına Göre Kaza Ölümleri (1903-12 ve 1998, Yüzde Değişmeler)

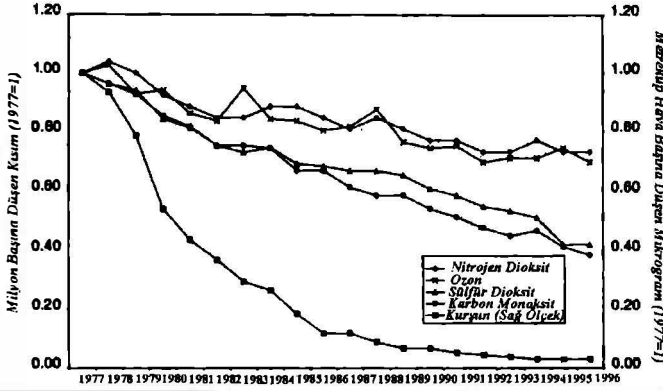
Kaynak: National Safety Council, Accident Facts (Washington: NSC, çeşitli yıllar).

Çevresel Kalite

Amerikalıların çevre konusunda, objektif gerçeğin aksine, sahip oldukları genel önyargılar, bir başka konu için kesinlikle sözkonusu olmasa gerek. Amerikalıların çoğu, endüstrileşme, nüfus büyümesi ve kitle-tüketim toplumu nedenleriyle, hava ve suyumuzun kalitesinin bozulduğu ve doğal kaynaklarımız da kısa sürede tükeneceğine inanmaktadır. Bilimsel kanıtlar ise bize tam aksini söylemektedir: 1977 ile 1997 arasında, altı başlıca kirleticinin seviyesi önemli ölçüde düşmüştür: sülfür dioksit seviyeleri %58 azalmış, nitrojen oksit %27 azalmış, ozon %30 azalmış, karbon monoksit %61 azalmış ve kurşun %97 azalarak mağlup olmuştur (Şekil 4.26). Suyumuzun kalitesi de iyileşmiştir: çevresel su kalitesini yükselten modern atık su iyileştirme tesislerinin hizmet ettiği Amerikalı hane yüzdesi, son 40 yılda ikiye katlanmıştır. İçme suyumuz daha güvenlidir; su yoluyla bulaşan hastalıkları kapatan Amerikalıların sayısı, 19. yüzyılın sonundan beri %80 ilâ %90 arasında düşüş göstermiştir.

Şekil 4.26

Ulusal Düzeyde Hava Kalitesi

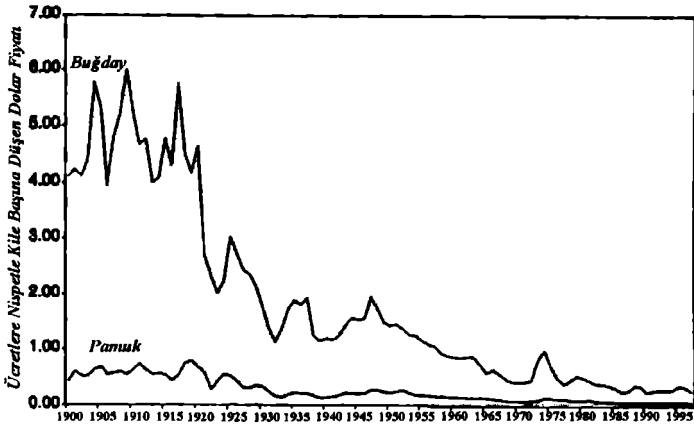

Kaynak: Environmental Protection Agency, Office of Air Quality, Planning and Standards, *National Air Quality and Emissions Trends Report* (Research Triangle Park, N. C.: EPA, 1997).

Doğal Kaynaklar

Doğal kaynakların tükenmesi konusundaki kaygılar, bildiğimiz kadarıyla Antik Yunan'a kadar uzanır. Gerçek şu ki, 20. yüzyıl boyunca neredeyse bütün malların fiyatları -tarımsal, madenî ve enerji ürünleri- ücretlere oranla sürekli düşüş göstermiştir. Düşen bir fiyat daha fazla bolluğun işareti, daha çok kıtlığın değil. Bugün (Şekil 4.27) gıda o kadar boldur ki, hükümet çiftçilere daha fazla üretim yapmamaları için ödemede bulunmaktadır. Bu yüzyılda 13 başlıca madenden sadece birisinin fiyatı ücretlere oranla artış göstermiştir. Bu da plâttir. Geriye kalanların çoğunun fiyatları 1900'den bu yana ortalama %80 düşüş göstermiştir. 1999 yılındaki bir Associated Press bültenine göre son OPEC petrol ambargosundan bu yana yakıt fiyatları keskin bir şekilde düşmüş "petrol şimdi sudan daha ucuz" hale gelmiştir. Elli yıl önce, dünya bilinen 20 yıllık petrol rezervine sahipti. Rezervlerin tüketim hızını aşan teknolojik yenilikler sayesinde, dünya bugün en az 50 yıllık rezerv sahiptir.

Şekil 4.27 Ücretlere Nispetle Buğday ve Pamuk Fiyatları

Kaynak: U. S. Department of Agriculture, National Agricultural Statistics Service, www.nass.usda.gov/ipedb.

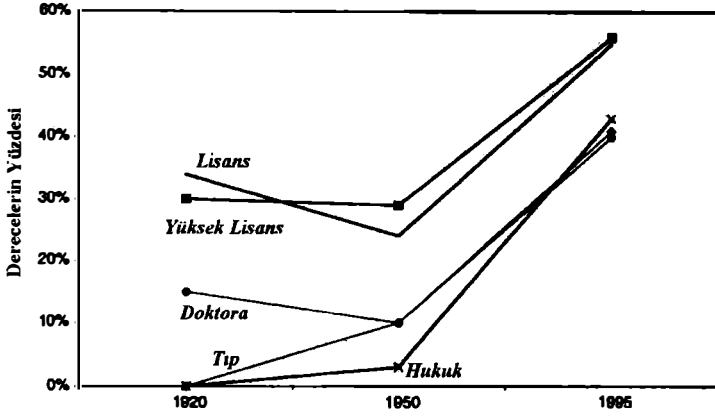
Cinsiyet Eşitliği

Bu yazıda sunulan hemen her pozitif trend -özellikle kazanç, eğitim ve sağlık- erkeklerden daha fazla kadınlar için iyileşme göstermektedir. Eski Kongre Bütçe Ofisi direktörü June O'neill'in yaptığı bir çalışmaya göre, erkekler ve kadınlar işe-bağlı özelliklerin hepsinde birbirine benzediğinde, kadınlar erkeklerin aldığı ücretin %98'ini almaktadır, ki bu da ücret eşitliğine çok yakındır.¹⁵ 1950'de Amerikan kadın işçilerinin sadece yarısının lise diploması vardı. Bugün, bu oran %90'dır. Lisans ve yüksek lisans derecelerinin yarıdan fazlası kadınlara gitmektedir (Şekil 4.28). Kadınların, bir zamanlar kendilerine neredeyse kapalı olan alanlarda bugün önceki dönemlere göre, lisans sonrası dereceleri kazanmaları daha çok olasıdır: sadece birkaçının adı sayılırsa; hukuk, iş yönetimi ve tıp. Son bir düşünce: 1999'da Mia Hamm ve ABD bayanlar futbol takımı Çin'e karşı Dünya Kupasını kazandığında Amerikalılar için gurur ânıydı.

¹⁵ Diana Furchgott-Roth ve Christine Stolba, *Women's Figures* (Washington: American Enterprise Institute, 1998).

Bu ânu yaşamak, çok az kadının organize sporları oynayabileceği 50 yıl önce mümkün olmayacaktır.

Şekil 4.28 Kadınların Aldığı Eğitim Derecelerinin Yüzdesi

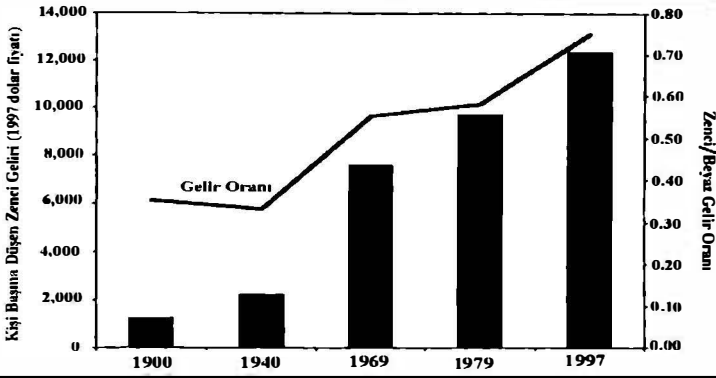
Kaynak: U. S. Department of Education, National Center for Education Statistics, Integrated Postsecondary Education Data System, "Completions" survey, zikreden Diana Furchgott-Roth, *Women's Figures* (Washington: American Enterprise Institute, 1998).

İrksal Eşitlik

Kölelik ve ırkçılık, bağımsızlığımızdan beri "bütün insanlar eşit yaratılmıştır" şeklindeki Amerikan iddiasıyla alay edencesine Amerikan toplumunun en büyük iki lekesidir. Çok yakın bir geçmişte, 1968'de ırkçılıkla ilgili Kerner Komisyonu, Los Angeles, Detroit ve diğer şehirlerdeki karışıklardan sonra şu kasvetli saptamayı yapmıştır: "Ulusumuz iki topluma doğru ilerlemektedir, biri siyah, biri beyaz -bölünmüş ve eşitsiz." Komisyon hatalıydı. Amerika'daki ırksal bölünme 20. yüzyıl esnasında daraldı, genişlemedi. Afrika kökenli Amerikalılar, gelir düzeylerinde, eğitimde, sağlıkta, yoksulluk oranlarında, ev sahipliği oranlarında ve yaşam ümitlerinde beyazlarla karşılaştırıldığında hem mutlak hem de göreceli terimlerle büyük kazançlar sağladılar (Şekil 4.29). Ekonomi tarihçileri Robert Higgs ve Robert Margo'ya göre, siyahlarda kişi başına düşen reel gelir "1900 ile 1940 arasında %61" ve "1940 ile 1985 arasında %342" art-

mıştır.¹⁶ 1900'de siyahların geliri, beyazların gelirinin %40'ından daha azdı; 1979'da bu oran %58'di; ve bugün siyahların gelirleri beyazların gelirlerinin %75'inden daha fazladır. Gelir boşluğu hâlâ çok geniştir, fakat bu boşluk 20. yüzyılda yarı yarıya azalmıştır.

Şekil 4.29 Kişi Başına Düşen Zenci Geliri ve Zenci/Beyaz Gelir Oranı

Kaynaklar: Robert Higgs, *Competition and Coercion: Blacks in the American Economy, 1865-1914* (New York: Cambridge University Press, 1977); ve U. S. Bureau of the Census, *Measuring 50 Years of Economic Change* (Washington: Government Printing Office, 1998).

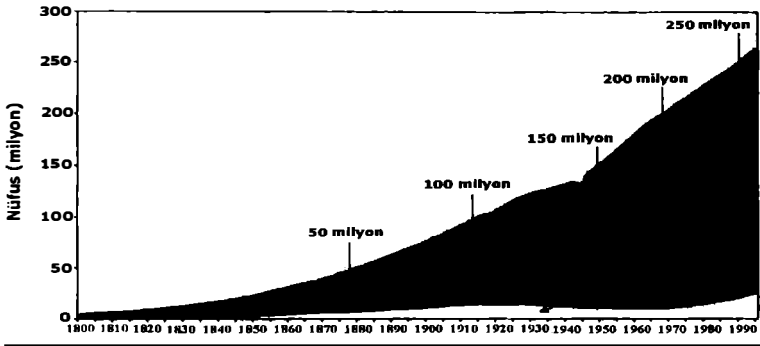
Sonuç: En Büyük Kaynak

Bu makalenin ana mesajı, serbest toplumun sonucunun refah, servet ve daha iyi sağlık olduğudur. Bu yazıdaki bütün kanıtlar, bütün maddî ölçütlere göre, bugün 270 milyon nüfusu olan ABD'nin, 1900 yılında 75 milyon nüfusa sahip olduğu duruma göre, çok daha iyi durumda olduğunu göstermektedir. Bundan başka, Amerikan halkı net kaynak yaratıcı-sıdır, tüketicisi değil -çevrenin koruyucuları, tahripçileri değil. Her bir nesil, gezegeni ve kıtımızı gelecek nesillere daha iyi ekolojik koşullarda

¹⁶ Robert Higgs ve Robert Margo, "Black Americans: Income and Standard of Living from the Days of Slavery to the Present," in *The State of Humanity*, (Ed.) Julian Simon (Cambridge, Mass.: Blackwell, 1995), s. 183.

biraktırmaktadır. Tükettiğimizden daha fazla üretiyor, tasarruflarımızı ve servetimizi çocuklarımıza ve torunlarımıza bırakıyoruz. Bu yüzden, 20. yüzyıldaki bütün en olumlu toplumsal göstergelerin, önceki bütün dönemlere göre şimdi daha büyük bir bolluk içinde yaşayan Amerikalıların sayısında bir artış olduğunu gösterdiğini söyleyebiliriz (Şekil 4.30). Ümit ediyor ve bekliyoruz ki, 21. yüzyılda Amerika’da daha milyonlarca insan uzun ömür sürecek, sağlıklı ve mutlu biçimde yaşayacaktır.

Şekil 4.30
Yerleşik ABD Nüfusu

Kaynaklar: U.S.Bureau of the Census, www.census.gov/population/estimates/nation/popclockest.tst; Historical Statistics of the United States, Seri A6-8; ve U. S. Bureau of the Census, Profile of Foreign-Born Population in the United States: 1997 (Washington: Government Printing Office, 1999), s. 9.

**Bu yazıdaki araştırma bulgularının çoğu Julian Simon’un ömrü boyunca, yeryüzünde yaşamın daha iyiye gittiğini, kötüye gitmediğini gösteren çalışmalarından alınmıştır. Araştırma asistanları Stephen A. Slivinski ve Philip Kerpen’i minnetle anıyorum.*

5. Görülmemiş Bir Refah Yüzyılı*

Rudiger Dornbusch

Dünyanın deflasyonun eşiğinde olması, Japonya'nın iflâsı ve Avrupa'nın halen durmuş vaziyete yakın bir halde olması, yükselen piyasaların tahrip olması ve ABD'nin muhteşem bir gösterişle büyümesi -bütün bunlar büyük bir refah yüzyılının sonu mudur? Eğer Büyük Depresyon, komünizm ve sosyalizmden kaynaklanan kısa süreli aksamlar ve iki dünya savaşı gözardı edilirse, halen, yaşanmış en iyi yüzyıl mıdır? İnsanlığın bugün bulunduğu yer, daha önceki yerlerden çok ilerdedir. Biyolojiden internete uzanan yenilik tohumları, en çılgın hayallerimizin ötesinde daha iyi ve daha zengin yaşamların habercisidir.

20. yüzyılın büyük ekonomistlerinden Joseph Schumpeter -1920'lerde Avusturya'nın maliye bakanı, daha sonra da Harvard profesörü idi- ekonomik gelişmenin heyecan uyandıran mekanizması olarak yaratıcı yıkıma işaret etmekteydi.¹ Geçen yüzyılda, özellikle son 30 yılında, bu tür bir yıkım, ulus-devletin küresel ekonomi lehine gerilemesi olarak ortaya çıktı. Devlet işletmesi ve ekonomik baskı, yerini serbest teşebbüse bıraktı. Nefes kesici yenilikler ve "aç gözlü" kapitalizm, devlet ve şirket bürokrasisini çöktürdü. Herhangi bir şeye *imkânsız* diyen herkes, imkânsız görünen bu şeyi başaran birileri tarafından alt edildi. Süreç tamamlanmış olmaktan daha çok uzaktır: yenilik ve serbest teşebbüs bakış açısını genişletir, bu modelin başarısı ve kabulünü geliştirir (statükocu politikacıların korkularına göre) ve buradan yapabilirsen yap davranışına istekli olanların canlılığını artırır. Eğer 20. yüzyıl bize herhangi bir şey öğrettiyse o da şudur: depresyon ve savaş gibi göz korkutucu başarısızlıklar olsa da bunlar, yaşam standartlarındaki sürekli ilerlemeler ve insan yaşamındaki iyileşmeler dikkate alındığında, geçici trajedilerdir eğer isterseniz fırsatları satın alabilirsiniz.

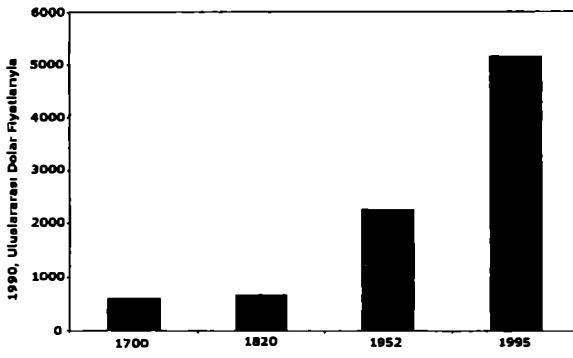
Çeviren: Metin Toprak.

¹ Joseph A. Schumpeter, *The Theory of Economic Development*, Almancadan çeviri (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1955).

Görülmemiş Bir Büyüme Yüzyılı

Yüzyıllar boyunca, beşerî gelişme, düşük verimlilik nedeniyle sınırlı kalmıştır. 1700’de kişi başına düşen GSYİH tahminleri, (Angus Maddison’ın yarıncı kitabındaki bilgilere göre), dünyanın bütün bölgelerindeki kişi başına düşen gelirin birbirine çok benzediğini ve ABD, Çin ve Hindistan arasında küçük farklılıkların bulunduğunu göstermektedir. 1700’den 1820’ye kadar, dünyada kişi başına düşen GSYİH’da neredeyse hiçbir değişiklik olmamıştır (Şekil 5.1). Doğru, Avrupa bir ölçüde ilerleydi, o da %20’den düşüktü. Bir yüzyıl sonra, 1820’ye kadar, farklılıklar genişlemiş durgunluk benzeri durumun egemen olduğu Çin, Japonya veya Rusya ile karşılaştırıldığında, Avrupa ve ABD’de, kişi başına düşen gelir ikiye katlanmıştır.² Ancak o dönemde Hindistan ve Çin birlikte dünya GSYİH’sinin yarısını üretiyordu! Sonra 19. yüzyıldaki ekonomik patlama Avrupa’nın yaşam standardını üçe, ABD’ninkini ise dörde katladı. Hemen hiçbir gelişmenin olmadığı yüzyıllardan sonra, yaşam standardındaki hızlı ilerlemeler, hem gerçeği hem de nelerin başarılabilceği konusundaki algıyı değiştirdi. Bunun arkasındaki itici güçler, sermaye birikimi ve teknik yenilik, işbölümü ve beceri ve sermayenin dünyanın dört bir yanına yayılmasıdır.

Şekil 5.1
Dünyada Kişi Başına Düşen GSYİH

Kaynak: Angus Maddison, *Monitoring the World Economy: 1820-1992* (Paris: Organization for Economic Cooperation and Development, 1995).

Angus Maddison, *Monitoring the World Economy: 1820-1992* (Paris: Organization for Economic Cooperation and Development, 1995).

Fakat 19. yüzyılda heyecan verici gelişme olarak görülenler, 20. yüzyıldaki elde edilen ile karşılaştırılmaz. 20. yüzyıl, o güne kadar yaşam standartlarında kaydedilen en hızlı ilerlemeyi görmüştür, bu ilerleme de yüzyılın ikinci yarısında yoğunlaşmıştır. Sadece 1950'lerden sonra, Japonya yaşam standardını sekiz kat artırmış, Çin kişi başına düşen gelirini yedi kattan daha fazla yükseltmiştir. Ve yükselen piyasa Asya, bundan daha çoğunu yapmıştır. Açılan bir dünya ekonomisi, hemen her yerdeki yüksek tasarruflar (ABD hariç) ve şimdiye kadar ki en iyi teknoloji ve ekonomik yapıların uygulamaya sokulması, kalkınmanın motorunu oluşturmada çok katkı sağlamıştır. Bundan başka, yarım yüzyıllık savaş (ve süper güçlerin rekabeti), dikkatlerin ekonomik büyümeden sapmamasına yardım etmiştir. Gelişme hangi kritere göre değerlendirilecek? Kişi başına düşen TV ve otomobil sayısı, dünyanın dört bir yanılla yapılan telefon görüşmelerinin maliyetlerindeki düşüş, görülmüş en küçük bilgisayarların devasa kapasiteleri, CD kaydedicilerin artan kalitesi veya yeni bir yaşam sağlayan lazer cerrahisi- hangi kıstasa göre alınırsa alınsın, bugün durduğumuz yere göre, 1900'ler bir nevi Taş Devri idi. Canlı ve ekranda uzak mesafeli öğrenim, siyah-beyaz cansız fotoğrafa göre büyük bir sıçrama sayılır.

Yüzyılın ikinci yarısında kişi başına GSYİH'daki rekor büyüme hızı, doğal olarak, bunun arkasında neyin olduğunu ve her yerde kullanılabilircek kabul görmüş bir açıklamanın olup olmadığını sorusunu akla getiriyor. İktisat iki unsuru öne çıkarır: birincisi, ve aşikâr olanı, dünyadaki yüksek tasarruf hızı ve sermaye birikimidir. Bu, emeği daha verimli kılan artan makine ve yapılar yoluyla işgücünü donatmaktadır. Etkisi daha az olmayan diğer faktör teknolojik gelişmedir; bununla aynı miktar emeğin artan miktarda ürün üretmesi mümkün olur. Teknolojik gelişme, zaman içinde yeni fikirler ve daha iyi makineler verimliliği artırır; bunun gibi üretimin ve kurumların organizasyon biçimleri de uzmanlaşmaya ve verimliliğe daha fazla katkıda bulunurlar. Bazıları yaratıcı yıkımı vurgularken, diğerleri istikrarlı birikimi neden olarak görmektedirler. Acaba savaş ve ideolojik kavgalar, bu tür çatışmaların olmadığı durumlarda gerçekleşebilecek olan gelişmeyi engellemiş midir? Veya, tam tersine, pas tutmuş yapıları ve demode teknolojileri yıkmak suretiyle acaba gelişmeyi çatışmalar mı başlatıyor? Bu son düşünce, Japon gelişmesi ve II. Dünya Savaşı sonrası Almanya gelişmesini örnek olarak verenlerce dile getirilmektedir. Bunlara göre, bu yüzden sözkonusu iki ülke, geriye kalan kalabalığın çok uzağında bir yerde durmaktadır. Fakat niçin aynı benzer gelişme, Fransa'da meydana gelmedi?

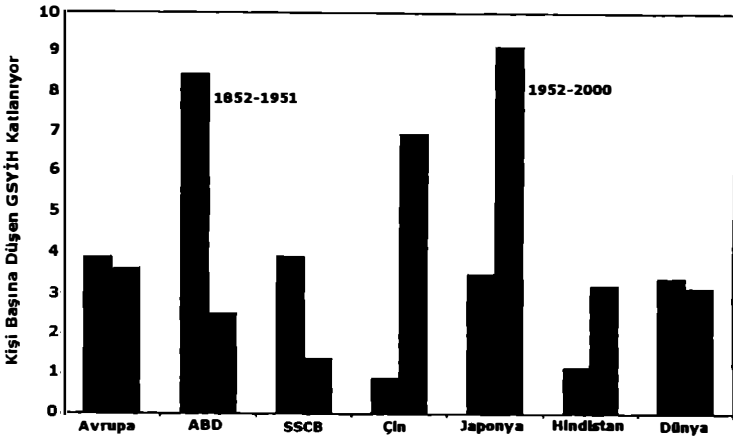
Nobel İktisat ödülü sahibi Robert Solow büyümenin ne kadarının sermaye birikiminden, ne kadarının da teknik gelişmenin “artığı” olarak sağlandığını soran ilk kişidir. Teknik gelişme, gerçekte geriye kalan tüm etkenleri ifade etmek üzere kullanılan bir kavramdır. Solow’un hayret verici sonucu, kişi başına sermaye büyümesinin sadece üçte birini sermaye birikimine atfederken; saptanan teknik gelişmenin “artığı” da, geriye kalan büyümenin nedeni olarak kabul edilmektedir. Bu sonuç çarpıcı gözükmemektedir, çünkü tasarruf ve yatırım üzerindeki vurguda -Japonya ve Avrupa’daki iktisatçılar arasında yaygın olarak- muhtemelen aşırıya kaçıldığını ileri sürmektedir. Bununla birlikte, iktisadî oyun tüketimle ilgilidir, ancak eğer hem tüketip hem de gelişmek mümkün olsa, bu daha iyi olur. Fakat bu, varılabilecek yanlış bir sonuçtur.

Doğru çıkarsama, gizemli teknik gelişme olgusunu tam olarak neyin oluşturduğu konusu üzerinde odaklanır. Bu, iyi finansal kurumlar mıdır, etkin tahsisi sağlayan ekonomik ortam mıdır, politik istikrar ve mülkiyet hakları mıdır? Bu, okullarda ve işyerlerinde eğitimi yapılan Japon tipi itaat midir? Bu, diğer ülkelerin en iyi teknolojilerinin kopyalanması mıdır veya hisse senedi piyasalarının şirket yönetim kurulları ve işçileri üzerinde acımasız bir baskı kurmak suretiyle artarak iyileşen maliyet performansı elde etme midir? Ne yazık ki, empirik bulgular, teknik gelişmeyi artıran faktörler için bize kısa bir liste vermemektedir; ancak kanıtlar birkaç nokta istisna kabul edilirse (istikrarsızlık, enflasyon, akıldışı bürokrasiler, kapalı ve baskı altındaki ekonomiler) henüz sonuçlanmamıştır. Bütün bunlar, daha çok çalışarak ve çok tasarruf ederek gelişmenin mümkün olduğu ortamlar yaratırlar. Ancak, şirket yönetimi (Japon tarzına karşı ABD tarzı) veya Avrupaî uzun dönem ilişkilerine sahip işgücü piyasası özellikleri veya ABD tarzı yüksek devir hızları sözkonusu olursa, bu durumda nasıl daha iyi gelişme sağlanacağı konusunda birinin veya ötekinin daha çok etkiye sahip olduğunu göstermek zorlaşmaktadır. Japon yönetimi ve Alman işgücü piyasası bir kere daha yüksek performans şansına sahip gözükmüyorlar; bugün bunlardan birisi Japon iflâsı ile ve diğeri de Avrupa’nın sklerozuyla (doku sertleşmesi) betimlenmektedir. Dayanıklı iyi cevapları bulma arayışı devam ediyor.

Hem 19. yüzyıl hem de 20. yüzyıl, ileri ülkelerin hızlı gelişimini gördü. Bu ülkelerin yenilik ve sürekli yüksek sermaye oluşumu oranları ile tanımlanması da sürpriz değildir. Fakat esas sürpriz olan, gelişmekte olan ülkelerin sadece 50 yıllık bir sürede, yüzyılın eski-geri kalmışlığını sarsmalarıdır. Japonya bu yola giren ilk ülke olup, geçen yüzyılın son on

yıllarındaki reform dalgalarıyla başlamıştır (Bkz. Şekil 5.2). Fakat özellikle yüzyılın son 30 yılı, Asya boyunca yükselen ekonomiler ve kesintili olarak dünyanın geri kalan kısımlarında heyecan verici performansa tanıklık etmiştir. Bu dönemde, Hindistan yaşam standardını neredeyse üç katına çıkarmıştır. Hindistan, bu ülkeye özgü açlıktan ölme seviyesinden, kişi başına düşen gelirden kararlı olarak artan yöne doğru ilerlemiştir.

Şekil 5.2 Ekonomik İlerleme

Kaynak: Angus Maddison, *Monitoring the World Economy: 1820-1992* (Paris: Organization for Economic Cooperation and Development, 1995).

Singapur, yaşam standartlarında altı katlık artışı gerçekleştirerek, harikulâde denebilecek bir başarıyla Büyük Britanya'yı ve Çin'i solladı. İlk adımı 1950'de atılarak sağlanan bu artış, 1700 yılındakinden farklı değildir! Asya performansını okurken, yanlış yapılmamalıdır: Bu çok fazla daha çok saat ve daha çok gün- çalışmayı gerektirir. Bu performans yine, sermaye birikimi ve ekonomik ilerleme lehine carî tüketimden katlanması zor özverileri de gerektirir. Asya, başka yerlerde olsa yüzyıllar sürecektir olan bu yolu, sadece birkaç on yılda tamamlamıştır. Fakat sadece aşırı otoriter rejimler böyle bir gelişmeyi başarabilir; açık toplumalarda birkaç nesli feda etmek uygulanabilir bir seçenek değildir. Birisi aklına, 20. yüzyılın en büyük galibinin hangi büyük ülke olduğunu getirebilir. Açık

ki, Rusya değil; bu ülke başka ülkelerin hemen hepsinden daha fazla ıstırap ve yoksunluk ve daha az da gelişme yaşadı. Rusya'nın kişi başına düşen GSYİH'sının zirveye ulaştığı 1970'lerin ortalarına kadar bu durum çok açık değildi. Fakat bugün, Rusya'nın durumu kuşku götürmemektedir ve gittikçe de aşık hale gelmektedir. Avrupa, Japonya, ABD ve Çin finalistler arasındadır. Bütün göstergelerde, Japonya galiptir -Büyük Depresyon ve şiddetli yenilgiye rağmen. Çin, son otuz yıldaki müthiş büyümesiyle Japonya'yı takip etmektedir. Avrupa ve ABD'nin tarihsel standartlardaki durumları iyidir -eşi görülmemiş bir şekilde, bir yüzyılda, kişi başına düşen geliri beş kat artırmışlardır. Fakat Japonya'nın veya Çin'in hızını yakalayamamışlardır. Bu da, modern büyüme iktisadının öğrettiğiyle oldukça uyumludur: arkadan daha hızlı gelenler, cinde sonunda öndekileri yakalamaya eğilimli olurlar. Fakat bu yaklaşma hızı halen çok düzensizdir ve hatta bunun devam edip etmemesi de önceden kestirilememektedir: Rusya ve Afrika geriye doğru gitmektedirler; Hindistan ilerliyor, ancak dörtlüye giden Asya ekonomilerinin hızında değil. Büyüme hızında başı çekenlerin büyümeleri giderek ılımlı oranlara doğru yavaşlamaktadır.

Küreselleşme

19. yüzyılın ikinci yarısı, periferiyi dünyanın merkez ekonomilerine bağlayan vapur, demiryolu ve telgraf gibi büyük buluşları yaşadı. Dış ticarette, göçte ve serbest sermaye akımlarında küreselleşme kuraldır. Altın standardı, açık dünya ekonomisini çalıştıran parçadan başka bir şey değildi. Kuralları zengin ülkeler belirledi. Bu ülkeler borçları tahsil etmek için gambotlara (gunboats) sahipti, koloniler elde ettikçe ve serbest dış ticaretin yararlarını elde ettikçe dünya ekonomisini açık tutmak çıkarlarıydı. Bu dönem, ABD'nin hızla refaha ulaştığı ve Avustralya ve Arjantin'in dünya ekonomisinde üst sıraya çıktığı dönemdi. Yeni Dünyaya göç ve sermaye göçü, dünyanın çevresini (periferi) hızla kalkındırmıştır. Eğer o zaman küreselleşme ile ilgili endişeler olsaydı bile, çok ufak şeyler olduklarından hatırlanabilmeleri güç olacaktı.

20. yüzyılda, Büyük Depresyon dış ticaret akımlarında, açık dış ticarete inançta ve serbest piyasa iktisadına inançta tam bir çöküş meydana getirdi. Birkaç yıllık bir sürede bir yüzyılın dersleri itibar kaybetti. Sadece üç yılda, 1929'dan 1932'ye kadar, dünya ticareti değer cinsinden %70 ve reel olarak da %25 düşüş yaşamıştır. Dünya ticaretindeki fiyatlar çökmüştür. Dış ticaret kısıtlamaları, dünyanın dört bir yanında "komşuyu

zarara sokma” politikaları kural olmaya başladı. Tarifeler genişletildi, miktar kısıtlamaları ve seçilmiş tercihler yaygınlaştırıldı ve bunları kısa süre sonra döviz kontrolleri izledi. Açık ekonomi yerini ulusal piyasaların korunmasına bıraktı ve iktisadın ülkenin sınırında bittiği zannının hâkim olmasına neden oldu. Çevre, merkezdeki politikaların aynıyla karşılık verdi. Borç ödeyememe yaygınlaştı ve koruyucu engeller arkasında sanayileşme kural olmaya başladı. Bu ülkelerde ürün göçmeleri bir yaşamı artık karşılayamıyordu. Lâtin Amerika sözkonusu olayın bir örneğidir.

Fakat, 1934 yılında, ABD’nin bütün önemli Karşılıklı Ticaret Anlaşmalarının öncülük ettiği dünya ticaretini yeniden açma girişimi hali hazırda devam etmekteydi. Fakat büyük duvarları yavaş yavaş yıkmak on yıllar alacaktı. Yeniden düzenlemelerin anahtar parçası Marshall Plânıydı. Bu plân Avrupa ticaretinin onarımını sağladı. Dünya Ticaret Örgütü teşebbüsü başarısız oldu; ancak Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT), ticaretin karşılıklı görüşmelerle, ayrımcılık yapılmadan dışa açılmasının pragmatik bir yolu oldu. 1950’lerin sonlarında döviz kontrollerinde yavaş yavaş çeşitli ayrımlara gidildi. İlk olarak ticaret için, sonra da giderek sınır aşırı bütün işlemler için bu ayırım yapıldı. Fakat bütün bunlar sadece gelişmiş ülkelerde yapıldı; dünyanın çevresi ve Japonya sıkı bir şekilde korumacılığı ve para kontrollerini takip edilecek tek yol olarak benimsemişlerdi. Bunlar için, açılma 1980’lere kadar beklemek zorundaydı.

1980’lere gelindiğinde, dünya esas olarak Büyük Depresyondaki çöküş öncesine dönmüş oldu. Elbette, ilerlemede köklü ilerlemeler olmuştu. Bu da, ulaştırmadaki heyecan verici ilerlemeler gibi daha fazla dışa açıklığa ve ticarete yol açmıştır. Fakat bu dönemde, tam olarak açık bir dünya ekonomisinin ortasında, küreselleşme ile ilgili keskin kuşklara rastlamak nadirdi. Öyle gözüküyor ki bu, beş faktörün etkisiyle oldukça yakın zamanda ortaya çıkan bir konudur.

Birincisi, şirketler piyasaları ve maliyet azaltmaları izleyerek küresel olarak faaliyette bulunmayı öğrendiler. Yöntem kolaydı. Sermaye hareketliydi ve hiçbir zaman herhangi bir yerdeki işçiler, bir başka yerdeki işçilerin rekabetini hissetmiyordu. İkincisi, sermaye hareketliliğinden dolayı, kaçınılabilir veya kaçınılamaz daha çok finansal kaza meydana geldi. Bunların geniş serpinti maliyetleri açık olarak, paranın yurtiçine girişine izin veren küreselleşmeye derin kuşklar yönelmesine neden oldu.

* Komşu ülkelere ithalat yapmadan bu ülkelere ihracat yaparak, onların ekonomilerinin gerilemesi pahasına kendi ekonomisini kalkındırma politikası (çev.).

Küresel ekonominin kötü bir üne sahip olmasının üçüncü nedeni, rekabetçi baskının hükümetleri devletçi politikalardan uzak durmaya zorlamasıdır. Bu durum, işçileri anlamı azalmış bir korumacılıkla baş başa bırakmakta; uluslararası anlaşmalar, ticarî korumacılığa karşı standart tepkileri geçersiz kılmakta; ringi terk etmenin hiçbir yolu bulunmamaktadır. Dördüncüsü, kaldıraçla ve entegre dünya sermaye piyasalarıyla herhangi bir yerdeki bir kargaşa, anında her yerde bir sorun haline gelebilir. Volatilitesi yüksek ekonomilerde ve piyasalarda, tek bir gün geçmiyor ki, insanlar kendi ekonomik yaşamları üzerinde, tehlikeli olabilecek düzeyde çok az bir kontrole sahip olduklarını hissetmesinler.

Sonuncusu, teknoloji ve finanstaki büyük değişimler, buluşlar, ürünler -ve kazananlar ve kaybedenler- insanların üstesinden gelme yeteneklerini geride bırakmaktadır: tepkileri sıklıkla basitçe vazgeçmek oluyor, çünkü her şey çok hızlı meydana geliyor. Genelde tehdidi görüyorlar ve muazzam yararları ise çok az fark ediyorlar. Açıktır ki, insanlar işleri tehlikeye girdiğinde bunun sebebini anlamada başarısız oluyorlar; oysa insanların işlerini kaybetmesinin nedeni, sınır-aşırı rekabetten ziyade, çoğunlukla daha iyi teknolojidir. Ki, bu teknoloji de kendi başına bir nimettir.

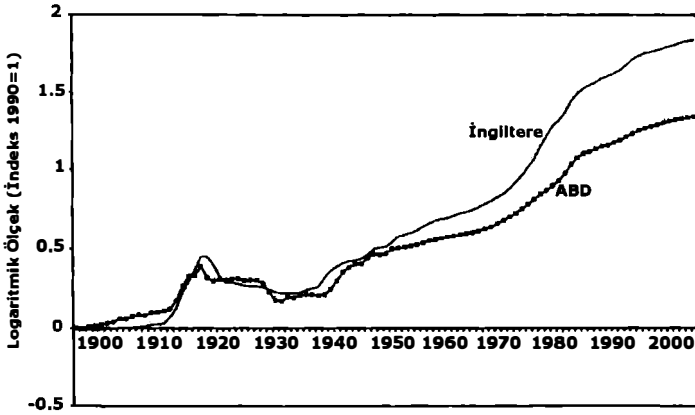
Küreselleşme, yüzyılın dönüşünün büyük bir meydan okumasıdır. 1900'den farklı olarak, dünya ekonomisinin entegrasyon hızı çok yüksektir. Çin gibi rakipler, on veya yirmi yılda, ilk-düzeydeki teknoloji üretiminden orta düzey teknoloji üretimine geçebilirler. Bu suretle sadece yükselen piyasaları değil, merkezdeki endüstrileri de tehdit edebilir. İşçiler, küreselleşmenin kötü reel ücretlerin sorumlusu olduğuna inanırlar. Hükümetler, olayları kontrol etme yeteneklerinin veya en azından kontrol ediyor görünümü vermelerinin, dünya şoklarının yurtiçi arenaya etkisi nedeniyle keskin bir şekilde azaldığını hissederler. Çekilmek veya en azından karşılıklı bağımlılığı azaltmak çok sık duyulur olmuştur.

Dünya ekonomisinin açıklığı ve karşılıklı bağımlılığından özveride bulunulmayacaktır. Fakat, finansal piyasaların volatilitésinin azalacağından veya buluş hızı ve tekniklerin uygulanmasının yavaşlayacağından emin olamayız. Gençler başka bir dünyayı enümanadıklarında ve küreselleşme de daha az istikrarsızlık içerecek şekilde düzenlenip bu haliyle örnek olarak kabul edildiğinde; küreselleşmenin bir endişe olması bir nesil sonra ortadan kalkacaktır. Fakat bu durum, küreselleşmenin epey bir süre daha tartışmalı olacağı ve sempatik bir duyumun meydan okuyacağı anlamına gelmektedir. Küreselleşme, dünya ekonomisini açık tutma ve güçlü bir yöntemle gereksiz istikrarsızlıkları giderme yükünü politika yapımcılarına yüklemektedir.

İyi Paranın Yazgısı

Geçen yüzyıl boyunca paranın değerindeki başlıca değişimler, ekonomik ve politik temel sorunlardan biriydi. Yüzyıl kapandığında, devir tamamlandı: iyi paraya ve bu parayı bu yolda tutacakları yönünde ümit veren kurumlara geri döndük. Yüzyılın büyük kısmında, savaş arası dönemde kısa bir süre için kesintiye uğrasa da, enflasyon yaşadık. II. Dünya Savaşı sonrası dönem, özellikle yüksek enflasyon yaşadı. Sorumsuz para politikasının sonucu olan bu enflasyon dayanılmaz düzeydeydi (Şekil 5.3). Bir istikrarsızlık döneminden sonra iyi paranın yeniden oluşturulması gerektiğinde, hem devam ederken hem de sonunda istikrarsızlığa ödenen bedel çok yüksekti.

Şekil 5.3
ABD ve İngiltere’de Fiyat Düzeyi

Bu yüzyıl altın standardıyla başladı. Britanya yüzyıldır bu sistemdeydi, ABD İç Savaştan sonra ve Almanya ise, Franco-Alman savaşından sonra katıldılar. 1900’e kadar, Japonya’dan Avrupa ve Arjantin’e kadar bütün büyük ülkeler altın standardını uyguluyordu. Sadece birkaç ülke kâğıt standardını uyguluyorken, yine çok az sayıdaki ülke de gümüşe dayanıyordu. Altın standardı, dünyanın her tarafında sabit döviz kurları ve ılımlı enflasyon anlamına geliyordu. Çünkü altın çıkarmalar bol değildi ve merkez bankaları ve politikacılar henüz baskı makinesini keşfetme-

mişlerdi. Maliye politikası büyük ölçüde muhafazakârdı ve ekonomik ufuklar da uzundu -İngiliz vergi gelirleri 19. yüzyılın ikinci yarısının çoğunda ve I. Dünya Savaşına kadar %3 olmuştur. Pax Britanika iyi bir para rejimiydi.

I. Dünya Savaşı, çok çarpıcı bir biçimde sona erdi. Devrim ve toplumsal karışıklıkla beraber, iyi para ve imparatorların hepsi çöplüğe atıldı. Neredeyse hiçbir şey yapamayan hükümetlerin yapabildikleri tek şey vardı: para basma. Ve bu da erken 1920'lere damgasını vurmuştu: Almanya'dan Rusya'ya, Avusturya'dan Yunanistan'a bütün Avrupa ve Doğu Avrupa boyunca olağanüstü para basımı ve hatta daha aşırı enflasyon. Fransa, kendine özgü şaşırtmasıyla, çok fazla ileri gitmedi; Britanya ve ABD ise zaten gitmemişti.

1930'ların başındaki hiperenflasyon, yazılı tarihte şahit olunan ilk olaydı. Doğru, altın keşifleri daha önceki yüzyıllarda fiyatların yükselmesi eğilimine yol açmıştı, fakat böyle olsa da oldukça ılımlıydı. Fransa'da assignatlar zamanında, Rusya'da 19. yüzyılda ve çok az olarak da Avusturya ve Lâtin Amerika'da arasına ortaya çıkan kâğıt para enflasyonları da olmuştur. Fakat bunların hepsi, 1920'lerdeki istikrar ve servetteki muazzam yıkımla karşılaştırıldığında önemsiz kalmaktadır. Lenin "bir ülkeyi ortadan kaldırmak istiyorsanız, parasını yıkın" demiştir, ve çok açık olarak yapılan buydu. Kurulu düzen ve orta sınıfın mahvolması, daha inandırıcı ve sürekli olamazdı. Hiperenflasyon, ortaya çıkacak aşırılıkların başlıca nedeniydi. 1920'lerde güçlü paranın kısa süreli olarak tekrar canlandırılması devam etmedi. Bütün dünyada altına dönüşte şampiyon olan Britanya gerçekten savaş öncesi paritesine dönmüş, ancak kendisini ümitsizce bir rekabet edemeyen duruma kilitlemiştir. İngiltere'yi takiben, ülkelerin birbiri ardına altını terk etmelerinden sadece birkaç yıl sonra yeni istikrarsızlık hastalığı başladı. Rekabetçi devalüasyonlar, döviz kontrolleri ile birlikte bütün dünyada bir kural olmaya başladı ve dünya ticareti çöktü. Fakat altından çıkış ne kolay ne de aşikârdı. Bu, derinden bir karşı-kültürel hareketti; İngiltere'nin ve Kentin savunduğu ne varsa, hepsinin doğasına aykırıydı. Aslında Winston Churchill o zaman "hiç kimse bunu yapabileceğimi bana söylemedi" demişti -Kraliyet maliyesinin sonundaki ünlü son kelimeler. Oysa 1920'lerde hiperenflasyon bir kural olduğunda, Büyük Depresyon derin bir deflasyon doğurdu. Bu da tam olarak, istikrarlı maliyeyi ve kamu güvenini sarsmıştı. Altında kalmaya çalışanlar korkunç bir şey yaptılar; daha fazla para basıp kendi paralarının temelini çok saldırganca oyanlar en iyi şeyi yaptılar. Dünya tepe taklak

olmuştu. Uluslararasıılık ve kapitalizm itibardan düştü; milliyetçilik ve o güne kadar görülmüş en müdahaleci hükümetler bunların yerini aldı.

Savaş-sonrası parasal yeniden düzenlemeler kolay olmadı. Muazzam miktardaki özel ve kamu kesimi borçları her yerde birikmişti. Ve varlıkların çoğu, vergi tabanı dahil, tahrip olmuştu. Fiyat kontrolleri, her yerde büyük miktardaki parasal fazlalık ile ürün, mal kıtlığının karşı karşıya gelmesine fırsat vermemektedir; sosisten dövize kadar çoğu malda kara-borsa kural haline gelmiştir. Parasal reform ve yeniden inşa, büyük miktardaki kayıtlı özel sektör alacakları ve kamu borçları dahil, bütün Avrupa'da uygulamadaydı. Parasal reform, fiyat serbestleşmesinin ve birçoklarının imkânsız gördüğü ekonomik faaliyetin yeniden başlamasının yolunu açmıştır. Almanya'da reform cüretkârlığı, özellikle, dikkat çekmektedir: Amerikalı General Lucius Clay, büyük reformcu Ludwig Erhard'a şunu söylemiştir: "Bay Erhard, danışmanlarım bana çok berbat bir şey yaptığınızı söylüyorlar." Ve Erhard da şu cevabı vermiştir: "General, benim danışmanlarım da aynı şeyi söylüyor."³ Yine de Erhard haklı çıktı: Paranın işlemediği bir durumda, ekonomik faaliyet muhtemelen başlamayacak, ama iyi bir parayla gelişecektir.

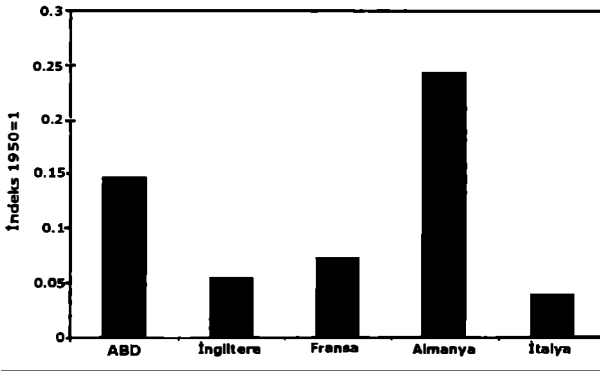
Ülke sınırları içinde sağlam para hızla hemen her yerde yeniden hayat buldu. Kore Savaşı esnasındaki kısa bir kesinti hariç, enflasyon bir sorun olmadı. Fakat sınır ötesinde konvertibilibiteyi tekrar tesis etmek 1950'lerin sonunu buldu ve o zaman dahi çok yaygın değildi. Fransa tekrar tekrar yanlışlara sapmış ve Britanya bu aşamaya ancak 1980'de Margaret Thatcher'ın ilk Başbakanlığı sırasında varabilmişti. Japonya, yaklaşık on yıl sonra bu aşamaya gelirken, bütün dünya da gittikçe artan bir şekilde bunu yapıyordu. Büyük oyuncular arasında, sadece Hindistan ve Çin devlet kontrolünün işareti olarak konvertibilibiteden uzak durmuştur.

20. yüzyılın parasal tarihi istikrarsızlığın bir saldırısı daha olmadan ve ne pahasına olursa olsun güçlü parayı yeniden tesis etmeye karşı şiddetli bir tepki olmaksızın tamamlanmayacaktır. ABD'nin 1960'lardaki aşırı genişlemesi, 1970'lerin petrol şokları ve özellikle iyi parayı sürdürmek için yavaş büyümeyle, hatta resesyonla karşılaşmaya razı olmama, o dönemdeki büyük enflasyonun arkasındaki nedenlerdir. Doğru, 1920'lerin standartlarına göre, ciddi bir enflasyon vardı, fakat çift haneli fiyat enflasyonu oranları seçmenleri teyakkuza geçirmiş ve enflasyon işsizlikten bile daha

Alıntılan Karl Hardach, *The Political Economy of Germany in the Twentieth Century* (Berkeley, Calif.: University of California Press, 1963), s. 145.

acil bir sorun haline gelmiştir. Sonradan bakınca, yarım yüzyıllık bir enflasyonun, bütün gelişmiş ülkelerde paranın satınalma gücünü şiddetli bir şekilde düşürdüğü anlaşılmaktadır. Almanya en iyisiydi -1950'nin bir deutsche markının reel olarak yaklaşık %25'i kalmıştı; Fransa, Birleşik Krallık veya İtalya'da ise paranın ancak %5'lik değeri korunabilmişti (Bkz. Şekil 5.4). Açıkçası, istikrarlı paraya dönme zamanıdır ve bu geçen on yılın kavgasıydı. Çok daha iyi bir para için resmî irade güçlü bir biçimde ortaya çıkmış ve merkez bankalarını intibak bahanelerine karşı sağıştırmıştır. 1980'lerin başlarına kadar uzanan yeni düzen, enflasyon hızla aşağı indikçe, artarak yaygınlaştı. Bu yeni düzen, kendisini güvenilir ve sürekli kılmak için hem ilk hem de son on yılı aldı.

Şekil 5.4
1950'nin Satınalma Gücünden Ne Kaldı?

Bugün dünya yüksek bir enflasyona sahip değildir, ve eğer enflasyon geri gelirse, kısa sürede beton bir duvara çarpacaktır. Avrupa ve ABD'deki merkez bankaları bağımsızdır ve enflasyonun daha başlarken yok edilmesi fikrini benimsemişlerdir. Muhakkak ki, bu öneri de halen test edilmeye ihtiyaç duymaktadır, muhakkak ki tahvil piyasası geliri, uygulanmakta olan rejimin henüz değişip değişmediğini tam olarak yansıtmaz, fakat kuşkucuların hatalı oldukları kesin olarak ispatlanmıştır.

Böylece, parasal ve finansal sıkıntılar, esasında I. Dünya Savaşı'ndan 1960'ların sonuna kadar, bir yarım yüzyıl hâkim olmuştur. Bugün bildiğimiz dünya ise, yüzyıl önce bulunduğumuz noktaya tekrar dönüşümüz olsa da, oldukça yenidir. Son yirmi yıla damgasını vuran güçlü para için

verilen kavga finasta önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Hükümetler geri çekilmek ve yetkilerini merkez bankalarına devretmek zorunda kalmışlardır. Fransa'dan İtalya ve İspanya'ya kadar Avrupa'da, yumuşak para kemerinde merkez bankalarının silâhsızlandırılması ile bu konuda daha da ileri gidilmiştir. Avrupa Merkez Bankası'nın (AMB) faiz oranlarını indirmede biraz fazla cimri davranıp davranmadığı konusundaki tartışma, esas başarıyı gözden kaçırmamalıdır: Para, bu yüzyılın yarından daha fazlasında politikacıların elinde kötü yönetilmiş ve şimdi politikacıların elinden alınmıştır. AMB, paranın politikacılara bırakılamayacak kadar ciddi bir şey olduğu önerisinin anıtsal simgesidir. Bu konular arasında sorumlu politikacı gibi bir şey yoktur; bu nedenle demokratik para, kötü para olarak anlaşılmıştır.

Güçlü para arayışı, çevreye de hâkim olmuştur: ülkeler birbiri ardına kötü merkez bankacılığı ve sabit kurlar arasındaki çatışmadan mustarip olmaktadır. Yenilgi ve çöküşün kötü akabetinde, basit bir ders dikkati çekmektedir. Zayıf politik ve finansal kurumlara sahip olan ülkeler kendi paralarını koruyamamaktadırlar. Bu ülkeler, koşulsuz olarak AMB veya Federal Rezerv'e bağlanırlarsa çok daha iyi bir şey yapacaklardır. Bu ülkeler doları veya euroyu millî para olarak kullanmalı, sağlam para ve düşük faizin yararını görmelidirler. Bu paralarla krizlerden kaçınma ve böylece daha büyük bir ekonomik kalkınma şansını sahip olacaklardır. Muhakkak ki, bundan 20 sene sonra, dünyada sadece birkaç para kalacaktır -tıpkı 20. yüzyılın başındaki gibi. Muhtemelen Asya'da Çin parası, Amerika kıtasında dolar ve diğer her yerde euro. Ve belki de İsviçre frankı koleksiyoncuların elinde olacaktır. Halkın güçlü para anlayışındaki büyük değişme, sonuçta istikrarın elde edilmesi ve ufukların genişlemesi, parasal kargaşa yüzyılının bitimindeki büyük başarıdır.

Devlet

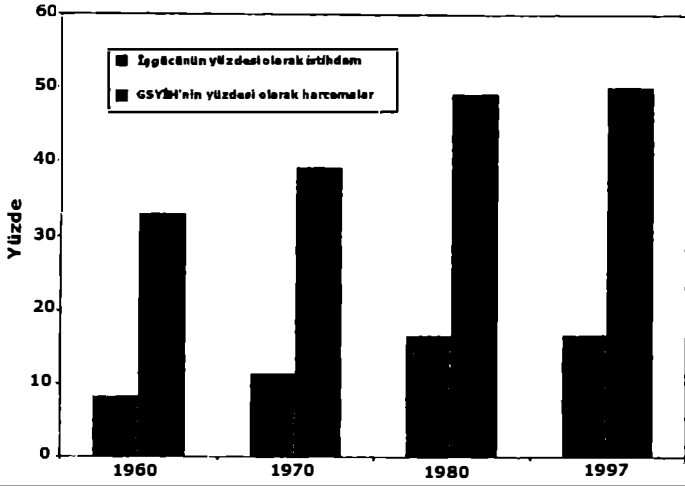
Hem Büyük Depresyon travması hem de serbest teşebbüs konusundaki derin kuşklara cevap olarak, devlet ekonomik hayatın hâkim unsuru haline gelmiştir. Geçen yüzyılın başında, savaş dönemleri dışında, devlet minimaldi ve bu yüzden vergi düzeyleri, devlet istihdamı ve kamu harcamaları da düşüktü. Oysa daha önce, iş dünyası ve finans büyük ölçüde düzenlemelere tâbi değilken, şimdi devlet merkeze taşınarak serbest teşebbüs ve inisiyatifi bastırmaktadır. Oysa daha önce, dış ticaret ve finans ülke sınırları arasında serbestçe hareket ederken, şimdi bu ulusallaşmış ve

düzenlemeye tâbi hale gelmiştir. Üretim alanında bile devlet işletmeciliği, iflâslar veya aşırı görülen özel sektörün gücüne cevap olarak ortaya çıkmıştı. Bazılarına göre, devletin yükselmesi, kapitalizme olan güvenin kaybedilmesine verilen ideolojik bir cevaptı; diğerlerine göre, dünya ekonomisinin ve ekonomik faaliyetin çöküşüne verilen pragmatik bir cevaptı.

Depresyon yılları ve savaş zamanında büyük hükümetlerin gerekliliğine yönelik haklılaştırma her ne olursa olsun, bu 1940'ların sonunda açıkça ortadan kalkmıştır. Ve hâlâ, büyük hükümet kabullenilmiş bir paradigma ve büyüyen hükümet de bir kuraldır. Fakat hangi nedenle olursa olsun, devlet ekonomik yaşamda merkezî yeri almıştır; II. Dünya Savaşı sonrası dönemde, devletin her alanda yaptığı geniş ilerlemeleri telâfi etmek çok güçlü. Aslında, devlet bir kere ekonomik yaşamda anahtar rolü oynayınca, çok geniş "sorunlar" dizisinin üstesinden gelme, hükümet istihdamını artırarak özel kesiminkini ikame etme, sübvansiyonlar veya intibak harcaması için devletin işlevlerini ve gücünü genişletmenin yollarını aramak doğal olmaktaydı. Hükümet büyüdü; özel sektör özgürlük, hacim ve inisiyatif açısından küçüldü.

Almanya vakasına işaret eden birkaç rakamı dikkate almak ilginç olacaktır (Bkz. Şekil 5.5). 1960'ta kamu istihdamı işgücünün %8'ini oluşturuyordu. 1997'de bu oran %16'ydı. Fakat bu oran devlet cömertliğini tam olarak ölçmemektedir, çünkü buna ek olarak çalışmamaları için ödeme yapılan büyük bir işsiz kesimi daha vardır; böylece statükoyu ve toplumsal barışı korumak mümkün olacaktır. Kamu harcamaları 1960'ta GSYİH'nin %33'üydü; bu oran 1997'ye kadar %50'ye ulaştı. Bu harcamaların çoğunun insanların çalışmalarını durdurmak için yapıldığını ve devlet aygıtlarının çoğunun özel inisiyatifi ve başarıyı yavaşlatmaktan başka çok az işe yaramadığını söylemek Tabii ki, abartma değildir. Özel sektörün uğraşmadığı ve hükümetin çözümlediği sorun tam olarak neydi? Cevap açık olarak şudur: toplum, bir çözüm olarak intibak ve serbest piyasa cevaplarını reddetmektedir -eğer, devlet statükoyu korumak için para ve güç veriyorsa, sıkıntı niçin kabul edilsin ki? İnsanlara çalışmamaları için ödeme yapılmakta, firmalar da realite değişmemişçesine üretimi sürdürmeleri için sübvansiyon edilmektedir. Regülasyon, ürün piyasalarında inisiyatif ve rekabeti engellenerek resmi tamamlamaktadır.

Şekil 5.5 Almanya'da Devletin Payı

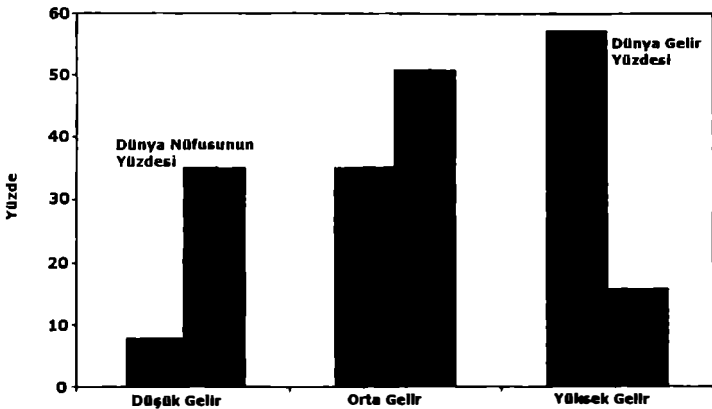
Özellikle Almanya'da, istikrarlı parayı yeniden canlandırmak için yapılan kavgayı kazanmak, daha verimli ve finansal olarak sorumlu bir ekonomi için verilen mücadeleye oranla çok daha kolaydı. Nedeni açıktır: enflasyon bugünkü neslin varlıklarına ve istikrar hislerine yönelik bir yakın tehdittir. Bugünkü nesil de, hemen tepki göstererek, politika belirleyicilerine istikrarlı fiyatlar için mücadele emri verir. Fakat, iş kamu harcamalarına ve görevlerine geldiğinde, tercih başka bir yöne kayar: gelecekte ödünç alıp bugünkü israfı sürdürmek. Kaynakların israf edilmesine ve gelecek nesillerin katlanacağı büyük vergi yüklerinin ortaya çıkmasına aldırmaz; yeter ki statüko devam etsin. Bu sorunları çözecek ve dolay bir intibakı sağlayacak bir büyük patlama olası gözüküyor. Komünizm çöktü, fakat kapitalizm dünyanın büyük bölümünde, başta Avrupa olmak üzere; -çünkü burada devletçilik "üçüncü yol" olarak ağırlanmaya devam etmektedir- halen kabul edilmemektedir. Fakat bu üçüncü yol değildir; bu basit olarak sıkıntıları gelecek nesillere kaydırmakla eşanlamlıdır. Gerçek şudur: şişkin kamu sektörlerinin ve şişkin işsizlik kayıtlarının kötü alışkanlığı ile bireysel inisiyatif ve sorumluluk eksikliği, gelecek nesiller ve girdiğimiz yüzyıl üzerinde ciddi bir ipotektir.

Eşitsizlik

Dünya ekonomisinde gerçekte bir eşitsizlik vardır. Ülkeler arasında, zengin merkezle yoksul çevre arasında vardır. Ve ücretlerin genellikle çok yayıldığı ülkelerde vardır. Esasında aynı hisleri uyandırsalar da eşitsizlik, elbette yoksullukla karıştırılmamalıdır.

Bu konuya geçişin en yakın yolu, dünya nüfusunun ve gelirinin dağılımına bakmaktır (Şekil 5.6). Yüksek gelirli ülkelerin dünya gelirinin ezici çoğunluğunu, yaklaşık %60'ı almaları şaşırtıcı değildir. Dünya nüfusunun ise sadece %15'i bu ülkelerde yaşamaktadır. Bunun aksine dünya-daki yoksul ülkeler, dünya gelirinin %10'undan azını alırken, dünya nüfusunun %35'ine sahiptir. Ve bu ortalamalar zengin ülkelerdeki üst gelir grupları ve yoksul ülkelerdeki en yoksul olanlar arasındaki çok daha çarpıcı farklılıkları gizlemektedir. Oysa buralardaki tezat gece ile gündüz gibi keskindir. Açıkçası, ne ufukta eşitliği anımsatan bir şey ne de bu yönde bir eğilim vardır.

Şekil 5.6
Dünya Gelirinin ve Nüfusunun Payı

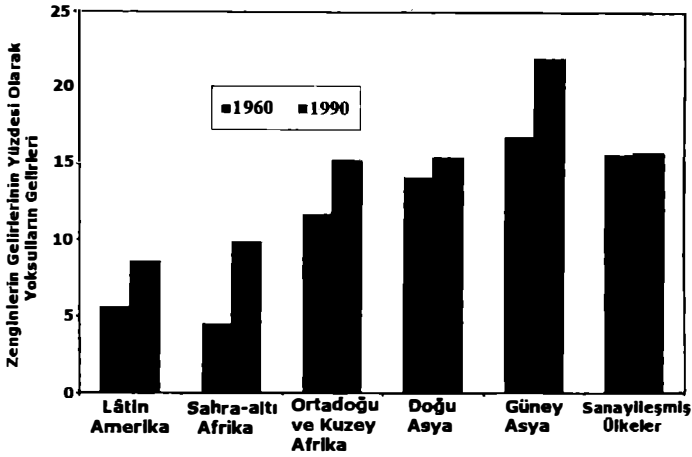

Ülkeler içinde, zengin ve yoksulların karşılaştırılmasının hikâyesi daha hoştur; en azından son 30 yılda (Bkz. Şekil 5.7). Elbette, yoksullar zenginlere göre çok küçük bir gelir payına sahiptir, fakat her yerde bu farklılık azalmaktadır. Lâtin Amerika'da, yoksullar zenginlerin gelirlerinin

daha önce genelde %5'ini alırken, şimdi yaklaşık %8'e yükselmişlerdir. Çok daha eşitlikçi olan Asya bölgesinde, yoksullar zenginlere giden gelirin %16'sından 22'sine çıkmışlardır.

Şekil 5.7

En Yoksulların ve En Zenginlerin Gelir Karşılaştırması

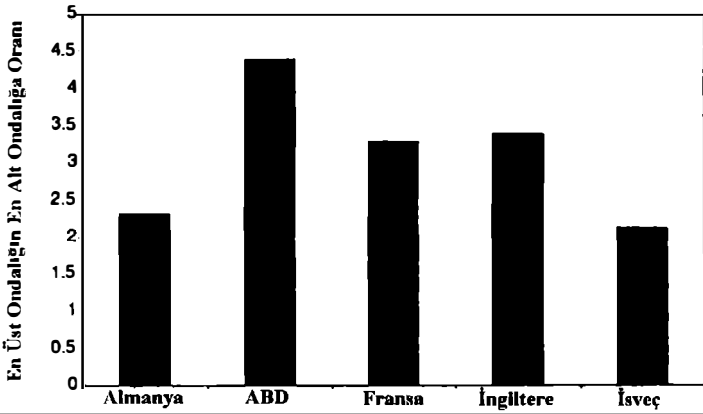

Ve eşitsizliğin bir üçüncü boyutu vardır. İşgücünün alt ve üst ondalık dilimleri kazançlar yönünden nasıl karşılaştırılacak? Ücretlerin oldukça baskı altında tutulmasında, gelenek veya sendikalar mı, yoksa yeteneklerinde, motivasyonunda bir başkasıyla aynı olan bir işçi ya da başka bir şey mi önemli oluyor? Veya ücretler yıldızlar ve kaybedenler arasında dağılım mı gösterir? Sanayileşmiş ülkeler arasında çarpıcı farklılıklar görüyoruz (Bkz. Şekil 5.8). Beklendiği gibi, ABD en geniş dağılıma sahiptir; neredeyse Almanya'nın iki katı. Alman işçilerinin Amerikan modeline direnmeleri şaşırtıcı değildir. Çünkü bu işçiler, herkesin en altta olması mümkün olmasa da, karamsar bir biçimde kendilerinin her nasılsa en altı boylayacaklarına inanmaktadırlar.

Eşitsizlikte yanlış olan nedir? Yoksulluk kötüdür, fakat eşitsizlik böyle değil. Yüzyılın başındaki kavgalardan birisi kuşkusuz budur. Açık ve rekabetçi piyasalarda ücretler herhangi bir yıl veya herhangi bir kişi için, büyük bir şans unsuru olabilecektir. Fakat, elbette ücretler insan vasıflarındaki enerji ve yeteneği, motivasyon ve yatırımı yansıtır. Başarının kar-

şılığına sınırlama getiren herhangi bir toplum eşitliği sağlayabilir, ancak toplum çok düşük bir ortak paydada biraya gelecektir. Üstünlüğü ödüllendirmek, bunun eşitsizlik olarak adlandırılması da mümkündür, gelişmenin büyük itici gücüdür. Kamu politikası güçlü bir eğitimden geniş ölçüde yararlanma konusu ile meşgul olmalı, ekonomik yarışın sonuçlarına daha az ilgi duymalıdır. Eşitsizlikle ilgili üç keyifli söz: eşitsizlik, büyüme için iyidir ve büyüme yoksulluğun kökünü kazımak için en iyi yoldur.

Şekil 5.8
Kazanç Dağılımı

20. Yüzyılda İktisatçı

Çarpıcı ekonomik olaylar yüzyılı büyük ekonomik çekişmeler ve meslekte ortaya çıkan öncüler açısından incelenebilir. Bu bakış açısından, bu yüzyıl Viktoryen sükûnetle başladı -her şey biliniyordu, Cambridge'in Alfred Marshall'ı bunu sistemleştirmiş geriye sadece içini doldurmak kalmıştı. Serbest teşebbüs, istikrarlı para ve açık dünya ekonomisi, refah için uygun oyun alanıydı. Politikaya gelince, altın standardından başka pek bir şey yoktu.

Savaş arası dönem, İngiltere'de büyüyen bir depresyon, finansal piyasaların çöküşü ve ardından Büyük Depresyon'un ortaya çıkması, bu mesleğe ciddi bir meydan okumaydı. Bu tür olayların meydana gelmesi, en azın-

dan kümülatif olarak ve hiç olmazsa bu kadar kötüsü beklenmiyordu. 1930'a gelindiğinde klâsikler çöpe atılmıştı ve yeni bir nesil, hafızalarda refaha karşı yönelmiş en büyük tehdit ile baş etmek için devrimci yeni fikirler getirmişti. Bu neslin hepsi oldukça özeldi. Schumpeter, Maliye bakanı olarak Avusturya'da hiperenflasyonu durdurmada başarısız olmuştu, bir bankayı batırdı ve sonra profesör oldu. Kendisi, üç hayalinin olduğunu söyler -Avusturya'daki en iyi at binicisi, Avrupa'daki en büyük âşık ve dünyadaki en iyi iktisatçı; ve bunlardan ikisini başardığını iddia eder. John Maynard Keynes, entelektüel, parlak bir yazar ve finans sihirbazı (iki servet kaybetti, üç tane kazandı, en çok da Alman hiperenflasyonunda) olduğu kadar derin bir düşünür ve kurnaz bir politika belirleyicisiydi. Ve sonra Yale'in Irwing Fisher'ı vardı, Rolodeck'in ünlü mucidi, borsayı yanlış anlayarak üç kere iflâs etti (kendi parası, Yale'in parası ve karısının parası). Fisher, sağlıklı bir hayat yaşamamanın cevabının, özellikle kışları, dışarıda yatmak olduğuna inanırdı. Keynes, dramatik ve pratik fikirler yarışmasındaki galibiyetiyle öne çıkarken, Schumpeter ve Fisher, önemli bir miras bıraktılar. Biz bugün bu yolla , bugün iş çevrimleri, büyüme süreçleri ile, deflasyon ve ekonomik faaliyetin karşılıklı etkileşimi konularında düşünüyoruz. Keynes'in sahneye hâkimiyeti kesindir: Keynes'in ücretlerin ve fiyatların esneksizliğine odaklanması ve bir depresyonda para politikasının sınırları (şimdi Japonya'da yeniden keşfedildi), fiskal harcamayı önplâna çıkarmıştır. Altını terk et, harcamaya başla. Keynes, hükümetin insanlara, hem çukur kazmak (hiç kimsenin çukura ihtiyaç duymadığına aldırılmazdı) için ödeme yapması ve hem de bunları tekrar doldurmak için para vermesi gerektiğine inanırdı. Ve kazanılan gelirler de harcanacaktı. Eğer bu yeterince büyük bir ölçekte başarılabilirse, ekonomi kendisini resesyon veya depresyondan kurtarabilir. Bu, hem fiskal yönden hem de hükümetin rolü bakımından radikal bir düşüncüdür. On yıllar boyunca, hükümetlerin Keynezyen düşünceleri paylaşmaları şaşırtıcı olmadı, tâ ki kamu harcamaları çok yüksek olmaya ve israf artmaya başlayınca kadar. Bu da, bu düşünceye yeniden güven duymayı zorlaştırdı.

Aşılması zor yeni nesil iktisatçıları arasında Paul Samuelson ve Milton Friedman vardı; bunlar 1960'ların ve 1970'lerin kahramanlarıydı. Friedman, serbest piyasa ve güçlü paranın avukatıydı, düşüncelerini parlak bir şekilde çok açık olarak ifade ediyordu ve Chicago Okulu'nun insan olarak tam cisimleşmiş şekliydi. Massachusetts Institute of Technology' den, Samuelson, tam tersine modern bir Keynezyen, siyasette demokrat ve ekonomik teorinin modern ve matematiksel yorumunun nasıl formüle

edileceği konusunda aşılması güç bir düşünürdü. Her ikisinin de zaferleri vardı: Samuelson (diğer birçoklarıyla birlikte) 1960'larda, Kennedy yönetiminin yolunu refaha çevirmeye çalıştığında kazandı -ve çevirdi de. Bu genişlemeye tek karşı çıkan Friedman'dı, ve bugün hâlâ karşı çıkmaya devam etmektedir. Fakat aşırı genişleme tedrici olarak ücret ve fiyat enflasyonuna yol açtı ve 1970'lerin başlarında, doların çöküşü ve petrol fiyat şoklarıyla, bu tecrübe büyük ölçüde itibar kaybetti. Parasal intibak ile para pompalamak bir şekilde yürüyebilir, ancak eğer aşırıya kaçılırsa, çöker.

Enflasyon ortaya çıkar çıkmaz, Milton Friedman sahnedeki yerini aldı. Monetarizm modaydı; paranın miktar teorisi tam hızla geri gelmişti. Fakat Friedman'ın katkısı, ve o zaman diğer bilim adamlarının katkısı, daha ileri gitmişti. Kabaca özetlenirse, buna göre, bazı insanları her zaman enayi yerine koyabilirsiniz, bazı insanları da bazen enayi yerine koyabilirsiniz; ancak bütün insanları her zaman enayi yerine koyamazsınız. Daha teknik olarak, halk, rasyonel beklentilere sahip olduğu için hükümet ne yaparsa yapsın eninde sonunda bunun farkına varır. Bunun pratik içerimi, hükümetin konjonktürel politika alanını minimize etmektir.

Friedman'ın katkıları, ekonomik doktrini heyecan verici yeniden düşünme dönemine zemin oluşturdu: Öncülüğü, Chicago Üniversitesi'nden Robert Lucas yaptı. Rasyonel beklentileri en aşırı şekilde alan Lucas'ın teorisi, şu sonuca varmıştır: Hükümet bir para kuralı, değişmeyen düz oranlı bir vergi uygulamalı ve bir kenara çekilmelidir. Diğer bir deyişle, hükümet eylemi sadece karıştırır, hedefi tutturamaz ve gerçek anlamından saptırır. Hükümet, yoldan çekil! Ekonomik karar birimleri rasyoneldir, 100 milyar doları yerde yatıyor vaziyette bırakmazlar ve ekonomi, devletin müdahaleci politikası olmaksızın daha iyisini yapar. Çok az kişi, en azından benim neslimden, bu görüşün en saf yorumlarına inanacaktır. Fakat, gerçek şudur ki, bizim mesleğimiz genellikle Keynezyen iktisada derin bir kuşkuyla bakar, monetarizmi genellikle kabul eder ve hükümetin her şeyi daha kötü yapma eğiliminde olduğunu varsayar. Bu meslek, tıpkı 19. yüzyılın başında olduğu gibi, çok derinden muhafazakâr hale gelmiştir. Ve hükümetler de bu yöne doğru gitmektedirler: baskı-tanımaz AMB (Avrupa Merkez Bankası) kurma kaygısından Waigel sözleşmesine, denk bütçe çabalarına, para kurullarına ve tahvil piyasası için koruyucu bir kemer oluşturmaya kadar.

Kaygı 2000: Kim Kontrol Altında?

Dünyanın her tarafında orta yaş ve üzerindeki insanlar, küreselleşmenin hayatlarındaki istikrara zarar verdiğini düşünmekte ve bu, daha öncekilerin

hepsinden hatalı olarak daha yüksek olarak algılanan volatilité, onları ciddi bir riske sokmaktadır. Bu insanlar, kontrolü kaybettiklerini hissediyor ve hükümetlerinin de aynı durumda olduğunu düşünüyorlar. Emniyetin tekrar sağlandığı ve birilerinin bir şeyler yapabileceği bir güvence istiyorlar. Kuşkusuz, bu sezgiler eğer Japonya çökerse çok daha kötüleşecektir. Bu tamamen mümkündür, çünkü Japonya'nın borcu muazzamdır, bütçe açığı akla zarar verecek kadardır, finansal kurumları bir büst gibidir, yatırımları kötüleşmiştir, politika belirleyicileri realiteden kopuktur ve güven kaybı yaygındır.

Ve ABD'nin de çökme potansiyeli vardır, ancak bu daha az olasılıklıdır, çünkü parasal ve fiskal politika cevap verebilir (fakat hiçbir zaman asla demeyin). Bütün ABD refahıyla bile, dünya aşırı dozda bir finansa sahiptir ve buradan ciddi bir kazanın olma olasılığı çok yüksektir. Ve eğer bu olasılık gerçekleşirse, serpentinin bütün dünyaya yayılacağından emin olabiliriz ve Büyük Depresyonun savunmacı ve yıkıcı stratejilerini uygulamanın birinci içgüdü olacağından korkmalıyız.

Vatandaşlar kimin sorumlu olduğunu bilmek istemektedir. Cevap hiç kimsedir; ABD, Japonya'ya öncülük yapamaz ve Avrupa da ABD'ye öncülük yapamaz. ABD, Avrupa'dan refah politikalarına yönelmesini isteyebilir, ancak yüksek bir sesle değil. ABD, Japonya'nın krizden çıkmasını teşvik edebilir, fakat herhangi bir ses duymayacak ve kesinlikle başarı da olmayacaktır. Avrupa, ABD'nin dış ticaret açığını, düşük tasarruflarını eleştirmekte; ancak Avrupa, ABD'nin tasarruf etmeye başlaması durumunda doların düşmeye başlayacağını ve kendisinin daha büyük ölçekte iş kaybına uğrayacağını anlamış değildir. Japonya, ABD Hazine bonosu satınalmama rüyası, yeninin uçağının, Nikeinin ise yerlerde sürüneceğinin farkında değildir.

Dünyanın şunu ya da bunu düzene sokması için daha fazla regülasyon ve anlaşılmaya ihtiyacı yoktur; ağır dozda refah politikalarına ihtiyacı yoktur. Milton Friedman, Büyük Depresyonu yorumlarken, Fed'i büyük miktarda para basmamakla eleştirmektedir. Bu da Japonya'ya bir mesajdır. Ve Avrupa'ya: deregülasyonu (kuralsızlaştırma) devam ettirin, böylece iş dünyasındaki ve istihdamdaki bu dinamizm, acil kullanımlar için fiskal tarafı serbest bırakmaya başlayacaktır. Eğer Japonya ve Avrupa hareket etmeye başlarsa, ancak o zaman ABD'nin daha düşük dış ticaret hadlerini düşünme vaktidir; bu dünyanın geri kalanı iyileştiğinde otomatik olarak gelecektir. Bugün ABD'nin rolü, yurtiçindeki hisse senedi piyasası sorunlarının dünya sorunları olmamasını sağlamak, sabit kur oranları düşüncelerinin hiçbir yere götürmeyeceğini kanıtlamak ve dünya ekonomisinin açık kalmasında, partnerleriyle birlikte ısrar etmektir.

BÖLÜM II

ÜLKE DENEYİMLERİ

6.Doğu Asya'da Başarısızlık ve Gelişme*

William McGurn

Lee Kuan Yew, Dış İlişkiler Konseyi'nde Asya'nın finansal krizinden söz ettiği zaman dinleyiciler şaşakalmıştı. Krize bir yıl vardı. Singapur'un kıdemli bakanı çıt çıkarmadı Yew'e göre, bu krizden şiddetli olarak etkilenen Singapur'un Asyalı komşuları, başta Uluslararası Para Fonu (IMF) olmak üzere dünyanın kendileri için koymuş olduğu her ne referans ölçütü varsa bunlara uyacak, bunları sıkı bir şekilde uygulayacak ve ülkelerini hızlı ve katı biçimde bu yöne yönlendirme gereği duyacaklardır. Yew, bu standartların âdil olup olmamalarının sözkonusu olmadığına işaret ediyordu. Amaç yatırımcı güvenini yeniden tesis etme olarak kabul edilmelidir; basit olarak ifade edilirse başka bir yol da yoktur.¹

Lee, çoğu Amerikalı olan dinleyicilerine bir uyarıda da bulundu. Eğer IMF reçeteleri başarısız olursa, karşı-reçeteler Asya'da itibar kazanabilecekti: örneğin en dikkat çekicileri Malezya Başbakanı Mahathir Muhammed tarafından uygulanan sermaye kontrolleridir. Diğer bir deyişle, kriz sadece krizden etkilenen Asya ekonomilerinin değil, bu ekonomilere tavsiyede bulunan Batılı kurumların da güvenilirliğini test ediyordu.

Soru-cevap kısmında, bazıları IMF ve Başbakan Mahathir arasında bir üçüncü yolun var olduğu konusunda Lee'yi ikna etmeye çalışıyordu (Üçüncü yol değil, fakat *bir* üçüncü yol). Bu yolu Lee tartışmamıştı ve bu yola göre, piyasalar ekonomik sorunları çözmede politikacılardan ve uluslararası bürokrasilerden daha iyiydi. Bu, eski Citibank başkanı Walter Wriston, eski Dışişleri Bakanı George Schultz ve eski Hazine Müsteşarı William Simon'ın *Wall Street Journal*'de 1998'de yaptıkları önerinin aynısıydı. Asya finansal krizi üzerine yapılan yorumlardan birinde yukarıda zikredilen üç kişi "IMF'nin yoğun müdahalesi"nin kendi başına "finansal

Çeviren Metin Toprak.

Lee Kuan Yew, "The Asian Financial Crisis" (Dış İlişkiler Konseyi'nde yapılan konuşma, New York, 13 Ekim 1998).

piyasaların küresel bir yavaşlama yönünde tetikleyeceğini” ileri sürüyordu.²

Lee bu fikri çok kısa olarak açıkladı. Ancak, bu cevabı reddetmeden önce bağlamını zikretmek kayda değerdir. Açıkçası, Asya ekonomileri, farklı derecelerde etkinsizlik ve yozlaşmalardan muzdarip olmuş; bu da ekonomideki iyileşmeyi güçleştirmiştir. Ve politik olarak, Lee’nin cevabı tamamen doğrudur, ancak, Hobson’ın Mahathir ve IMF arasında tercih yapması konusunda belirsizdi. Milton Friedman ve geriye kalanlarımız belki de tam tersi düşüncelere sahip olsak da, IMF Asya’da, Batı kapitalizminin ilâç olarak gösteren Batı tipi kapitalizmin bir kurumu olarak algılanmaktadır. Bu nedenle, IMF’nin başarısızlıkları, kendi başına kapitalizmin başarısızlıkları olarak alınmaktadır.

Fakat, Lee’nin çerçevesine geri dönmek için başka bir neden daha vardır. Bu, Asya’da neyin yanlış gittiği konusunda çözüme kavuşmamış bir tartışmaya işaret ettiği için, espri olsun diye daha şiddetli bir tartışma Asya’da neyin *doğru* gittiğidir. Birçok gözlemci, bu krizi, piyasalara kafa tutulmaması gerektiği konusunda güçlü bir kanıt olarak görmektedir. Fakat üzüntü verici daha kesin değişik bir yorum daha vardır. Bu kişilere göre, bu kriz Dünya Bankası’nın kullandığı “Asya mucizesi” kavramının³ bir sahtekârlık olduğunu kanıtlamaktadır. Asya tipi kapitalizmin birçok iddiasının görünümünün altı deşildiğinde görülecek şey, kapitalizmin kendisinin iddiası olacaktır.

Sorun, bu sistemde kâfi derecede yozlaşma olmasıdır. Bu yozlaşma, sözkonusu toptancı iddialara bazı makul gerekçeler de üretmektedir. Daha kötüsü, Asya’nın siyaset ve iş dünyasındaki liderlerin yanlış retoriğidir. Asya’nın yükselişini, demokrasi ve refah politikaları ile zayıflayan Batının küllerine dayandıran sözkonusu retorik, bu içerlemeye neden olmuştur. 1990’ların ilk yarısında Asya borsaları patlama yaşadığında parmaklarını ısırmak zorunda kalanların birçoğuna göre, bu kriz geri-ödeme zamanının geldiğini göstermektedir.

Gerçek şu ki, bugün Asya’nın günahları, başarılarında olduğu gibi mübalâğa edilmektedir. Ve “mucize” kelimesi sadece tartışmayı bulandırmaktadır. *Far Eastern Economic Review* ve *Asian Wall Street Journal* tek

² George Schultz, William Simon ve Walter Wriston, “Who Needs the IMF?”, *Wall Street Journal*, 3 Şubat 1998

³ Bkz. World Bank, *The East Asian Miracle: Economic Growth and Public Policy* (New York: Oxford University Press, 1993).

başlarına aykırı sesler olarak yıllar boyunca Japon modelini ve sermaye tahsisinde sistemin mantığından kaynaklanan etkinsizlikleri sürekli eleştirmişlerdir.⁴ Bu etkinsizlikler, halkın düş kırıklığı bakımından ekonomik maliyetten belki daha yüksek bir sosyal maliyet ile Asya'yı rahatsız etmeye devam etmektedir. Yine de, insanların ümitsiz bir yoksulluktan kurtaran Asya'nın başarısı, bir mucizeden uzak olsa da, bir gerçektir.⁵ Gerekli olan şey, Asya deneyiminin toptan bir şekilde gözden geçirilmesi olmayıp; krizin ilk işaretlerinden bile önce ortaya çıkan, gittikçe artan ölçüde küreselleşen piyasadan gelen baskılarla gelen ekonomik reformlar ve serbestleştirme uygulamalarıdır. Burada, mevcut sorunları daha da şiddetlendiren standardize edilmiş katı IMF programlarının uygulanması da cabası. IMF müdahale etmemiş olsaydı, yabancı alacaklılar IMF silâhını borçluların kafalarına dayamadan yararlanmaksızın alacakları ile ilgili görüşmeler yapmak zorunda kalacaklar; bu da daha az bir ahlâkî tehlikeye yol açacaktı.⁶

Değişik Bir Manzara

Asya'nın bugünkü sıkıntılarının, globalleşen piyasadan kaynaklandığı gibi zararlı bir düşünce hiçbir şekilde doğru değildir. Aksine, gerçek, ne Asya'nın şüphe götürmez yozlaşması ne de aynı derecede inkâr edilemez hızla globalleşen piyasalar gerçeği bu krize yol açmıştır; krizin bu olayları görünür kıldığını söylemek daha doğrudur. Aslında, sorunu kayırmacı (crony capitalism) kapitalizminin sorunlarından biri olarak tanımlamak mümkündür. Endonezya'da gördüğümüz, IMF müdahaleleri anında kargaşalara neden olmuş, etnik Çinli azınlığa karşı askerî-toleranslı (eğer öncülük edilmemişse) bir soykırım olmuş ve hükümet, diğer günahları her ne olursan olsun, iktidarda olduğu süre içinde bir nesilden biraz uzun bir zamanda yoksulluğu nüfusun %60'ından %15'ine kadar düşürmüştür. Ancak hükümet sonunda büyük bir yıkım yaşamıştır. Asya'nın sorunlarının kökünde, bir krizin panik farklılıkları göremeyen, Filipinler ve

⁴ Bkz. örneğin, "Whither Japan? Whatever Happened to Japan, Inc.?", (Editorial) *Asian Wall Street Journal*, 2 Aralık 1993; ve "Tokyo's Real Scandal: Japan, Inc. Encourages Business-Government Graft" (Editorial), *Far Eastern Economic Review*, 21 Ocak 1993.

⁵ "Sayings of Chairman Milton (Friedman): 'Asian Miracle' Was Real" (Editorial), *Far Eastern Economic Review*, 26 Mart 1998.

⁶ Benzer bir görüş, eski Federal Rezerv başkanı Lawrence Lindsey tarafından ileri sürülmüştür. Bkz. Lindsey, "The Bad News About Bailouts," *New York Times*, 6 Ocak 1998.

Meksika pesosu arasındaki farkı bilmeyen New York'un fon yöneticilerinin değil, çeşitli Asya hükümetleri arasında bir farklılık görmeyen bir topluluğun büyük payı vardır.

Asya hükümetlerinin hepsi, düşündükleri gibi yanlış yönlendirilmiş de değildir. Bunların bazıları, en dikkat çekicileri Hong Kong ve Singapur olmak üzere, en azından dış ticareti yapılan tüketim malları alanında serbest ve açık piyasalarıyla övünmektedir. Diğerleri, en dikkat çekici olanı Tayvan'dır, önceki müdahalelerden ertelemeler almakla birlikte, serbestleşmeye doğru hızla yönelmişlerdir. Dış ticaret yapan ekonomiler olarak sözkonusu bu üç ülkenin çektiği ıstırap kendi günahlarından çok çevrelerindeki diğer ülkelerin günahlarından kaynaklanmaktadır. 1990'lar boyunca neredeyse hiç büyümeyen, ancak birçok sıkıntı yaşayan Japonya da irdelenmelidir. Bu sıkıntının hanehalkı tasarruflarına yansması 11 trilyon dolardan daha az değildir. Bu miktar Japonya'nın gayri safi yurtiçi hasılasının (GSYİH) iki buçuk katına yakındır. Bu tutar eğer üretken kullanımlara yönlendirilseydi, sadece Japonya değil, fakat bütün Asya daha güçlü hale gelecekti. Uç örneklerden, IMF'den en büyük cömertliği gören Güney Kore ve Endonezya en büyük sorunları olan ülkeler olmaya devam etmektedir. Bu ülkelerin çoğu için merkezî sorun, sermayeyi etkin tahsis edemeyen bir yapı ve sorunları gizleyen bir para politikasıdır. Aşırı yatırım hataları katlanarak artmaktadır. Öyle ki, etkin çalışmayan birçok firma büyümeye devam etmiştir. Bu firmaların birçoğu daha önce rekabetçi bir yapıya sahipken, zor duruma düşmüştür.

Bu durum, elbette bölgenin en başarılı ekonomisi için de geçerlidir. Asya ülkelerinin birçoğu bu ülke politikalarını kendilerine örnek almaya çalışmıştır. Ekonomideki şişmenin söndüğü 1991'den bu yana Japon ekonomisinde durgunluk devam etmektedir. Bu durgunluk, Japonya'nın bir ekonomik süper güç haline gelmesine yardımcı olan bir modelin kusurlu hatlarını giderek artan ölçüde sergilemektedir. Başlangıçta, devlet-yönlendirmeli sermaye tahsisi, endüstriyel makineyi organize etmiş olabilir, fakat bunu muazzam etkinsizliklerle birlikte yapmıştır. *Harvard Business Review*, Japonya'nın rekabetçi olabilmesi için, beyaz yakalı sektörünün üçte birinden çok daha fazlasının işten atılması gerektiğine işaret etmektedir.⁷ Aslında, Japonlar bankalarının ve endüstrilerinin şüpheli alacaklarını (bad debts) gizleyerek sorunlarını katlamaktadırlar. Bugün

⁷ Shintaro Hari, "Fixing Japan's White-Collar Economy: A Personal View," *Harvard Business Review*, Kasım-Aralık 1983, s. 162.

dahi, hiç kimse Japonya'nın toplam şüpheli alacak rakamı konusunda fikir birliği içinde değildir. Finansal Hizmetler Yönetimine göre, bankaların şüpheli alacakların toplamı 62 trilyon yen⁸ civarında iken, Standard & Poor's bu rakamı 140 trilyon yen⁹ civarında tahmin etmektedir. Hükümetin açıkladığı rakamlara olan güven eksikliği küçük bir nedene dayanmamaktadır. Her ne zaman bir Japon şirketinin iflâsına izin verilse, bütün dünya, bu şirketin şüpheli alacaklarının raporlarındakinin birkaç katı olduğunu anlamaktadır.

İnsanların zamanları olsa ve iş dünyasında inanılmaz derecede güçlü bir rekabet yapısına sahip kimseler olarak sivrilecek olsalar, Japonya'nın siyaset sınıfı kendisinin başarısız olmuş bir yeniden canlandırma stratejisine inanılmaz derecede inatla batmış olduğunu ispat edecektir. Japonya'nın ihtiyaç duyduğu, elbette, daha dinamik bir iş dünyasıdır. Cesaret ve inisiyatif hem bireysel hem de kolektif düzeyde ödüllendiren bir dinamik iş dünyası gereklidir. Bunun yerine, Japon insanı, diğer bütün insanların uyduğu aynı iktisadî kanunlara tepki göstermeyen otomatlar gibi muamele görmektedir.

Juzo Itami'nin iki enfes filmi *Bir Vergici Kadın I* ve *Bir Vergici Kadın II*'nin her ikisi de vergi müfettişi Ryoko Ikatura'nın uyanık vergi kaçırıcıları yakalama çabalarıyla ilgili romantik komedilerdir. Bu filmler, Japonların hükümetle ilişkileri konusundaki duygularını ortaya koymaktadır. Küçük bir esnaf kendisini denetleyen Bayan Ikatura'ya "Çok kibarsınız, ancak gerçekte sadece bir asalaksınız," diyordu. Hükümet vergi indirimini yaptığı zaman dahi, gerçek amaç insanların paraları konusunda hiçbir zaman ekonomik karar almayı kendilerine devretmek olmamıştır. Bunun yerine, vergi indirimleri her zaman geçici (ve gönülsüz olaylar) olmuştur. Hükümet bu vergi indirimlerini, tüketimi uygun gördüğü kadar artırmak veya azaltmak için tamamen bir manivela olarak kullanmıştır.

Şu an, uzun bir süreden beri başarısız olan, altıncı veya yedinci, birkaç milyar dolarlık en son kurtarma paketinin ortasındayız. Kendi değerlendirmelerine göre de (Japonya'nın yol, köprü ve kamusal işlere ihtiyacı olup olmadığı net değildir) ekonomiyi harekete geçirmek için yapılan kurtarma (pump-priming) çabalarına giden yüz trilyon yenden daha fazla

⁸ Toshio Aritake, "Bad Loans at Japan's Banks Shrinking, But Remain High at 11.7 Percent of Loans," *BNA's Banking Report*, 7 Şubat 2000, s.276.

⁹ Anthony Rowley, "Banks' Bad Debts Worse Than Admitted: Tokyo," *Business Times* (Singapur), 28 Aralık 1998.

kaynak, krizin başlangıcında şüpheli alacakları silmek için kullanılmış olsaydı, ABD'nin tasarruf ve borç skandalında yaptığı gibi, daha kazançlı olabilecekti. Bunun yerine, hükümetin bütün bu kurtarma harcamaları Japonya'ya giderek daha derin bir kuyuya sokmuştur. Bu harcamalar, borçların azaltılmasında da neredeyse hiç katkıda bulunmamıştır. Borçlar 1992'de GSYİH'nin %70'i iken, bugün %120'ye yükselmiş ve IMF'ye göre 2003'e kadar %138'e ulaşacaktır.¹⁰ Bugüne kadar Japon halkını hiçbir şey harcamaya teşvik etmemiştir; çünkü onlar iki şeyi bilmektedirler: rahatlamalar geçicidir ve hükümet, hızla yaşlanan bir toplumda söz konusu rahatlama için gerekli olan paraya sahip olmayacaktır. Bu nedenle, tam tersine ancak anlaşılabilir bir şekilde, Japonlar daha da fazla tasarrufa yöneldiler. Japonların davranışı bir kısır döngü yaratmış olabilir; ancak, Japon yetkililerin itiraf ettiklerinden çok daha rasyoneldir. Bu şekilde, Japonlar tümüyle kendi sorunlarıyla meşgul olmakta, Asya'nın geri kalanına pek fazla yardımda bulunamamaktadır.

Güney Kore ve Tayvan

Japonya'ya yapılacak bir iyileştirme bütün bölgeye katkıda bulunacaktır. Ancak, Doğu Asya ülkelerinin kendi durumlarını düzeltmek için alacakları daha çok sayıda önlem vardır. Örneğin, birçok Amerikalı Kore ve Tayvan'ı birbiriyle değiştirilebilir ekonomik birimler olarak görmektedir. İki ekonomiye bakıldığında, gerçekten her ikisinin de çok sayıdaki sektörde rekabet ettiği görülmektedir: kimyasallar, tekstil, elektronik ve çipler.

Fakat benzerlikler, gösterdiklerinden daha fazlasını gizlemektedir. Özellikle, Tayvan'ın Asya krizinin kasıp kavurmasından geniş ölçüde kaçabilirken, Güney Kore'nin nasıl en büyük darbeyi aldığı dikkate alındığında bu durum daha da belirginleşmektedir. Japon modelini benimseyen Güney Kore sistemine, devlet yetkililerinin ve devlet kontrolündeki bankaların iltimaslı *chabebollara* veya gemilerden çiplere her şeyi üreten büyük holdinglere yöneltilen kredi tahsisleri hâkimdir. Tersine Tayvan, bu endüstriler arasında uygun piyasalar bulma ile meşgul olmuştur. Böylece, piyasadaki anî bir değişiklik, örneğin 1996'da DRAM fiyatlarındaki %70'lik düşüş, Güney Kore'yi mahvetmiştir.

¹⁰ Sherly Wu Dunn ve Nicholas Kristoff, "Japan's Private Savings Enormous, But So Is Public Debt", *San Diego Union-Tribune*, 1 Ekim 1999.

Bu fark, etkin sermaye tahsisindeki diğer hayati bir fark ile daha da ağırlaşmaktadır: iflâs. Yıllar boyunca biz, çalıştığım yer olan *Far Eastern Economic Review*'de Asya'nın nasıl başarılı olacağını kesinlikle bildiğini, ancak nasıl başarısız olduğunu halen öğrenmek zorunda olduğunu yazıyorduk.¹¹ Yani, Kore, etkinsiz işletmelerin batmasına izin vermenin, etkin çalışmayanı üretimin dışına çıkarmanın ve rekabetçi olanlara kaynak aktarmanın sağlıklı bir ekonominin gereği olduğunu henüz fark etmemiştik.¹²

Tayvan istisna edilirse, hemen hemen bütün ülkeler Asya virüsünden çok ağır yaralar aldılar. Bu ülkelerin hiçbirinde iflâs yasaları yoktu. Kanunlar kâğıt üzerinde ne olursa olsun, alacaklılar için sonuç, alacaklarını şirketlerin aktifleri üzerinden neredeyse hiç tahsil edememek oldu. Hatta Bank of Japon dahi yardım talebinde bulunmak zorunda kaldı. Bu yolla iflâsın ana yararı engellenmiş oldu. Bu yarar, piyasa fiyatlaması yoluyla aktiflerin işi iyi yönetemeyenlerin elinden iyi yönetenlerin eline transfer edilmesidir.

Bunu Güney Kore ve Tayvan örneğinde oldukça açık biçimde görüyoruz. Örneğin Hanbo Steel, dünyanın en büyük çelik şirketi olmak için aldığı borçlar varlıklarının 22 katına ulaştığında Şubat 1997'de iflâs için müracaatta bulundu. Bu borçlanma yine, devlet yönetimindeki kredi

¹¹ "The Will to Fail: South Korea Versus Its Chaebol", *Far Eastern Economic Review*, 9 Şubat 1995, bu makaleden alınan aşağıdaki pasajı inceleyiniz:

Güney Kore'nin devlet-yönetimli kapitalizmi oldukça ağır bir politik maliyet de getirmiştir. Her ne zaman işadamları kredi için hükümete yarlansa, politik bağlantılar piyasa ölçütlerinden daha önemli hale gelmektedir. Yolsuzluk da kaçınılmaz olarak bunu izlemektedir. Halk da bu ilişkinin çok iyi farkındadır. Bu Korelilerin ülkelerini inşa eden birçok şirkete karşı niçin husumet beslediğini açıklamaktadır. Gerçekten ekonomik hayat ağır şekilde politize olmuştur. Hyundai, Bay Kim'e karşı başkanlık yarışına giren kurucusu Chung Ju Yung'tan beri gözden düştüğü için küçülmeye bu kadar istekli olmuştur.

Aşırı kurallaştırma, kurallaştırma ile çözüme kavuşturulabilecek bir sorun değildir. Neredeyse on yıl boyunca Kore hükümetleri *chaebol*leri dizginlemeye çalışmış ancak başarılı olamamıştır. Mülkiyet üzerindeki daha sıkı düzenlemeler basit bir biçimde süreci, sahte belge akışına yol açarak kayıt dışına, daha derinlere sürüklemiştir. Çok daha iyi bir çözüm, basit bir şekilde ekonomiyi dışa açmak ve hükümeti kredi tahsis mekanizmasının dışına çıkarmak olacaktır. Yurtiçinde piyasa payı için rekabet eden ve hükümetin yardımı konusunda herhangi bir ümidi olmayan bir chaebol kendi öz gücüne yeterince hızlı bir şekilde konsantre olacaktır.

Mesele, Güney Kore hükümetlerinin denklemin yanlış tarafında çalışıyor olmasıdır. Hiç kuşkusuz, Başkan Kim Uruguay dünya piyasası sonrasında karşılaşacağı meydan okumalara karşı bugün sağlam olmadığına işaret ettiğinden haklıydı. Bununla birlikte, böylesi bir dünyada süreç için başarısızlık da başarı kadar kritiktir. Şimdiye kadar, piyasanın bu karar almaları daha büyük bir etkinliklik yaptığını ve hükümetlerin verdiği sıkıntılardan daha azına neden olduğunu öğrenmiş olduk. Bay Kim ülkesini 21. yüzyıla hazırlamak için ecel teri dökerken, bizim tavsiyemiz Kore iş alemini kendi başına bırakın olacaktır. Reformlara ihtiyaç duyan Kore A.Ş.'dir.

¹² Başarılı bir ekonomide başarısızlığın rolünün önemi için bkz. Dwight R. Lee ve Richard B. McKenzie, *Failure and Progress: The Bright Side of the Dismal Science* (Washington: Cato Institute, 1993).

tahsisi sistemi yoluyla mümkün olabilmektedir. Hanbo'nun müracaatından bir yıl sonra, Asan Bay'deki fabrikasını ziyaret ettiğimde, halen çelik üretildiğini gördüm. İflâs, aslında, firmayı borçlarını ödemek için serbest bırakma anlamına gelir. Sonuç olarak, Hanbo, ekonomik olarak hesap verme sorumluluğu olmayan, ancak etkin olarak rekabet edemeyen bütün fiyatlama sınırlamalarından bağımsız bir fabrika ile birçok çelik şirketinin fiyatlarını düşürmüştür. Sonunda, ABD ticaret görüşmeleri, Korelileri 1998 yazında üretimi durdurmaya zorlamış, aktifler de bir ABD konsorsiyumuna 480 milyon dolara satılmıştır. Bu tutar da, borçların onda birinden daha azdır.

Tayvan'da çevre tamamen farklıdır. 1996'da krizin çıkışından hemen önce, Tayvan 25.272 firmanın faaliyetlerini terk etmesine tanık oldu. Bu, toplam firma sayısının %4.7'sine karşılık gelmektedir. Kore için karşılaştırılabilir rakam bunun onda birinden daha azdır. Bu rakamlardaki çalkantılı ima Tayvan'ın gücünü ve esnekliğini onaylamaktadır. ABD Ulusal Ekonomik Araştırma Bürosu (NBER) tarafından son zamanlarda yayımlanan bir verimlilik araştırması, iflâs ve piyasaya giriş kolaylığının piyasaya yenilerin girerek rekabet etmesini ve kendi alanlarına hâkim olmasını sağladığı bulgusuna ulaşmıştır. Örneğin, 1991'de Tayvan'da tekstilin %38'i ve imal edilen metallerin %54.2'si kuruluşu birkaç yılı geçmeyen firmalar tarafından üretilmekteydi.¹³

Hong Kong ve Singapur

Diğer karşılaştırmalar, her zaman piyasa lideri olarak kabul edilenin lehine olmayan benzer farklılıklar ortaya koymaktadır. Örneğin Hong Kong, Singapur'dan çok daha fazla dışa açıktır. Fakat Singapur'un müdahale ettiği alanlarda, bu müdahaleler daha sofistike yollarla yapılma eğilimindedir. Örneğin, sağlık hizmetlerinde Hong Kong'un bulunduğu çözüm, yıllar boyunca sadece çift haneli bütçe artışları olmuştur. Ve bu uygulama artık sürdürülebilir değildir.

Gerçekten, en ilginç örneklerden birisi toplu konutlar olmalıdır. Hong Kong'daki serbest piyasasına rağmen, nüfusun %39 civarındaki kısmı toplu konutlarda yaşamaktadır. Büyük bir memnuniyetsizlik olma-

¹³ Bee Yan Aw, Xiaomin Chen ve Mark J. Roberts, "Firm-level Evidence on Productivity Differentials, Turnover and Exports in Taiwanese Manufacturing," *National Bureau of Economic Research Working Paper*, 6235, Ekim 1997.

sına rağmen, bu yüzde zaman içinde düşecek gibi de görünmemektedir. Bu daireler çok ucuz olduğu için kuşaktan kuşağa geçmektedir. Hong Kong'da bir toplu konut evine gidip park yerinde bir Mercedes Benz ve tamponuna takılı bir Jockey Club üyelik kartı bulmak pek de nadir değildir.

Singapur'un toplu konutları çok daha kapsamlıdır. Nüfusun %86'ya yakını, kamu kesimince üretilen ve yönetilen dairelerde oturmaktadır. Bu konutlar Singapur modeliyle çok daha entegre bir durumdadır. Fakat bu bile, ortaya koyduğundan daha fazlasını gizlemektedir. Singapur'da toplu konutlarda yaşayan insanların oranı, Hong Kong'dakinin iki katı civarında olmasına rağmen, Singapur'da konut sahiplerinin oranı da Hong Kong'dakinin iki misli civarındadır. Diğer bir deyişle, her 10 kişiden 9'u yaşadığı birimin mülkiyetine fiilen sahiptir.

Gerçekten, Singapur'da kanunlar insanları yaşadıkları birimlerin bakımını yapmak ve satın almak konusunda teşvik etmektedir. Oysa Hong Kong'da satın almaya ilgi duyanlar yeni hisse senedi fiyatlarının yükselmesini bekler ve sonuçta bakım ve onarıma çok az ilgi duyarlar. Doğrusu, Singapur'un devam eden konut birimleri yönetimi, vatandaşlar üzerinde bir kontrol gücü sağlar ve bunu da özgür olmayı isteyen vatandaşlar arzulamazlar. Bununla birlikte, ekonomik bakış açısından teşvik sistemi özü itibarıyla Hong Kong'dakine göre daha üstün görünmektedir. Çünkü müdahale ettiğinde, problemin üzerine para akıtmaktan daha iyi bir fikir olarak görünmemektedir. Ne yazık ki, Hong Kong modeli kendi kendini ispatladığı zaman, Hong Kong diğer alanlarda Singapur'u taklit etmeyi aklına koymuştu. 1998'de hükümet bir kararname ile Hong Kong'un iş dünyası patronlarından Li Ka-shing'in oğlu Richard Li'ye bir "cyberport" geliştirmek için rekabetçi bir açık artırma yükü olmaksızın devlet arazisi satın alma hakkı vermişti.

Asya Sermayesinin Yapısı

Son olarak, sermaye yapısının rolü de kaydedilmeye değerdir. Suharto'nun düşürülüşünden önce Endonezya'daki en büyük felâket 1998 Mayısındaki kargaşalar değildi, fakat Hong Kong kökenli yatırım bankası Peregrine'in iflâsı en büyük olandı. On yıldan daha az bir sürede, Peregrine'in piyasa payını artırmadaki saldırgan politikası ile kendisini sistemin tepesine kadar çıkardı ve Asya'nın en büyük bağımsız yatırım bankası haline geldi. Fakat şirketin neredeyse aniden çöküşü, Asya krizinin hem mik-

ro hem de makro boyutlarının merkezinde bulunan sermayenin yanlış tahsisini daha da iyi örneklemektedir.

Peregrine kurulduğunda, doğru bir felsefeye sahipti: bölge için uzun vadeli bir bono piyasasını geliştirmek ve piyasaya hâkim olmak. Bu vizyonu ulaşmak için, ne yazık ki Peregrine kârdan ziyade gurur temeline dayalı kararlara müsaade etti. Bu firma yabancı rekabeti engellemek için her tür bedeli ödemekle kötü bir üne sahip olmuştu. Şirket kendisini devasa bir oyuncuya dönüştürmüştü, fakat aynı zamanda sadece bono piyasasıyla uğraşıyordu; oysa bononun ikincil piyasada satışı oldukça güçlü. Peregrine'in çöküşü, Asya'nın toy sermaye piyasaları sorunu ile Endonezya'nın ahbap-çavuş kapitalizmini birbirine eklememiş oldu: Çatırtı, Endonezyalı bir taksi şirketine ait 270 milyon dolarlık ihraç güneye gittiğinde ve Peregrine kendisini aşırı derecede açıkta ve fon ihtiyacı içinde bulunduğu başladı. Bu ihraç, şirketin yönetim kurulu üyelerinden birinin Suharto ailesi üyesi olmasına dayanıyordu.

Geniş bir bakış açısından Asya bono piyasasının pek gelişmemiş olduğu tekrar kaydedilmelidir. Bono piyasası GSYİH'nin ABD'de %110'u, Almanya'da %83'ü iken; Doğu Asya'da sadece %20'sidir.¹⁴ Asya'da sonuç, bankalara aşırı bir bağımlılık olmuştur. Mevduat toplayan kurumlar olarak doğaları gereği bankalar kısa vadeye dayanır. Bu bir yana, Asya'da bu bankaların çoğu, en azından tasarrufları üretken faaliyetlere mobilize etme anlamında banka bile değildir. Bunun yerine, birçoğu hükümetin yatırım kararlarında sadece huni görevi görmektedir. Yine de, eğer banka kredisi fonksiyonel olabiliyorsa, bu üstünkörü bir fiyatlama mekanizmasıyla olabilmektedir. Aktif bir bono piyasasının büyük yararlarından birisi, bunun aksine, sabit yeniden değerlendirme ve borçların ticareti daha doğru bir fiyatlamaya öncülük edecektir.

Sermaye ucuzken ve para da bankalara akıtıldığında, bu bir problem olarak görülüyordu; borçların geri ödemesi geldiği zaman, şirketler ya basitçe geri ödeyeceklerdi veya borçları katlanacaktı. Fakat Asya ekonomileri gerilemeye başladığında ve kredi muslukları kurduğunda, sağlıklı firmalar dahi likidite sorunuyla karşılaştılar. Borçların çoğunluğunun ABD doları cinsinden olması, döviz kurunun çöküşü nedeniyle, Asya'yı iki kez vurmuştur. Asya'nın bir bono piyasasının olmasının krizden kaçabilmesine imkân vermediğini görmüş olduk. Fakat içeriye akan "sıcak

¹⁴ İsmail Dalla, *Asia's Emerging Bond Markets* (Londra: FT Financial Publishing, 1997).

para” olarak adlandırılan ve bir panik durumunda anında dışa kaçan paranın çoğu, uzun dönemli finansal araçlarda bir yatırım alanı bulmuş olabilir. Bonolar tek başına Asya’nın sorunlarını çözemezdi, ancak daha gelişmiş bir sermaye piyasası en azından doğru bir fiyatlama sisteminin çok daha fazla katkıda bulunabilirdi.

Daha Parlak Bir Asya Olasılığı

Asya’da gerçek sorunlar devam etmesine rağmen, gerçek tehlike krizin nedenlerinin belirtileri konusundaki bulanıklıktır. Çeşitli Asya ekonomileri defolu ve etkinsiz olmalarına rağmen, bunların sorunları, piyasayı kendi başına bırakarak çalışmasını sağlayacak kadar gerçek bir çöküş kadar yaygınlaşmayacaktır. Gerçi, belki böyle bir çare kısa dönemde daha çok acı verici olabilir; ancak bugün IMF kurtarma paketlerinin ana özelliği haline gelen ahlâkî tehlikeye de yol açmayacaktır.

Açıkkçası, Asya ekonomilerinin tam olarak gelişmeden önce daha gidecekleri uzun bir yolları vardır. Bu, bürokratlarının bilgeliğinin piyasaları kendi tercihlerine boyun eğdirme gibi aptalca bir inanıştan uzaklaşmayı gerektirir. Fakat bu ekonomilerin sahip oldukları başarıları yalanlamayı veya acil olarak ya da iyice plânlanarak getirilen uluslararası bürokratları toplamanın yerli olanlardan her halükârda daha etkin olduğunu kabul etmeyi de gerektirmez. Geçirdiği krize rağmen Asya halen önemli avantajları elinde tutmaktadır: geniş bir biçimde kabul edilen iş ahlâkı ve tasarruf etmeye olan heves hiç de azımsanacak gibi değildir. Son 30 yıldan bu yana Asya, yukarıda zikredilen handikaplara rağmen, neler yapabileceğini kanıtlamıştır. Biz, bu tür engellemelerin ortadan kaldırılması durumunda neler yapabileceğini hayal edebiliriz.

7. Asya'nın Korporatizm Krizi*

Tomas Larsson

Bazı şeyler vardır ki, devlet bunlara burnunu sokmamalıdır, bazı şeylere ise müdahale etmelidir; fakat kendi başına ister doğru isterse yanlış olsun müdahale rahatsızlık veren durumlarda yapılmalıdır. Eğer devlet, burnunu neye soktuğunu bilmezse, yaptığı müdahale zararlı bir sonuç doğurabilecektir.

John Stuart Mill (1848)

Hemen hemen her ekonomik krizde, sebep ekonomik değil, politiktir.

Lee Kuan Yew (1997)

Asya ekonomik krizi 2 Temmuz 1997'de patlak verdi. O gün, Tayland Merkez Bankası bahtın ABD dolarına olan bağlantısını kesti ve bahtı dalgalanmaya bıraktı. Bu olay, çoğu Batılı gazetelerde, eğer verildiyse de, çok küçük paragraflarda haber edildi. Birkaçı bu olayın gerçek anlamını kavrayabildi: Ekonomik büyümenin Titanik'i, Asya "mucizesi," bir buzdağına çarpmış ve batmaya başlamıştı.

Çöküşten birkaç yıl sonra, Asya'nın sadece birkaç önde gelen ekonomisi –Çin, Tayvan ve Hindistan- burunlarını su üstünde tutmayı başara-biliyordu. "Mucizevi" Asya, bir ekonomik felâket bölgesine dönüşmüştü. Bu krize bulaşanlar için, Asya rüyası bir kâbus haline gelmişti. Asya draması artık parlak bir başarı öyküsü değil, fakat acı bir trajedydi. Ne zaman, nerede, nasıl ve niçin işler ters gitmişti?

Birçok kimse Asya ekonomilerinin, tam da ABD gemilerinin Pearl Harbor'da başına geldiği gibi, kötü adamların beklenmeyen saldırılarına maruz kaldığını ileri sürmüştür. Ancak bu olayda, kötü kişiler imparatora hizmet eden Japon bombacı pilotları değil, fakat öncülüğünü George Soros'un yaptığı vicdansız döviz spekülâtorleriydi. Bu finansal terörist türünün neden olduğu sayısız zararları durdurmanın yegâne yolu sermaye piyasalarını kurallaştırmaktır. Ele avuca sığmaz piyasa güçleri.

Diğer yandan, bazıları da Asya mucizesinin İsveç kraliyet savaş gemisi *Vasa*'nın kaderine benzediğini ileri sürmektedir. *Vasa*, zamanın en güçlü

ve ağır silâhlı gemisiydi. Bu gemi, 1628 yılında ilk deniz seferi için kızaktan suya indirildiğinde, Stockholm limanında birkaç dakika içinde batmıştı. Bu görüşe göre, *Vasa* gibi Asya da dizaynındaki hatalar nedeniyle başarısız oldu. Bu mucize, özü itibariyle istikrarsızlaştırıcı boyutlara sahipti. Asya’da devlet ekonomiyeye çok fazla müdahale ediyordu; politika-cılar ve bürokratlar piyasanın serbest işlemesine izin vermiyordu. Asya bombası anı bir felâketle bitmeye mahkûmdu. Tıpkı Sovyet komünizmi gibi, Asya kapitalizmini de zamana yayararak yeniden yapılandırmak mümkün değildi. Bu sistem sadece yıkılabilirdi. Sadece eski sistemin harabelerinden yeni ve geliştirilmiş politik ve ekonomik sistemler ortaya çıkabilir. Ve sadece bu takdirde, uluslararası toplum tavsiye ve yardım sağlayıcı olarak bir rol oynayabilir. Krizler, genellikle toplumların evrimi ve gelişmesi için ön şart olduklarından, somut oluşumu IMF olan dünya toplumu için, kargaşayı önlemek amacıyla bir harekette bulunmak pek de arzulanır olmayacaktır.

Ancak, Asya’daki çöküşün uzay mekiği *Challenger*’ın patlamasına benzediğini ileri sürenler de vardır. Bu patlamaya, kusurlu yuvarlak-halka conta (O-ring gasket) neden olmuştu. Muhtemelen dikkatsizlik yüzünden ufak bazı şeyler yanlış gittiği zaman, vahim sonuçlara neden olacak şekilde bütün sistemin çalışması durur. Bu olayda, küçük ve yozlaşmış bir Tayland bankasının kötü çalışması muhtemeldir. Bu banka battığında, piyasanın psikolojisi bozulmuştur: insanlar paniklemiş ve kısa süre içinde her şey yanlış gitmeye başlamıştır. Panik bir bankadan diğerine, bir hisse senedinden ötekine, bir ülkeden diğerine yayılmıştır. Doğu Avrupa, Lâtin Amerika, Avrupa Birliği ve ABD’de görüldüğü gibi, kısa sürede dünyanın bir bölümünden diğerine yayılmıştır. Piyasanın psikolojisi konusunda yapacak pek bir şey yoktur. Fakat bugün, finansal piyasaların hem yatırımcıları hem de kurallaştırıcıları, finansal sistemin en küçük parçalarının dahi esaslı bir şekilde incelenmesi gerektiğinin yaşamsal önemde olduğunu anlamış durumdadır.

Bazıları, Asya mucizesinin, *Titanik* gibi içinde bulunulan ortamın pek dikkate alınmamasının kurbanı olduğunu söylemektedir. Eğer Asya’nın “kaptan köprüsündeki” kişileri daha uyanık olsalardı, ABD doları 1990’ların ortalarından itibaren Japon yeni ve Alman markına karşı değer kazandıktan sonra Asya paralarının ABD dolarına bağlı kalmasının imkânsız olduğunu anlamış olurlardı. Asya’da verimlilikte orantılı artışlar olmaksızın, ABD doları değerlendirildikçe Asya paraları da aşırı değerli hale gelmiştir. Bu da, kısa sürede ortaya çıkmaya başlamış, ithal mallarında is-

raf tüketimini teşvik ederken, ihracat endüstrilerine ağır yükler yüklemiştir. Eğer Asyalılar, çok az da olsa halen zaman varken, ümitsizce dolara bağlılığı sürdürerek yük yüklenmeyi sürdürmek ve sürüklenmek yerine, ABD dolarıyla olan bağlarını kesmiş olsalardı, bu krizden kaçış mümkün olabilecekti. Burada alınacak ders oldukça basittir: dalgalanan döviz kurları, sabit kurlardan daha iyidir. Sadece sabit kur sistemleri altında büyük makro ekonomik dengesizlikler ortaya çıkabilir. Esnek döviz kurundaki ekonomilerde dengesizlikler, felâket boyutlarına varmadan önce dengesizlikler kendiliğinden ayarlanacaktır.

Bu yorumların hepsinde de, gerçeklik payı vardır. Fakat Asya krizinden çıkarılacak derslerden üzerinde durulması gerekenler şunlardır:

•Asya “kaplanları” büyük bir ekonomik yavaşlamaya politik ve kurumsal olarak hazırlıklı değillerdi. Eğer kaplanlar eski ihtişamlarını geri kazanacaklarsa, çok derin ve radikal reformlar gerekli olacaktır.

•Sermaye akımlarına yönelik devlet müdahalesi ve kurallaştırmaları, kaplan ekonomilerinde dengesizliklere yol açmıştır. Asya’nın yapısal sorunlarının tek çözümü ekonomik serbestleştirmedir.

•Asya’nın krizi, küresel piyasa ekonomisinin krizi değildir. Bu daha çok, Asya’nın devlet kapitalizmi modelinin krizidir. Daha fazla küreselleşme ve daha az değil aksine daha fazla serbest piyasa, refaha ulaşacak Asya’nın anahtarlarıdır.

•Asya krizi küresel finansal sitemin kökten reforma ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Nihai ödünç verici olarak IMF’nin rolü oldukça belirsizdir. Ya IMF küçültülmeli ya da fonksiyonları önemli ölçüde azaltılmalıdır.

Kaplanların Yitirdiği Güven

Asya’nın mucize ekonomileri 1990’ların ilk yarısı esnasında büyük bir hızla büyürken, birçok gözlemci Nobel ödüllü İsveçli iktisatçı Gunnar Myrdal’in ne kadar hatalı olduğunu derin bir şaşkınlığını yaşadı. Myrdal devasa eseri *Asya’nın Dramı: Ulusların Yoksulluğu Üzerine Bir Araştırma*’da, bu bölgedeki ülkelerin *yumuşak devletlere (soft states)* sahip olduğunu, sonuç olarak, ekonomik bakımdan modern ve refah içindeki toplumlardan ebediyen dışlanacaklarını söylüyordu.¹

¹ Gunnar Myrdal, *Asian Drama: An Inquiry into the Poverty of Nations*, 3 cilt (New York: Pantheon, 1968).

Asya'nın Dramı'na pek sıcak bakmayan Asya bölgesi gözlemcileri için bu teori gülünçtür. Güney Kore, Tayvan, Singapur ve Hong Kong'un rekor kırıcı ekonomik başarılarının popüler fakat tartışmaya açık bir açıklaması, bu ülkelerdeki devletlerin çok "sert" olmasıdır. Politikacılar ve bürokratlar şirketleri ve piyasaları kolaylıkla etkileyebilmiştir. Fakat, bu kişiler küçük çıkarların aletleri olmayacakları yönünde de yeterli düzeyde disipline edilmişlerdir. Böylece, kaplan devletlerin müdahaleleri ihracat başarısı veya yapısal uyuma engel olmaktan çok bunları hızlandırmıştır. Diğer bir deyişle, Myrdal tamamen hatalıydı.

Fakat bu çok basit de değildir. 1968'den sonraki gelişmeler Myrdal'in vardığı sonucu büyük ölçüde doğruluyordu. Güney Kore, Tayvan, Hong Kong ve Singapur örnekleri Myrdal'in ne kadar yanlış bir düşüncede olduğunu göstermez. Aslında, Myrdal bu dört özgün Asya kaplanıyla ilgilenmemiştir. Myrdal'in ele aldığı ülkeler şunlardı: Hindistan, Pakistan, Seylan (Sri Lanka), Burma (Myanmar), Endonezya, Malezya, Filipinler, Tayland, Kamboçya, Laos ve Güney Vietnam. Myrdal'in incelediği ülkelerin sadece birkaçı Asya krizinden önce "mucize" olarak nitelendiriliyordu. Tersine, bu 11 ülkeden sadece üçü, Endonezya, Malezya ve Tayland, Doğuya ait makus talihi yenebilmiştir. Bu üç Doğu Asya ekonomisi dinamizmin, hızlı modernleşmenin ve geleceğe sınırsız bir inancın amblemi de olmuştur. Bunlar ikinci nesil Asya-kaplanı ekonomilerini oluşturmaktadır. Yoksa, diğer şeyler 1968'den bu yana neredeyse değişmeden aynen devam etmektedir. Filipinler'in de, yeni bir kaplan yavrusu olarak nitelendirilebileceği söylenebilir; ancak kat edeceği daha önemli bir mesafe vardır. Hindistan, Pakistan, Sri Lanka, Myanmar, Kamboçya, Laos ve Vietnam 1997'ye kadar, 30 yıl önce olduğu gibi ekonomik kalkınma modeli olarak bağlam dışı ülkelerdi.

1997'de *Asya'nın Dramı* entelektüel bir dönüş yaptı. Asya kaplanlarına, refaha doğru olağanüstü koşullarının orta yerinde çelme takan, dikkat çekecek kadar yumuşak devlet olan Tayland'dı. Tayland gibi, diğer kaplanlar da dişlerini ve pençelerini kaybetmeye başladılar. Gerçekten, Tayland, Endonezya ve Güney Kore, IMF'nin finansal yoğun bakım ünitesine kabul edildiler. Filipinler, Malezya, Singapur, Hong Kong ve Brunei komşu ülkelerdeki sorunlardan çok şiddetli biçimde etkilendiler. Dünyanın en büyük ikinci ekonomisi olan Japonya dahil, önde gelen Asya ekonomileri küçülmeye başladılar. Japonya, 1990'lı yılların başından itibaren, iflâs etmiş gayrimenkul ve inşaat şirketleri ve işlemez duruma düşmüş bankaların bulunduğu ortamdaki spekülatif şişkinliğin

patlamasının sonuçlarından kaçınmayı başaramamıştır. 1997 yılının başlamasıyla birlikte, gerçek Asya krizinin başlamasından altı ay önce, Tokyo hisse senedi borsasındaki Nikkei endeksi 1989'da ulaştığı rekor düzeyin %50'si civarında kalmaya devam ediyordu. Zaten zayıflamış olan Japon ekonomisi, bütün Asya'da esen sert rüzgârlara dayanacak güce sahip değildi. Japon ihracatının en büyük ve en hızlı büyüyen payı (%44) Asya'nın geri kalanına gidiyordu. Tayland, Endonezya ve Güney Kore ekonomileri çökmeye başladığında, Japonya çözüme kavuşturamadığı finansal krize ek olarak endüstriyel kriz tarafından da darbe aldı.

Son zamanlara kadar, hızlı büyüyen Asya ekonomileri dünya için model oluşturmuyordu. Çok uluslu şirketlerin geleceklerini görebildikleri yer Asya'dı. Yeni zenginliğin ve yeni işlerin ortaya çıktığı yer de orasıydı. Hem sağdan hem de soldan Batılı politikacı ve düşünce adamlarının Asya'nın başarı öyküsüyle ideolojik bir akrabalık bağı kurmaya çalışmaları şaşırtıcı değildi. Gerçekten, birçok kimse, durgunluğa giren kendi ekonomilerinin de "kaplan" olması gerektiğini bile ileri sürüyordu. Bugün, birçoğu kendileriyle Asya ekonomileri arasında mesafe koymuştur: Bunlar artık model değildir ve kaçınılması gereken örneklerdir.

Fakat Asya ekonomileri tam olarak neyin örnekleridir? Krizin vurduğu ülkeler, tarihsel, politik ve kültürel olarak çok az ortak şeye sahiptir. Ekonomik yapı ve ekonomik kalkınma düzeyleri dikkate alındığında, bu ülkeler arasında gerçekte benzerliklerden ziyade farklılıklar daha fazladır. Niçin ilk kaplanlar olan Tayland, Endonezya ve Güney Kore çöktüler? Fakat bölgesel ekonomik çöküşe neden olan çalkantılı olaylar zincirine daha yakından bakıldığında, görece daha açık bir örüntü ortaya çıkmaktadır.

Bir Kaht Oluşuyor

Kaos teorisyenleri eğer haklıysa, bir kelebeğin Bangkok'taki kanat çırpışı, New York'ta bir fırtınaya yol açabilecektir. Dünya hisse senedi piyasalarında 1997 ve 1998 esnasında meydana gelen fırtınalar bu argümana haklılık payı vermektedir. 8 Mayıs 1996'da, Tayland parlamentosunda Suthep Thueksuban ortaya çıkıp ülkenin küçük bankası Bangkok Ticaret Bankası (BTB) hakkında bir şeyler söylemek istediğini açıkladığında, olaylar zinciri başlamış oldu. Taylandlı bir parlâmenter, Tayland merkez bankası olan Tayland Bankası'nın gizli raporunun bir kopyası olduğunu söylediği bir kâğıdı elinde salladı. Bu rapor, BTB'nin sahipleri ve yöneticileri tarafından yıllar boyunca politikacıların da yardımıyla nasıl yağma-

landığını anlatıyordu. Bu yağmalama da, tamamen merkez bankası guvernörünün bilgisi dahilinde devam ediyordu. Suthep eninde sonunda çökebileceği uyarısında bulundu.

Uluslararası medyada, bu ilginç Tayland skandali çok az yer aldı. Fakat olayların ardından bakıldığında açıktır ki, BTB skandali kötü talihli kelebeğin kanat çırpışına benzemektedir. BTB'nin suçlu kötü yönetimi ve Tayland merkez bankasının bu işe karışması hakkındaki haberler tasarruf sahiplerinin ve yatırımcıların dikkatini çekti. 1996 esnasında, gerçek krizin patlak vermesinden bir yıl önce, Bangkok borsasının öncü endeksi %35'ten daha fazla düştü.

Bangkok skandalinin içerimleri, Asya'nın geri kalanı için korkutucuydu. Eğer bir ticarî banka, o zaman Asya'nın en saygın merkez bankası olarak kabul edilen bankanın gözleri önünde yağmalanıyorsa, bu takdirde Asya'daki diğer ülkelerde daha az saygın merkez bankalarının gözetiminde olan bankacılık sistemlerinde de aynı şeylerin olması niçin mümkün olmasın? Bölgenin uzun süreli ekonomik patlaması sırasında Asya'nın merkez bankaları acaba başka hangi finansal cesetleri sakladılar?

Bu soruya cevap 1997'nin başında, Güney Koreli çelik üreticisi Hanbo battığında geldi. Şirket başkanının, şirketi için 6 milyar dolar borçlandığı o zaman ortaya çıktı. Yeni borçlanmaları garantiye almak için yüz milyonlarca dolar rüşvet vermişti. Acaba Hanbo münferit bir olay mıydı? Hanbo muhtemelen istisna olmaktan ziyade, bir kuraldı.

Güney Kore krizinin kökleri en azından 1993 yılına, Kim Young Sam devlet başkanı olduğu zamana kadar geriye gider. Ülkeyi, o zamanki ılımlı resesyondan kurtarmak için, başkan ülkenin önde gelen holdinglerinden otomobil fabrikaları, yarı iletken üretim birimleri, çelik fabrikaları ve benzeri devasa yeni yatırımlar yapmalarını istemişti. Bu şirketler de söz dinleyip yerli ve yabancı bankalardan büyük borçlanmalar yaptılar. 1997'de çöküş zamanı gelip çatığında, Güney Kore'nin en büyük şirketleri, kendi öz sermayelerinden dört kat daha büyük olan borçlarını ödeme yükümlülüğüyle karşılaştılar. Bu borç yükü uluslararası iş dünyası standartlarına göre devasa boyutlardaydı. Güney Kore'nin ekonomik gelişmesi 1993'ten bu tarafa "sahte patlamaya" benzetilmektedir.²

² Mark Clifford, *Troubled Tiger: The Unauthorised Biography of Korea, Inc.*, rev. ed. (Singapur: Butterworth-Heinemann Asia, 1997), s.340.

Ucuz kredinin uyardığı bu sahte patlama, sadece Güney Kore'ye ait bir olay değildir. Aslında, Asya'nın geniş bir kesiminin bu yıllar esnasında, "sahte patlamaya" benzer deneyimleri olmuştur. Yabancı bankalar Tayland, Endonezya, Güney Kore ve Filipinler'e verdikleri kredileri sadece 1996'da %24 artırmıştır. 1997'nin ilk yarısı esnasında, borçlanma yıllık bazda %10 oranında artmıştır.³ Peki bütün bu paralar nereye harcandı?

Bunun cevabı, paranın yanlış yerlere harcandığıdır. Kısmen spekülasyon artışları yaratarak gayrimenkul ve borsaya gitmiştir. Kısmen de, kuşkulu kârlılığı olan endüstriyel projelere, "besleme şirketleri" harcanmıştır. Asya'nın besleme şirketleri arasında, örneğin Endonezya Java'da bulunan bir petrokimya kompleksi olan Chandra Asri; ve Malezya'nın çelik endüstrisinden Perjawa ve "ulusal otomobili" Proton vardır. Bu ve benzeri kuşkulu projeler kendini beğenmiş politikacılara ve işadamlarına çekici gelmiştir. Bunlar devlet sübvansiyonları, zayıf yerli bankalar ve ucuz, kısa vadeli yabancı kredilerle finanse edilmiştir. Ticari korumacılık, yabancı fonların, kârlılıktan ziyade prestij üreten endüstriyel projelere kanallene olmasına katkıda bulunmuştur. Genel olarak, kaplanlar sermaye piyasalarını, ticaret rejimlerine oranla çok daha hızlı bir şekilde dış açmışlardır. Endonezya, Malezya, Filipinler ve Tayland ile ilgili bir araştırmaya göre, bu ülkeler işi tersinden yapmış çok fazla sermayeyi otomobil, çelik ve petrokimya ürünleri gibi ağır, teknolojik olarak da ileri endüstrilere harcamışlardır.⁴

1990'ların ortalarında kaplanları bu gurur ve kibrin kuşatması pek abartılı değildir. Spekülatif gayrimenkul "balonları" bütün dünyada meydana gelmiştir. Fakat Dünya Bankası adına bu meseleyi inceleyen bir araştırma grubuna göre, Bangkok'un karşılaştığı aşırı bina arzına muhtemelen tarihin hiçbir döneminde şahit olunmamıştır.⁵ Gerçi, diğer kaplanlar da çok geride kalmamışlardı. Örneğin, Malezya'da dünyanın en büyük binası Petronas Towers inşa edilmişti. Ben bu girişimi başka bir

³ Steven Radelet ve Jeffrey Sachs, "The Onset of the East Asian Crisis" (National Bureau of Economic Research konferansına sunulan bildiri, 6-7 Şubat 1998), s.5-6.

⁴ "Besleme şirket", *white elephant* kavramının karşılığı olarak kullanılmıştır. *White elephant* kavramı İngilizce'de çok pahalı ancak tamamen gereksiz olan şeyleri nitelendirmede kullanılmaktadır. Türkçe'de bir çok banka ve şirketin bu kategoriye girdiği düşünüldüğü için "besleme" kavramı tercih edilmiştir (çev.).

⁵ William James, "Trade and Financial Market Reforms in ASEAN: Putting the Cart Before the Horse", *Asian Economic Bulletin* 14, no. 3 (1998).

⁶ Bertrand Renaud ve diğ., *How the Thai Real Estate Boom Undid Financial Institutions -What Can Be Done Now?* (Dünya Bankası ve National Economic and Social Development Board tarafından Bangkok'ta düzenlenen konferansa sunulan bildiri, 20-21 Mayıs 1998), s.2.

yerde “kendini üstün görmenin, gururun ve kasıntının gözü kararmış bir boyuta varmasının simgesi” olarak nitelemiştım.⁶ Devasa aşırı kapasiteler diğer sektörlerde de artmaya başlamıştı. Aralık 1996’da DRAM çiplerinin fiyatlarının %82, petrokimyasal ürünlerine ait fiyatların ise yıl boyunca %35 düştüğü bildiriliyordu.⁷

Yabancı bankalar ve fon yöneticileri tereddüt etmeye başladılar. Başarılarında 1990’ların başındaki büyük kıvançların çok fazla besleme şirkete yol açtığı düşüncesi yavaş yavaş yaygınlaşıyordu. Yeni ve daha disiplinli bir dönemin geldiği, Malezya, yabancı yatırımcıları Bakun barajını finanse etmeleri için ikna etmede başarısız olduğunda ortaya çıktı. Bakun barajı, Borneo’da devasa bir hidroelektrik güç projesiydi.

Asya’daki kamuoyunda, yerli bankaların endüstrideki besleme şirketlerin ağırlığı nedeniyle çöktüğü yönündeki kanaat giderek yaygınlaşmaktadır. Bankalardaki çöküş, özellikle havada spekülative balonlar uçtuğu zaman daha da hızlanmaktadır. İnsanlar, Asya’daki birçok banka sarayının savurgan görünüşünün kalitesiz temel yapıları gizlediğini her zaman biliyorlardı. Fakat şimdi, insanlar bu yapıların temelden çatıya çürüdüğünden şüphe etmeye başladılar. Tepki çok hızlı geldi. Tasarruf sahipleri, mevduatlarını geri çektiler. Yabancı alacaklılar vermiş oldukları kredileri istediler. Hisse senedi sahipleri pozisyonlarını sattılar. Panik bankadan bankaya, finans şirketinden finans şirketine, Tayland’dan Endonezya’ya, Güney Kore’ye, Malezya’ya yayılmaya devam etti. Bununla birlikte, istikrarlı ve sağlıklı bankalar, şirketler ve ülkeler çok fazla olumsuz etkilenmedi. Tayvan ve Singapur (hatta Avustralya) bu olaylar esnasında oldukça iyi durumda kalmaya devam ettiler. 1997’nin ikinci yarısında Asya’yı silip süpüren şey körü körüne bir panik değildi.

Bankacılık Krizinin İçyüzü

Şiddetli ve sistemik bankacılık krizleri görece hızlı ve kolaylıkla çözüme kavuşturulabilir. İşler bir kere ters gitmeye başladığında, bankacılık sistemini çalışır vaziyette tutmanın dışında aslında pek başka bir seçenek de yoktur. Ancak bütün bankaları işler halde tutmak da gerekmez. Bununla birlikte, eğer bankalar bu hedefi zihinlerine “kaydederlerse” banka sahiplerinin, devletin yeni sermaye aktarımında bulunmasından önce ilk olarak

⁶ Tomas Larsson, “Höjden av Hybris?”, *Svenska Dagbladet*, 29 Nisan 1996.

⁷ Pete Engardio, “Time for Reality Check in Asia,” *Business Week*, 2 Aralık 1996.

sermayelerini kaybetmeleri, mevcut hissedarların sermayesini sifıra indirmeleri cazip olacaktır.

Asya'da yetkililer bankaları hızlı ve zarif bir şekilde korumayı imkânsız görmüşlerdir. Bir engel, krizden en büyük darbeyi alan ülkelerde, hükümetlerin yolsuzluk yapmakla ünlenmesi gerçeğidir. Uluslararası Şeffaflık'a göre, Endonezya dünyada kamu yönetiminde en fazla yolsuzluğun olduğu beşinci ülkedir.⁸ Tayland güç belâ 14. sırada iken, Güney Kore 42. sıradadır. 60. sıradaki Japonya'da yozlaşma, Botswana ve Estonya'daki kadar yaygındır.

Yozlaşma imajından dolayı, politikacılar ve bürokratların bankaları temizleme olasılığı da pek kolay değildir. Bu, tilkiyi tavuk kümesine sokmaya benziyor. ABD'de 1980'lerde tasarrufları ve borç krizini yönetmek üzere oluşturulan kurumların Asya'daki karşılıkları dürüstlük ve politik yansızlık yönünden kolayca kuşkulara yol açabilecektir. Güveni tesis etmek için, bankaların kirli çamaşırlarını ortaya dökmek gerekecektir. Fakat böyle bir muhasebe, bankaların yanlış yönetiminden çıkar sağlayan politik elitlerin yararına olmamıştır ve olmayacaktır da. Bundan başka, bankalardaki sorunlar, devletle sıkı bağları olduğu için artmaktadır.

Aynı zamanda, bankaların çökmesi veya zayıflamasına izin vermek politik olarak mümkün değildir. Banka sahipleri politik olarak da nüfuzlu veya yararlı kişilerdir. Bunlar ya endüstriyel ve ekonomik çıkarlarla olan bağlantıları nedeniyle güçlüdürler veya politikacıların ve bürokratların gönüllü olarak ayak işlerini yaptıkları için yararlıdır.

Az çok içgüdüsel olarak, Asya hükümetleri bu yüzden, aslında bankacılık sistemini korumak için değil, fakat daha çok genelde banka sahiplerini ve özelde banka müşterilerini korumak için teşvik ve ceza yöntemlerini kullanarak bankacılık krizlerine tepki gösterirler. Bu nedenle, bankacılık sektöründe gerekli olan radikal ameliyat bugüne kadar gerçekleştirilememiştir. Bunun yerine, yarı buçuk önlemler ve pansuman müdahaleler, bankaların açıkça sağlıklı olan yapısını gizlemek için kullanılmıştır. Örneğin, Tokyo'dan Bangkok'a politikacılar sağlam bankaların hasta bankaları devralmaları için zorlamaktadırlar. Bu yolla, hükümet liderleri durumu kontrol altına almayı ve belki sorunların da kendiliğinden ortadan kalkmasını ümit etmektedirler. Böylece, bankalar çürümüş olarak kalmaya ve bankacılık sistemindeki hastalık da sürmeye devam etmektedir.

⁸ Transparency International, "TI Press Release: 1998 Corruption Perception Index," 22 Eylül 1998, <http://www.transparency.de/documents/press-releases/1998.09.22.cpi.html>.

Güven ve Kurumlar

Bu kaba bir şematik tanımlamadır. Kuşkusuz ülkeler arasında farklılıklar vardır. Japonya, 1990'ların başlarında finansal ve gayrimenkul krizinde can çekişen bankalarını, iflâs etmelerine izin vermesi gerekirken, o günden bu yana ayakta tutmayı başaramıştır. Çekilen pek çok ıstıraptan ve ertelemekten sonra, Tayland, Endonezya ve Güney Kore sonunda gerçek sorunlara cevap vermeyi başarmış ve en kötü durumdaki bankaları ve finans kurumlarını kapatmak için harekete geçmiştir. Finans kurumları tasfiye edilirken, bankalar millileştirildi. Geriye kalanlar, yabancı yatırımcılara hisselerini satarak sermaye artırımına gitmeye mecbur bırakıldılar. Fakat yapılması gerekenlerin çoğu halen beklemekteydi. Krizin başlamasından bu yana neredeyse üç yıl geçmiş ve bankaların bir kısmı daha istikrarlı, işleyebilir ve likit görünmektedir. Faiz oranları düşmüştür. Fakat bankalar halen sağlam yapıları işletmelere kredi vermeyecektir.

Ekim 1997'de, krizin münferit bir Tayland krizi olmadığı, daha çok bir Asya krizi olduğu belli olduğunda, IMF başkan yardımcısı Stanley Fischer krizin üç ya da dört ay sürmesini beklediğini söylüyordu.⁹ Bir yıl sonra, *Far Eastern Economic Review*, Asya'nın bankacılık sisteminin krizini analiz eden özel bir bölüm yayımladı. Derginin finans editörü oldukça eleştirel yazıyordu: "Krizin neredeyse 15 ay önce başlamasından bu yana... bölgenin sorunlarında neredeyse hiçbir ilerleme olmamıştır."¹⁰ Şerh mayenin Asya ekonomilerine akmaya başlaması ve kısa sürede finansal sistemlere yeniden sermaye sağlaması "eskisinden daha uzun sürecekti"

O günden bu yana, manzaranın dehşeti azalmıştır. Dünya finansal piyasalarını paraya boğan ABD'de ve Avrupa'da daha düşük döviz kurları ve faiz oranlarındaki indirimler sayesinde, birçok kişi Asya'nın geleceği için daha fazla ümit beslemektedir. Yine de, Asya'da esaslı yapısal reformlar hâlâ yapılmak zorundadır. IMF'nin rekorlar kıran kurtarma paketlerine rağmen, Asyalılar etraftaki durumu niçin değiştiremiyorlar? Önemli bir neden, Asya'nın, endişe verecek derecede çok önemli kurumlara sahip olmamasıdır.

ABD'de ve Batı Avrupa'da bankalar herhangi bir potansiyel müşterileri için kredi zeminini yoklamayı zaten yapılması gereken bir rutin işlem olarak görürler. Dünyada, bir kişinin veya şirketin geçmişteki ödemelerde ihmal-

⁹ Alıntının yapıldığı yer: Ricardo Saludo ve Assif Shameen, "How Much Longer?", *Asiaweek*, 17 Temmuz 1998.

¹⁰ Henny Sender, "The Storm Intensifies," *Far Eastern Economic Review*, 1 Ekim 1998.

kâr davrandığını öğrenmek en kolay şeydir. Asya'nın büyük bir bölümünde böyle bir bilgiyi öğrenmek tamamen imkânsızdır. Kredi enformasyon büroları âçıkçası mevcut değildir. Bu nitelikteki bilgiyi alan ve satan kimse yoktur. Tayland gibi bazı ülkelerde bu tür faaliyetler kanunî olarak yasaklanmıştır da. Bununla birlikte, iyi işleyen kredi enformasyon sistemi olan ülkelerde servet-yaratıcı etkiler nadiren aşırı tahmin edilir. Bir Tayvan bankacısına göre, iyi bir kredi enformasyon sisteminin varlığı, Tayvan ekonomisindeki başarının devam etmesinin arkasındaki ana nedenlerden biridir.¹¹

Krizin vurduğu Asya'da, kredi enformasyon sistemlerinin yokluğu, bankaların ve şirketlerin aşırı önlemler almaları anlamına gelmekteydi: yeni kredi vermeyi durdurdular. Ekonomiler büyüdüğü sürece ve teminatların (esas olarak gayrimenkul) değeri fûze gibi fırladığı bir durumda, cömert kredi vadeleriyle kredileri genişletme veya satma dolayısıyla algılanan risk düşüktü. Fakat ekonomiler güneye yönelir yönelmez, bu körü körüne güven buharlaşmıştı. Bu körü körüne güvenin yerini, ticaret sistemine paralel olarak topyekün bir kuşkuculuk aldı. Piyasa, hayatî derecede ihtiyaç duyduğu oksijeni alamamaktadır. Bu oksijen enformasyondur. Asya'daki bankacılık sistemleri yeterli derecede tekrar sermayelendirilse dahi, potansiyel müşterileri ile ilgili enformasyona sahip olamayacakları için, yeniden kredi vermeye başlamada kendilerini büyük bir baskı altında hissedeceklerdir.

Güven, özellikle şirketler sektörü bankalardan kolayca geri gelmiyor. Bu Asya'nın kurumsal zayıflığına verilebilecek başka bir örnektir. Krizden en çok etkilenen ülkelerin hepsinde de etkin iflâs yasaları ve prosedürleri mevcut değildir. Teoride, alacaklılar için, acze düşmüş borçlulara karşı iflâs prosedürlerini başlatmak için yasal yollar mevcut olabilir. Bununla birlikte, Tayland'da olduğu gibi, mahkemeler yoluyla sonuca ulaşmak beş yıldan fazla bir zaman almaktadır. Ve bu zamana kadar aktiflerin çoğu ortadan kaybolabilir veya değerlerini yitirebilir. Bu nedenle, iflâs gerçek bir alternatif değildir. Bundan ziyade iflâs, eski müşterilerin projelerinin mümkün olduğunca ayakta kalmasına çalışan alacaklıların lehinedir. Bunlar söz konusu projelerin günün birinde yeterli gelir üretebileceği gibi boş bir ümide kapılmaktadırlar. Bu ters özendiriciler Asya'yı yaşayan ölümlere ait "zombi" şirketlerle doldurmuştur. Krizin patlak vermesinden bu yana, sık sık Güney Kore holdingleri, Japon bankaları ve bunun gibilerin iflâs etmeleriyle ilgili haberler okuyoruz. Ve bunlar gerçekten de iflâs etmiştir. Fakat, faaliyet gös-

¹¹ Jirasakunthai Coosak, "Taiwanese Back Plans for Credit Bureau," *The Nation*, 17 Eylül 1998.

termeye de devam etmektedirler. Fabrika çarkları dönmeyi sürdürmektedir. Şirket makineleri krankla hareket etmeye devam etmektedir.

1997’de Asya’da aşırı kapasite düzeyleriyle ilgili ilk alarm raporları ulaştığında, makul bir tepki şöyle olabilirdi. “Öyleyse ne olacak? En iyi adam kazansın!” İşleyen bir piyasa ekonomisinde, aşırı arz sorunları doğal bir şekilde çözümlenir: Kâr edemeyen ve batık şirketler kapanır; endüstriler rasyonalize ve konsolide edilir. Kısaca, eskiler hurdalığa atılır ve yeniler harabeler arasından yükselir. Köşe yazarı James Glassman, iflâssız bir kapitalizmin cehennemsiz bir Hristiyanlığa benzediğini söylemektedir. Bu durumda, kapitalizm işlemeyecektir. Yıllar boyunca, Asya kapitalizminin kamarotları, şirket kapanmalarından ve endüstriyel rasyonalizasyondan kaçınmak için ellerinden geleni yaptılar. Böylece, Asya’da mevcut olan şey de kapitalizm değildir. İktisatçı Joseph Schumpeter’in tanımladığı kapitalizmin özü olan “yaratıcı yıkıma” izin verilmemiştir.

Yaratıcı yıkım sürecine izin vermeyen toplumlar durgunlukla yüz yüze gelirler. Katı olurlar. Yaratıcı değil, koruyucu toplumlar haline gelirler. Bu hususta Asya “mucizesinin” sakladığı, Asya’nın geniş bir kesiminde yenileri yaratmakla ziyade eskileri koruma içgüdüleriyle hareket edildiğidir. Bununla beraber, bütün Asya uluslarının şirket başarısızlıklarını itiraf etmede aynı kurumsallaşmış hoşnutsuzluğu göstermemiş olduğu da not edilmelidir. Asya ekonomileri, bugüne kadar krizi en iyi şekilde idare etmişlerdir. Tayvan aynı zamanda iflâs prosedürlerinin en kolay başlatıldığı ülkedir.¹²

Federal Rezerv başkanı Alan Greenspan, Asya krizinin güvenin ekonomide oynadığı rol konusunda çarpıcı bir örnek oluşturduğuna işaret etmiştir. Güven ortadan kaybolduğunda, biz de piyasadan çekiliriz. Eğer bazı nedenlerle, sözleşmelerin geçerliliklerini sürdürebileceğine güvenilemezseniz, o zaman uzun vadeli ticarî anlaşmalar yapmayı durdurursunuz. Asya’da 1997 esnasında iki çeşit güven ortadan kaybolmuştur. Birinci olarak, gelecekteki ekonomik büyüme tahminlerine ilişkin beklentiler revize edilerek düşürüldüğünde, aktif bedellerinin takdirindeki güven kaybolmuştur. İkinci olarak, piyasaların *işlemesine* olan güven kaybolmuştur; hükümetteki yetkililer ve yasal çerçeveler yetersiz görülmüştür. Bu iki unsur, iflâslar esnasında piyasaların etkin biçimde işleyişini devam ettirememiştir.

İkinci güven kaybı, birincisinden daha kötü sonuçlar doğurmuştur. Eğer bu sadece, ortadan kalkan devamlı rekor düzeyde büyümeye olan

¹² “The Flexible Tiger”, *The Economist*, 3 Ocak 1998.

inancın yitirilmesi olsaydı, çok şiddetli olmayan kısa süreli bir resesyon olurdu. 20 yıllık bir dönemde, Asya'nın GSYİH trendlerini gösteren grafiklerde 1997 Asya krizi küçük bir V biçimi ile yansıtılabilecekti. Fakat aslında kaybolan piyasadaki güvendir. Asya krizinin derinliği büyük ölçüde topyekün bir güven krizi olarak açıklanabilir. Bu, Asya mucizesinin erdem döngülerinin bu kadar hızlı olarak kısır döngülere niçin dönuştüğünü gösteren temel nedendir. Ekonomi tarihinin dikiz aynasında, Büyük Asya Depresyonu U veya belki de L biçimi grafiğe dönüşecektir.

Asya krizinin kökü kendi başına piyasada bulunamaz, bundan ziyade politik süreçlerin ürünleri olan kurumsal çerçevelerdedir: merkez bankalar, kuralaştırmalar, kanunlar ve benzerleri. Asya krizi böylelikle devletin bir piyasa ekonomisindeki rolüne projektör tutmuş olmaktadır. Sorun muhtemelen, Myrdal'in değindiği gibi devletin gerekli oranda "yumuşak" veya "sert" olması değildir. Hayatî olan, devletin güven dolu bir ekonomik ortam hazırlaması ve bu ortamda iyi zamanlarda da kötü zamanlarda da piyasanın işlemesine müsaade edilmesidir.

Finansal Kemoterapi Yanlış İlâttır

Asya finansal kasırgasının sonunda, birçok kimse sermaye hareketleri üzerine uluslararası kurallar koyulmasını istedi. Asya krizi ve küresel bulaşıcı sonuçları, küreselleşen finansal faaliyetlere karşı oluşan tepkiye katkı yapmıştır.

Politik cephede, ilk yayılım ateşini Malezya Başbakanı Mahathir Muhammed başlattı. Dünya Bankası ve IMF'nin Hong Kong'daki 50. yıllık toplantısında, Mahathir "paranın ticaretinin yapılması gereksiz, verimsiz ve gayriahlâkidir" diyordu.¹³ Mahathir, bu tür faaliyetlerin yasaklanmasını savunuyordu. Mahathir daha sonra, George Soros'un başını çektiği spekülâtörlerin ASEAN (Güneydoğu Asya Milletleri) paralarına saldırdığını ileri sürdü; çünkü bu ülkeler, bölgesel işbirliği organizasyonunu 1997 yazında Myanmar'daki askerî diktatörlüğe kadar genişletmişti. Diğer şeylerin yanısıra, Soros'un hayırsever çalışmaları Myanmar'da insan haklarını geliştirmede odaklanmıştı. Mahathir, buna ek olarak, Malezya parasına olan saldırının özünde Yahudi kapitalizminin İslâm'a karşı yıkıcı amaçlı bir gizli anlaşmanın olduğunu iddia etti. Malezya ringiti ve diğer kaplanların paraları değer yitirdiğinde, Soros ve diğer birçok risk yönetimi fonu (hedge) büyük meblâglarda para kaybettiler (çünkü, bu paraların

¹³ Alıntının yapıldığı yer: Saludo ve Shameen, "A Question of Openness," *Asianweek*, 3 Ekim 1997.

değerinin düşeceğini değil de artacağını öngörüyorlardı). Bu kayıplar Kuala Lumpur'un önde gelen komplo teorisyeninin aklına gelmiyordu.

Zaman geçtikçe, Mahathir şaşkıncı bir şekilde entelektüel destek görmeye başladı. Bunlar arasında Columbia Üniversitesi'nden serbest ticaret teorisyeni Jagdish Bhagwati, Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nden Paul Krugman gibi ünlü iktisatçılar vardı. Bhagwati serbest sermaye akımlarına karşı ilk kurşunu attı. *Foreign Affairs*'deki bir makalesinde, serbest sermaye akımlarının bilimsel teori tarafından değil de sadece politik ideoloji tarafından desteklendiğini açıkladı.¹⁴ Krugman'ın sermayenin özgürlüğüne karşı argümanı teorik değil, pratik mülâhazalara dayanıyordu. *Fortune*'daki bir makalesinde sermaye kontrollerinin yeniden getirilmesinin Asya kaplanlarına nefes aldıracağını, böylece gerekli reformları yapabileceklerini ileri sürüyordu.¹⁵

Krugman, bir iş konferansı için Singapur'a gittiğinde, hasta kaplanlardaki geçici sermaye kontrollerini kanser hastalarına yapılan kemoterapiye benzetmişti: "Bazen, çok kötü şeyler fırtınayı dindirmek için ihtiyaç duyduğunuz şeylerdir."¹⁶ Bu öneri toplantıya katılan 250 bankacı ve şirket yöneticisi arasında güçlü bir destek gördü. Anında görüntülü bir elektronik yoklama anketi %47'sinin, Krugman'ın sermaye kontrolünün hasta Asya kaplanları için doğru ilaç olduğu düşüncesi ile hemfikir olduğunu gösteriyordu. Fakat bazıları bu öneriyi kuşkuyla karşıladılar. Krugman'a bölgenin etkinsizliklerini maskeleyen, ABD dolarıyla ilişkili ilk elde çeşitli "bantlar" ve "bariyerler" zaten mevcutken, yönetimli döviz kuru sisteminin niçin yeniden uygulanması gerektiği soruldu. Krugman şöyle cevapladı: "Eğer mevcut ekonomik iklim ekonomik etkinsizlikleri açığa çıkarıyorsa, o zaman bizim bunu bilmememiz daha iyi olurdu." Sorun, elbette, bizim bunu bilmemizdir.

1 Eylül 1998'de Mahathir sıkı sermaye kontrollerini uygulamaya koydu. Malezya başbakanı, serbest piyasanın ülkesinde başarısız olduğunu açıkladı.

Malezya bekleyemez. Hoşunuza gitse de gitmese de Malezya izleyeceği politikayla dışlanmayı, parya olmayı seçmiştir. Bizim dünya toplumundan ricamız, mevcut piyasayı kurallaştırmaları ve piyasaya ihmale uğramış olan düzeni getirmesidir. Eğer uluslararası camia değişemeyecekse, o zaman Malezya kendi reformlarına kendisi girişmelidir.¹⁷

¹⁴ Jagdish Bhagwati, "The Capital Myth: The Difference between Trade in Widgests and Dollars", *Foreign Affairs* 77, no.3 (Mayıs / Haziran 1998): 7-8.

¹⁵ Paul Krugman, "Saving Asia: It's Time to Go Radical," *Fortune*, 9 Eylül 1998, www.pathfinder.com/fortune/investor/1998/980907/sol.html.

¹⁶ *Nation*'da zikredilmiştir, "Economist Call for Currency Controls," 27 Ağustos 1998.

¹⁷ Mahathir Mohamad, "Call Me a Heroic," *Time*, 14 Eylül 1998.

Rüzgâr yön değiştirdi. Bundan sadece bir yıl öncesine kadar, serbest sermaye akımları gelenekselleşmişti. Hong Kong'daki toplantıda Mahathir'in Soros'u ve yabancı fonları lânetlemesi, onu mahallenin delisi yapmış görünüyordu. Şimdi, o aniden saygın bir şirkete girmişti. Malezya'nın sıradan bir muz cumhuriyeti olmadığını hatırlayın. Malezya borsası, yükselen piyasalar olarak adlandırılanlar içinde en büyük ve en gelişmiş borsalardan biridir. 1994'te, Malezya tek başına Morgan Stanley'in yükselen piyasalar indeksinin en ağırlıklı kısmını (%23) oluştuyordu.¹⁸ Eylül 1998'de, Malezya giriştiği yeni kısıtlamalar nedeniyle referans endeksinde çıkarıldı. Hong Kong'un finans müsteşarı Donald Tsang'ın spekülâtif faaliyetlere saldırması ve daha sıkı uluslararası düzenlemeler talep etmesi de bunun kadar sansasyoneldi.¹⁹ Hong Kong daha önce laissez faire'in beşiği olarak kabul ediliyordu. Artık edilmiyor.

Malezya uzun süredir, gelişmekte olan ülkelerin izlemeye çalıştığı bir örnek olmuştur. Bu ülke, aşırı köktenci versiyonlarına alternatif olarak, İslâm'ın modern ve pragmatist bir biçimini temsil etmiştir. Etnik olarak karmaşık olan Malezya toplumuna, bir yara olan bizim etnik temizlik dönemimiz ilham olmuş ve Malezya etnik tansiyonun barışçıl araçları kullanarak kontrol edildiğini göstermiştir. Eski İngiliz kolonisi olan bu ülke, geleneksel tarım malları ihracatçısı olan Afrika ve Lâtin Amerika'daki ülkelere, doğru politikalar izlendiği takdirde, uluslararası düzeyde bir endüstri ülkesine dönüşebileceğini kanıtlamıştır. Modern Malezya'yı bu yöntemlerle şekillendiren Mahathir'i Asya'nın en ilginç politikacısı olarak tanımlamak haksızlık olmayacaktır.²⁰ Serbest piyasaya karşı isyanıyla, Malezya Üçüncü Dünyada bereket versin bir çığır açıcı olmadı.²¹ Japon hükümetinin diğer yükselen piyasaların Malezya'yı takip etmesi önerisine rağmen,²² böyle yapılsaydı bu gereksiz ve talihsiz olacaktı.

Sermaye Kontrolleri ve Kalkınma

Para üzerindeki kontrollerin ekonomik kalkınma ve refahla ilişkisi yoktur, ancak anı piyasa dalgalanmalarına karşı kısmî bir koruma da sağlar-

¹⁸ Örneğin karşılaştırma yapmak için, Güney Kore'nin ağırlığı %3.1'di. Yunanistan, Portekiz ve Türkiye birlikte endeksin %5'inden daha fazlasını oluşturamıyordu.

¹⁹ "HK Finance Chief Urges Global Measures to Fight Speculators," *Bangkok Post*, 9 Eylül 1998.

²⁰ Bkz. "Mahathir's High Hopes," *The Economist*, 8 Temmuz 1995.

²¹ Malezya'nın çiyemini takiben, küreselleşme yolunu terk etmesinin diğer ülkeleri de buna yönlendirebileceği korkusuna sermaye akımları diğer bölge ülkelerine, özellikle Endonezya'ya, kaymıştır. Bu da sürpriz değildi.

²² Alan Friedman, "G-7 Spars over Reshaping of Financial System," *International Herald Tribune*, 30 Eylül 98.

lar. Fakat ne pahasına? Kısıtlamaları savunanlar, bugüne kadar kaplanların kötü kaderinden kaçınabilmiş Çin ve Hindistan'ın sıkı sermaye kontrolleri uygulamalarını onaylayarak işaret etmektedirler. Ve gerçekten, Hindistan ve Çin sermaye kontrollerinin toplumları dışsal şoklara karşı koruduğunu kanıtlamıştır. Fakat bu iki ülke aynı zamanda kısıtlamaların, küresel piyasaların sunduğu refahın meyvelerini toplamalarını engellediği gerçeğini de ortaya koymuştur. Sermaye kontrolleri içe dönük ekonomik kalkınma stratejisinin esasıdır. Bu strateji güçlü, sürdürülebilir bir ekonomik büyümeyle bağdaşmaz. Ne Hindistan'da ne de Çin'de sermaye kontrolleri ekonomik ve toplumsal gelişmeye katkıda bulunmuştur. Korunan ve muhafaza edilen refah değil, fakat yoksulluk ve az gelişmişliktir. Kaplanlar çöküp iflâs ettikten sonra bile, maddî ve toplumsal bakımdan Çin ve Hindistan'dan daha ileri durumdaydılar.

Döviz kontrollerini savunanlar hem Güney Kore'nin hem de Tayvan'ın ekonomik olarak "mucizevî" dönemlerinin çoğunu sıkı sermaye kontrolleri altında yaşadıklarına işaret etmektedirler. Bu gerçektir. Fakat aynı derecede, Güney Kore ve Tayvan ekonomilerinin bu kalkınma evreleri sırasıyla baskıcı askerî diktatörlükler ve askerî kanunların hâkim olduğu dönemlere de denk gelmesi de gerçektir. Peki, kim bunu diktatörlüğün genel faydasının bir kanıtı olarak alabilir? Güney Kore ve Tayvan sadece döviz kontrollerinin ve otoriter yönetimlerin hızlı ekonomik büyüme ile bağdaşabildiğini gösterir. Sıkı kontrollerin ekonomik ve politik açıklığa tercih edilebileceğini kanıtlamazlar.

Hindistan'ın izolasyonu, Çin'in kamu şirketleri, Tayvan'ın askerî kanunları ve generallerin Güney Kore'si birçok kimsenin takdirini toplamıştır.²³ Malezya örneğinde, bazıları başbakanın artan meydan okumasını ve uzlaşmaz retoriğini takdir etti. Fakat diğer yaralı kaplanlar, Malezya'nın izinden gitmeyeceklerini açıkça deklâre etmekte hızlı davrandılar. Örneğin Filipinler'de insanların hafızalarında 1950'lerde ve daha 1992'de yeni kaldırılan döviz kontrollerinin anıları tazeydi. Döviz kontrollerinden söz etmek, insanlara Fernando Marcos yönetiminde ekonomik durgunluğun olduğu eski kötü günleri hatırlatıyordu. Kontroller, verimlilikle ters ilişkiydi; sermaye Filipinler'de kalmıyor, dışarıya kaçırıyordu. Filipinler'deki son ekonomik patlama kısmen, Marcos'un ülkeyi terk edip güvenli limanlar olarak ABD ve İsviçre'ye gitmesinden sonra,

²³ Şili'nin sermaye akımları üzerindeki vergileri de diğer ülkeler için potansiyel bir model olarak ileri sürülmektedir. Bununla birlikte, Şili Asya krizi karşısında döviz kontrollerini azaltmıştır.

kontroller kaldırılınca talihin dönmeye başlaması nedeniyledir. Diğer bir deyişle, kapalı sınırlar sermaye kaçışını özendirirken, açık sınırlar caydırır.

Sermaye Kontrolleri ve Hükümet

Sermaye kaçışını durdurmak için düzenlemelere gidebilecek yegâne hükümet, ekonomi üzerinde hemen hemen totaliter bir kontrol uygulayan hükümettir.

Gerçekten, sermaye kontrollerinin başarılı olması için ön gereklerden birisi, elinin altında muazzam büyüklükte ve disipline edilmiş bürokratik aygıtın olduğu güçlü bir otoriter devletin varlığıdır.²⁴ Filipinli iktisatçı Bernardo Villegas'ın gözlemlediği gibi, "Güçlü bir devleti olan ülkeler, döviz kontrollerinden belki yararlanabilirler. Bunu sadece bir tedhiş saltanatına sahipseniz yapabilirsiniz. Bana göre, Malezya bunu yapabilir, çünkü hiçbir gerekçeyle dayanmadan tutuklanabilirsiniz."²⁵

Endonezya'da, Malezya örneğiyle ilgili büyük bir kuşku vardır. "Krugman tezi, iyi düzenleme prosedürlerine, yasal altyapıya, uygulamaya ve verilerde iyi bir şeffaflığa sahip olan ülkeler için bir miktar geçerlidir.... ASEAN'da ise uğraşmak zorunda olduğumuz bu kadar çok faktör varken, kontrollerin yarar sağlayıp sağlayamayacağı şüphelidir." diyordu bir Endonezya merkez bankası direktörü.²⁶

O zaman, Malezya'nın tecritçi kumarını nasıl değerlendirmek gerekir? Eğer sadece tedhiş saltanatı gerekiyorsa, bu takdirde başarı şansı iyidir. Döviz kontrollerinin uygulanmaya başlamasını takip eden yıllar esnasında Malezya pek demokratik olmayan bir yönde ilerledi. Politik güç giderek artan ölçüde bir adamın ellerinde toplandı; Mahathir aylar boyunca eş zamanlı olarak başbakan, işleri bakanı ve maliye bakanıydı. Polis ve adliye teşkilâtı dahil Malezya devleti kendisinin gestapo gibi kullanılmasına, azledilen başbakan yardımcısı ve maliye bakanı Enver İbrahim'e karşı bir politik kampanyada müsaade etmiştir. Mahathir'in politik düşmanlarından yüzlercesi ülkenin çok sert güvenlik yasaları altında

²⁴ Sermaye kontrolleri nispeten yeni bir olaydır. Milton Friedman'a göre, konvertibil olmayan para Alman Nazi rejimi maliye bakanı Hjalmar Schacht tarafından icat edilmişti. Friedman'ın not ettiği gibi: "Bir piyasa ekonomisini otoriter bir ekonomik topluma çevirmek için en etkili yol, döviz üzerine doğrudan kontrollerin uygulanmasıdır." Bkz. Friedman, *Capitalism and Freedom* (Chicago: Chicago University Press, 1962), s.57

²⁵ Alıntıldığı yer: Cesar Bacani, "The Road Less Traveled", *Asiaweek*, 18 Eylül 1998.

²⁶ Alıntıldığı yer: Faith Keenan ve diğ., "Desperate Measures," *Far Eastern Economic Review*, 10 Eylül 1998.

tutuklandı. Bu yasalar İngiliz koloni yönetiminden kalmıştı. Başkent Kuala Lumpur'un merkezinde Mahathir'in rejimiyle ilişkili olan yozlaşma ve nepotizmin sona ermesini talep eden barışçıl göstericilere karşı su topları, göz yaşartıcı gaz ve polis coplari kullanıldı. Malezyalı vatandaşlar, hükümetlerinden korkmaya başladılar. Sermaye kontrolünün getirilmesinden haftalar sonra "Korku düzeni", Mahathir'in Malezya'sı için uygun bir tanımlama oldu. Bu bakımdan, bu ülke sermaye kontrolleriyle belki "başarılı" olabilir. Fakat bu başarı, başkalarının benzerini yapmaya çalışacağı bir şey midir?

Bunun gerçekten böyle olduğunu, Bhagwati'nin ileri sürdüğü gibi serbest sermaye hareketlerinin teorik temelli değil, ancak sadece ideoloji tarafından yönlendirildiğini ve serbest akımların yararlarının hiçbir kesin bilimsel kanıt tarafından desteklenmediğini kabul edelim.

Sermaye kontrolleri meselesine katı bilimsel ve yararcı açıdan yaklaşılmadığında, aslında güçlü bir savunma yapılabilir. Şimdi, demokrasinin ekonomik büyümeye ve refaha götürdüğü yönünde ikna edici olmayan bir kanıt bulunmadığını dikkate alalım. İnceleme, demokrasinin "ekonomik büyüme için ne negatif ne de pozitif" olduğu sonucuna varmıştır.²⁷ Fakat bu bilimsel bulgu kanıt olarak kabul edilemez, çünkü bunun için Batı demokrasileri göz ardı edilmelidir. İnsanlar, kendilerine bilimsel kanıt sunuldu diye demokrat veya otokrat olmazlar. Nihai çözümlemede, temel değerler dengede olduğunda, ideolojik ve ahlaki düşünceler bilimsel bulgulardan genellikle daha önemlidir.

Aynı düşünceler sermaye hareketlerine uyarlanabilir. Serbest sermaye akımlarının refaha götürdüğünü kanıtlamak için büyük çabalar sarf edilmiştir. Bu fikri destekleyen zorlayıcı kanıt da vardır. Zengin demokrasiler, aynı zamanda sermayenin uluslararası sınırlar boyunca serbest hareketine izin vermiş ülkelerdir. Yurtdışından borç para alma imkanı olmaksızın, Batılı ülkeler örneğin 1970'lerdeki petrol krizlerinden çok daha şiddetli biçimde olumsuz etkilenebileceklerdi. Gelişmekte olan dünyanın ülkeleri 1980'lerin sonlarında sermaye kontrollerini gevşetmeye başlamalarından beri, tarihte emsali görülmemiş refah kazançları elde ettiler. Döviz piyasalarını serbestleştirmeyi destekleyen çarpıcı pragmatik argümanlar vardır. Fakat sermaye kontrollerine karşı en güçlü ve en temel argümanlar pratik veya faydacı nite-likte değildir. bunlar ideolojiktir. Sıkı döviz kontrolleri özgürlüğe ve uluslararasılaşmaya değer veren ideolojilerle bağdaşmamaktadır.

²⁷ Svante Ersson ve Jan-Erik Lane, "Democracy and Development: A Statistical Exploration," *Democracy and Development: Theory and Practice*, (Ed.) Arian Leftwich (Cambridge: Polity Press, 1996), s.64.

Yukarıda işaret edildiği gibi, liberal olmayan bir döviz rejimi, ülkelerin çoğunda liberal bir demokratik düzenle bağdaşmamaktadır. Sermaye kontrollerinin bir sonucu insanların seyahat etme yeteneklerinin kısıtlanmasıdır. Örneğin, son zamanlara kadar Asya’da en sıkı sermaye kontrolleri uygulayan Güney Kore’de, genel olarak halk ancak 1989’da pasaport almaya başladı. Ve yurtdışında seyahat ettiklerinde Malezyalı yolcuların belirli bir miktarın üzerinde harcama yapmaları yasaklanmıştır. İyi, açık toplum sadece enformasyon, düşünceler ve insanlar için açık olmalıdır, aynı zamanda sermaye için de açık olmalıdır.

Demokratik süreçlere daha çok paralel olundukça, daha fazla gelişilebilir. Bir bakıma, serbest sermaye akımları doğrudan demokrasi için bir yol açmaktadır. Çoğu demokraside, genel seçimler her dört yılda bir veya bu civarda yapılmaktadır. Fakat açık toplumlarda, vatandaşlar piyasalarda paralarıyla her gün oylama yaparlar. 1 Eylül 1998’de Mahathir, Malezya vatandaşlarından bu oy hakkını almaya karar vermiştir. Otoriter politik liderlerin vatandaşlarını böyle güçlü bir demokratik araçtan niçin yoksun bırakmak istediklerini anlamak kolaydır. Fakat, demokratik Batıdaki entelektüellerin otokratların küreselleşmeye karşı otoriter ayaklanmalarını niçin tebessüm ederek onayladıklarını anlamak pek kolay değildir. Belki de, bu kişiler, *Le Monde Diplomatique*’in editörü gibi, gücün “hiyerarşik, dikey ve otoriter” olduğu eski dönemi özledikleri için böyle davranmaktadırlar.²⁸

Sıcak Parayı Sübvans Etmek

Sermaye akımlarının çeşitli biçimleri vardır. Küresel sermaye akımlarına karşı çıkanlar, nadiren sermaye akımlarının bütün çeşitlerine kısıtlama getirilmesini savunurlar. Genelde, “sıcak” paranın giriş ve çıkışını kısıtlamak isterler. Sıcak para, reel ekonomik işlemlerle doğrudan ilişkili olmayan, uluslararası sınırlarda dolaşan sermaye akımlarıdır. Sermayenin belirli akımları eleştiriden muafır: örneğin, bir ülkede yaşayan bir kişi, başka bir ülkede üretilmiş olan bir ürünü satın aldığı anda veya bir ülkedeki bir şirket başka ülkede bir fabrika kurduğunda, bunlar eleştirilmemektedir. Bhagwati’nin ve diğerlerinin bu tür sermaye akımlarının teorik sağlamlıkları konusunda kuşkuları yoktur. Fakat, bu gibi eleştirmenler Asya krizinin, kısa vadeli, tamamen spekülasyon olarak döviz üzerine yapı-

²⁸ Ignacio Ramonet, “A World Transformed,” *Le Monde Diplomatique*, Ekim 1997, www.monde-diplomatique.fr/en/1997/10/leader.html.

lan faaliyetlerin ve hisse senedi piyasasının devletin geniş düzenleme ve kontrolüne girmesinin gerekliliğini gösterdiğine inanmaktadırlar.

Belki de, “kötü” veya istenmeyen sermaye akımlarının kısıtlanması için iyi nedenler vardır. Fakat Asya krizi bu fikri pek de desteklememektedir. Tersine bu kriz, hükümetlerin, Asya ülkelerinin yapmış olduğu gibi, sıcak para girişini desteklememesi gerektiğini göstermektedir. Piyasa aktörleri, basit bir şekilde kaplan politikacıların yarattığı son derece sağlıksız teşviklere tepki göstermişlerdir. Çarpık sermaye akımlarının yaratılmasına katkıda bulunan faktörler arasında ikisi özel bir vurguyu gerektiriyor: sabit döviz kurları ve çeşitli korumacılık türleri.

Bütün kriz ülkeleri, sabit döviz kurlarını savunma ile uğraşmışlardır. Asya krizinin köklerinin bulunacağı yer, bu katı döviz kuru mekanizmalarıdır. Kaplan ülkelerin sabit döviz kuru sistemleri bir güvenlik illüzyonu yaratmıştır: bu illüzyon, döviz kuru risklerinin yok olmasıdır. Kaplanların paraları ABD doları kadar iyi veya kötü olduğu zaman, şirketlerin kur riskinden korunma çerçevesinde, ABD doları cinsinden borçlanıp riskli işleri finanse ederek yerli para cinsinden gelir elde etmek için herhangi bir neden olmayacaktır. Eğer hükümet yetkilileri döviz kuru mekanizmasında değişiklik yapmama sözü vermişse, bu şirketler neden dövizle borçlanmışlardır?

Elbette ki, döviz kuru riski ortadan kaldırılamaz. Fakat kaplan ülkelerde, politikacılar ve merkez bankası guvernörleri böyle bir riskin gerçekten ortadan kalktığını kanıtlayan illüzyonu yaratmada son derece beceriklidir. Bu da yabancı sermaye girişini özendirmiş, ekonomik büyümeyi mahmuzlamıştır.

1990’ların başlarında, sabit döviz kurları da kapsamlı bir eleştiriye tâbi tutuldu. Fakat kaplanların politikacıları yönlerini değiştirmede isteksizdiler. Bunun bir nedeni, sözkonusu ülkelerin güçlü yabancı sermaye akımları almalarıydı. Bu girişler, Alman hastalığı olarak adlandırılan hastalığa maruz kalmalarına ve bu hortlağın kalkmasına neden olabiliirdi. Bu ülkeler eğer paralarının dalgalanmasına izin verselerdi, büyük miktardaki yabancı sermaye girişleri kaplan paraların diğer paralara karşı değerlendirilmelerini zorunlu kılacaktı. Bu da sırasıyla, bu ülkelerin takip ettiği ihracata dönük büyüme stratejisine zarar verecek ve kalkınma paradigmasında radikal değişiklikler gerektirecekti.

Sık sık bu dünyada bedava ekmek olmadığı söylenir. Fakat 1990’lar esnasında Güneydoğu Asya bir sürü bedava yemek servisi yaptı. Hızlı büyüyen Tayland’da bu olay hükümetin döviz kuru politikası nedeniyle

meydana geldi. Bu oldukça basit bir biçimde işliyordu: merkez bankası ülkeye dışarıdan gelen sermayeye yağcılık yapmak için müdahale ediyor ve bu da ekonomiyi aşırı ısınmayla tehdit ediyordu. Sonuçta, faiz oranlarında yükselme oluyor, bu yabancı yatırımcılar için daha da çekici hale gelerek, dolarlarını bahta çevirip daha yüksek gelir avantajından yararlanmak için banka hesaplarına yatırmalarına neden oluyordu. Yani, merkez bankasının giriştiği eylemler, sıcak para girişini daha çok tahrik ettiğinde tam tersi sonuçlara yol açacaktır. Bölgenin tüm ülkeleri tarafından izlenen bu politika, bu ülkeleri kayda değer ölçüde kırılgan hale getirmiştir.

Bu tür üzücü bir sonuçtan kaçınmak için yapılması gereken şey, Tayland örneğinde olduğu gibi çok açıktı. Daha ilk zamanlarda, IMF Tayland'ın para politikalarının sürdürülemez olduğunu belirten uyarılar yayımladı. Fakat bu kesinlikle sadece münferit bir Tayland olayı değildi. Yeni Delhi'deki Nehru Üniversitesi'nden Sunanda Sen 1996'da Endonezya, Malezya ve Tayland ile ilgili bir raporda "bugünkü manzara çok acil olarak stratejik önlemleri gerektiriyor; öyle ki, bu ülkelerde son 15 yıldır kaydedilen büyüme, finansal sistemlerdeki anı şoklar sonucu ortadan kalkmasın."²⁹ Hiçbir stratejik önlemin alınmadığını söylemeye gerek yok tabii. Biz bugün bu Asya hatasının sonuçlarının ne kadar vahim olduğunu biliyoruz.

Dış Ticaret Engelleri ve Sıcak Para

Sabit döviz kurlarının etkilerine ilâve olarak, özendiriciler de kaplanların bankacılık ve finans sektörlerini etkileyen korumacı politikalarla çarpıtılmıştır. Merkez bankasının finansal piyasalardaki likiditeyi emmek için yaptığı gözü dönmüş girişimler yüksek yurtiçi faizlere neden olan yegâne faktör değildir. Asya'nın bankacılık ve finans endüstrilerinde korumacılığın kapsamı veriyken, yerli firmalar ya astronomik yüksek faizlerden yerli parayla ödünç alacaklar ya da düşük faizlerden yabancı güçlü paralar cinsinden borçlanacaklardı. Âdeta bir sihirle, döviz kuru riskinin ortadan kaldırıldığını gösteren illüzyondan dolayı, faaliyetleri doğrudan yabancı borçlanma ile finanse etmek oldukça çekici bir seçenek olarak gözükmüştür. Bununla birlikte, bu opsiyon sadece büyük Asya şirketleri için mümkün olabilmiştir. Ek olarak, faiz oranları arasındaki büyük fark, yerli

²⁹ Sunanda Sen, Growth Centers in South East Asia in the Era of Globalization, UNCTAD Discussion Papers, no. 118 (Cenova: UNCTAD, Eylül 1996), s.34.

bankaların da denizaşırı borçlanarak bunu küçük yerli şirketlere ve tüketicilere tekrar borç vermesini teşvik etmiştir. Birçok kişi aşırı sıcak para akışından yarar sağlamıştır; bu da politikacıların neden izlenen politikanın yönünü değiştirmede bu kadar isteksiz olduklarını açıklayabilmektedir.

Korumacılığın bankacılık sektörüne hasar veren diğer bir yönü de, paradoksal olarak bankacılık ve finans sektörlerinin serbestleştirilmesiyle bağlantılıdır. Tayland'da Maliye Bakanı kıyı (offshore) bankacılık lisansları olan yabancı bankalara ve yerli finans şirketlerine kârlı yerli pazara girmeleri için vaatte bulunmuştur. Yerli finans şirketlerinin ve yabancı bankaların bu kadar çok sermayeyi Tayland'a getirmelerinin bir nedeni, piyasada lider olmayı ümit etme ve böylece yeni kârlı bankacılık lisanslarını almada önde gelen aday haline gelme isteğidir. Finans şirketlerinin, sıradan tasarruf sahiplerinden mevduat kabul etmelerine izin verilmediği için (bu ayrıcalık sadece bankalara verilmiştir) ve offshore bankalarına da yerli fonları herhangi bir şekilde toplama izni verilmediğinden; serbestleştirme (ve buradan da taahhüt), piyasa oyuncuları için, ülkeye daha fazla sıcak para getirmeleri konusunda ters özendiriciler ortaya çıkarmıştır.

Garip bir şekilde bankacılık ve finans sektörlerindeki bu sağlıksız özendiriciler, analizcilerin ve gözlemcilerin sistemden rahatsızlık duydukları bir zamanda eşanlı olarak oluşturuldular. Yani, bu önlemler iyi bir enformasyona inat uygulanmaya başlandı.

Böylece en şiddetli biçimde yaralanan kaplanlar, zayıf ve koruma altına alınmış bankacılık sektörlerine sahip olanlardı. Kaplanların hepsi de endüstrileşmek için çalışmış olan ülkelerdi. Ancak bunlar hizmetler sektörünü modernleştirmeyi ihmal etmişlerdi. Gerçekten, bölgedeki yaygın kanaat finansal sektörün "verimsiz" olduğudur. Kendisine, yabancı bankaların neden Malezya pazarına kolayca giremediği sorulduğunda, Mahathir çarpıcı bir örnek vermiştir:

Niçin bankacılık yapmak istiyorsunuz? Biz insanların buraya gelerek verimli faaliyetlere yatırım yapmalarını isterdik. Düşünün bir kere, ufak tefek küçük bankalara sahibiz. Muazzam büyüklükte bankalar gelmiş. Bizim bankalarımız bunlara karşı savaşamaz. Savaşı kaybedecek olanlar bizimkilerdir. Bizim bankalarımız çökecektir, muhtemelen yutulacaklardır. Ondan sonra da, çok güçlü ve etkin bankalarımız olacak; ancak bize ait olmayacaklar. Bankalar Malezya gibi ülkelerin kalkınmasında çok önemli araçlardır. Bizim belirlediğimiz belirli öncelikleri finanse etmede yardımcı olan bankacılık sistemidir.³⁰

³⁰ "I've Lost My Voice," Mahathir Mohamad ile Mülakat, *Asiaweek*, 27 Mart 1998.

Fakat gerçek şu ki, sadece Malezya’da değil fakat aynı zamanda Güney Kore, Tayland ve diğer Asya ülkelerinde de krizin yolunu açan bankalar olmuştur. Gerçekten kaplanların, ilkel bankacılık sistemlerini ellerinde tutmaya devam ederken, dünyanın öncü sanayi ülkeleri olmaları imkânsızdı. Hükümetlerin banka finansmanını gözde projelere kanalize etmelerinin etkilerinin yanı sıra, korumacılık kendi başına ekonomilerde devasa etkinsizlikler ortaya çıkarmıştır. Akıl yürütmenin kapsamı Güney Kore örneğiyle gösterilebilir. Kriz vurduğu sırada, ülkede 25 büyük banka, 3.000 küçük banka ve 20 büyük borsa aracı şirketi vardı.³¹ Bunun anlamı, her 6.000 Güney Koreli başına bir finansal kurumun düştüğüdür. Bu oran, bir bütün olarak OECD ülkelerindekinin 5 katıdır.

İktisat teorisyenleri uzun vadeli yatırım için gelen sermaye girişlerinin yararlı olduğunda hemfikirdirler. Ne yazık ki, Asyalı politikacılar bunu dikkate almadılar. Yasalar ve düzenlemeler, hayret verecek derecede, yabancı şirketleri ve yatırımcıları paralarını Asya’da riske etmelerini engellemiştir. Bazı sektörler, yabancı oyunculara bütünüyle kapatılmıştır. Açık olanlarda da, çoğunluk hisselerinin yabancıların elinde olmasının yasaklanması gibi diğer kısıtlamalar uygulanmıştır. Yerli pazara gelen yatırımlarda, yabancı ortakların payı %50’nin altında bir oranla sınırlandırılmış, böylece yerli kompradorlara ellerini bütün pastaya uzatmaları şansı verilmiştir. Uzun dönemli doğrudan yatırım yapmaya istekli şirketlerin istedikleri miktarda yatırıma gitmelerine izin verilmemiştir. Bu da, yabancı finansman sağlanarak, fabrikaların ve inşaat projelerinin gerekli veya arzulan düzeyin çok üzerinde yapılmasına yol açmıştır.

Yeni düzenlemeler, sıcak para sorununu kontrol için gerekli değildir. Fakat, en azından, sıcak parayı soğuk dolarlara karşı oldukça çekici bir alternatife dönüştüren düzenlemeler kaldırılmalıdır.

Devlet Kapitalizminin Can Çekişmesi

Birçok ses Mahathir’in ağlamalarının süratle yankılanmasını sağladı ve Asya ‘mucizesinin’ çöküşünün küresel kapitalizmin bir başarısızlığı anlamına geldiği ileri sürüldü. Müşavir Marshall Auerback ve gazeteci Patrick Smith *International Herald Tribune*’de Asya’nın “küreselleşmenin Asya krizinin nedeni olduğunu ve mantiken de çaresi olamayacağını” anla-

³¹ Steven Brull ve Keumhyun Lee, “Why Seoul Is Seething,” *Business Week*, 27 Ocak 1997

diğını yazıyorlardı.³² Auerback, Japon maliye bakanı Kiuchi Miyazawa'nın "Ben modası geçmiş bir Keynezyenim" ifadesine işaret etmişti. Bu yaklaşımı benimseyenler "reforma değil, ekonomik canlanmaya" sempati ile bakarlar. Bunun anlamı Asya'nın "küreselleşme" olarak adlandırılan ilâcını içmeyeceğidir; özellikle realitede bu, "Amerikanlaştırma" ile eş anlama geliyorsa.

Fakat Asya krizi, ekonomik liberalizmin son nefesi değildir. Aslında bu, Asya'daki devlet kapitalizmi modelinin can çekişmesidir. Daha açık olarak ortaya koymak gerekirse, Amerikan modeli kazanmış, Japon modeli kaybetmiştir. Amerikalılar kendi zaferlerinden ve Japonya'nın yenilgisinden dolayı belki sevinebilirler; ancak daha çok şaşırmış görünmektedirler. Bill Clinton ABD'nin ekonomik gücünü ve Asya'nın kırılganlığını karşılaştırırken, "Dünya ekonomisinin içinde olduğu bir kargaşa zamanında eşsiz bir ekonomik güce sahip olmamız büyük bir ironidir."³³ Bu şaşırmaya da, komünizmin yıkılmasından sonra yaşanan şaşkınlığa yol açan aynı olay neden olmuştu. Birçok batılı, kendi yarışçılarının avantajlı olduğunu düşünmüştü. Çöküş geldiğinde ve gerçek ortaya çıktığında, insanlar artık neye inanacaklarını bilmiyorlardı.

Asya uzun süre, Anglo-Amerikan iktisadının bir temsilcisi değil de buna meydan okuyan biri olarak kabul edildi. Japonya öncülüğünde Asya, ekonomik ilkelerini Adam Smith'i değil, Alman iktisatçı Friedrich List'i takip ederek çıkardı. Bu Alman-Asyalı modeli aşağıdaki emirle karakterize edilebilir: ekonomik kalkınma yönlendirilmelidir; üreticilerin çıkarları tüketicilerinkinden daha önemlidir; kendileri için neyin doğru olduğu konusunda bireylere güvenmeyin, baba devlete güvenin; ulusu bireysel yurttaşın önüne alın; ticaret savaştır; ahlâkîlik güç ve somut sonuçlardan daha az önemlidir.³⁴ Gazeteci James Fallows'a göre, Doğu Asya kapitalizmi, Anglo-Amerikan modeliyle çarpışmaya girmiştir. Bu da, ABD öncülüğündeki Batının serbest ticaret ve serbest rekabet ile ilgili ideallerini niçin terk etmesi gerektiğini, aksi takdirde yüksekte tuttuğu ideolojik bayrağını aşağı çekeceğini açıklamaktadır.

Bu çekişmeler su üstüne çıkmıştır. Birçok başarılı Asya ekonomisinin en parlak dönemlerinde ağır bir devlet müdahalesi ve güdümüne maruz

³² Marshall Auerback ve Patrick Smith, "It's One World, Ready or Not But Some or Not," *International Herald Tribune*, 9 Eylül 1998.

³³ Bill Clinton, "Remarks by the President to the Council on Foreign Relations," 14 Eylül 1998, <http://pub.whitehouse.gov/uri-res/12r?url=pdi://oma.eop.gov.us/1998/915/2.text.1>.

³⁴ James Fallows, *Looking at the Sun: The Rise of New East Asian Economic and Political System* (New York: Vintage Books, 1995), s.182-190.

kaldığı kuşkusuzdur. Robert Wade, tartışma yaratan *Piyasayı Yönetmek* kitabında bu durumu, Doğu Asya’da genel olarak, Tayvan’da ise özel olarak anlatmıştır.³⁵ Bununla birlikte, devlet müdahaleciliğinin varlığı, kendi başına ekonomik başarı ile bir nedensellik bağlantısını sağlamamaktadır. Wade de bunu kabul etmekte ve kendi teorisinin geçerliliğini böylelikle sınırlamaktadır:

Bu kitabın ana argümanındaki en büyük boşluğun firmaların organizasyonu –firma büyüklükleri, büyüme yolları, iş yapma yöntemleri ve aralarındaki karşılıklı ilişkiler– olduğunu vurgulamalıyım. Bir ekonominin kalkınmasındaki herhangi bir tartışma, merkezî yeri endüstrilerin ve firmaların organizasyonuna vermelidir. Fakat Tayvan ile ilgili olarak bu konuda çok az bulgu mevcut olduğu için, ve benim esas ilgim kamu gücünün kullanımı olduğu için, bununla ilgili çok az şey söyleyebiliyorum.³⁶

Besleme Şirketlerin Büyümesi

Wade gibi birçok kimse, ekonomik realiteye gözlerini kapadılar ve dikkatlerini politik illüzyonlara kilitlediler. Bu sadece iktisatçılar ve sosyal bilimciler arasında değil, aynı zamanda politikacılar ve gazeteciler arasında da yaygındı.

Kaplanların bazılarının değişik derecelerde Japonya’nın kılavuzluğunu izlemeleri gerçeği, bu rehberliğin eski başarılarına neden olduğu anlamına gelmez. Daha muhtemel olan, kaplanların, başarılarını politik ve bürokratik “yol gösterme” girişimlerinden dolayı değil, aksine bunlara rağmen elde edebilmiş olmasıdır. Ülkenin ekonomik “mucizesini” yaratan Tayland oto endüstrisi değildir. Endonezya’nın başarısının altında yatan, Endonezya havacılık ve uzay endüstrisi değildir. Malezya’yı dünya ihracat pazarlarında şampiyon yapan Proton otomobili veya Petronas Kuleleri değildir. Ve bölgenin dinamizminin kaynağı, kesinlikle bölgenin köhne ve yozlaşmış bankaları değildir...., bu dinamizmi gayrimenkuldeki spekülâtif balonlar da doğurmuş değildir. Tersine, bu ve diğer besleme şirketlerin bölge ekonomilerinin sağlamlığını ve büyük bir bölümünü çöktecek kadar büyümesine izin vermiştir.

Asya krizi, bir ülke küresel ekonomiye katılmadan önce, belirli bir yasal ve kurumsal yapı setinin gerekli olduğunu kanıtlamıştır. Asya ülkele-

³⁵ Robert Wade, *Governing the Market: Economic Theory and the Role of Government in East Asian Industrialization* (Princeton: Princeton University Press, 1990).

³⁶ *Ibid.*, s.70.

rini, ekonomilerini dışa açmaları konusunda hiç kimsenin zorlamadığını kaydetmek gerekir. Bu ülkeler değişim için baskıya maruz kalan IMF müşterileri değillerdi. Sermaye pazarlarını kendi rızalarıyla dışa açtılar. Ve Avrupa'da olduğu gibi, bunu rekabete dayanan gerekçelerle yaptılar. Taylandlılar, Malezyalılar ve diğerleri, sermaye akımlarına açılan komşuları Hong Kong ve Singapur'daki refahı gördüler. Bunlar, kendi ülkelerinin de benzer şekilde başarılı olmasını istediler.

Sermaye piyasalarını yabancı paralara açma hem eskiden hem de şimdi bir ülkenin ekonomi politikalarındaki olgunluğun ve inceliğin işaretidir. Ve başlangıçta, dışa açılmanın etkileri pozitif; dışarıdan gelen sermaye eşi görülmemiş boyutlardaydı. Asya yanm yüzyıl içinde çok ağır bir piyasa çöküşüne maruz kaldıktan sonra, kaplanlar küresel finansın yüksek yerlerinde oynamanın ne olduğunu ancak anlamaya başladılar. Yale School of Management'ın Jeffrey Garten'ın Asya krizinin ilk günlerinde gözlemlediği gibi:

Küresel piyasalar... bütünüyle belirsizlikten uzak açık anlamlı şeylerdir. Eğer yükselen piyasalar küresel finansal pazaryerlerinde oynamak istiyorlarsa, meydana çıkmak zorundadırlar. Ve bunu da bir anda yapmalıdırlar.³⁷

Kaplanların Tercihi

Şimdi kaplanların (ve Japonya'nın) yapacakları bir tercih var: ya mümkün olan en büyük bir hızla kurumlarını uyarlayarak ilerleyecekler ya da Malezya'nın yaptığı gibi küresel pazarlardan geri çekilecekler.

Güney Kore devlet başkanı Kim Dae Jung, muhtemelen Asya'daki en büyük açıklık ve değişim taraftarıdır. 1998'de "Demokrasiyi ve serbest piyasa sistemini uyum içinde uygulamalıyız. Gerçi biraz gecikmiş olsak da, başka seçeneğimiz yok" diyordu.³⁸

Kim, kriz için ahlâksız yabancı spekülâtorleri suçlamıyordu; Güney Kore ekonomisindeki derin yapısal problemleri sorumlu tutuyordu. Bu kriz, New York ve Londra'daki görünmeyen eller tarafından değil, Güney Korelilerin elleriyle ortaya çıkmıştı. Bu ellerin çoğu yolsuzlukla lekelenmişti. Güney Kore'nin karşılaştığı sorunlar, içe kapanmayla çözülmeyecekti. Tersine Kim, ülkesinin bir ulus inşa etme yolunda ilerlemesi gerektiğini ileri sürüyordu.

³⁷ Alan Murray, "New Economic Models Are Failing While America Inc. Keeps Rolling," *Wall Street Journal*, 8 Aralık 1997.

³⁸ Alıntılanmış yer: Chongkittavorn Kavi, "Kim Advocates Free Market," *Nation*, 18 Eylül 1998.

Yüksek maliyet ve düşük etkinliğin karakterize ettiği bugünkü ekonomik sistemimizle artık uluslararası rekabette yaşayamayız. Eğer ulusal verimliliği artırmak ve rekabet avantajımızı güçlendirmek zorundaysak, yapısal reform kaçınılmazdır. Bizim ikinci kez ulus-oluşturma çabalarımız yoluyla, gelişmesi önceki hükümetlerin baskısı altında kalmış olan gerçek bir piyasa ekonomisini tesis etmeliyiz.³⁹

Kim, herhangi bir hızlı çözüm sözü vermedi. Yoktu da. Kim, bu nedenle Güney Kore'nin politik ve ekonomik kurumlarının kökten değişimleri konusunda konuşuyordu. Bu, hükümetin ekonomi üzerindeki kontrolünün yerini piyasa mekanizmalarının ve piyasa disiplinin aldığı bütün bir toplumsal sistemin yeniden icadıydı. Fakat Kim'e göre, değişime olan ihtiyaç daha da derine gidiyordu. Kim, "Evrenselliğe ve küreselleşmeye dayanan yeni bir değerler sistemi tesis etmeliyiz... kendini üstün gören milliyetçiliği ve diğer anakronist düşünceleri değiştirmeliyiz" diyordu.

Bu bir "neoliberalin" sesi değildi. Kim Dae Jung'ın ideolojisi, en iyi, sosyal demokrasi olarak tanımlanabilir. Kim'in politik yapısı işçi sendikası hareketiyle ilişkilidir. Kim'in reform gündemi, ülkenin en büyük şirketlerinden çok sert bir politik muhalefet gördü. Generallerin Güney Kore'sinde Kim'in, muhalif olmadan önce küçük bir işletme sahibi olduğu da kaydedilmelidir. Diğer bir deyişle, yoğun bir bürokrasisi olan, bütün ekonomik-politik sistemin bir avuç devasa şirketin ihtiyaçlarını karşılamak üzere donatıldığı otoriter bir toplumda girişimci olmanın ne kadar zor olduğunu biliyordu.

Kim'in Güney Kore'yi baştan ayağa elden geçirmede başarılı olduğu kesindir. Güney Kore, Japon modelini, Japonya'nın kendisinin uyguladığından daha da ileri bir derecedeki şekliyle örnek almıştır. Güney Kore toplumunda yapısal dengesizlikler öylesine büyüktür ve bunların öylesine derin kökleri vardır ki, özellikle devalüasyonun öncülük ettiği yeniden canlanma karşısında, daha uzun süre yaşayabilir gözükmektedir.

Batı solu "küreselleşmeyi" yeni bin yılın en büyük tehdidi olarak betimlemektedir, ancak Kim'in Güney Kore için beslediği ümit, küreselleşmenin gerekliliklerine dayanmaktadır. Birçok Batılı ülkede, küreselleşmenin gerçek demokrasi ve hümanizm ile bağdaşmadığını ileri sürmek şimdi revaçtadır. Güney Kore'de insanlar küresel piyasa ekonomisinin adil bir toplum için en iyi şansı verdiğini acı tecrübeleriyle bilmektedirler.

³⁹ Dae Jung Kim, "The 50th Anniversary of the Founding of the ROK Government," 15 Ağustos, 1998. <http://korea.emb.washington.dc.us/speech/speech.wcgi?98v>.

Küresel Piyasada IMF'nin Berrak Olmayan Yeri

Asya krizi, dünya ekonomisinin reforme edilmesi taleplerine yol açmıştır. Eylül 1998'de ABD Başkanı Clinton, "Bu, yarım yüz yıllık bir zamanda dünyanın karşılaştığı en büyük finansal meydan okumadır." demiştir. Bu değerlendirme, kendisinin daha bir yıl önce yaptığı bir değerlendirmeden çarpıcı bir farklılık göstermektedir. Bir yıl önce bölgenin sorunlarının sadece "yoldaki birkaç çakıl" olduğunu ileri sürmüş, bu da birçok Asyalı lideri hayrete düşürmüştü.

Peki o halde, reform gündeminde ne var? Bu, Clinton'a göre, "uluslararası finansal mimarîyi 21. yüzyıla uyarlamak"⁴⁰ başka bir şey değildir. İngiliz Başbakanı Tony Blair de "mevcut uluslararası finansal sistemin... yeni bir yüzyılın meydan okumalarını karşılamak için modernize edilmesi gerektiği"ne inanıyor ve bir "yeni Bretton Woods" istiyordu.⁴¹ Sosyal Demokrat partinin 1998 Alman seçimlerindeki zaferinden sadece bir gün sonra, yeni şansölye Gerhard Schröder, finansal spekülasyonun kontrolünü kendi hükümetinin en önemli görevlerinden biri olarak gördüğünü söylüyordu.

Fransız Başkan Jacques Chirac ise, IMF geçici kurulunun büyük yetkilerle donatılarak küresel bir ekonomik merkez bürosuna dönüştürülmesini istiyordu. Chirac'a göre:

Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası son elli yılda dünyanın çıkarlarına iyi hizmet etmişlerdir... Şimdi, bu iki kurum yeni bir iklime uygun hale gelmek için intibaka ihtiyaç duymaktadır. Mevcut finansal kriz, hem bizim kendi aramızda sağlam bir diyaloga hem de piyasalara güçlü politik sinyaller verecek bir karar alma mekanizmasına ihtiyaç duyduğumuzu göstermektedir. IMF geçici kurulunun başkanlık düzeyinde bir karar-alma birimine dönüştürülmesi... bu amacı sağlayacaktır.⁴²

Kısaca, Asya krizinin ardından Batılı dünyanın dört nüfuzlu politikacısı, Mahathir'in eleştirisini takdir etmeye başlamışlardı: yani bugünkü statüko bir seçenek değildir.

IMF: Piyasa İçin Yetersiz

Tayland, Endonezya ve Güney Kore için toplamı 110 milyar doları aşan kurtarma paketleri hazırlamasına rağmen, IMF'nin Asya krizini yeterli

⁴⁰ Clinton, 1998.

⁴¹ Tony Blair, "Speech to the New York Stock Exchange," 21 Eylül 1998, <http://www.number-10.gov.uk/public/info/releases/speeches>.

⁴² Jacques Chirac, *Bangkok Post*, 26 Eylül 1998.

derecede yönetemediği geniş bir kabul görmektedir. Piyasalar ve IMF arasındaki düzensiz ilişki, Financial Times'dan gazeteci Edward Luce'un bu kurumun piyasalarla bir çeşit yarışa girdiği düşüncesini savunmasına yol açmıştır. Luce'a göre IMF meselâ, WOOF (Dünya Finans Örgütü) gibi bir şeye dönüştürülmelidir. Bu örgüt, büyük bir olay meydana geldiğinde, küresel sermaye piyasalarına müdahale edecek güce sahip bir süperpolis olacaktır. Diğer şeylerin yanında, krizin vurduğu ülkelere para kontrolleri ve borç moratoryumları uygulayacak şekilde yetkilendirilmelidir.⁴³

Elbette, Asya'daki kargaşadan bütünüyle IMF sorumlu tutulamaz. Tayland, Endonezya ve Güney Kore'de krizin kökleri yanlış yönetilen bankacılık sistemlerine gitmektedir. Fakat IMF, Asya bankacılık sistemine ve finansal piyasalarına önceden ciddi bir ilgi göstermemiştir. IMF'nin yeterliği ve deneyimi, makro ekonomik durum ve hükümetlerin finanse edilmesiyle sınırlıydı.⁴⁴ Asya'da kriz çıkmadan önce hükümetlerin maliyelerinin durumu iyiydi. Uçurumun kenarında olan sadece Asya bankaları ve büyük şirketleriydi. IMF, Asya'daki hastalığın ana nedenini adres göstermeden, geçmişte Afrika ve Lâtin Amerika hükümetlerine verdiği tedavi reçetesini kaplan hastalarına da verdi.

Açıkçası, IMF Asya'nın politik alanına yönelik duyarlılıktan yoksundu. IMF direktörü Michael Camdessus, Cakarta'da kollarını kavuşturmuş bir vaziyette Başkan Suharto'ya son IMF anlaşmasını imzalarken küçümseyici bakışlarla bakarak büyük bir pot kırdı. Birçok gözlemciye göre, sadece Endonezya'da değil, bu davranış IMF'nin emperyalist bir kurum olduğu anlamına gelmektedir. Sonuç olarak, gururlu bir milliyetçi olan Suharto için IMF yönetimini kabul etmek neredeyse imkânsızdı. IMF yetkilisinin emperyal davranışı, bütün Asya'da IMF'nin reform gündemine zarar verdi.

Fakat sorun daha derindir. Biz gerçekten, IMF, WOOF veya diğer çok-taraflı kurumlardan bürokratların büyük ülkelerin evcil liderleri görünümünü verecek kadar güçlü olduğu bir dünyayı istiyor muyuz? Eğer

⁴³ Edward Luce, "Age of Uncertainty," *Prospect*, Temmuz 1998.

⁴⁴ IMF'nin, kaplanları yakalamadan önce de sergileyebildiği performansı pek ümit verici değildi. Son 30 yılda, IMF çok nadir olarak hastalarını sağlıklarına geri kavuşturabildi. 1965 ve 1995 arasında değişik zamanlarda IMF desteği alan 89 gelişmekte olan ülkeden 48'i, IMF "yardımı" aldıklarından bu yana henüz maddi bir gelişme kaydetmiş değildir. Bu 48 ülkenin 32'si, IMF'den borç almadan önceki durumlarına göre daha yoksuldur. Bu 32 ülkenin 14 kadarı, ekonomik olarak %15'ten daha fazla küçülmüştür. Bkz. Bryan Johnson ve Brett Shaefer, "The International Monetary Fund: Outdated, Ineffective, and Unnecessary", *Heritage Foundation Background*, no.1113, 6 Mayıs 1997, www.heritage.org/library/categories/trade/bg1113.html.

cevap hayır ise, sorulacak bir şey var, eğer Washington, D.C.'den uçakla gelen "takım elbiseliler" yerine duygusuz "piyasa" baskı uygulanmış olsaydı, Suharto'nun bu kararları alması daha kolay olmaz mıydı? IMF, Asya'ya geldiğinde, güveni yeniden tesis etmek ve piyasaları sakinleştirmek yerine, Çinli dükkânuna giren fil gibi davranmıştır: Henüz yitirilmemiş olan güven de kaybolmuş; henüz dışarıya kaçmamış olan sermaye de kaçmıştır.

Birçok kişi Suharto'ya, sırf küçümsendiği için sempati duymaya başladı. Ancak, IMF benzer küstahlığı Güney Kore'de de yaptı. Burada, finansal krizin en şiddetli dönemi devlet başkanlığı seçim kampanyasına rastladı. Camdessus burada, her üç başkan adayının da IMF emirlerine uyacaklarını yazılı olarak kabul etmelerini istedi. Çok geniş finansal kaynakları varken, IMF'ye bahsedilen güç, kolaylıkla ulusal egemenlik ve demokrasi ilkeleriyle çatışmaya girebilmektedir.

Küresel Nihai Ödünç Verici Olarak IMF

Yine de IMF ne her şeyi bilen ne de her şeye gücü yeten bir kurum olmadığı için, eleştirilerde IMF'ye biraz haksızlık yapılıyor gibidir. Fakat bu insanî zaafılar karmaşık sorunlardır: her şeyi bilme ve her şeye gücü yetme, eğer IMF görevlerini yerine getirmek zorundaysa, neredeyse işin gerekleridir.

Örneğin, sık sık IMF'nin, onsuz yapamayacağımız bir varlık olarak, dünyanın *nihai ödünç vericisi* olduğu ileri sürülür. Fakat, bir nihai ödünç verici, ihtiyaç duyduğunda kaynak yaratabilme anlamında her şeye gücü yeten olmalıdır. Para basabilen bir ulusal merkez bankası, bir bakıma her şeye gücü yeten bir durumdadır: Eğer bir bankayı likidite sorunlarından kurtarmaya karar verirse, bunu yapacak miktarda yeterli parası olacaktır. Ve bir nihai ödünç mercii, pratik olarak her şeyi bilmelidir. Bir bankanın sadece likidite sıkıntısı içinde mi olduğuna yoksa aslında işleyemez duruma mı geldiğine hızla karar verebilmelidir. İşleyemez duruma düşmüş bankaların likidite desteği alamamaları gerekir. Herhangi bir nihai ödünç mercii için böyle bir bilgiye sahip olması için, belki kurtarabileceği bu kurumun finansal gerçeklerini derinlemesine bilmeli ve sürekli olarak takip edebilmelidir.

Fakat IMF ne böyle hareket eder, ne de nihai ödünç mercii olarak böyle hareket etme yeteneğine sahiptir. IMF, para basmadığı için sınırlı miktarda kaynağa sahiptir. Ve IMF bağımsız ulusların ve bunların finansal kurumlarının ekonomi politikalarını düzenleme yeteneğine sahip de değildir. Bundan başka IMF fonları, çok açık olarak batık kurumları kurtaragelmektedir.

Bangkok, Cakarta ve Seul'de uzayıp giden IMF görüşmeleri, hükümetlerin uluslararası desteği kazanmak için yapacakları eylemleri işliyordu. Görüşme sonuçları, o zaman IMF "hissedarlarının" (üye devletler) desteklediği resmî IMF yetkilileri tarafından toplanıyordu. Herhangi bir kredinin serbest bırakılmadan önce bu yetkililer tarafından onaylanması gerekir. Sonra, aylar hatta yıllar süren programlamalar hazırlandı, ülkeler gerekli reformları gerçekleştirdikçe dolarlar da verildi. IMF eyleminin karmaşıklığı ve yavaş gidişi bölgede daha büyük bir belirsizliğe yol açmıştır. Bu da IMF'nin nihaî ödünç mercii olarak hizmet sunmada çok da uygun olmadığını göstermiştir. Güçlüklerle dolu müdahaleleri nedeniyle IMF'nin yeniden yapılandırılması ve diğer uluslararası kurumların güçlendirilmesi önerilerini gündeme getirmiştir.

Dünyadaki Politikacıların Hırslarını Hafifletme

Fransız başkanı François Mitterand'ın bir zamanlar baş yardımcısı ve Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'nın da kurucu başkanı olan Jacques Attali, bu gidişi en ileri aşamaya götürmeyi isteyenlerden biridir. Attali, "küresel köyümüz"ün şimdi "belediye başkanına, polis gücüne, yargı düzenine, bankaya, tek paraya ve vergilere ihtiyaç duyduğu"nu ileri sürmektedir.⁴⁵ Diğer bir deyişle Asya krizi Attali'yi, bir dünya devlet başkanına, dünya polisine, dünya mahkemesine ve küresel bir bankanın bastığı bir dünya parasına ihtiyacımız olduğu konusunda ikna etmiştir. Bu, Attali'ye göre, ekonomik "kargaşayı" önlemenin yegâne yoludur.

Ancak, Asya krizinde IMF'nin başarısız olması ve Clinton, Blair, Kohl ve Hashimoto'nun Asya, Rusya ve Brezilya'da finansal kargaşa çıkmasından kaçınmalarının ışığı altında, bürokratların ve politikacıların tutkularını körüklemekten ziyade hafifletmek daha makul olmayacak mıdır?

Küresel finansal piyasaların daha az değil, daha fazla düzenlemeye ihtiyaç duyduğu illüzyonu, IMF'nin, özellikle Avrupa'da, bir "neoliberal" organizasyon olarak muntazaman takdim edilmesi gerçeğinden kaynaklanıyor gibidir. Örneğin, İsveç Ulusal Radyosu'nun Asya muhabiri Staffan Sonning IMF şefi Camdessus'yu "piyasa liberalizminin baş papazı" olarak nitelendiriyordu.⁴⁶ Aslında, çok az serbest piyasa taraftarı Cam-

Jacques Attali, "When Free Markets Fail: World War or World Govt?" *Bangkok Post*, 27 Eylül 1998.

⁴⁶ Staffan Sonning (*Godnattningen*'da radyo haberi, världen! Kanal 1'de, *Swedish National Radio*, 27 Eylül 1998).

dessus'yu rehber ışık olarak kabul edecektir. Elbette, IMF yetkilileri bazen liberal gibi gelebilir, ancak bu retorik IMF'nin bütünüyle piyasanın dışında olduğu gerçeğini gizleyemez. IMF, ekonomiler için hükümetlere rehberlik eden bir araçtır. Böyle olunca, Asya krizini ve etkilerini hem IMF'nin hem de serbest piyasanın başarısızlığı olarak nitelendirmek açıkçası gülünçtür.

Fakat, dünyada hükümetlerin paraların değerlerindeki çılgın dalgalanmalar konusunda bir araya gelerek bir şeyler yapmaları için gerçekten mantıklı bir zemin var mıdır? Eğer böyle bir strateji için nedenler mevcutsa, Asya krizi bunları sağlamamaktadır. Aslında, Doğu Asya krizi, uluslararası işbirliği yoluyla ticarî akımları ve döviz kurlarını ilk düzenleme girişimlerine dayalı olarak kayda değer ölçüde suçlanabilir. 1980'lerin ortalarında, ABD'de insanlar Japonya ile olan ticarette iyice bel veren açıklar konusunda ciddi olarak kaygılanırken, bu "sorun" oldukça zarif bir politik manevra ile çözümlendi. 1985'te New York'taki Plaza Hotel'de, dünyanın önde gelen beş sanayi ülkesinin maliye bakanları ve merkez bankası guvernörleri ABD dolarının Japon yenine karşı çok güçlü olduğunda ve yenin güçlenmesi gerektiği konusunda fikir birliğine vardılar.

Fakat yen güçlendikçe, Japon merkez bankası faiz oranlarını rekor düzeyde indirmeye başladı. Hızlı kredi genişlemesi Japon patlamasına ve bütün Asya'da muazzam bir Japon endüstriyel genişlemesine yol açtı. Bu arada bölgedeki paralar değeri düşen ABD dolarına bağlı kalmaya devam ediyordu. Güney Kore, Tayvan, Malezya, Singapur, Endonezya ve Tayland, Japonya'dan gelen paralarla dolup taşıyordu. Tayland'da artış daha çarpıcıydı: Japon şirketleri 1989'da, sadece dört yıl önce yapmış olduklarının 25 katı kadar yatırım yapmıştı. New York toplantısından birkaç yıl sonra, Doğu ve Güneydoğu Asya, Japonların yeni fabrikalarıyla kaynıyordu. O zamandan beri, Japon sermayesinin girişi devam ediyor. Ancak bunun nedeni, 1990'ların başında Japon genişlemesinin sönmesinden sonra dahi Japon yenin güçlü kalmaya devam edecek şekilde düzenleme yapılmasından dolayı değildir.

Sonraki yıllarda, Japon merkez bankası 1995'ten bu yana izlediği aşırı düşük faiz politikası yoluyla şişman Asya ekonomisinin ortaya çıkmasına katkıda bulunmaya devam etmiştir. Ucuz Japon parası dalga üstüne dalgalarla Asya kıyılarını vurmaya devam etmiştir. Bugün küresel para düzenlemesi, işbirliği ve koordinasyon ile ilgili yüksek sesli talepler tuhaf gelmektedir. Almanya'dan Tokyo'ya hükümetler, görünüşe bakılırsa daha önceki hükümet müdahalelerinin niyetlenmemiş sonuçlarıyla mücadele etmek için müdahale etmeyi istemektedir.

İlerdeki yol, sermaye piyasalarına daha fazla devlet düzenlemesine veya doğrudan müdahalesine götürmemektedir. Tersine, piyasa aktörleri Asya krizinin doğurduğu yeni dünyada yaşamayı öğrenmek zorundadırlar: Bu dünyada sabit kurlar veya nihaî kurtarıcı olarak IMF konusunda illüzyonlar yoktur. Bangkok'dan Moskova'ya politikacılar da yeni dünyada yaşamayı öğrenmek zorundadır. Politikacılar, piyasa ekonomisinin politik ve yasal kurumlarını teşkil ederek büyüme ve istikrarı geliştirecek şekilde ekonomilerini nasıl yöneteceklerini öğrenmek zorundadırlar. Son olarak, ülkelerin hata yapmalarına ve bu hatalardan ders çıkarmalarına izin verilmelidir. Ülkeler arasında politika koordinasyonundan ziyade politika rekabeti, küresel piyasa ekonomisi bakımından ekonomik rekabetin kendisi kadar önemlidir.

Sonuç

Birçok analist, 1997 Temmuzunda bahtın değer kaybetmesinin, Avrupa'da Berlin duvarının yıkılması gibi dönem kapatan anahtar olay olduğuna inanmaktadır.⁴⁷ Bu bir toplumu politik ve ekonomik olarak belirli bir biçimde örgütlemenin sona ermesini temsil etmektedir. Krizden bu yana, Asya'nın politik manzarası, muazzam değişikliklere uğradı. Demokrasi Tayland, Endonezya, Güney Kore ve Tayvan'da güçlendi. Sermaye piyasaları ve endüstriler liberalize edildikçe, ekonomik açıklık derecesi Seul'den Singapur'a kayda değer ölçüde arttı. Bununla beraber, Doğu Avrupa'da olduğu gibi, bir darbede bütün eski usuller ortadan kaybolmayacaktır. Tutuculuğun güçleri geride savaşmakta, reformları etkisiz hale getirmeye çalışmaktadırlar. Politika reformu ve yeni kurumların ortaya çıkışının ağır bir süreç olduğu da not edilmelidir.

Eğer Asya değişimi sürdürmeyi başarabilirse, o zaman yaşadığı krizin olumlu bir yanı da olacaktır: daha serbest, daha zengin, daha demokratik bir Asya. Manzara genel olarak olumludur. Son çeyrek yüzyıldaki ekonomik gelişme ile elde edilen güçlü zemin üzerine yeni Asya inşa edilecektir. Bu zemin şimdi eskiye oranla daha iyi eğitilmiş, daha iyi beslenmiş ve daha sağlıklı nüfusa sahiptir. Daha iyi yollar ve iletişim ağları 20 yıl öncesindekiyle karşılaştırılmaz bile. Bu zemin küresel ticarî bağlantılar, sağlam bir çalışma ahlâkı vs. önemli üstünlüklere sahiptir. Ekonomik ak-

⁴⁷ Blz., José Piñera, "Asia: The Fall of a Second Berlin Wall," *Cato Journal* 18, no. 3 (Kış 1999): 399-403.

samadan sonra bile, kaplan ülkelerdeki refah düzeyleri tipik Üçüncü Dünya ülkelerindekinden çok daha yüksektir. Kaplanların elde etmiş oldukları ve halen ellerinde olan çok etkileyicidir. Daha fazla küreselleşme, halen Doğu ve Güneydoğu Asya'daki kriz ülkelerinin çoğunda eksik olan kökten yapısal reformlar ve kültürel değişmeyi gerektirir. Bu çabalar, sözkonusu ülkelerin yeni yüzyılda da bölgede dikkate değer gelişmeler kaydetmeye devam etmelerine yardımcı olacaktır.

Bu bölüm, ilk olarak İsveç dilinde *Asiens Kris är inte Kapitalismens* (Stockholm: Timbro, 1998) ismiyle yayımlanmış ve orijinali gözden geçirilerek buraya alınmıştır.

8. Kore'nin Tercihi: Yaratıcı Yıkım veya Yıkıcı Reform?*

Byeong-Ho Gong

Koreliler için son on yıl “kaybolmuş on yıldır” Bu süre boyunca, uluslararası ekonomik ortam kayda değer değişimlere şahitlik yapmıştır. Bu değişimler, güçlü Çin ekonomisinin ortaya çıkmasını, bazı kalkınmakta olan ülkelerde patlayan büyüme oranlarını, iletişim ve bilgi teknolojilerinin yayılmasını, gelişmiş ülkelerdeki firmaların aşırı rasyonalizasyon girişimlerini ve küresel ekonominin ortaya çıkmasını içermektedir. Kore bu dönemi, geçmişte ülkenin hızlı büyümesini sağlayan devlet güdümlü modelini sürdürerek geçirmiştir.

Fakat, Kore ekonomisi, politikacıların fonların dağılımına doğrudan ya da dolaylı olarak yapmış oldukları müdahaleler neticesinde rekabet gücünü hızla kaybetmiştir. Hükümet kontrolündeki finans, sermaye piyasalarına devletin yoğun müdahalesi, gerçekçi olmayan döviz kuru politikası, karışık düzenlemeler ve sonucunda yolsuzluk, güçlü işçi sendikaları ve âdil olmayan iflâs politikaları, ekonomi üzerindeki politik baskıya örnek oluşturmaktadırlar.

Koreliler ekonomilerindeki sorunları yıllardır bilmekteydiler. Kore rahatsızlığı olarak bilinen ve belirtileri yüksek maliyet, düşük etkinlik olan bu durumun düzeltilmesi için ciddi reformların yapılması sürekli savunuldu. Bununla geçmiş hükümetlerin girişimleri, yetersiz siyasî liderlik, farklı çıkar gruplarının müdahaleleri ve piyasa ekonomisinin prensiplerinden sapmalar nedeniyle kısa süreli etkiler oluşturdu. Temmuz 1997’de başlayan ve aynı yılın Kasım ayında Kore’ye sıçrayan Güneydoğu Asya krizi, Kore ekonomisinin döviz rezervlerini tamamen kuruttu. Hemen ardından, Kore Uluslararası Para Fonu’ndan yardım talep etti. Daha önemlisi, ülke krizin gerçek sebebi olan ekonominin yapısal zayıflıklarını daha fazla göz ardı edemezdi.¹

Çeviren: Murat Doğanlar.

¹ Paul Krugman Asya ekonomik krizinin genelde yapısal sorunlardan kaynaklandığı fikrini eleştirmektedir. Bkz. Krugman, *The Return of Depression Economics* (New York: W.W. Norton, 1999), s.159-61.

Tablo 8.1**Büyüme Oranları, Faiz Oranları ve Döviz Rezervleri**

	1996	1997	1998	1999*
Büyüme oranı %	6.8	5.0	-5.8	4.4
Cari işlemler(milyar dolar)	-2.3	-8.1	40.0	20.0
Döviz rezervleri	33.0	20.4	52.0	20.0
Borsa endeksi	844.9	654.5	406.1	721.0
Şirketlerin tahvil getirisi	11.9	13.4	15.1	8.3

Değerler 1996, 1997, 1998 Aralık ve 1999 Nisan ayı sonu itibariyle.

* Kore Kalkınma Enstitüsü tahmini.

Kore hükümeti finansal krizin başlamasından itibaren IMF'nin tavsiyelerini sıkı bir şekilde takip etti.² Özellikle chaebol'ları veya çok büyük firmaları yeniden yapılandırmak için, IMF şartnamesinin de ötesinde farklı önlemler almaya başladı. Bunun sonucu olarak makroekonomik göstergeler hızla iyileşti. 1998 yılında, GSYİH %5.8 oranında, daha önce hiç rastlanılmamış şekilde düşüş gösterdi. Bununla birlikte 1998 yılının ikinci yarısında ekonominin hızlı çöküşü durdu ve imalat sektöründe dikkati çeken bir toparlanmayla birlikte ekonomi de yavaş bir toparlanma süreci içine girdi. 1998 yılında 40 milyar dolar olan Kore'nin cari işlemler fazlası, kronik ticaret açığı sorununu çözmekte yeterliydi. Aynı zamanda ülkenin 1999 yılında cari işlemler hesabında 20 milyar dolarlık bir fazlaya sahip olması da oldukça cesaret vericiydi.

Bu arada, iki seçkin kredilendirme kurumu olan Standard & Poor ve Moody, Şubat 1999 gibi erken bir zamanda Kore'nin kredi notunu "yatırım için uygun değil"den, "yatırım için uygun"a yükseltti. Bu olumlu göstergelerin sonucu olarak, sermaye piyasalarında yabancılar aktif olarak yer almaya ve doğrudan yabancı yatırımlar düzenli olarak artmaya başladı.

İstikrarlı döviz kurları, düşük faiz oranları, uygun miktarda döviz rezervleri ve hızla düzelen menkul kıymetler piyasası ile Kore ekonomisinin iyi bir yapıda olduğu gözükmemektedir (Tablo 8.1). Bununla birlikte hükümetin yapmış olduğu ekonomik reformlar Kore ekonomisinin temel göstergelerinin düzelmesine neden oldu diye bir sonuca varmak yanıltıcı olacaktır.

² Yüksek faiz oranları ve sıkı para politikaları sebebiyle, IMF'nin makroekonomik politikalarının yan etkileri olmakla birlikte, IMF şartlarının birçoğu piyasa ekonomisinin prensipleriyle uyum içindedir.

Birkaç yıldır aşırı değerlenmiş olan Kore Won'un devalüasyonu Kore ürünlerinin rekabet gücünü kısa dönemde hızla yükselterek cari işlemler dengesinin fazla vermesine neden oldu. Bunun sonucu olarak, likidite hızla arttı ve yeniden yapılanmakta olan Kore şirketlerinin fonlara olan talep yetersizliği nedeniyle faiz oranlarının düşmesine neden oldu. Malî piyasalara giren bu fonlar düşük faizler nedeniyle, borsanın rekor düzeylere ulaşmasına neden oldu. Hemen ardından Kore borsasındaki spekülâtif yükselişler, yükselen piyasalarda fırsatlar arayan uluslararası fonlar tarafından hızla artan yatırımlara da bağlanabilir. Yabancı yatırımcılar için Kore diğer yükselen piyasalar ile mukayese edildiğinde yatırım için nispeten daha güvenilir bir piyasa olarak görülmektedir.

Kore ekonomisini değerlendirirken, ekonomik krizin temel nedenlerinin gözden kaçırılmaması önem arz etmektedir. Aynı zamanda makro göstergelerde kısa vadede oluşan olumlu gelişmeleri de fazla büyütmemek gerekmektedir. Bu göstergeleri izlemek gerekmektedir, fakat gelecekteki sorunlarla ilgilenmek ya da önlemek için "Kore hastalığına" neden olan unsurların araştırılması hâlâ çok önemlidir.

Bazı endüstri uzmanları, Kore ekonomik krizine *chaebol*'lar tarafından yapılan aşırı sermaye yatırımlarının sebep olduğuna inanmaktadırlar. Bununla birlikte, *chaebol*'lar tarafından gerçekleştirilen aşırı borçlanmanın arkasında, Kore hükümetinin piyasa mekanizmasını bozacak etkili rolü ve yüksek maliyetli/düşük verimli bir ekonomi oluşturması yatmaktadır.

Kore ekonomisinin temelden sağlıklı olabilmesi için, bir anlayış değişikliği gerekmektedir. Ülke devlet güdümlü bir ekonomiden piyasa güdümlü bir ekonomiye geçmek zorundadır. Piyasa kararları politikadan ayrıldığı müddetçe, Kore ekonomisi rekabet gücünü orta veya uzun vadede tekrar kazanamayacaktır. Unutulmamalı ki, uluslararası piyasalardan borçlanan ülkeler, en nihayetinde, ana para ve faizini geri ödemek zorundadırlar. Bunu yapabilme becerisi ise büyük ölçüde sağlıklı bir ekonomik yapıya sahip olmasına dayanır. Dolayısıyla, Kore ekonomisinin iyileşmesi incelenirken, krizin başlamasından itibaren yapılan reformların etkinliği ve bu reformların doğru yönde gidip gitmediğinin dikkate alınması gerekir.

Finansal Kriz ve Hükümetin Başarısızlığı

Birçokları Kore ekonomisini devlet güdümlü ekonomilerin başarılı bir örneği olarak kabul eder. Bununla birlikte, Kore sanayi yakından ince-

lendiği zaman, gelişmesi yönünde hükümetler tarafından yardım gören birkaç istisnaî sanayi dalının başarı öyküsünden bahsedebiliriz. Hükümetlerin ağır sanayi ve kimya sanayilerini geliştirmek maksadıyla 1960'lı yıllardaki piyasa uyumlu politikaları terk ederek, 1970'li yıllardaki devlet güdümlü politikalara kayması, inanılmaz bir sosyal maliyet ortaya çıkarmıştır.³ İktisatçı Young Back Choi Kore'nin sanayi politikasının olumlu bir fikir olarak görülmesini reddetmektedir. Choi, ekonomik kalkınmada sanayi politikası istenebilir önerisini yapabilmek için çok dikkatli olunması gerektiğini söylemektedir. Dahası, Kore, kendisi ile daha gelişmiş ülkeler arasındaki fark ile potansiyel ve gerçekleştirdiği başarıları arasındaki farkı kapattıkça, hükümetin serbest politika uygulaması güçleşmiştir. Eğer girişimciler keşfettikleri herhangi bir fırsatı kullanmak isterlerse, her şeye karışan (dirigiste) hükümetler yardımcı olmak yerine engelleme eğilimine girmişlerdir.⁴

Hükümetin izlemiş olduğu sanayi politikasının merkezinde, döviz kurlarını belirlemesi ve kredilendirme kararları üzerindeki etkisi bulunmaktadır. Devlet politikaları örneğin, firmaları döviz üzerinden ve sadece yerli bankalardan borçlanmaya zorlamıştır. Hükümetin, döviz ve sermaye piyasalarındaki yoğun müdahalesi, döviz krizinin oluşumunda etkili bir rol oynamıştır.

Hükümetin Döviz Kuruna Müdahalesi

Krizden önce 1 dolar 800 wonluk bir değere sahipti. Tüketiciler doların wondan daha ucuz olduğunu fark ettiler ve imalatçılar da imkânlarını dolara endeksli borçlanmaya dayanarak genişlettiler. Halk da deniz aşırı seyahatlerini hızla artırdı, ki bu durum sonraları bir bulaşıcı hastalık gibi yayıldı. Dolara oluşan aşırı talep ve Won'un değerini sürdürme uğraşısı, 1997 yılının Ekim ayında döviz rezervlerini neredeyse eritmişti, fakat görünüşe göre başkan Kim Dae Jung döviz krizi ortaya çıkana kadar döviz rezervlerinin gerçek miktarının ne kadar olduğunu farkında değildi.

Yabancı bankalar Kore'ye borç vermeye niçin devam ettiler? Kriz ortaya çıkıncaya kadar, Kore ekonomisi hakkında kesin bir bilgi edinebilmek çok zordu. Artan borçlanmanın nedeni, yanlış bilgilendirme ve

³ Young Back Choi, "Industrial Policy as the Engine of Economic Growth in South Korea: Myth and Reality", (Ed.) Peter J. Boettke, *The Collapse of Development Planning*, (New York: New York University press, 1994), s.231-55.

⁴ *A.g.e.*, s.252-53.

şeffaflığın olmamasından kaynaklanmaktadır. Bunlara ilâveten, Kore ekonomisinin son 30 yıldaki yüksek büyümesi de ekonomiye olan güveni arttırmıştır. Ekonomideki bu ciddi sorunları devlet başkanının ve ekonomi uzmanları tarafından bile algılanamaması, yabancı bankaların sorunu tam olarak görmelerini zorlaştırmıştır. Doğal olarak, ulusal ve uluslararası düzeydeki ahlâkî riziko sorunu, IMF aracılığıyla, bu tutarsız yatırımların yapılmasını cesaretlendirmiştir.

Bu durum eğer Kore hükümetinin döviz kurunu kendisinin sun'ı olarak belirlemesi yerine döviz piyasasında belirlenmesine bıraksaydı, sorun bu kadar ciddi boyutlarda olmayacaktı. 1997 yılının Aralık ayında, kriz başladıktan sonra Kore hükümeti dalgalı bir kur sistemi benimsedi. Döviz kuru Ocak 1998'de bir dolar 1530 Won düzeyine fırladı, fakat Temmuz 1998'de 1200 düzeyinde durağanlaşırken, hemen ardından 1100 düzeyine indi. Arz ve talebe göre belirlenen yeni döviz kuru sistemi, Kore ekonomisinin gerçek durumunu yansıtacak şekilde, Won'un doğru değerini bulmasına yardımcı oldu. Aynı zamanda, Kore ürünlerinin rekabet güçlerini tekrar kazanarak, ülkenin cari işlemler dengesinin fazla vermesine neden oldu.

Dış Borç Kısıtlamaları

Yabancı bankalar, Kore firmalarının durumu hakkında çok titiz araştırmalar yapmak gereksinimini duymadılar. Yabancı bankaların esas müşterileri olan Kore bankaları doğrudan ya da dolaylı olarak hükümetten destek alıyorlardı. Bundan dolayı iki sorun ortaya çıkmaktaydı. Birincisi, hükümet en son ödeme garantörü olarak bankaların arkasında durduğu için yabancı bankalar yerli bankaları, finansal durumlarını dikkate almaksızın aşırı borç verdiler. İkincisi, Koreli bankalar fonların dağılımını inanılmaz derecede bozulmasına neden olacak bir şekilde politik güç tarafından etkilendiler. Hanbo Çelik ve Kia Motorun geri dönmeyen kredi ve rüşvet skandali, hem sağlıksız ödünç verme kararlarının hem de yolsuzluğun hükümetin resmî politikasının sonucu olduğunu ortaya çıkardı.⁵

Haziran 1998'de duyurulan döviz kurunun liberalizasyonunun ardından, Kim Dae Jung hükümeti işletmelerin yabancı bankalardan doğrudan kredi alabilmelerine izin verdi (bir yıldan az vadeli ve firmaların

Bkz. Jung Ho Kim ve Jae Wook Ahn, *The Financial Crisis in Korea: Cause and Solution*, The Korea Center for Free Enterprise, 1998 (Kore dilinde).

kendi garantörlükleri altında). Bu önlem Koreli firmaların tesis yatırımları hariç yabancı banklardan doğrudan borçlanmalarını tamamen yasaklayan kanunu geçersiz hale getirdi. Kore hükümeti önce davranıp doğrudan dışarıdan borçlanmalarda gerekli izni sağlasaydı, özel şirketler devlet garantisi olmadan kredilerini aldıklarında yabancı bankalar tarafından baştan aşağı incelenenecekti. Bu şekilde, bilhassa yatırım riskinin değerlendirilmesi ve muhasebeleştirme çok ilerleme kaydedecekti.

Kore’de Ekonomik Reformlar

Kasım 1998’den itibaren hükümet IMF ile üzerinde anlaşıldığı şartları dört kritik sektör olan, finans, *chaebol*’lar, işgücü ve hükümette reformları uygulamaya başladı.

Finansal Sektör Reformu

Kore ekonomisinin toparlanabilmesi için finans sektöründe hükümetin kontrolü ve politik müdahalelerin acilen kaldırılması gerekmektedir. Nisan 1998’de Kore hükümeti finans sektörünün yeniden yapılanması için Finansal Denetleme Kurulu’nu (FDK) oluşturdu. Komisyon 5 ticarî bankayı, 16 tacir bankasını, 5 menkul kıymet şirketini, 2 yatırım ortaklığını ve 4 hayat sigortası şirketini ciddi finansal sorunlar yaşadıkları için kapattı. Komisyon şu ana kadar, kamu fonlarında 64 trilyon won artış sağladı, bunun 32.5 trilyon wonu geri dönmeyen kredilerin yeniden düzenlenmesine, 22.5 trilyon wonu sermaye artırımına ayrıldı ve geriye kalan 9 trilyon won da mevduat güvencesi olarak dağıtıldı.⁶ Bunlara ilâveten, komisyon Kore First Bank’ın Amerikan şirketi Newbridge-GE Capital’a ve Seoul Bank’ın da Hong Kong Shanghai Bank’a satışlarını düzenledi.

Komisyonun ticarî bankaları yabancılara satması ve finansal kurumları kapatması gibi faaliyetleri, kriz öncesi dönem için alışlagelmiş ve hayali mümkün olmayan türdendi. Şeffaflık ve muhasebede gelişmeler kaydedildi ve bir “hızlı düzeltici hareket” sistemine başlandı. Aynı zamanda, kâr getirmeyen kredilerin sınıflandırılması için sıkı düzenlemelere gidildi.

⁶ Finansal kurumların yeniden yapılanması için kullanılan metodlar hakkında daha fazla bilgi için bkz. Baek-In-Cha, “Financial Institution Restructuring: One Year of Assessment and Future Tasks”, *Citizens’ Coalition for Economic Justice and Korea Economic Society*, 1999, s. 3.

Bazı önlemler Kore’de daha rasyonel bir finansal sistemin oluşmasına yardımcı olacaktır. Aslında, son 20-30 yılda Kore finans sektörünün aşırı hükümet müdahaleleri neticesinde, insan kaynakları yönetimi, işletme yönetimi gibi konularda tamamen piyasa kurallarından uzaklaşmış olduğu gözlemlenmişti.

Fakat önemli bankalar, hâlâ bağımsız olduklarından şüphelidirler. Yöneticilerin ve kilit konumdaki çalışanlarını seçerken hükümetin, hâlâ etkin müdahaleleri olduğuna dair işaretler vardır. Hükümetin çeşitli bankalara hâlâ resmî yazılı formda olmayan talimatlar verdiğine dair birçok şikâyet bulunmaktadır. Hükümetin müdahalesi öylesine detaylara inmiştir ki, organizasyona ve hatta yönetim kurullarının yetkilerine dahi müdahale etmektedir.

Batık kredilerin yeniden düzenlemesi sırasında elbette, birçok banka tamamen millileştirildi. Bankalar, işlemlerinde hükümetin kendi adlarına karar vermesine maruz kaldıkça, bankaların yeniden bir finansal tehlike ile karşılaşmaları ihtimali halen mevcuttur. Bankaların yönetim ve mülkiyet yapısı konusunda temel bir değişikliğe gidilmeksizin işletme prensiplerine sıkı sıkıya cevap veren bir banka bulmak güçleşecektir.⁷

Kapsamlı bir özelleştirme gerçekleştirebilmek için, yarı devlet ortaklı finansal kurumlar satılmak zorundadır. Yarı devlet, yarı özel sektöre ait yönetim ve mülkiyet anlayışı altında, devlet kontrolü ve politik baskı altındaki finans sektörü geleneksel yapının kırılmasında başarılı olamayacaktır.

O halde, buradan başlayarak en önemli acil konu Finansal Denetleme Kurulu’nun politik bağımsızlığını ve tarafsızlığını sağlamak olacaktır. Bununla birlikte, kurul aslı görevi olan finans sektörünün sağlıklı bir şekilde sürdürülmesini bir kenara bırakarak, politik bir gündemi yansıtan şirketlerin yeniden yapılanmasıyla gereksiz olarak uğraşmaya başladı. İktisatçı Soo-Chan Chae bunun niçin rahatsız edici olduğunu şu şekilde ifade etmektedir: “FDK’nın sorunu, kendi işi olmadığı halde yeniden yapılandırmayı, plânlama yapısını kaldırıp olarak kullanıp şirketlerin yeniden yapılanmasıyla aşırı olarak uğraşmasıdır. Sonuç olarak kurulun nihai hedefi olan finansal kurumların sağlıklı bir yapıda olmalarını sağlamak görevi geri plâna konulmuş bulunmaktadır.”⁸ Dolayısıyla siyaset tarafın-

⁷ Sanayi senmayesinde yoğunlaşmadan çekinen hükümet en tepedeki 30 *chaebol*’un herbiri için %4 oranında özkaynak kullanımını tavan sınır olarak belirlemiştir (dar kapsamlı bankalarda bu oran %15’tir).

⁸ Soo-Chan Chae, “Financial Supervisory Committee Sould Back Its Own Job”, *Chosun Ilbo*, 16 Mayıs 1999.

dan kontrol edilen bir finans sektörünün ortadan kaldırılması daha uzun zaman istemektedir.

Chaebol Reformu

13 Ocak 1998'de Başkan Kim Dae Jung ve 5 *chaebol*'un başkanı (Hyundai, Samsungi, Daewoo, LG ve SK), beş maddelik bir anlaşma üzerinde mutabakata vardılar ve 6 Şubat 1998'de başkan ve 30 *chaebol*'un başkanı da aynı anlaşmaya dahil oldular.⁹ Anlaşma *chaebol*'ların reformu için aşağıdaki maddeleri içeriyordu:

(1) Şirket yönetiminde şeffaflığa gidilmesi: Bütünleştirilmiş finansal durumların uygulanması, şeffaflığın güçlendirilmesi ve şirketlerin muhasebe işlemlerinin uluslararası muhasebe standartlarına göre güvenilir hale getirilmesi, hissedarların haklarını güçlendirerek ve dışarıdan bağımsız idareciler atanarak şirket hissedarlarının haklarının güçlendirilmesi.

(2) Çapraz-borç ödeme garantisinin kaldırılması: Yan kuruluşlar arasında grup-içi destekleme işlemlerinin düzenlemesi, her bir yan kuruluşun finansal bağımsızlığının güçlendirilmesi ve yan kuruluşlar arasında borç ödeme garantisi işlemlerinin kaldırılması.

(3) Finansal yapının geliştirilmesi: Borçlanmaya dayalı finansmanın azaltılması, borç-hisse oranları azaltılarak şirketlerin finansal yapılarının güçlendirilmesi, kâr sağlamayan işletmelerin ve varlıkların tasfiye edilerek kâra yönelik yönetim teşvik edilmesi.

(4) Çekirdek işletmeler üzerine yoğunlaşma: Esas işletme alanlarında faaliyet gösterilmesi, farklı işletme portföylerinden uzaklaşılması, küçük ve orta ölçekli işletmelerle bağların güçlendirilmesi.

(5) Hissedarların ve müdürlerin denetlenme sorumluluğunun güçlendirilmesi: Çoğu kez bir grubun başkanı olarak çalışan hissedarların mevcut hissedarların kontrol edilebilirliğinin denetlenmesi ve yasal sorumluluğunun belirlenmesi, yeniden sermayelendirme ve borç garantilerinde hissedarların şahsî servetlerinin kontrolüne yer verilmesi.

Bu beş maddelik anlaşmanın hedeflerini cazip hale getirmek için, hükümet ilgili kanunları ve düzenlemeleri değiştirdi. Bununla birlikte, 1998

⁹ Bkz. Seong Min Yoo, "Corporate Restructuring in Korea: Policy Issues Before and During the Crises", *KDI Working Paper*, No: 9903, Şubat 1999.

yılında başlayan düzenleyici değişimler, Kore hükümetinin şirketlerin yeniden yapılanması için yapmış olduğu teşviklerin sadece bir bölümüydü. Diğer işlemler, politika yapımcıların duyuruları, şirketlerle anlaşmalar, ihtiyarî kanunî uygulamalar ve gittikçe hükümet kontrolü altına giren finansal kurumlar aracılığıyla şirketlerin yeniden yapılanmasında idarî açıdan kılavuzluk yapmak. Yeni bir yönetime rağmen, keyfiliğe, baskı ve zorlamaya halen Kore’de geniş olarak güvenilmesi cesaret kırıcıdır.

Bu anlaşmanın Kore’de, piyasanın yapısını geliştireceği beklenmektedir. Bununla birlikte anlaşma daha yakından incelendiğinde ulaşılabilecek mümkün olmayan resmî talepler içerdiği ortaya çıkmaktadır. Örneğin, hükümet bütün işletmelerin borç-hisse oranlarını 1999 yılının sonuna kadar %200 oranında azaltmasını istemektedir. Aslında, 1999’un ortalarında bu oran Koreli *Chaebol*’lar için ortalama %379.8 idi. Bu oran Amerikalı ve diğer ilim adamları için daha düşük oranlara alışık olmalarından dolayı oldukça şaşırtıcıydı. Ortalama borç-özsermaye oranı imalat sektörü için ABD’de %160, Japonya’da %206 ve Tayvan’da %86’dır. Fakat gelişmiş ülkelerle yapılan bu basit karşılaştırmayla Kore’deki oranların çok yüksek olduğu sonucuna varamayız.

Birincisi, yüksek borç-özsermaye oranları sadece *chaebol*’ların özelliği değil fakat genelde *chaebol*’larla alâkası olmasa da Kore işletmelerinin genel özelliğidir. 1996 yılında ortalama borç-özsermaye oranı Kore işletmeleri için %317’ye yükseldi, ki bu, 30 *chaebol*’un borç oranından biraz daha düşüktür. Böylesine yüksek borçluluk oranları menkul kıymet piyasaları daha yeterince gelişmemiş ve sanayileşmenin ilk safhalarında bulunan ekonomilerde bulunur. Kore işletmelerinin borç oranlarının hep birlikte indirilmesi, zaten gelişmemiş borsasıyla birlikte işletmelerin büyümesini önleyecek ve aynı zamanda işsizliğin artmasına neden olacaktır.

Bununla birlikte, *chaebol*’ların reformunda daha tehlikeli bir sorun, reformdan doğan endüstri politikası ve bu politikanın ilgili bütün grupların karşı koymalarına rağmen bıkıp usanmadan teşvik edilmesidir. 1998 yılının Ocak ayında, hükümet sürekli olarak *chaebol*’ları bilhassa en büyüklerini kendi esas faaliyetleri ya da uzmanlıkları üzerinde yoğunlaşmaları konusunda ısrar etti. Bu kural, başkan ve diğer *chaebol* liderleri arasında vanılan beş maddelik anlaşmada da vardı ve daha sonra *chaebol*’lar arasında işletme konsolidasyonlarının değişimi anlamına gelen “Büyük İş” idealine genişletildi.

Maalesef, “Büyük İş” lakabı, 1980’lerde ve 1990’ların başında ihtisaslaşma politikası olarak gördüğümüz kimya ve ağır sanayilere yapılan hü-

kümet güdümlü yatırım politikalarının yeniden gözden geçirilmiş bir şeklidir. “Büyük İş” düşüncesinin altında yatan mantık, *chaebol*’lar tarafından yapılan aşırı ve birbirinin tekrarı olan yatırımlar, işletmelerin ticaretleri veya diğer konsolidasyon çeşitleriyle kolaylaştırılabilir ve bunun sonucunda üretimin rasyonalizasyonu önemli ölçüde ölçek ekonomilerinden faydalanmasına neden olur. “Büyük İş” politikasının piyasaya girişi ve yatırımları düzenleyip monopollerini koruyan “Büyük her zaman güzeldir” sanayi politikası geleneğiyle böylesine benzemesi gerçekten utanç vericidir. Her ne kadar hükümet, en büyük beş *chaebol* tarafından duyurulan “Büyük İş” plânının gönüllü olduğunu belirtse de, *chaebol*’ların bilinçli isteklerinin arkasında hükümetin zorlamasının olduğu Kore’de bilinen bir gerçektir.

Hükümetin *chaebol* reformunu ele alışı zaten karmaşık olan hükümet-*chaebol* ilişkisini daha da kötüleştirdi ve “Büyük İş” ile kastedilenin aslında *chaebol*’ların en sonunda parçalanması olabileceği şüphesine neden oldu. En büyük 30 *chaebol*’un yarıdan fazlası zaten iflâs etmiş durumdadır. Çoğu *chaebol* olmasa da, bazıları zaten kriz yüzünden şüphesiz parçalanacaktır. Fakat Kore hükümeti, *Chaebol*’larla ilgilenirken iş ortamını daha iyi anlamalı ve birleşmeleri ve satın almaları da kapsayacak şekilde yeni piyasaların gelişimini teşvik edecek önlemler almalı. Böylelikle *chaebol*’ların değişimi, hükümetin işletme faaliyetlerini yönlendirmesinin bir sonucu olarak değil *laissez-faire* ekonomisinin *chaebol*’ları zorlamasının kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıkacaktır.

Elbette, hiç kimse bir finansal kriz döneminde hükümetin müdahalelerinin gerekliliğini inkâr edemez. Bununla birlikte, hükümetin müdahaleleri, yeniden yapılanmanın yasal temellerini desteklemenin ötesine geçerse ve sanayi politikalarını oluşturmaya başlarsa, Kore finansal krizinin başlamasına neden olan yeni bir tur hükümet müdahalelerini tahmin edebiliriz. Eğer hükümet kurumların yeniden yapılanmasını kendi kentine yönlendirir ve bunu rasgele ve belirsiz bir şekilde yapacak olursa krizin çıkma olasılığı daha da güçlü bir ihtimaldir.

İşgücü Piyasası Reformu

Kore, işten çıkarmaları kesinlikle yasaklayan bir sistemi uzun süre sürdürdü. Buna ilâveten, işçilerin %12’den daha azının mensup olduğu güçlü işçi sendikaları da işgücü piyasasının esnek olmamasında önemli bir rol oynadı. Dolayısıyla, birçok işletmenin krizden çok önce bile kapalı kalmış bir işsizlik sorunları vardı, ayrıca çalışanlar rekabet edemeyecek

düzeyde olsalar bile firmalar onları işlerinde tutmak durumundaydılar. İşçileri işten çıkarmadaki zorluklar, Kore işletmelerinin yeniden yapılanmalarını engellemekteydi.¹⁰

1998 yılının Şubat ayında işçi, yönetici ve hükümet üçlüsünden oluşan komite, IMF'nin belirli koşullar altında kısmî işten çıkarmaları ve işçilerin diğer çalışma sahalarına rotasyonu önerilerini kabul ettiler. Her ne kadar, yeniden yapılanma hâlâ yaygın olmasa da kısmî işten çıkarmalar ve diğer alanlar rotasyon, işçi-işveren ilişkilerini ciddi anlamda değiştirdi. Örneğin, yaşam boyu istihdam sistemi çöktü ve yıllık ücret veya istihdam sistemi oluşturuldu. Daha fazla işçi, istihdam edilmenin bir sözleşmeye dayalı ve yıllık ücret sisteminin olağan olduğunu algılamaya başlamalarıyla birlikte emek piyasasının esnekliği hakkındaki düşünceleri değişecektir.

Bununla birlikte, hükümet işçi sendikalarına haddinden fazla yer vermektedir. 1997 yılının Mart ayında, ulusal meclis iş hukukunu değiştiren ve işçi sendikalarının siyasî faaliyetlerde bulunmalarını yasaklayan maddeleri kaldıran kanunlar geçirdi. Sonraki yıllarda alınan önlemler, sendika gelirlerinin siyasî amaçlarla kullanılmasına imkân tanıdı.

Dahası, 1999 yılının Mayıs ayında, Kore'nin uyarlayacağı modelde işçi-işveren ilişkisi hakkındaki derin tartışmanın artmasına neden olan, işçi, yönetim ve hükümetten oluşan Üçlü Komiteyi sürekli bir organizasyon haline getiren yeni bir kanun yapıldı. Maalesef, yapısal özellikleri nedeniyle Üçlü Komite, merkezîyetçilikten daha uzak piyasa uyumlu Amerikan tipi çalışma ilişkilerinden çok Alman tipi şirketleşmeyi benimsemiş gözüküyor. Eğer Kore, işçi sendikalarının işgücü haricindeki alanlara da müdahalesini kabul eden Alman sistemini benimserse, yeni iş imkânları yaratmakta hayli zorluk çekecektir. Özellikle 15-30 yaş grubu için iki haneli değerlerde olan işsizlik oranını sürekli düşük tutabilmek için, emek piyasasını daha esnek yapmaktan başka bir alternatif bulunmamaktadır ki mevcut hükümetin işçi sendikalarını memnun etmek için çok daha fazla aciliyet gösterdikleri bir çabadır.

¹⁰ "Gizli işsizlik ile kastettiğimiz yabancı ülkelerle karşılaştığımızda halihazırda rekabetten uzak fakat çapraz destekleme veya dış rekabetin girmesini yavaşlatan direnç nedeniyle istihdam edilmeyenlerdir. Birçok endüstride bu durumla karşılaştık. Müşterilerimizin tecrübelerine dayanarak yaptığımız tahminlerde düşük teknoloji kullanan işletmelerde gizli işsizlik oranı %40 ve orta düzeyde teknoloji kullanan bazı sektörlerde ise %20'ye yakın olduğunu tahmin ettik." Booz-Allen & Hamilton, "Vision Korea", *Mail Economic Daily*, 1997, s.152.

Hükümetin Reformu

Göreve başlamasından itibaren, Kim Dae Jung yönetimi kamu sektörünün reformu üzerinde yoğunlaştı. Başlangıç olarak özelleştirme ve hükümetin fonksiyonlarında değişim, personel sistemi, kamu düzenlemeleri ve yarı kamu sektörler ve finansal ve siyasî sistemle ilgilendiler. Bu reformları cazip hale getirmek için hükümet 4S (Small, Strong, Smart, Sensitive- Küçük, Güçlü, Akıllı, Duyarlı) olarak bilinen ve hükümete bir vizyon sunan Bütçe ve Plânlama Komitesini oluşturdu.

1998 yılında 11,000 işçiyi çıkarmasına rağmen Kore Hükümeti'nin bu reform alanında başarılı olup olmayacağı ileride görülecektir. 1999 Mayısında merkezî kurumlarda çalışan memur sayısını 2001 yılına kadar %11.6 veya personel sayısını 14,800 azaltan (eğitim, savunma ve polis personeli hariç) bir kanun yasalaştı. Çok daha keskin bir küçültme gereklidir, çünkü kamu çalışanlarının toplam sayısı 1999 yılında 938,000 ulaşmıştır ki 1980'lerle mukayese edildiğinde %50'den fazla bir artış olmuştur. Maalesef, önceki rejimler kamu kesimi işgücünü düşürme girişimlerinde başarısız olmuşlardır.

Ülke ekonomisinin yeniden yapılanması için kamu sektörünün reformu kritik bir faktördür. Yarı kamu sektörlerin reformu ve önemli kamu projelerinin sıkı bir değerlendirme sistemini uygulayabilmek için, merkezî hükümet kurumlarının işlevleri acilen düzenlemelidir. Bu ise geçmişte olmamakla birlikte, şüphesiz, güçlü bir siyasî liderliğe ihtiyaç göstermektedir.

Ölümcül Kibirden Uzak Durma

1997 yılından önce de birçok uzman Kore'de bir ekonomik kriz çıkacağına dair uyarılar yaptılar. Kore'nin politize olmuş ekonomisinin düşük etkinlik ve yüksek maliyetlere dayalı bir hastalık oluşturduğu artık açıkça ortaya çıkmaya başlamıştı.

1997 yılında finansal krizin ortaya çıkmasından sonra, hükümet *Chaebol* lan etkilediği gibi, finans, iş piyasalarını ve kamu sektörünü de etkileyecek geniş reformlar uygulamaya başladı. Eğer kriz ortaya çıkmıyaydı, hükümet bu kadar reformu bu kadar kısa sürede asla uygulamaya girişmeyecekti.

Piyasa ekonomisi ve demokrasinin birlikte gelişmesi sloganı altında Kim Dae Jung hükümeti tarafından başlatılan ekonomik reformlar uluslararası toplum tarafından takdir edildi. Aslında Kore ekonomisinin makro

ekonomik göstergeleri açıkça gelişme işaretleri göstermektedir. Fakat, siyasî-iktisadî sistemin hâlâ tamamlayıcı önlemlerin alınmasına ihtiyaç göstermektedir. Belli reformlar –özelleştirme ve kamunun küçültülmesi gibi- yaratıcı yıkıma katkıda bulunmaktadır, fakat diğer birtakım değişiklikler vardır ki yıkıcı reform diye adlandırdığımıza katkıda bulunmaktadır. Bunlar arasında, piyasa aktörleri tarafından daha iyi karar verilebilecekken, üst düzeyde siyasî müdahalelere fırsat tanıyan reformlar bulunmaktadır. Yeni oluşan çalışma ve sanayi politikalarının bazı unsurlarıyla yıkıcı reform olarak sınıflandırılabilir. Siyasetçiler ve bürokratlar, ekonomik olguları piyasadan daha iyi plânladıklarına inandıkları müddetçe, Nobel sahibi Friedrich Hayek'in adlandırdığı “ölümcül kibire” yakalanmış olacaklardır.

Kore hükümetinin yapacağı dağlar kadar görevi bulunmaktadır. İflâs etmiş firmaların âdil kurallar doğrultusunda kapatılması, devletleştirilmiş finansal kurumların özelleştirilmesi, kamu sektörünün reformu, işgücü piyasasındaki esnekliğin arttırılması, emeklilik sisteminin reformu alınabilecek önlemler arasındadır. Bunların hepsinin ötesinde, Kore'nin toparlanması, ekonomi üzerindeki siyasî etkinin alanına bağlıdır. Eğer Kore piyasa kurallarına daha ağırlıklı olarak güvenmek yerine hükümetin yoğun müdahalelere dayalı çizgisini sürdürmesine müsaade ederse, yolun sonuna gelindiğinde yine fiyaskoyla karşılaşılması kaçınılmazdır.

9. Lâtin Amerika'nın Bitmeyen Devrimi*

Martín Krause

Lâtin Amerika 1990'larda kalkınma plânlarından piyasa ekonomisine keskin bir dönüş gerçekleştirdi. Arjantin, Peru ve El Salvador gibi bazı ülkeler önemli ölçüde ekonomik özgürlükleri arttırarak ve bunu dış ticaretin serbestleştirilmesi, özelleştirme, parasal istikrar ve liberal bir yatırım rejimi ile gerçekleştirdiler.¹

Bununla birlikte aynı dönemde, bölge, Meksika peso krizine, Ekvador ve Venezuela ekonomilerinin çökmesine, Zapatista gerilla ayaklanmasına, ve Brezilya real'inin çöküşüne şahitlik yaptı. Açıkça, reformlar birçok ülkede tamamlanmadı veya bazılarında daha bu yolda bir başlangıç bile yapılmadı. Bugün bölgenin içinde bulunduğu durumu anlayabilmek ve hem safça bir iyimserlik hem de aşırı bir kötümserlikten uzak bir değerlendirme yapabilmek için son 10 ile 15 yılda yapılan değişiklikleri nelerin motive ettiğine bakmakta yarar olacaktır.²

Popülizm ve Daraltıcı Politikalar Çevrimi

1930'lardan itibaren Lâtin Amerikalılar popülist politikalar çevrimi tuzağına düştüler –yanlış ekonomik yönetime dayanan ve sonucunda yoğun hükümet müdahaleleri, borç, enflasyon ve yoksulluk– ve ülkeleri sürdürebilecekleri büyüme yoluna koymayı deneyen Uluslararası Para Fonu (IMF) destekli uyum programları. Sürekli yapılan kamu harcamaları, bölge ekonomilerinde güdülen popülist politikalar kamu kesiminin büyüklüğünü arttırmış ve bunların sonucu olarak uyum programlarının

Çeviren: Murat Doğanlar.

¹ James Gwartney ve Robert Lawson, *Economic Freedom of the World: 2000 Annual Report* (Vancouver: Fraser Institute, 2000), s.3.

² Lâtin Amerika'nın piyasaya dönüşünün iyimser bir görüşü için bkz. Paul Craig Roberts ve Karen Lafotelle Araujo, *The Capitalist Revolution in Latin America* (New York University Press: Oxford University Press, 1997). Daha kötümser bir değerlendime için bkz. Plinio Apuleyo Mendoza, Carlos Alberto Montaner ve Alvaro Vargas Llosa, *Fabricantes de Miseria* (Madrid: Plaza Janés, 1998).

uygulanmaya konulması, devalüasyonlar, fiyat kontrolleri ve vergilerdeki artışlar aracılığıyla bütçe açıkları azaltılarak, kamu harcamalarındaki yeni artışların önüne geçilebilmiştir.

Rudiger Dornbusch ve Sebastian Edwards gibi iktisatçılar, “ekonomik popülizmi, enflasyon riski, bütçe açığı, dış dengeler ve piyasanın işleyişine müdahale eden politikalar karşısında ekonomik aktörlerin reaksiyonlarının dikkate alınmadığı, büyüme ve gelir dağılımına önem veren bir ekonomik görüş olarak belirtmektedirler. Bu paradigmanın tanımlanmasının amacı muhafazakâr bir ekonomi için ahlâkî bir duruş olmamakla birlikte, popülist politikaların en sonunda başarısız olacaklarına dair bir uyarıdır ve bu başarısızlık kayırılanlar da dahil olmak üzere bütün kesimler üzerine çok kötü bir maliyet getirecektir.”³ Karşılaştırmalı olarak IMF programlarının ekonomik bir anlam oluşturduğu görülmektedir. Uygulamada, IMF sadece popülist politikaların sonucunda ortaya çıkan kaosu hafifletmeye ve cesaretle başından sonuna reformları uygulamakta kararlı rejimleri finanse etmeye çalışmaktadır.

Örneğin Brezilya’yı ele alalım. Nasıl olur da özel sektör borç vermeyi (elbette, uluslararası finansal kurumların desteğini almadıkça) bunca başarısızlıktan sonra hâlâ devam ettirebiliyor? 1958’den 1998’e kadar Brezilya ve IMF 13 anlaşma imzaladılar, hiçbirisi Brezilya hükümetleri tarafından yerine getirilmedi:

- 1958 yılında Juscelino Kubitschek hükümeti 200 milyon dolarlık borç ayarladılar, fakat üzerinde anlaşılan iktisadî önlemler hiç uygulanmadı ve kredi de verilmedi. 1959 yılında Kubitschek görüşmeleri durdurdu ve daha sonra tekrar gözden geçirilmekle birlikte Brezilya 37 milyon dolar yardım aldı.
- 1960’lı yılların başında, Janio Quadros hükümeti döneminde Brezilya IMF’den, ABD hazinesinden ve özel bankalardan altın üretimini teminat göstererek 2.1 milyar dolar yardım aldı.
- 1960’lardaki askerî hükümet döneminde Brezilya Castelo Branco başkanlığında IMF’den 125 milyon dolar yardım aldı ve sonraları 1980’lerde Joao Figueiredo yönetimi 5.5 milyar dolar tutarında IMF

³ Rudiger Dornbusch ve Sebastian Edwards ed., *The Macroeconomics of Populism in Latin America*, NBER (Chicago: The University of Chicago Press, 1991). İspanyolca baskısı (México, D.F.:Fondo de Cultura Económica, 1992), s.17

uzatılmış fon imkânları programı dahilinde bir anlaşma imzaladılar. Ekonomi bakanı Delfim Netto 18 ay içerisinde yedi niyet mektubu üzerinde görüşmelerde bulundu.⁴ IMF bu mektupların sonuncusunu kabul etmedi ve Şubat 1985’de ödemeleri durdurdu.

- José Sarney başkanlığında Brezilya demokrasiye döndüğünde, hükümet 1.4 milyar dolarlık bir yardım talebinde bulundu ve gayrisafi yurt içi hasılanın (GSYİH) %4’ünü geçmeyecek şekilde bir bütçe açığını hedeflediğini taahhüt etti. Brezilya hükümetinin borçlanmanın şartlarını yerine getirmeyeceğinin anlaşılmasıyla, IMF 477 milyon dolarlık bir yardım vermek zorunda kaldı.
- 1992 Aralık ayına kadar, Fernando Collor de Mello başkanlığında, 2 milyar dolarlık bir kredi sınırı ve aylık %2 enflasyon hedefiyle, IMF geri döndü. Aynı yılın Eylül ayında, Collor yolsuzluk iddiasıyla suçlandı ve program durduruldu.
- 13 Kasım 1998’de, 41 milyar dolar tutarında IMF önderliğindeki paketi ele alalım. Tam iki ay sonra, Brezilya hükümeti, anlaşma gereği kongre tarafından da onaylanan vergi artışlarına eşit miktarda kamunun borcunu arttıracak bir devalüasyon gerçekleştirdi.

Brezilya’nın Fonla olan tecrübeleri tek örnek değildir. Eylül 1984’de Arjantin IMF ile bir standby anlaşması imzaladı. Anlaşmaya göre merkez bankası nominal faiz oranlarını yaklaşık olarak enflasyon oranına göre belirleyecek ve aynı zamanda toplam yurtiçi kredilerin, aylık enflasyon oranlarının yıl sonunda %8 oranını yakalayacak şekilde artmasına müsaade edecekti. Bunlara ilâve olarak merkez bankasının maliye benzeri harcamaları ki o dönemde GSYİH’nın %4 idi, 15 ay içerisinde GSYİH’nın %0.9’una indirilmesine ve aynı dönemde bütçe açığının GSYİH’nın %1.9’una indirilmesi istenildi. IMF icra kurulu bu anlaşmayı 28 Aralık 1984 tarihinde onayladı. Aynı günlerde Arjantin hükümeti anlaşmanın şartlarını yerine getirmeyi durdurdu: 1985 yılının ilk çeyreğinde hedeften sapmanın sonucu çarpıcıydı.⁵ Arjantin Brezilya’dan biraz daha centilmendi. 1958 yılından itibaren 15 anlaşmadan sadece 3’ünü yerine getirdi.

⁴ Werner Baer, *The Brazilian Economy: Growth and Development* (Westport, Conn Praeger, 1995), s.103.

⁵ Osvaldo H. Schenone, “The Public Sector Behaviour in Argentina”, *The Public Sector and Latin American Crises*, (Ed.) Felipe Larrain and Marcelo Selowsky (San Francisco: ICS Press, 1991), s.31.

Peru'yu ele aldığımızda 1984 yılında bütçe açığı GSYİH'nın %12.1 kadardı. Peru'lu iktisatçı Richard Webb, Yeni IMF anlaşmasının yaşam süresinin sonuncusundan daha kısa olduğunu belirtiyor. "Fakat birkaç aylık bir taktir elde etmeden sonra, her ne kadar miktarı bu kez az olsa bile IMF ve diğer bankalardan tekrar taze para elde edebildiler."⁶

Çoğu kez, 1983 yılında Meksika'nın durumunda olduğu gibi ülkeler için yerine getirmeleri gereken şartlar ekonomileri için gerçekten uygun olmayabilir. "Gelirler politikasında olduğu gibi, yeni program fiyat politikasının çıkardığı sorunları göstermeyi denemişti. IMF standby anlaşması için kamu teşebbüslerinin fiyatları konusunda benzin ve elektriği de kapsayacak şekilde düzenleme yapılmasını bir önşart olarak talep etmektedir. Bununla birlikte vergi politikası temelde değişmeden kaldı. Doğrudan vergilendirmede enflasyonun etkisini düzeltmek amacıyla gelir dilimleri bir kez daha düzenlendi. KDV'ye tâbi olmayan farklı ürünler Lopez Portilla yönetiminin son zamanlarında tekrar vergilendirildi"⁷

Bunlar olurken Lâtin Amerikalılar, kötüleşen ekonomik şartlar altında eziliyorlardı. Kesin olan şu ki, bölge vatandaşları tamamen suçsuz değillerdi. Birçok ülkede, askerî rejimler tarafından yönetilen ülkeleri dışlarsak, milliyetçilik ve işçilerle fakirlerin menfaatleri adına seçilmiş liderler ekonomilerini harap ediyorlardı. Fakat popülist politikalar ve uyum programları kişi başına milli gelirdeki düşük veya negatif büyüme olarak ölçebileceğimiz şekilde ücretlerini alıyorlardı (Tablo 9.1).

1980'lerin sonuna gelindiğinde, birçok ülkenin yaşadığı hiperenflasyon, resesyon ve finansal çöküş kısır döngüsü son gününe yaklaşıyordu.

Yeni Uzlaşma ve Kaynakları

Lâtin Amerika ülkelerinin 1980'lerin sonunda ve 1990'ların başında uygulamaya başladıkları politikaların yaygın bir yorumu –bazen "Washington Uzlaşması"⁸ olarak kabul edilir -Arjantin'li iktisatçı Ramon Frediani ta-

⁶ Richard Webb, "The Good News: Peru- the Government, Anyway- Is Going to Have to Do Without Bank Money for a Long Time", Andean report (Lima, 1986), Carlos Edeuardo Parades ve Alberto Pasco-Font içinden alıntı, "The Behaviour of the Public Sector in Peru: A macroeconomic Approach" Larrain ve Selowsky içinde s.220.

⁷ Jorge Hierro ve Allen Sanginés, "The Public Sector Behaviour in Mexico" , Larrain ve Selowsky içinde, s. 174.

⁸ John Williamson, "What Washington Means by Policy Reform", *Latin American Adjustment: How Much Has Happened?*, (Ed.) John Williamson (Washington: Institute for International Economics, 1990).

rafından özetlenmiştir. Ona göre, uzlaşma, politik iktisadın önerilerinin, IMF'nin, Dünya Bankası'nın ve IDB'nin aynı anda 1983 yılından bugüne kadar Lâtin Amerikan ülkelerine yapısal uyum kredileri veya genişletilmiş imkânlar anlaşması adı altında önerdikleri bir ön şart (karşılıklı şartname) olarak dış borçlarının yeniden yapılandırılmasına finansal yardım sağlamak, stanby kredileri sağlamak veya belirli sektörler kredi açmak veya uluslararası finans topluluklarına borçlu ülkeler olarak durumlarının iyileştirilmesi için olumlu tavsiyelerde bulunmasıdır.⁹ Bu uzlaşma aşağıdaki 10 öneriyi kapsamaktadır:

1. Mali disiplin: Konsolide bütçe açığının enflasyon vergisine gerek kalmayacak derecede düşük tutularak bir faiz dışı bütçe fazlası sürdürülmeli ve toplam bütçe açığı (borç geri ödemeleri dahil) GSYİH'nın %2'sini aşmamalıdır.

2. Kamu harcamalarının yeniden belirlenmesi: Merkezî yönetim, savunma ve özel sektöre sağlık, eğitim ve temel altyapı aracılığıyla yapılan sübvansiyonları yeniden belirlemelidir.

3. Mali Reform: Marjinal oranları azaltarak ve artan oranlı vergileri sürdürerek vergi tabanı genişletilmelidir.

4. Finansal Liberalizasyon: Faiz oranlarının piyasada belirlenmesi, eğer oranlar bazı borçlular için sübvansiyon edilmiş ise, faizler reel anlamda pozitif olacak şekilde ayarlanmalıdır.

5. Döviz kuru politikası: İhracatın büyümesini sağlayacak ve uluslararası rekabeti koruyabilecek düzeyde bütünleştirilmiş bir döviz kuru sürdürülmelidir.

6. Dış ticaretin serbestleştirilmesi: Dış ticarete getirilen miktar kısıtlamalarının kaldırılması ve aşamalı olarak geçilecek ve yaklaşık 5 yıl sürecek şekilde %10 ile 20 arasında olacak düzeyde tekbir tarife uygulanmalıdır.

7. Yabancı Yatırımlar: Doğrudan yabancı sermaye üzerindeki engellerin kaldırılması ve yerli ve yabancı firmaların aynı şartlar altında rekabet etmesi sağlanmalıdır.

8. Özelleştirme: Kamu iktisadî teşebbüsleri özelleştirilmelidir.

9. Serbestleşme: Piyasaya girişi engelleyen düzenlemeler güvenlik, çevrenin korunması veya kamu hizmetlerini sağlayan alanlar hariç düzenlemeler kaldırılmalıdır.

⁹ Ramon O. Frediani, "Planes de Estabilizacion y Reforma Estructural en América Latina: Una Sintesis" (Buenos Aires: Konrad Adenauer Stiftung A.C. CIEDLA, 1996), s. 104.

10. Mülkiyet hakları: Aşırı işlem maliyeti olmaksızın yasal olarak mülkiyet hakları korunmalıdır.

Tablo 9.1

Lâtin Amerika Ülkelerinde Kişi Başına GSYİH ve Büyüme Oranları
(Değerler yüzde ve 1975 dolar cinsinden ifade edilmiştir)

	Toplam Lâtin Amerika Nüfusu İçindeki Payı (1980)	Kişi Başına GSYİH 1950	Kişi Başına GSYİH 1980	Kişi Başına GSYİH Büyümesi 1950-80	1981-89
Brezilya	35.6	637	2152	4.2	0.0
Meksika	20.2	1055	2547	3.0	-0.9
Arjantin	8.0	1877	3209	1.8	-2.4
Kolombiya	7.5	949	1882	2.3	1.4
Venezuela	4.3	1811	3310	1.5	-2.5
Peru	5.1	953	1746	2.1	-2.5
Sili	3.2	1416	2372	1.8	1.0
Uruguay	2.8	2184	3269	1.4	-0.7
Ekvator	2.3	638	1556	3.1	-0.1
Guatemala	2.0	842	1422	1.8	-1.8
Dominik Cumhuriyeti	1.7	719	1564	2.6	0.2
Bolivia	1.6	762	1114	1.3	-2.7
El Salvador	1.3	612	899	1.3	-1.7
Paraguay	0.9	885	1753	2.4	0.0
Kosta Rika	0.6	819	2170	3.3	-0.6
Panama	0.5	928	2157	2.9	-1.7
Nikaragua	0.7	683	1324	2.3	-3.3
Honduras	1.0	680	1031	1.4	-1.2
Haiti	1.6	363	439	0.7	-1.9
Lâtin Amerika				2.7	-0.8

Kaynak: Robert Summers ve Alan Heston, "Improved International Comparisons of Real Product and its Composition: 1950-1980", *Review of Income and Wealth*, Haziran, 1984; ve CIEPAL.

Bu önerilerin çoğu birçok Lâtin Amerikan ülkesinde politika olarak uygulandı, ki bu onların ekonomik özgürlük raporlarında ratinglerinin yükselmesinin nedenini açıklamaktadır.¹⁰ Yukarıda sıralanan politikaların isabetli yanlarını veya istenilebilirliğini bir yana bırakırsak, bu öneriler paketini "Washington Uzlaşması" olarak adlandırmak veya bu reformların bölgede uygulandığını iddia etmek yanıltıcı olacaktır. Aslında, Washington böyle bir uzlaşmaya önemli birçok reformun uygulamaya konulmasından hemen sonra ulaştı. Uluslararası finansal kuruluşlar aslında, Lâtin Amerika'da değişim yolunu açmıyorlardı, ancak, Lâtin Amerikalıların istekleri doğrultusunda bölge hükümetlerinin hareket etmelerini, IMF'nin desteği takip etti.

¹⁰ Bkz. Gwartney ve Lawson; ve Gerald P.O.'Driscoll Jr., Kim R. Holmes ve Melanie Kirkpatrick, *2000 Index of Economic Freedom* (Washington: Wall Street Journal and Heritage Foundation, 2000).

Şili Örneği Yol Gösterici Oldu

Şili her ne kadar askerî bir rejim tarafından yönetilse de 1973 yılında Lâ-tin Amerika'da başlayan piyasa ekonomisi reformlarını uygulamaya ko-yan ilk ülke oldu. Unutulmamalı ki bu ülkede, 1973 yılına kadar, kamu harcamalarının toplam GSYİH içerisindeki payı %63'tü, dış ticaret ta-mamen devletin kontrolü altındaydı ve 3000'den fazla ürünün fiyatı kamu kuruluşları tarafından belirlenmekteydi.

Piyasa reformları döneminde, IMF ilk olarak sosyal sigortalar sistemi-nin de özelleştirilmesini kapsayacak şekilde birçok reformlar ve özelleş-tirme gerçekleştirdikten sonra 1981 yılında Şili'ye geldi ki bölgede ve dünyanın diğer yerlerinde bundan sonraki özelleştirmeler için bir model oluşturdu.¹¹ O zaman bile IMF'nin tavsiyeleri pek de yardımcı olamadı. Şili'li iktisatçı Felipe Larrain'e göre, "1984 vergi reformunun ilk unsuru yönetimin ideolojisinin bir sonucuydu: Düşük vergi oranlarının bir arz yanlı etki yaratacağı beklentisi doğrultusunda özel sektörün genişlemesini teşvik etmek için yapılmış bir girişimdi. Şili, IMF ile imzaladığı anlaşmanın gereklerinden biri olarak bütçe açığını sınırlandırabilmek için gelir vergisi oranlarındaki azalmayı ertelemek zorundaydı. Bundan dolayı, en yüksek marjinal vergi oranı 1987 yılında hâlâ %56 iken diğer bütün gelir dilimle-rinde muafiyet düzeyine rağmen hedeflenen oranlardan yüksek idiler."¹²

Şili'nin reformları askerî bir rejim döneminde uygulanmasından do-layı, bölgenin gelişmemiş demokrasilerinin bu büyüklükteki reform poli-tikalarının uygulanmasına dayanamayacakları ileri sürüldü. Buna rağmen bu görüş bir sonraki reformist ülke tarafından benimsendi. 1950'lilerin başında ülkeyi devlet ağırlıklı bir ekonomiye doğru yönlendiren popülist lider Victor Paz Estensoro, 1985 yılında, başında bulunduğu Bolivya hükümeti ile yıllık %23000 oranında bir hiperenflasyonla karşı karşı-yaydı. Aynı yılın Ağustos ayında bir tek kararla, vergilerin sayısını beşe indirdi, bütün fiyat kontrollerini liberalleştirdi, kamu harcamalarını kısıt ve hiperenflasyonu bir gecede düşürdü. IMF bir yıl sonra haziran 1986 yılında imzalanan bir standby anlaşmasıyla geldi.

Şili'nin kamu emekliliği sisteminin özelleştirilmesinin izahatı için bkz. José Pinera, *El Cascabel al Gato: La Batalla por la Reforma Previsional* (Santiago: Editorial Zig-Zag, 1991). Sistemin performans-ının değerlendirilmesi için bkz. L. Jacobo Rodríguez, "Chile's Private Pension System at 18: Its Cur-rent State and Future Challenges", *Cato Institute Social Security Paper* no: 17, 30 Temmuz 1999.

¹² Felipe Larrain, "Public Sector Behaviour in a Highly Indebted Country: The Contrasting Chilean Experience", Larrain ve Selowsky içinde, s. 128.

Mart 1991'de Carlos Bolona Peru başkanı Alberto Fujimori tarafından ekonomi bakanı olarak atandı ve reform sürecine iki yıl içerisinde yıllık enflasyon oranını %7650'den %57'ye düşürerek, döviz rezervlerini 100 milyon dolardan 2 milyar dolara çıkartarak ve bütçe açığını GSYİH'nın %16'sından %2'sine düşürerek başladı.¹³ İthalat vergileri azaltıldı, döviz kontrolleri kaldırıldı, devlet monopoller kaldırıldı, emek piyasası serbestleştirildi ve özelleştirme süreci başlatıldı. Hükümet dış borcu geri ödemeye başladı ve 1991 Eylülünde IMF, Paris Klubü ve InterAmerikan Kalkınma Bankası tarafından bir destek grubu oluşturuldu. 1992 yılının sonunda Peru IMF ile bir anlaşma imzaladı.

Son olarak, bölgedeki reformların en önemlilerinden bir tanesi Arjantin'in 1991 yılının Mart ayında, bazen konvertibilite olarak anılan bir para kurulu benzeri sistemi uygulamaya başlamasıdır. Yine, uluslararası finans kuruluşları bu girişimi enflasyonu durdurmadaki başarısından emin oluncaya kadar desteklemediler. IMF ile bir standby anlaşması Arjantin'in konvertibilite kanununu yürürlüğe koymasından altı ay sonra imzalandı.

Sivil İtaatsizlik

Eğer Uluslararası Finansal Kuruluşlar Lâtin Amerikan ülkelerindeki politika değişikliklerinden sorumlu değillerse, o halde bölgedeki dramatik değişiklikleri nasıl açıklayabiliriz? Sivil itaatsizlik burada önemli bir rol oynadı (Sivil itaatsizliğe, uzun tarihî geleneğiyle eski Yunan'ın şöhretli düşünürlerinden, Romalılar zamanından, 17. Yüzyıl İngiliz düşünürleri aracılığıyla, daha yakın zamanların düşünürleri ki bunlara Hendry David Thoreau ve Leo Tolstoy da dahil olmak üzere önyak olunmuştur¹⁴). Si-

¹³ Carlos Bolona Behr, *Cambio de Rumbo* (Lima: ILEM-SIL, 1993), s. 54.

¹⁴ Bryan Caplan, "The Literature of Nonviolent Resistance and Civilian Based Defense", *Human Studies Review*, cilt:9, no: 1, *The Institute for Human Studies*, Yaz 1994. Herodot ve Xenophonte gibi Yunan düşünürleri sivil itaatsizliğe karşı olan sempaticilerini gizlememektedirler ve Roma'lı Çiçero, Plutarch, Seneca ve Polybius açıkça desteklemektedirler. Thomas Aquinas ve William Ockham karşı koymayı sınırlı bir hak olarak desteklediler ve daha da üzerinde durarak Salamanca ekolünün üyeleri, Juan de Mariana ve Francisco Suarez, the huguenot Philippe du Plessis Momay ve Fransa'da yaşayan İskoç George Buchanan da desteklediler. Bu düşünce ekolu 17. yüzyıl İngiltere'sinde de John Locke, Algernon Sidney ve John Milton tarafından ve takip eden yüzyılda pasif dirence daha önem vererek Henry David Thoreau ve Leo Tolstoy tarafından sürdürüldü. "Sivil İtaatsizlik" çalışmasında Thoreau eğer itaat edilmesi gereken konu reddedilirse ve yetkililer istifâ ettirilirse, ihtilâlin tamamlanacağını iddia etmektedir.

yaset bilimci Gene Sharp, iktidara karşı şiddete başvurmada mukavemet göstermenin genelde üç aşaması olduğunu söylemektedir: protesto ve ikna; sosyal, ekonomik ve siyasette yer almama; şiddet dışı müdahaleler.¹⁵

İlk aşama sırasında halka açık yerlerde konuşmalar yapılır, ilgili literatür dağıtılır ve askerî harekete karşı mukavemet gösterilmesi durumunda askerlerle ve diğer kamu görevlileri ile dostça ilişkiler kurulur. İkinci aşamada yaptırımlar daha zorlaştırılır. Öğrenci boykotları, tüketici boykotları, genel grevler, vergi ve harçları ödemeyi reddetmek, devletin parasını kabul etmemek, seçimleri boykot etmek, zorunlu askerliğe karşı çıkmak ve amaçlı olarak bürokratik etkinsizlik ve başkaldırma. Son aşama otoriteye karşı gelmenin daha radikal şekillerini kapsar: açlık grevleri, kamu yerlerinde oturma eylemleri, kamu binalarının işgali, yollarda engel oluşturmalar, kayıt dışı piyasaların oluşturulması ve hatta benzer bir hükümetin oluşturulması.

Aalışlagelmemiş özellikleriyle, hiçbir siyasî hareket olmadan veya genel bir sivil itaatsizlik çağrısında bulunan bir lider olmadan 1980'li yıllarda Lâtin Amerikan ülkelerinde yapılanlar bu şekildeydi. Sivil itaatsizlik süreci tamamen spontane bir olaydı ve topluma ağır maliyetler getiren bir dizi hükümet politikalarına karşı kendiliğinden meydan okumaydı.

Millî Paraların Reddedilmesi

Millî paraların reddedilmesi örneği bölge ülkelerinin birçoğunda uzun geçmişli olan bir şeydir. Arjantin'in durumunu ele alalım. Bu yüzyılın başlarında dolanımdaki para ve vadesiz mevduatların (M1) GSYİH'ya oranı %30'un üzerindeydi ve 1940'ların sonuna kadar %25 civarında kaldı. Daha sonraları düşmeye başladı, 1950'lerin sonunda %15'e ve 1980'lerin sonunda %3'ün altına düştü. Paranın daha geniş tanımı olan M3'ün GSYİH'ya oranı 1900 yılında %43 iken 1920'lerde en yüksek seviyesine ulaşarak %70'e kadar yükseldi, 1940'larda %40 civarına düştü. 1980'lerin sonunda şaşırtıcı bir şekilde GSYİH'nın %4'ü düzeyine hızla düştü.¹⁶

Devlet daha çok para bastıkça, fiyatlar daha fazla yükseldi. Arjantinliler enflasyon vergisinden millî paradan uzaklaşarak kurtulabildiler ve

¹⁵ Gene Sharp, *The Politics of Nonviolent Action* (Boston: Porter Sargent Publisher, 1973).

¹⁶ Marie-Ange Véganzonés, *Argentina en el Siglo XX: Cronica de un Crecimiento anunciado* (Paris: OECD, 1997).

emisyonadaki artış ülkenin parasının değerinde çarpıcı düşüslere neden oldu. Hükümet daha fazla para bastıkça, piyasada daha az para bulunuyordu.

Arjantinliler sadece millî paralarından değil aynı zamanda döviz cinsinden hesapları yasaklayan düzenlenmiş banka sektöründen de kaçtılar. Her ne kadar ülkedeki dolar tutarı hakkında elde istatistiki bir rakam bulunmamakla birlikte, 1989 yılında özel bir bankanın hesapları dolanımdaki dolar miktarının, millî paranın yedi katı büyüklüğünde olduğunu tahmin ediyordu. 1986 yılında yapılan tahminler kayıt dışı piyasaya uzanan kredilerin 3.5 milyar dolar, yerleşik de 20 milyar doları ellerinde tuttukları ve milyonlarca doların da yurt dışındaki varlıklarda olduğu şeklindeydi.¹⁷

Vergi Kaçırma

Hükümet olup yönetme kabiliyeti nihaî olarak, toplumun belli bir kısmı tarafından, gönüllü olarak yönetilmenin kabul edilmesine dayanır. Aynı kavram vergi toplanmasında da uygulanır (İnsanları vergi ödemeye zorlamak için çok çeşitli stratejiler araç olarak kullanılabilir, fakat vergi toplanmasının başarılı olabilmesi için belli bir derecede gönüllü olarak razı olunması gereklidir). Vergi kaçırma 1980'lerde yayılma gösterdi ve kabul edilebilir bulundu. 1980'lerin krizinden yıllar sonra bile bu konuda veri bulabilmek bugün bile güçtür. Aslında, Arjantin gelir servisi bu sosyal davranışı değiştirmeyi zor bulmaktadır. Onların tahmini vergilendirilebilir satışların %55'i, vergilendirilebilir gelirlerin %54'ü, şahsî varlıkların %50'si ve sosyal güvenlik sistemine yapılması gereken katkıların %57'si gelir olarak toplanmakta ve gerisi toplanamamaktadır ve bunların toplamı 36.8 milyar dolar yapmaktadır.¹⁸ 1990 yılında yapılan tahminde elektrik, su, telefon, doğal gaz gibi kamu hizmetlerinin kullanıcısı olan 1.5 milyon kişi bunlara ödeme yapmamaktadır.

Frediani'ye göre, "vergi kaçırma Lâtin Amerikan ülkelerinde hâlâ çok yükse; Peru ve Bolivya'da %70, Arjantin'de %35 arasında dalgalanmakta göstermekte. Fakat, Şili'de %20'yi aşmayan vergi kaçırma düzeyi bir istisnadır."¹⁹ Brezilya çekler üzerine bir vergi uygulamasına gittiği zaman, yapılan işlemlerin tutarının geçmişte toplanılan vergilerin gösterdiğinden

¹⁷ "Mercado Informal de Crédito en Argentina" *Reporte* no:18, Instituto de Estudios Contemporaneos, Buenos Aires, Agosto 1988.

¹⁸ Secretaría de Seguridad Social e Instituto de Estudios Fiscales y Economicos, cited in *El Clarin*, 8 Agosto 1996.

¹⁹ Frediani, s. 47.

çok daha fazla olduğu keşfedildi. Brezilya hazinesi tarafından hazırlanan bir rapora göre kayıt dışı faaliyetlerin toplamı 495 milyar doları veya ülkenin toplam GSYİH'nin yarısını bulmaktadır.²⁰

Düzenlemelerden Kaçınma

Yasaklayıcı maliyetli düzenlemeler kayıt dışı sektörün doğmasına yol açtı. Bu kavram “Öteki yol”da (*The Other Path*) iyi bir şekilde belgelenmiştir.²¹ Yasal piyasaların işleyişlerini etkileyen düzenlemelerin sayısı arttıkça, piyasada yer alanlar bunlardan kaçınmak için yeni yollar buldular, genelde devletin müdahalesinden uzak alternatif piyasalar oluşturdular.

Frediani'ye göre “Vergi kaçırma geniş bir kayıt dışı ekonominin varlığı nedeniyle daha da arttı ki, bu oran Peru ve Bolivya’da millî ekonominin %70’i kadar büyük, Meksika ve Brezilya’da %40, Venezuela, Uruguay ve Arjantin’de, %35, Şili’de %20; fakat çok sayıda kişinin kayıt altındaki ekonomide bulamayacağı işi buralarda bulmasına şükretmeliyiz.”²²

Kaçakçılık

Her ne kadar yasal olmayan ticaret vergi kaçırma veya düzenlemelerden kaçınmaya dahil edilebilse bile, Lâtin Amerikalıların hayal güçlerini ve girişimcilik yeteneklerini ortaya çıkarması açısından farklı olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Yıllarca Lâtin Amerikalılar ithal ikameci modeli en sıkı biçimde yüksek gümrük vergileri, kotalar ve yasaklama uygulamaları ile takip ettiler. Bunun sonucu olarak, birçok Lâtin Amerikalı modası geçmiş ve pahalı ürünlerin ortasında doğdular ve yetiştiler. Birçok yabancı ziyaretçi yardımcı olamadılar fakat, yıllarca önce başka yerlerde üretimi durdurulan otomobillerin hâlâ burada yerli üretimine devam edildiğini görünce şaşırırmaktaydılar. Ticaret kontrollerinden kaçınanlar, kaçakçılığa karışmış büyük şirketlerden küçük çapta kaçakçılık yapan şirketler olarak sıralanabilir. İhracatçılar faturalarını iki nedenden dolayı düşük gösterdiler: ihracatları için daha az vergi ödemek ve döviz kontrolü sisteminin zorlamasıyla yerli paraya dönüştürme zorunluluğundan kaçıp dövizlerinin bir kısmını yurt dışında tutmak. İthalatçılar ithalat

²⁰ *Epoca*, “O Brasil Que O Leao Nao Ve”, 22 Nisan 1999.

²¹ Hernando de Soto, *The Other Path: The Invisible Revolution in the Third World* (New York: Harper, 1989).

²² Frediani, s. 47.

bedellerini fatura tutarının üzerinde gösterecekler ve yüksek gümrük vergisi ödeyerek, fakat döviz elde ederek ve karaborsa döviz kuru farkı, gümrükten daha fazla olduğu için böylece bundan kâr elde edeceklerdir.

Bazı rakamlar oldukça anlamsızdılar. Örneğin, Arjantin'in Paraguay büyükelçiliği 1991 yılında her yıl Paraguay'ın doğrultusunda 150.000 baş sığırın ülkeyi terk ettiğini tahmin etti ki bu faaliyetin gizlenmesi muhtemelen güçlü.²³ Sınırlarda, özellikle Arjantin ve Brezilya veya Paraguay arasında, kaçakçılık sınırın bir tarafına alışverişe gidenler arasında her iki ülkenin döviz kuruna bağlı olarak oluşmaya başladı. Bu konunun uç bir örneği olarak Brezilya ve Arjantin'e sınırı olan bir Paraguay kenti Ciudad del Este gösterilebilir. Bu kentte kaçak mal ticaretinin 16 milyar dolara ulaştığı tahmin edilmektedir.²⁴

Kamu Borcunu Reddetme

1980'lerde birçok Lâtin Amerikan ülkesi, üçüncü dünya ülkelerinde dış borç krizinin hızlanmasına neden olacak şekilde dış borç faiz ödemeleri taahhütlerini yerine getirmediler. 1990 yılında Arjantin'in günü geçmiş faiz ödemelerinin toplamı 7.29 milyar dolarla dünyada liderdi, onu Brezilya 7.1 milyar dolar, Peru 2.9 milyar dolar ve Ekvador 1.5 milyar dolar ile takip etmekteydiler. Arjantin'in borçları Brezilya'dan ve diğer hepsinin toplamından daha fazla idi.²⁵ Ülke sakinleri haklı olarak tasarruflarını vermek istememelerinden dolayı yabancı kredi gerekliydi. Bunun yerine, yurt dışında daha güvenilir yerlerde tasarruflarını bulunduruyorlardı. Yakın zamanlarda Arjantin ekonomi bakanlığı tarafından hazırlanan bir raporda Arjantin'liler yurt dışında 90 milyar dolar bulundurmaktadırlar ki bu rakam yaklaşık olarak Arjantin'in 44 aylık ihracatına veya dış borçlarının %85'ine karşılık gelmektedir.²⁶

Bitmeyen Gündem

Müdahaleciliğin yaygın olarak popülizme inananlar (Carlos Menem, Paz Estenssoro) veya sosyal demokrat hükümetler (Fernando Henrique

²³ "Bovinos Argentinos Serian Contrabandeados al Paraguay", *LA Nación* (Buenos Aires), 15 Ocak 1991.

²⁴ *Ambito Financiero* (Buenos Aires), 30 Nisan 1999.

²⁵ "Argentina a la Cabeza del Ranking de Attrasos", *El Cronista* (Buenos Aires), 20 Eylül 1990.

²⁶ Ismael Bermudez tarafından aktarıldığı gibi ekonomi bakanlığı tarafından IMF'ye yapılan bir tahminde, "Los Argentinos Tienen 90 mil Millones Afuera", *El Clarin*, 25 Nisan 1999.

Cardoso) tarafından bile reddedilmesi reform hareketlerine yönelmeyi açıklamaktadır. Fakat Lâtin Amerikalılar bugün hâlâ itaatçilik yapıyorlar mı? Birçok yolla yapıyorlar ve böylece düzenli olarak verdikleri oylardan daha açık bir mesaj gönderiyorlar (Tesadüfen “bağımsız” adayların çıkması ve Peru’da Fujimori, Brezilya’da Collor ve Venezuela’da Hugo Chavez gibi geleneksel siyasî partilerin reddedilmesi Lâtin Amerika’nın mevcut siyasî ve ekonomik standartlarına memnuniyetsizliğin daha bir başka kanıtıdır). Geriye kalan reform gündemi çok fazla ve hâlâ bitirilmeyen bırakılması ekonomik ve sosyal problemlerin periyodik olarak patlamasına neden olabilir. Brezilya ve Meksika millî paralarının çöküşü, uygun olmayan politikalar sonucunda nelerin ortaya çıkabileceği konusunda çarpıcı örneklerdir.

Maliye Politikası

Reform gereken bir geniş alan da maliye politikasıdır. Böylesine yaygın vergi kaçırımıyla baştan aşağı bir vergi reformunun zamanının çoktan geldiği ortadadır. Her ne kadar hükümetler ekonomik faaliyetleri bozacak ve en yüksek marjinal oranları düşürecek birçok vergiyi kaldırmış olsa bile, Lâtin Amerikan hükümetleri hâlâ vergi kaçırğını ortadan kaldırmak için mücadele etmektedirler. Fakat buralarda yüksek vergi oranları mevcudiyetini korurken, vergi kaçırımı azaltmak için yapılan inatçı girişimler başarısız olmaya mahkûmdur. Vergi kaçırmadaki primi azaltmak amacıyla vergi oranlarının düşürülmesi için belli bir noktada karar vermek zorunda kalınacaktır.

Vergi indirimleriyle uyumlu olarak, kamu hizmetlerinde acil reform yapılması gerekmektedir. Lâtin Amerikalılar, hükümetlerinin kendilerine pek fazla bir şey verdiğini görmemişlerdir, özellikle sağlık, eğitim ve suçla mücadele alanlarında. Bunun yanında sosyal sigorta sistemlerindeki reformlar Şili’den, Peru, Arjantin, Kolombiya, Meksika, Uruguay, Bolivya ve El Salvador’a yayılmıştır, fakat hükümetler aynı reform mantığını sosyal hizmetler alanında takip edememişlerdir. Aslında, ortak bir yaklaşım olarak devletin sahip olduğu kuruluşların satılarak daha fazla vergi mükellefinin fonunu sosyal programlara adanmak olmuştur. Fakat eski devlet-güdümlü sistemde reform olmadan, bu hizmetlerde de fazla bir iyileşme olmanıştır.

Örneğin kamu güvenliğini ele alalım. Mayıs-Haziran 1997’de yapılan yerel bir ankette polise güvenen insanların yüzdesi oldukça düşüktür.

Arjantin’de güven düzeyi %17, Brezilya’da %21, Uruguay’da %27, Kolombiya’da %34, Ekvator’da %24, Bolivya’da %18 Venezuela’da %9, Guatemala’da %9 ve Meksika’da %5 olmuştur. Şili’de istisnâ olarak güven düzeyi %55 olmuştur.²⁷ Bugün, devletin sahip olduğu kuruluşların özelleştirilmeden önce bütçedeki paylarına eşit miktarda -negatif ya da ihmal edilebilir sonuçlarla- sosyal harcamalar yapılmaktadır.

Bunca hatalı mali yönetim gerçeği karşısında, birkaç ülke, Arjantin ve Brezilya bütçe açıkları için hükümetlerin gücünü farklı seviyelerde kısıtlayacak kanun taslaklarını düşünüyorlardı. Hatta kamu harcamalarının büyümesini bile kısıtlayacaklardı. Maalesef bu durumda, kongreye sunulan taslaklar değiştirmek kolay ve böyle bir vaat de yeteri kadar güvenilir olmayacaktı. Vergi yükümlülüklerini yerine getirmedeki direnç harcamaları kontrol etmede çok daha etkin oldu. Her ne kadar denk bütçe kanunlarını uygulamak kötü bir fikir olmasa da, diğer kurumsal reformlarla birlikte uyumlu olarak yapılmalıdır.

Dış borç da mali idareyi karıştırmaya devam etmektedir. Bölge hükümetleri, yetersiz kalan yurtiçi finansmanını yabancı sermaye ile telâfi ettiler, ki bu başka şekillerde tasarruflarına yüksek getiri sağlamak isteyen hırslı yatırımcılar için oldukça cezbediciydi. Lâtin Amerika’nın mevcut dış borç yükü 650 milyar dolara ulaşmış bulunmaktadır²⁸ ve özellikle Brezilya ve Arjantin’de dış borç servisi bütçenin büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Her ne kadar yurtiçi finansman imkânları kurusa da aynı şey yabancı tasarruflar için söylenemez ve bu açık finansmanın devam etmesini sağlayan kapıyı açık bırakan bir şeydir.

Para Politikası, Kurumsal Reformlar ve Serbestleşme

Birçok Lâtin Amerikan ülkesi bazı ülkeleri hiperenflasyona sürükleyen hazin para politikaları tecrübe etmişlerdir. Bölge ülkeleri gerçekten, ilgili merkez bankaları ve birçok banka ve döviz kriziyle Arjantin, Şili, Bolivya gibi ülkelerin GSYİH’larında yüzde birkaç puanlık düşüşe mal olan kendi millî paralarına ihtiyaçları var mıdır? Arjantin’in mevcut para kurulu, sayısı her geçen gün artan birçok ülkenin ilgisini çekmektedir; hatta bazıları daha ileri giderek, doların bölge parası olması konusunda öneriler

²⁷ Consorcio Iberoamericano de Empresas de Investigacion de Mercados y Asesoramiento, “Informe Anual de Opinion Iberoamericano”, 1997-98.

²⁸ BIS-IMF-OECD- Dünya Bankası ortak dış borç rakamları. En son güncelleştirme: 15 Mart 1999, www.oecd.org/dac/debt/index.htm.

getirmişlerdir. Bununla birlikte, Arjantin konvertibilite sisteminin esas avantajlarından birisi olarak dikkat edilmesi gereken husus, sistemin sadece dolara bağlanılmamış, fakat Arjantinlilere istedikleri herhangi bir döviz kullanma garantisi serbestliğini sağlamasıdır. Arjantin’de en yaygın olarak kullanılan para Amerikan dolarıdır; dahası Amerikan Federal Rezerv, yerli baskılardan ve Lâtin Amerikan lobilerinden uzaktadır. Para politikasının en üstün yönü hakkında herhangi bir tekelleşmiş görüş olmadığından, dünyanın güçlü paralarına bağlayan ve onun serbest kullanımına müsaade eden bir girişim, bölge ekonomilerinin temel istikrarsızlık kaynaklarından birisini ve Lâtin Amerika’nın parasal geleceğini tek bir paraya bağlamanın potansiyel tehlikesini ortadan kaldırmış olacaktır.²⁹

Serbest piyasa reformlarına rağmen, birçok ülkede kurumsal yapı ciddi anlamda aşınmıştır. Birçok durumda kuvvetler ayırımı veya yargının bağımsızlığı ortadan kalkmış ve yolsuzluk birçok reform girişimini lekelemiştir. Aslında birçok liderin, yolsuzluk suçlamaları nedeniyle, sonu ya hapishaneye ya da sürgüne gönderilmek olmuştur (Brezilya’da Collor de Mello, Venezuela’da Carlos Andrés Pérez, Peru’da Alan Garcia, Meksika’da Carlos Salinas de Gortari, Ekvator’da Alberto Dahik). Devlet kurumları reform edilinceye kadar, yolsuzluk azaltılmayacaktır.

Serbestleşme de daha yaygın olmalıdır. Fiyat ve döviz kontrolleri gibi birçok anlamsız ve bozucu düzenlemeler kaldırıldı. Fakat, ağır düzenleyici bir yükümlülük hâlâ girişimcilik faaliyetlerini sekteye uğratmaktadır, özellikle küçük ve orta ölçekli işletmeler standart işletme faaliyetlerini yürütebilmek amacıyla durumlarını yasallaştırmak için yaptıkları işlemlerde çok hızlı değişen bürokratik süreçlerle karşılaşmaktadırlar.³⁰ Her ne kadar birçok girişimci en sonunda kayıt dışı sektörde yer alıyorsa da, banka kredilerine veya anlaşmazlıkları yasal yollardan çözen yapılara girişleri engellenmektedir.

Çalışanların çok geniş bir kısmını ilgilendirecek ve reform gerektiren bir diğer alan ise işgücü piyasasıdır. Düzenleyici kısıtlamalar piyasanın hassas işlevini yerine getirerek iş oluşturmalarını hâlâ engellemekte ve birçok kişiyi işsizliğe veya kayıt dışı sektöre itmektedir. Yüksek işçi primleri işgücünün maliyetini %100’e varan miktarda artırmaktadır ve birçok kü-

²⁹ Bu konunun bir tartışması için bkz. Steve Hanke ve Kurt Schuler, “A Dollarization Blueprint for Argentina”, *Cato Institute Foreign Policy Briefing* no:52, 11 Mart 1999.

³⁰ Örneğin bkz. Paul Holden, “Argentina’s Market reforms Overlooked Small Business”, *Wall Street Journal*, Mart 15, 1998 ve Paul Holden ve Sarath Rajapatirana, *Unshaking the Private Sector: A Latin American Story* (Washington, World Bank, 1995).

çük firma bu zorunlu faydalar debdebesine güç yetirememektedir, ancak büyük bir şirketin işçisi olabilecek kadar şanslı olan veya siyasî olarak güçlü bir sendikanın üyesi olan bir işçi azınlığı bundan faydalanmaktadır. Arjantin'in %14'ü aşan kronikleşmiş yüksek işsizlik oranı, kesinlikle Juan Peron iktidarda olduğu zamandan bugüne reform yapılmayan birkaç alandan birisinin işgücü piyasası olması gerçeğine dayanmaktadır.³¹

Son olarak, her ne kadar ithal ikameci modelden genelde vazgeçilse de tarife dışı engellerin azaltılması ve ithalat vergilerinin düşürülmesi, birçok "özel endüstrinin" hâlâ doğrudan veya "bölgesel entegrasyon" şemsiyesi altında korunmasına devam edilmektedir. *Mercosur* gibi birçok bölgesel ticaret anlaşmaları Lâtin Amerikan ülkeleri arasında ticareti geliştirmekle birlikte, kaldırılması güç olacak bölgesel engelleri de ortaya çıkardı. Bununla birlikte Şili'nin tecrübesi göstermektedir ki, her iki tarafın da, temelinde merkantalizme dayanan şartların karşılıklı veya çok taraflı anlaşmalara hiç ihtiyacı yoktur. Aslında Şili örneğinin en önemli derslerinden bir tanesi ülkelerin dünya ekonomisine tek taraflı olarak ticaret engellerini kaldırmasıyla entegre olabilmeleridir. Dolayısıyla bölge bu yarıküreye ait yeni bürokratik aşamalar ortaya çıkaran ve ticarî düzenlemeleri görüşen ve denetleyen ticaret anlaşmalar tehlikesinden uzak durmalıdır.

Sonuç

Lâtin Amerika'lıların ya geleneklerinden ya da kültürlerinden veya her ikisinin etkisiyle, tepeden inip sorunlarını çözecek bir lider, bir *caudillo* arama eğilimi içinde olduklarını söylemek abartılı olmayacaktır. Fakat bu, Lâtin Amerika siyasetinde ve politikasında daha derindeki akımları gözden kaçırabilir. Ve bunlardan birisi büyüyen canavarın yükünü reddetmek için bir strateji olarak geliştirilen yaygın itaatizlik hareketleri olmuştur. Hiç şüphe yok ki geçmişte popülist politikaları takip eden aynı tip *caudillo*'lar aşağıdan gelen mesajı işittiler ki şimdi tam tersi doğrultuda hareket ediyorlar.

Fakat her ne kadar popüler olan itaatsizlik ve karşı koyma Lâtin Amerika'da şimdilerde gördüğümüz değişimlerin arkasındaki itici güç olsa da, bunlar zayıf temellere dayanmaktadır. Lâtin Amerikalılar sınırsız

³¹ Bkz. Fundacion de Investigaciones Economicas Latinoamericanas, *El Empleo en la Argentina* (Buenos Aires: FIEL, 1997).

büyümenin ciddi ekonomik sonuçlarından, insan haklarına saygı gösterilmesi gerekliliğinin ideolojik bir düşünce gibi algılanılmasından, hukuk kuralları, özel mülkiyet ve piyasa ekonomisinden dolayı hükümetleri reddettiler. Bölgenin vatandaşları hâlâ hükümetin kendilerine imkân sağlaması gerektiğine inanmaktadırlar, her ne kadar bunu ödemeye pek razı olmasalar da. Bu gerilim, politikacıları bir çıkmaz içerisinde bırakmaktadır; ya daha fazla imkân ya da daha az vergi verilecektir. Bu konu Lâtin Amerika'daki tartışmanın merkezinde giderek yükselmektedir.

10. Rusya'nın Potemkin Kapitalizmi*

Andrei Illarionov

Rus halkı, dokuz yıldan daha fazla bir zaman önce 70 yıllık komünist rejimi demokratik kurumlar ve seçilmiş liderlerle değiştirdi. Sosyalist sistemin iktisadî olarak süzülüp sararmasından bıkmış olan Rus toplumu eşine az rastlanır bir hevesle ekonomik büyümenin yeniden başlaması ve piyasa ekonomisinin oluşturulması çabasına girişti. Eski Sovyet cumhuriyetlerinin halkları ulus devletler kurmaya başladılar. Bu, bazıları için kendi tarihlerinde ilk defa gerçekleşiyordu. Ruslar yıllar süren soğuk savaştan ve aşılmaz "demirperde"nin arkasında geçirdikleri tecritten sonra, kendilerini kuşatan kaleden çıkarak eski düşmanlarının dost (ve eski dostlarının da düşman) olabileceğini anladılar.

1991 sonu itibariyle Rusya hemen hemen bütün ekonomik hastalıkları tecrübe etmişti: etkin olmayan bir ekonomi, düşük yaşam standartları, reel üretimde iki yıl boyunca süren düşüş, GSYİH'nin %15'i civarındaki bütçe açığı, yıllık bazda %100'e yaklaşan başını almış gitmiş bir enflasyon, değeri aşınan bir ulusal para, artan işsizlik ve hükümetin devasa dış borcunu çevirmede acze düşmesi (ki bu durum, Aralık 1991'de Sovyetlerin borçlarını ödeyememesine yol açmıştı). Bu nedenle 1991'in sonlarında Rusya'daki ekonomik reformun amaçları açıktı: yaşam standartlarını iyileştirmek, devlet aktiflerinin özelleştirilmesi yoluyla ekonomik etkinliği artırmak, ekonomik büyümeyi tekrar sağlamak, enflasyonu indirmek, döviz kuruna istikrar kazandırmak, bütçe açığını azaltmak veya ortadan kaldırmak, istihdam olanakları sağlamak, dış borç sorununu çözmek veya en azından yumuşatmak, uluslararası camia içinde Rusya'nın güvenini yeniden tesis etmek ve ülkeyi dünya ekonomisine eşit ve güvenilir bir üye olarak tekrar entegre etmek.

Bu büyük hedeflere ulaşmak için gerekli olan unsurların neredeyse hepsi elde edilebilir nitelikteydi. Ülke iyi eğitilmiş bir nüfusa, görece endüstrileşmiş bir ekonomiye, muazzam doğal kaynaklara, demokratik ola-

rak seçilmiş otoritelere ve zengin bir kültüre sahipti. Dış dünyanın büyük memnuniyeti ve uluslararası toplumun büyük yardımlar yapmaya hazır olması Rusya'nın lehine olan diğer ek öğelerdi.¹ Batının uzun süreli keskin düşmanlığını, sağlam ve güvenilir bir ittifaka dönüştürme hayali büyük bir meydan okumaydı, fakat oldukça gerçekçi görünüyordu.

Rusya'nın ihtiyaç duyduğu reformları uygulayacak sadece profesyonel bir hükümet ekibine sahip olmadığı ortaya çıktı. Bereket versin, ülke için bu sorun da çözülmüşse benzerektir. Boris Yeltsin etrafındaki beş ayn iktisatçı grubundan tanınmış ve saygın bir genç iktisatçı olan Yegor Gaidar'ın başını çektiği ekibi tercih etti. 1991 Eylülünde bu ekip bir ekonomik program ve bunun yasal çerçevesini oluşturan bir paket hazırlamaya başladı. Gaidar, 6 Kasım 1991'de, ekonomi politikasından tam sorumlu başbakan yardımcısı olarak atandı. Nisan 1992'de başbakan birinci yardımcısı ve Haziran 1992'de de başbakan oldu. Bu koltuğa Aralık 1992'de Victor Chernomyrdin oturdu. Gaidar Eylül 1993'te hükümete geri döndü ve Ocak 1994'te tekrar ayrıldı.

Gaidar'ın en yakın meslektaşı ve kişisel dostu Anatoly Chubais hükümette Kasım 1991'den Mart 1998'e kadar çeşitli mevkilerde görev aldı (bunlar arasında iki kez başbakan birinci yardımcısı olarak görev yapması da vardır). Chubais, Gaidar ve kendisinin ayrıntılarıyla hazırladıkları ekonomi politikasının uygulanmasında etkili oldu. Bu iki kişinin etkisi, kendileri doğrudan hükümette değilken bile çok güçlüydü. Örneğin Sergei Kirienko hükümetinde (Mart-Ağustos 1998) anahtar görevlerdeki yandaşları yoluyla sahne arkasındaki istişareleri ile etkili olmuşlardı. Chubais devlet başkanlığının uluslararası finansal kurumlarla ilişkilerinden sorumlu özel danışmanken, 1998'in "sıcak" yazında ekonomi politikalarının belirlenmesinin merkezindeydi. Gaidar ve Chubais, 17 Ağustos 1998'de Rus rublesinin çöküşünde kesin bir rol oynamıştı.

Dönüşüm Süreci İçin Bir Ara Değerlendirme

Rusya'nın plândan piyasaya dönüşümünün en çok hissedilen sonuçları, bugün daha da belirginleşmiştir. 1990'da başlayan ekonomik depresyon kabaca 1991'deki orana eşit düzeyde 1999'un büyük kısmında da devam

¹ Bazı gözlemler, önceleri uluslararası toplumun özellikle büyük dış yardım programları yoluyla Rusya'da piyasa reformlarını geliştirme yeteneği konusunda kuşku duyuyordular. Bkz. örneğin, Nicholas Eberstadt, "Western Aid and Russian Transition", *Perpetuating Poverty: The World Bank, the IMF, and the Developing World*, ed. Doug Bandow ve Ian Vásquez (Washington: Cato Institute, 1994), s. 88-99.

etmiştir (yıllık bazda eksi yüzde 5 civarında). Ruble istikrarsızlığını kanıtlamış ve sadece 1998'den bu yana %75 devalüe olmuştur. 1999'da Rusya'nın enflasyon oranı %86'ya çıkmıştır.

Fakat Rus ekonomisinde şaşkınlığa yol açan başka gelişmeler de vardır. Sovyet sonrası yıllar esnasında, Rusya'nın GSYİH'sı neredeyse yarı yarıya azalmış, dünyanın en uzun ve en derin ekonomik depresyonunun rekorunu kırmıştır. Sonuç olarak, genel yaşam standardı en az %15 düşüş kaydetmiş, işsizlik on kat artmış, kümülâtif enflasyon % 10 bini aşmış ve Rusya'nın nüfusu 4 milyon kişi azalmıştır. Buna ilâveten, ulusal borç ikiye katlanmış ve hükümet borç servisi yapmada acze düşmüştür. Sonradan hükümet Rusya'nın iç borcunu da ödeyemez duruma gelmiş, Sovyetlerin dış borcundan devredeni yeniden yapılandırmış ve yeni Rusya'nın dış borcunu artırmıştır.

1998 Ağustosundaki finansal krizden önce, Rus reformcular birkaç ekonomik başarıya işaret edebiliyordu: görece düşük enflasyon, görece istikrarlı döviz kuru, 1997'de %0,8 oranındaki oldukça ılımlı bir ekonomik canlanma ve gözle görülür biçimde canlanma işaretleri gösteren ihracat ve bankacılık sektörleri. 1998 krizi bu ılımlı başarıları bir gecede sildi süpürdü ve 1997'deki refahın kısa vadeli özelliğini ortaya çıkardı. Ülkenin birkaç başarısı hem kamu hem de özel sektörün yaptığı muazzam dış borçlara dayandığı için, Rusya daha da büyük bir borç yüküyle zora düştü. Bu kriz yeni bir "beyin göçü"nü başlattı ve en dinamik genç girişimcileri yurtdışına yöneltti.

Rus reformlarının en çok lâfi edilen "başarılarından" birisi, hükümetten özel sektöre yapılan mülkiyet transferinin sağladığı, deyim yerindeyse rekor düzeydeki kaynak tahsis etkinliğidir. Gerçekten, kitlesel özelleştirme kampanyası devlet dışı firmalarda çalışan iş gücü oranını %17'den %75'in üzerine çıkarmıştır. Benzer şekilde, devlet dışı sektör tarafından üretilen GSYİH payı %70'e fırlamıştır. Fakat şaşırtıcı bir şekilde, üretimin maliyeti oluşturan herhangi bir göstergeye göre oranıyla ölçülen ekonomik üretim fiilen keskin biçimde kötüleşmiştir (örneğin, enerji tüketimi, elektrik tüketimi, hammadde tüketimi, taşımacılık hacmi). Daha da dikkat çeken, devlet, özel sektör ve özelleştirilmiş şirketlerin karşılaştırmalı performans analizlerinin hepsi, tartışmasız olarak göstermektedir ki, özelleştirilmiş Rus şirketlerinin performansı, özel firmalardan farklı olarak, özelleştirilmemiş devlet firmalarından kötüdür.

1991'de tespit edilen hedeflerin hiçbirisine ulaşamamıştır; dahası, sekiz yıllık reform aslında Rusya'daki ekonomik, finansal ve sosyal kargaşayı artırmıştır. Bundan başka, Rusların piyasa ekonomisi, demokratik top-

lum, liberal politik rejim ve Batıyla dostane ilişkilere ait tutumları önemli ölçüde kötüleşmiştir. “Piyasa”, “demokrasi”, “liberalizm” ve “reform” kavramları ve bunlarla ilişkili olanlar itibar kaybetmiştir. Rus halkının büyük çoğunluğu ekonomik ve toplumsal meselelere devletin güçlü müdahalesini ister hale gelmiş, Rusya’ya karşı Batı komplosu ve benzersiz “Rus tarzı”nı savunur duruma düşmüştür. Son dokuz yılın tecrübeleri, liberal piyasa reformlarının Rusya’nın ekonomik çöküşüne yol açtığı argümanını desteklemektedir.

Kimse, Rusya’da istikrarlı bir demokratik toplum ve etkin bir piyasa ekonomisinin oluşturulması girişiminin başarısız olmasının acıklı sonundan kaçınamaz. Rusya, tekrar öngörülemez bir güç olarak ortaya çıkıyor görünmekte, korkutucu gücü (veya zayıflığı) hem dış dünya hem de kendi vatandaşları için tehlike oluşturmaktadır.

Rusya’nın Başarısızlığının Resmî Açıklamaları

“Rus modeli” dönüşümün başarısızlığı, yoğun bir açıklama arayışını teşvik etti. Ağustos 1998 krizi, yıllarca yürütülen yanlış politikaların sonucuuydu ve tartışmalı da olsa Rus dönüşümünün en önemli zamanıydı. Piyasa reformu karşıtları Rus deneyimini ve geçiş sürecindeki diğer ülkelerin deneyimlerini zikrederek bu tür reçetelerin erdemi konusundaki kuşkuları artırmışlardır. Muhafifler, “Yanlış giden neydi?” sorusunu cevaplarlarken, hem Rus yetkililerini hem de nüfuzlu yabancı taraftarları Rusya’daki reform politikasından sorumlu tutmuştur.

Bu soruşturmanın sonuçları ciddi bir hayal kırıklığı olmuştur. 1998 krizinin suçluları olarak çoğunlukla şu faktörler üzerinde durulmuştur: Asya’nın kötü etkisi, petrol fiyatlarında düşüş, Rus parlamentosunun Sergei Kirienko hükümetinin yasama paketini desteklemeyi reddetmesi, yabancı yatırımcılar arasında güven eksikliği, yaygın bir yolsuzluk, komünizm sonrası kurumların temel zayıflıkları, hükümetin yeterli vergi geliri toplamadaki beceriksizliği ve uygun bir yatırım iklimi oluşturmadaki başarısızlığı. Yine de, Rus yetkililerin, uluslararası finansal kurumların ve ABD Hazinesinin Rusya’nın çöküşü ile ilgili olarak sundukları sayısız açıklamaların neredeyse hepsi hedefi tutturamamıştır.

Asya’nın Kötü Etkisi

Chubais, “Ocak-Mart 1998’de Güneydoğu Asyalı işadamlarının 2 milyar dolarlık yatırımı Rus pazarından kaçtı. Rus finansal piyasası zayıf olduğu

için, bu rüzgâra dayanamazdı” diyordu.²

Bu yaygın inancın aksine, Asya’nın kötü etkisi Rus krizinde kritik bir rol oynamamıştır. Asya krizinin, 1997 Temmuz başlarında Tayland’da kendini göstermeye başlamasıyla 1997 Ekiminin son haftasına kadar süren en keskin aşaması esnasında, Rus finansal piyasaları ile ilgili bütün göstergeler dikkat çekici derecede sakindi. Hükümet menkul kıymet ve tahvillerinin getirileri (GKO’lar ve OFZ’ler), tarihi en düşük seviyeleri olan, nominal olarak %18-20’lere, reel olarak da %7-9’lara düşmüştü. Kasım 1997’den Ocak 1998’e kadar, istikrarın bozulmaya başladığı sinyalleri kendini gösterdiğinde, bu durum ılımlı bir değişiklik gösterdi. Fakat bu dönemde dahi, Rusya ciddi negatif sonuçlar olmaksızın baskıya dayanabiliyordu. Sonra, 1998’in bahar sonu ve yazında çoğu Doğu Asya finansal piyasası birkaç aylık sürdürülebilir iyileşme gösterdikten sonra Rusya’daki piyasa duyarlılığı bozulmaya başladı. Sadece Rusya 1998 baharında ve yazında Asya’nın hastalığına yenik düştü. Bu da Ağustos krizinin gerçek nedeninin başka yerde yattığını göstermektedir. Ayrıca, Doğu Asyalı yatırımcıların Ocak-Mart 1998’de çektiği varsayılan 2 milyar dolar, Rus hükümetinin aynı dönemde uluslararası piyasalardan yaptığı ödünç alımlarla (ve sonraki aylardaki yeni ek borçlanmalarla) dengelenmişti.

Petrol Fiyatlarında Düşüş

Chubais “petrol fiyatlarındaki düşüş”ün tıpkı Sovyetler döneminde olduğu gibi gelir bakımından geniş ölçüde petrol satışına dayanan “Rus ekonomisini vurduğunu”nu ileri sürüyordu.³ 1997 ve 1998’de petrol fiyatlarında düşüş olmuş, ancak bu, Rusya’nın malî çöküşünü tahrir etmemiştir.

Rusya’nın ihraç petrol fiyatları 1998’in Ocak ve Temmuz ayları arasında, 1997’nin aynı ayları ile karşılaştırıldığında, %31 azalmış, fakat Rus petrol ihracatı hacim olarak %8 artmıştı. Rus petrol ihracatının toplam kazancı 1997 Ocak-Temmuz arasında 8.6 milyar dolar iken, 1998 Ocak-Temmuz arasında, %25’lik bir düşüşle 6.4 milyar dolar olmuştur. Bütün ihracat geliri (ihracatçıların kendi aralarında paylaşılması yerine) Rus federal bütçesine gitmiş olsaydı dahi, bütçe geliri 2.2 milyar dolar düşmüş olacaktı.

² Anatoly Chubais, “Democracy Is Never for Free,” ABD Temsilciler Meclisi Bankacılık ve Finansal Hizmetler Komitesinde yapılan açıklama, *Hearing on International Economic Turmoil*, 105. Kong., 2. oturum, 15 Eylül 1998, s.5.

³ Ibid., s.5.

Şaşırtıcı bir şekilde, petrol fiyatlarındaki düşüş toplam federal gelirlerde bir düşüşe yol açmamıştır. Hükümetin uyguladığı birçok gelir artırıcı önlem toplam bütçe gelirlerini 3.1 milyar dolar artırmıştır; 1997'nin ilk yedi ayında 24.1 milyar dolar olan bütçe gelirleri 1998'in ilk yedi ayında 27.2 milyar dolara çıkmıştır. Bundan başka, Rus hükümeti 1998'in Ocak ayından Temmuz ayına kadar uluslararası piyasalardan 12 milyar dolardan daha fazla bir borç almıştır. Bu nedenle, 1998'de Rus hükümeti için elde edilebilir finansal kaynaklar, 1997'ye göre önemli ölçüde daha yüksekti.

Ve petrol fiyatlarındaki düşüş, diğer herhangi bir petrol üreticisi veya petrol ihracatçısı ülkede karşılaştırılabilir bir finansal krizi başlatmamıştır. Bu ülkelerin hiçbirisi ulusal paralarını keskin bir şekilde devalüe etmemiş, borç ödeme aczine düşmemiş veya özel sektör firmaları dış borçlarını ödemedi moratoryum ilân etmemiştir. Bütün bunların hepsi sadece Rusya'da olmuştur. Net petrol ihraç eden ülkelerin sadece beşte birinde 1998'de GSYİH'da bir düşüş kaydedilmiştir (42 ülkenin 8'inde). Bununla birlikte, bu ülkelerin de sadece ikisindeki (Venezuela ve Birleşik Arap Emirlikleri) ekonomik gerileme, petrol fiyatlarındaki gerilemeye atfedilebilir. 1998'de negatif büyüme yaşayan petrol ihraç eden ülkelerin en az beşinde (Endonezya, Malezya, Kazakistan, Yeni Zelanda ve Kongo Demokratik Cumhuriyeti) ekonomik depresyon petrol fiyatlarının düşüşünün ötesinde geniş bir yelpazedeki faktörlerle ilgilidir. Geriye kalan 34 petrol ihracatçısı ülke ortalama %6.4 oranında büyümeye devam etmiştir. Daha ilginç olanı, Rusya'ya oranla ulusal ekonomisinde petrolün daha önemli bir rol oynadığı (GSYİH'nın oranı olarak petrol ihracatı) ülkeler, 1998'de daha yüksek ortalama büyüme oranına sahiptir (%6.9). Petrol ihracatının görece daha az önemli bir rol oynadığı ülkelerde ise bu oran daha düşüktür (%2.2). Bu verilerden yola çıkarak, 1998'deki petrol faktörünün Rusya'nın ekonomik performansı üzerinde negatif etkiden ziyade pozitif bir rol oynadığı söylenebilir.

Parlâmentonun Kirienko Hükümetinin Programını Reddetmesi

Chubais Rus parlâmentosunun alt kanadı için “Duma krize çözüm için getirilen programın sonucu olarak elde edilebilecek gelirlerin üçte ikisi kadarını kesti” diyordu.⁴ Uluslararası Para Fonu (IMF) “Duma'da prog-

⁴ *Ibid.*, s.6.

rama destek olmayışının güveni özellikle zayıflatıldığını, bunun devlet başkanının Duma'nın onayladığı birçok önlemi veto etmesine yol açtığını, kararnameye dayalı birçok başka önlemi uyguladığını ve IMF'nin de başlangıçta 5.6 milyar dolar olarak plânlanan ödemenin 4.8 milyar dolara düşürdüğünü” gözlemliyordu.⁵ Bu doğrudu. Fakat, Duma tarafından üçte ikisi geçmeyen paketin anında bir dizi başkanlık kararnamesiyle imzalandığı da doğrudu. Sonuç olarak, uygulamaya konulan vergi paketi, başlangıçta plânlanandan daha büyük olmuştı. Bundan başka, Duma'ya sunulan ve Ocak 1999'da yürürlüğe girecek olan kanun tasarılarının aksine, aynı konulardaki başkanlık kararnameleri (ithalat vergilerinde ek %3 artış, yabancı döviz satın alımlarında işlem hacminin %1'ine kadar yükselen bir vergi oranı artışı), Yeltsin'in bunları 15 Ağustos 1998'de imzalamasından birkaç gün sonra yürürlüğe girmiştir.

Yabancı Yatırımcılar Arasında Güven Krizi

IMF'ye göre “Rusya krizine doğrudan yol açan neden, ülkenin malî ve uluslararası ödemeler durumu olan finansal piyasa güveninin giderek artan bir şekilde kaybolmasıdır.”⁶ Fakat finansal piyasaların gelişmesi ile ilgili veriler 1998'de 1 Ocaktan 14 Ağustosa kadar yabancı yatırımcıların Rus hükümeti borcuna yaptıkları yatırım fiilen 1 milyar doların biraz üzerine çıkmıştır. Özel Rus yatırımcıların yatırdıkları fonların hacmi neredeyse sabit kalmıştır. Rus devlet kâğıtlarına yaptığı yatırımı önemli ölçüde kısan yegâne yatırımcılar Rus Merkez Bankası (CBR) ve Merkez Bankası'nın sahibi olduğu yan-kamusal, yarı özel bankalardı (Sberbank, Vneshtorgbank ve Eurofinance). Böylece, veriler yabancı yatırımcılar arasında güven krizinin olması teorisini desteklememektedir. Yerli yatırımcılara gelince, en kaygılı grup Merkez Bankasıydı, bu bankanın güven eksikliği duymaması gerektiği söylenebilir, bundan ziyade seçilmiş politikaya karşı güven duymalıydı.

Yaygınlaşmış Yolsuzluk

Zamanın ABD Hazine Müsteşar Yardımcısı Lawrence Summers şöyle diyordu: “En kötüsü, yolsuzluk yaygın olarak kalmaya devam etmekte ve politik ve ekonomik sistemin meşruiyetine olan halkın inancını derinden

⁵ Uluslararası Para Fonu, *World Economic Outlook*, Ekim 1998 (Washington: International Monetary Fund, 1998), s.53.

⁶ *Ibid.*, s.7.

sarsmaktadır.”⁷ Bu argüman son zamanlarda Rus ekonomik krizi hakkındaki en çok rağbet gören açıklamalardan biridir. Yolsuzluk Rusya’da yaygın olsa dahi, yolsuzluğu ekonomik performansın açıklayıcı değişkeni olarak kullanma ile ilgili iki sorun vardır. İlk olarak, yolsuzluğu ölçmede kullanılan veriler genellikle kamuoyu yoklamalarından elde edilmekte ve bağımsız mevcut olgusal durumdan ziyade halkın yolsuzluk algısını yansıtmaktadır. İkinci olarak, kapsamlı uluslararası karşılaştırmalar, yolsuzluğun ekonomik kalkınmayı yavaşlattığını gösteren ikna edici istatistikî kanıt sunmamaktadır. Uluslararası Şeffaflık Kurumu (Transparency International) tarafından geliştirilen Yolsuzluk Algı İndeksine (CPI) göre 2.0 ile 3.0 arasında yer alan Rusya’ya benzer yolsuzluk endekslerine sahip ülkeler (örneğin Vietnam, Bolıvyı, Endonezya, Tayland, Pakistan, Mısır, Letonya) 1990’larda yıllık %4 ilâ 6 oranında etkileyici büyüme elde edebilmişlerdir.⁸

Rus Hükümetinin Yeterli Vergi Geliri Toplamadaki Beceriksizliği

Bu nokta son birkaç yıl boyunca IMF ve ABD Hazinesi yetkilileri tarafından tekrar tekrar vurgulanmıştır. Summers “Geçen yıl federal hükümetin toplayabildiği, GSYİH’nın %9’u oranındaki vergi gelirin, hükümetin rolü ve seçmenin kafasındaki devlet tahayyülü ile oldukça orantısız olduğunu” ileri sürüyordu. “Gerçekten, bu miktarla en küçük devletin dahi faaliyetlerini güvenle sürdürmesi mümkün olamazdı.”⁹

Bu modern Rusya konusundaki büyük mitlerden birisidir. Rusya’da 1994’ten 1998’e kadar merkezî hükümetin bütçesel fiilî vergi toplaması, ABD’dekiyle aynı etkinlik düzeyindedir; GSYİH’nın oranı olarak Rusya’da %10.9 ve ABD’de %12.0 (bkz. Tablo 10.1). Bu, konsolide merkezî hükümetin toplam gelir ve vergi tahsilâtını içermektedir (merkezî hükümet sosyal güvenlik ve bütçe dışı hesapları da kapsamaktadır). Rusya’nın “genel” hükümeti (bütün düzeylerdeki yönetim) için vergi toplama kapasitesi (GSYİH’nın %30.7’si), ABD genel hükümetinin kapasitesinden daha yüksektir (GSYİH’nın %27.4’ü). Kişi başına düşen gelir bakımından (satınalma gücü paritesiyle) iki ülke arasındaki 6 katlık

⁷ Lawrence H. Summers, “Russia in Crisis,” ABD Temsilciler Meclisi Uluslararası İlişkiler Komitesinde yapılan açıklama, 105.Kong., 2.oturum, 17 Eylül 1998, s.2-3.

⁸ Yine, Rusya’nın CPI sırası 1997’deki 2.27 düzeyinden 1998’de 2.4’e çıkmıştır.

⁹ Summers, s.2

fark dikkate alındığında, Rus hükümetinin genelde gelir toplama özelde de vergi toplamadaki deyim yerindeyse kurumsal yeteneği ABD'dekinden daha güçlüdür. Rus hükümetinin "minimal" devleti temsil ettiği fikri temelsizdir. Rus yetkililerinin ulusal özel sektör üzerine saldıgı vergi yükü ve ABD Hazinesi ile IMF'nin bu yükü daha da artıran daimî girişimleri, hâlihazırda haklı görülemeyecek kadar ağırdır.

Tablo 10.1
Rusya ve ABD'de
GSYİH'nın Yüzdesi Olarak Toplam Gelir ve Vergi Geliri

Göstergeler	1994	1995	1996	1997	1998	Ortalama 1994-98
Bütçesel Merkezi Hükümet						
<i>Toplam gelir ve ödenekler</i>						
Rusya	12.5	14.2	12.8	12.5	11.0	12.6
ABD	12.3	13.0	13.2	13.9	13.1	13.1
Rusya eksi ABD	0.2	1.2	-0.4	-1.4	-2.1	-0.5
<i>Vergi Geliri</i>						
Rusya	11.4	11.9	11.9	9.4	10.1	10.9
ABD	11.2	11.5	12.0	12.6	12.9	12.0
Rusya eksi ABD	0.3	0.3	-0.1	-3.2	-2.8	-1.1
Konsolide Merkezi Hükümet						
<i>Toplam gelir ve ödenekler</i>						
Rusya	20.9	20.5	19.8	22.0	20.2	20.7
ABD	19.2	19.9	20.0	20.7	20.5	20.1
Rusya eksi ABD	1.7	0.7	-0.2	1.2	-0.4	0.6
<i>Vergi Geliri</i>						
Rusya	19.4	17.9	18.5	20.3	17.7	18.8
ABD	17.7	18.2	18.6	19.2	19.6	18.7
Rusya eksi ABD	1.7	0.3	-0.2	1.1	-1.9	0.1
Genel Hükümet						
<i>Toplam gelir ve ödenekler</i>						
Rusya	25.6	33.0	33.0	34.7	33.2	33.9
ABD	30.6	31.0	31.6	31.9	32.3	31.5
Rusya eksi ABD	5.0	2.0	1.4	2.8	0.9	2.4
<i>Vergi Geliri</i>						
Rusya	32.2	29.8	31.1	31.5	29.1	30.7
ABD	26.9	27.4	27.8	28.1	28.1	27.4
Rusya eksi ABD	5.2	2.4	3.3	3.4	1.0	3.6

Kaynaklar: IMF GFS; IMF IFS; OECD Outlook; Rusya Maliye Bakanlığı.

EE: Elde edilemedi.

Uygun Bir Yatırım İklimini İnşa Etme ve Kurumsallaştırmada Başarısızlık

Dünya Bankası kıdemli iktisatçısı Eric Swanson'a göre "Rusya'da ilginç bir anomali, devlet dışı kişisel tüketimin oldukça güçlü kalmasıdır. Gerçekte ortadan kaybolan ise yatırım ve devlet tüketimidir."¹⁰

Görece iyi bir yatırım ikliminin muhtemel göstergelerinden birisi genelde toplam yatırım, özelde ise yabancı yatırım düzeyidir. GSYİH içinde gayri safi sermaye oluşum düzeyinde Rusya, ABD dahil dünyanın birçok ülkesini geçmektedir. 1998 yılı hariç, 1994'ten itibaren Rusya'nın düzeyi %4.6 ilâ 8.3 arasında olup ABD'nin oranından yüksektir. Rusya'da yabancı doğrudan yatırımın GSYİH içindeki payı (1997 yılı istisna) ABD'deki orandan çok az düşüktür; kaldı ki ABD'de son birkaç yıldır ekonomik patlama bu tür yatırımları da artırmıştır. Fakat Rusya'da yabancı yatırım düzeyi uluslararası standartlara göre olağanüstü düşük bir düzeyde değildir. Dünyadaki 180 ülke arasında Rusya 108. sırayı işgal etmektedir. Yabancı sermayeye bu ülkede ancak 1991 yılında izin verildiği dikkate alınırsa, bu sıra çok kötü değildir. Yine birçok ülkede doğrudan yabancı sermayenin GSYİH içindeki payı Rusya'dakinden daha düşüktür (örneğin Güney Kore, Türkiye, Kıbrıs Rum Kesimi, Yunanistan). Rusya bu kalemde 1995'ten 1997'ye kadar istikrarlı ve hızlı bir büyüme oranı yakalamıştır. Böylelikle, Rusya'daki yatırım düzeyi ne aşırı düşük ne de ekonomik büyüme üzerinde üstesinden gelinemez bir sınırlama olarak görülmemelidir.

Diğer yandan, GSYİH içinde özel tüketimin oranı, gerçi son 8 yıldan bu yana gözle görülür bir artış gösterse de, halen ABD'dekinin çok gerisindedir (bkz. Tablo 10.2). 1994'ten 1998'e kadar GSYİH'nın oranı olarak Rusya'daki özel tüketim, ABD'dekinden yaklaşık dörtte bir daha azdır (GSYİH'nın %52.7 'Rusya' ve %68.0 'ABD'). *Hükümet tüketiminde* oldukça tezat bir durum sözkonusudur. Yaygın inanışın tersine, Rusya'da GSYİH içinde hükümet tüketiminin payı (%20.6), Rusya'nın ekonomik kalkınma düzeyi veriyken orantısız derecede yüksek olup, ABD'dekinden de oldukça farklıdır (%15.6). Ortalama olarak, Rusya'da ekonominin bir parçası olarak hükümet tüketimi GSYİH'nın oranı olarak ABD'dekinden

¹⁰ Eric Swanson, Dünya Bankası kıdemli iktisatçısı, zikredilen yer: Robert Lyle, "Has Transition Failed in Former USSR?" *RFE/RL Newsline End Note*, cilt 3, no 83, 29 Nisan 1999. Bkz. Summers, s.2.

%5 veya üçte bir oranında daha yüksektir. Sözün kısası, ne yatırım ne de hükümet tüketimi Rusya'da ortadan kalkmış değildir.

Resmî demeçler Rusya'nın ekonomik dönüşümünü tatmin edici şekilde tanımlayamamakta veya 1998 krizinin nedenlerini açıklayamamaktadır. Sonuçta ortaya çıkan kafa karışıklığı, liberal reform önlemlerine olan desteği zayıflatmakta ve bazı kimseleri hızlı ve yaygın serbestleşmenin erdemlerini sorgulamaya yöneltmektedir.¹¹ Böylece şu soru hâlâ ortadadır: Rus ekonomik dönüşüm modelinin başarısızlığının temelinde neler yatıyordu?

Tablo 10.2

Rusya ve ABD'de

GSYİH'nın Yüzdesi Olarak Özel Tüketim ve Hükümet Tüketimi

Göstergeler	1994	1995	1996	1997	1998	Ortalama 1994-98
<i>Özel tüketim</i>						
Rusya	47.1	52.9	52.3	53.1	57.9	52.7
ABD	67.7	68.2	68.1	67.7	68.2	68.0
Rusya eksi ABD	-20.6	-15.3	-15.8	-14.6	-10.3	-15.3
<i>Hükümet tüketimi</i>						
Rusya	22.6	19.9	20.7	21.6	18.0	20.6
ABD	16.1	15.8	15.7	15.4	15.0	15.6
Rusya eksi ABD	6.5	4.1	4.9	6.3	3.0	5.0

Kaynaklar: IMF IFS; Rusya Goskomstat.

EE: Elde edilemedi.

Ekonominin Serbestleşmesi veya Devletin Serbestleşmesi?

Rus ekonomik sistemini plânın yönlendirmesinden piyasanın yönlendirmesine dönüştüren iki olay vardır: 2 Ocak 1992'de fiyatların serbestleşmesi ve 1 Temmuz 1992'de döviz kurunun tekleştirilmesi. 1992, 1993 ve 1994'te ekonomideki çeşitli sektörlerde devlet yardımlarının azaltılması ve ortadan kaldırılması da önemlidir. Bununla birlikte o zamandan beri, Rus yetkililer piyasanın rolünü artırmak veya devletin düzenleme, vergi-

¹¹ Bkz. örneğin, Joseph E. Stiglitz, "Whither Reform? Ten Years of the Transition", *World Bank Annual Conference on Development Economics*, 28-30 Nisan 1999.

leme, hükümet dağıtımı ve hükümet kamulaştırmalarının azaltılması konusunda neredeyse hiçbir şey yapmadılar. Bundan başka, son birkaç yılda hükümetin birçok alana müdahalesi önemli ölçüde arttı, ayrıntıya gidildi, karmaşıklaştı ve kurumsallaştı.

1992'den beri takip edilen politikaları genellikle eskiden sosyalist olan ve şimdi de öyle kalan kişiler dizisi uygulamıştı: 7 başbakan, 45 başbakan yardımcısı, 160 bakan ve 4 merkez bankası başkanı. Bu Sovyet sonrası uygulanan politikalar, 70 yıllık komünizm esnasında uygulananlarla tıpatıp değildi; fakat, yine de, sosyalist yeniden dağıtımcı doğalarını temelde sürdürüyorlardı. Deyim yerindeyse eski sosyalist dönemin “bürokratik piyasa ekonomisi”¹² etkin bir şekilde parasallaşmış ve değişen politik ve ekonomik ortama uyarlanmıştı. Müzakere edilen ve “değiş-tokuş” edilen bürokratik düzenlemeler, örneğin “plânlar”, “limitler” ve “fonlar” artık yerlerini “yeni” menkul kıymetlere bırakmıştı: bütçe sübvansiyonları, bütçe garantileri, vergi ve gümrük muafiyetleri, ihracat izinleri, ofsetler, hükümet programları, kotalar, korumacı tarifeler, başkanlık kararnameleri, hükümet direktifleri, değişik türlerde hükümet kredileri (“hedeflenmiş” olanlar dahil) ve saire.

Hükümet üzerinde sıkı bütçe kontrollerinin olmaması, Rusya'nın ekonomik kalkınma düzeyine sahip bir ülkede görünür harcamaların sürdürülebilir düzeyden yüksek olmasına neden olmaktadır. Bu düzey ABD'dekinden dahi yüksek olmaktadır (bkz. Tablo 10.3). 1994-1998 arasında yıllık ortalama bazda, Rus yetkililer GSYİH'nın %19.1'ini bütçesel merkezî hükümet ve %26.4'ünü konsolide merkezî hükümet düzeylerinde harcamışlardır. Yani, Rus hükümeti ortalama olarak ABD hükümetinden %5 ilâ 6 oranında daha fazla harcama yapmıştır (ABD'de bu oranlar sırasıyla GSYİH'nın %14.3'ü ve %21.3'üdür). Genel hükümet düzeyinde ise iki ülke arasındaki fark GSYİH'nın %8'inden daha fazla olmaktadır. Rus genel hükümeti GSYİH'nın %40.5'ini harcarken, ABD genel hükümeti %32.2'sini harcamaktadır. Tablo 10.1'den Tablo 10.3'e kadar olan veriler, Rusya'daki hükümetin ABD'deki hükümete göre GSYİH'nın oranı olarak sadece daha fazla vergi toplamadığını, aynı zamanda harcamalarda daha fazla iştahlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Resmî hesaplamaların Rusya'nın GSYİH'sını yüksek olarak tahmin ettiğini de hatırdâ tutmak gerekir. Kayıtlı olan ve vergi ödeyen yasal

¹² Bu terim Vitaly A. Naishul tarafından ortaya atılmıştır.

ekonominin yanısıra, resmî rakamlar “kayıtdışı ekonomik faaliyet”i de kapsamaktadır. Bu da resmî GSYİH’nın yaklaşık olarak %25’ine karşılık gelmektedir. Resmî rakamlara eklenen başka bir unsur, sadece hesap defterlerinde mevcut olan, fakat realitede olmayan GSYİH’nın %8’i ilâ 10’una ulaşan “gayriresmî” ekonomi rakamlarıdır.¹³ Böylece, gerçek ekonomi üzerindeki gerçek malî yük, ki bu aynı zamanda vergileri de öder, resmî istatistiklerde görüldüğünden daha yüksektir. Bu bakış açısından görüleceği gibi, genel toplam vergileme resmî GSYİH’nın %33 ilâ 35’inden, yasal olarak üretilen GSYİH’nın %45 ilâ 50’sine çıkmaktadır. Oysa bu durumda genel toplam harcamalar resmî GSYİH’nın %37 ilâ 40’ından, gerçek yasal GSYİH’nın %55 ilâ 60’ına çıkmaktadır. 1992’de deyim yerindeyse “radikal ekonomik reformlar” olarak adlandırılan yılların ilkinde, genel hükümetin genel toplam harcamaları barış halindeki dünyada rekor kırmış ve resmî GSYİH’nın %70’ini ve gerçek yasal GSYİH’nın ise %80’ini aşmıştır. “Sosyalist” İsveç dahi hükümet harcamalarının göreceli büyüklüğü itibarıyla “liberal” Rusya’nın gerisinde kalmıştır.

Aynı zamanda özel sektör üzerindeki hükümet baskısı, hükümet düzenlemesi, daha yüksek ticarî korumacılık ve sorumsuz parasal ve döviz kuru politikalarıyla artmıştır. Yurtiçi ekonomik serbestleştirme fiilen 1992 ortasında durmuştur. Malların üretim maliyetinin altında fiyatlarla satışının yasaklanması, genel fiyat düzeyinin yükselmesine ve çoklu bir fiyat sistemine yol açmıştır. Devam eden enflasyon elinde ruble tutanları ağır bir enflasyon vergilemesine maruz bırakmış, bu da büyüyen bir çoklu-paraya dayalı ödeme sistemini ortaya çıkarmıştır. Devletin sözde “doğal tekelleri” kontrole yönelik müdahaleleri, piyasa rekabetini sınırlamış ve fiyat artışını teşvik etmiştir.

1992 ortasında hükümet sadece aylar süren yüzde-sıfır ithal tarife politikasından vazgeçti. O zamandan beri, düzenli olarak tarifeleri gözden geçirerek yükseltmekte, daha da detaylandırmakta ve süreçte daha fazla yasal boşluklar ortaya çıkarmaktadır. Yasal önlemler dizisinin yaygın kullanımı hükümetin özel sektör üzerindeki fiilî yükünün, malî göstergelerin yansıttığından önceden de daha yüksek olduğunu ve bunun halen devam ettiğini ortaya koymaktadır. Fiyat serbestleştirme ve döviz kuru tekleştirme ile serbest kalan muazzam girişim enerjisi rezervi, Rusya’nın ekonomik krizini durdurabilirdi; fakat bunun yerine giderek

¹³ Bu konudaki bir tartışma için bkz. Andrei Illarionov, “How the Russian Financial Crisis Was Organized,” *Voprosy Ekonomiki*, Kısım I, no.11, 1998.

genişleyen devlet ile daha da bunalmıştır. Rusya ne yazık ki, ekonomisini öyle pek doğrudan serbestleştirme deneyimi yaşamamıştır. Dahası, Rusya'nın tanıklık ettiği deyim yerindeyse devletin serbestleşmesi (ve büyümesi) olarak nitelendirilebilir.

Tablo 10.3
Rusya ve ABD'de
GSYİH'nın Yüzdesi Olarak Toplam Harcama ve Bütçe Açığı

Göstergeler	1994	1995	1996	1997	1998	Ortalama 1994-98
Bütçesel Merkezî Hükümet						
<i>Toplam Harcama</i>						
Rusya	23,6	18,1	19,5	18,0	16,3	19,1
ABD	14,9	14,6	14,1	13,7	EE	14,3
Rusya eksi ABD	8,8	3,6	5,4	4,3	EE	5,5
<i>Genel Fazla</i>						
Rusya	-11,1	-3,9	-6,7	-5,5	-5,8	-6,6
ABD	-2,5	-1,7	-1,0	0,2	EE	-1,2
Rusya eksi ABD	-8,6	-2,2	-5,7	-5,7	EE	-5,6
Konsolide Merkezî Hükümet						
<i>Toplam Harcama</i>						
Rusya	31,7	25,1	26,5	25,2	23,6	26,4
ABD	22,1	22,0	21,5	21,0	19,9	21,3
Rusya eksi ABD	9,6	3,1	5,0	4,2	3,7	5,1
<i>Genel Fazla</i>						
Rusya	-10,8	-4,5	-6,7	-3,2	-3,4	-5,7
ABD	-2,9	-2,1	-1,5	-0,3	0,6	-1,2
Rusya eksi ABD	-7,9	-2,4	-5,2	-2,9	-4,0	-4,5
Genel Hükümet						
<i>Toplam Harcama</i>						
Rusya	46,2	40,2	40,5	38,8	36,9	40,5
ABD	32,8	32,9	32,7	31,6	31,1	32,2
Rusya eksi ABD	13,4	7,3	7,8	7,2	5,9	8,3
<i>Genel Fazla</i>						
Rusya	-10,6	-7,3	-7,5	-4,1	-3,7	-6,6
ABD	-2,2	-1,9	-1,1	0,4	1,2	-0,7
Rusya eksi ABD	-8,4	-5,4	-6,4	-4,4	-4,9	-5,9

Kaynaklar: IMF GFS; IMF IFS; OECD Outlook; Rusya Maliye Bakanlığı.

EE: Elde edilemedi.

Özelleştirme veya Dağıtım?

Rusya’da devlete ait varlıkların özelleştirilmesi, özelleştirilen girişimlerde keskin bir etkinlik düşüşüne, bu girişimlerin aktiflerinin kitlesel olarak elden çıkmasına ve ekonomik depresyonun devam etmesine yol açmıştır. Rusya’nın senetli özelleştirmesi acaba niçin arzulanan sonuçları doğurmadı ve bu deneyimden ne tür dersler çıkarılmalıdır?

İlk olarak, senetli özelleştirme neredeyse ulufe dağıtır gibi yapılmıştır. Şirketler gelir sağlamak için en yüksek fiyata satılmamış, yeni sahiplerine görece ucuz senetlerle değiş tokuş edilerek verilmiştir. Bilindiği gibi, bir yatırımın fiyatı ne kadar yüksekse, bu yatırımın getirisini maksimize etme güdüsü de o kadar yüksektir. Eğer bir yatırımın fiyatı sifıra yakınsa, kazanılmış bu varlığı geliştirme güdüsündeki gibi bu yatırımın beklenen getirisi de düşük olacaktır.

İkinci olarak, şirketler herkese teklif ediliyordu. Senetler 144 milyon kişi tarafından alınmıştı (bunların %97’si uygundu). Rus halkının çoğunluğu rasyonel tüketiciler olarak nitelendirilebilirken, rasyonel bir üretici olmak özel yetenekler, bilgi ve özellik gerektirir. Bir arabayı sürmek için önce sınavdan geçmek gerekir; her araba kullanmak isteyeninin bunu yapacak yeteneği olmayabilir. Bir şirketi “çalıştırmak” ve rasyonel bir yatırımcı olmak, özellikle verimli aktiflerle ilgili piyasanın 70 yıldır ortadan kalktığı bir ülkede kolay değildir.

Üçüncü olarak, bununla ilişkili bir sorun da, şirketlerin çoğu zaman kendi yönetici ve işçilerinin ellerine teslim edilmesidir. Uygulamada bütün şirketler yeniden yapılanma, işçi çıkarma, verimli olmayan aktiflerin satışı gibi aşırı sıkıntı verici kararlar alıp uygulamaya ihtiyaç duymuştur. Ancak senetli özelleştirme programı, yöneticileri ve işçileri bu şirketlerin verimliliğini artırmaya yönelik çabaları bloke etmek için güçlü lobiler oluşturmaya teşvik etmiştir. Bundan başka, özelleştirmenin en önemli hedeflerinden birisi ekonomik ve politik gücün merkezilikten çıkarılmasıydı. Bununla birlikte, artık şirketlerin çoğu işçiler ve yöneticilerin elinde olduğu için, Rus özelleştirme süreci kaçınılmaz olarak eski yönetici seçkinlerin çevresinde gücün yeniden merkezileşmesine yol açmıştı.

Dördüncü olarak, çok hızlı ilerleyen Rusya’nın kitlesel özelleştirme programı, uzun dönemli ekonomik etkinliğe karşı işlemiştir. Vaka bazında özelleştirme, gevşek bütçe kısıtlarına alışık olan devlet şirketlerinin piyasa oyununun yeni kurallarını kabul etmeye tedricen zorlanacakları

anlamına gelecekti. Kitlesele özelleştirme altında, aksine, rekabet, sıkı bütçe kısıtları, sözleşmeye uyma ve diğer piyasa kuralları ciddi olarak hiç uygulanmadı. Eski kurallara alışık devlet şirketlerinin yeni piyasaya kitlesele akını, kendilerine, sayısız ayrıcalıklarını kullanarak yeni kurallarla çalışmaktan kaçınma olanağı veriyordu. Uç örneklerde, diğer piyasa katılımcıları özelleştirilen şirketlerin koydukları oyunun kurallarına uymaya dahi zorlanıyorlardı.

Beşinci olarak, kitlesele özelleştirme oldukça yüksek bir enflasyonist ortamda, finansal istikrar henüz tamamlanmadan çok uzakken yapılyordu. Bu durum, Merkez Bankası ve hükümetin kredi kaynaklarına ulaşabilen kuruluşlara büyük bir nispi avantaj sunuyordu. Girişimler tipik olarak, eski ekonomik zihniyeti ve piyasa dışı davranışı sergiliyordu.

Rus özelleştirmesinin sonraki aşamaları “hisse karşılığı borç” açık artırmaları ve “Sviainvest” açık artırması ile nitelenmiştir. İçerden ticaret ve şeffaflığın olmaması skandallere damgasını vurmuştur. Kısacası, Rusya’daki özelleştirme genel olarak sosyalist bir tarzda uygulanmıştır. Aktifler uygun olmayan biçimlerde transfer edilmiş, satın alınmamış ve neredeyse bedava dağıtılmıştır. Aktifler, bunları en etkin kullanacak olanlara dağıtılma yerine, bu aktiflere en yakın olanlara ve fırsat ortaya çıktığında bunu en hızlı biçimde kapacak konumda olanlara verilmiştir. En iyi politik bağlantıları olanlar, o zaman devletten koruma görmüştür.

Devletin Özelleştirilmesi

Rusya’nın sıkıntılı geçişinin belki de en önemli tuhaflığı devletin kendisinin özelleşmesidir. Ben bununla, devlet mülkiyetinin ve aktiflerinin veya devlet yükümlülüklerinin özelleştirilmesini kastedmiyorum. Yine kastım, devlet aktiflerinin hızlı, devlet yükümlülüklerinin ise yavaş özelleştirilmesi arasındaki büyüyen orantısızlık da değildir. Devletin özelleştirilmesi ile, devletin bizzatıhi esas işlevlerinin özelleştirilmesini kastediyorum: kişisel güvenlik, mülkiyetin korunması, hukuk ve düzen, dış politika, ulusal savunma, gelir toplama, hatta ülkeler, ekonomik birimler ve yurttaşlar arasındaki yönetim ilişkilerini düzenleyen temel kurallar. Temel devlet hizmetlerinin satışı, dünya tarihinde örneği görülmemiş de değildir; Rusya’nın buluşu devlet özelleştirmesinin ölçeği ve hızıdır.

Hükümet kararları, resmî politika konumları ve devlet kurumları herhangi bir piyasada var olan arz ve talep dalgalanmalarına maruz kalır hale

gelmiştir. Devlet gücünün kullanımıyla fiilî veya potansiyel ilişkisi olan uygulamadaki bütün eylemlerde fiyatlar oluşmuştur: bireysel gümrük muafiyetlerinin tesis edilmesinden, birbiriyle rekabet eden bürolara karşı özel kuvvetlerin baskınlarına kadar. Eğer Rusya’da başarılı bir özelleştirme olmuşsa, bu devletin bizatihi kendisinin dikkat çekecek ölçüde özelleştirilmesidir. Devletin ana işlevlerinin özelleştirilmesi Sovyet döneminde başlamıştı; ancak bu son birkaç yılda kurumsallaştı. Devletin kendisinin özelleştirilmesinin yanısıra devletin ekonomideki yaygın rolünü de sürdürme, Rusya’nın dönüşümünün en dikkat çekici özelliği olan bir canavar ortaya çıkarmıştır. Bu ucube, politize olmuş ekonomidir ve Rus “reformlarının” hayret verici başarısızlığına yol açmıştır.

Rus yetkilileri tarafından yürürlüğe konan gerçek politikalar, halkın dikkati “liberal reformcular” ile “muhafazakâr uzlaşmazlar”, “yolsuzluğa bulaşmış resmî görevliler” ve “finansal oligarşi” arasında sonu gelmez ve bezdirici mücadeleye odaklandığı için büyük ölçüde dikkatlerden kaçmıştır. Rusya’da halen bu terimlerle nitelendirilebilecek insanlar vardır. Fakat 1992 yazından bu yana, birkaç istisnaya, politik mücadele hükümetin daha liberal veya daha müdahaleci ekonomi politikaları mı uygulayacağı ile ilgili değildir. Gerçek mücadele farklı bir mesele üzerinedir: kim ya da kimin ekibinin (grubunun, çetesinin, ailesinin) ekonomik kaynakların yeniden dağıtımını kontrol eden devlet kurumlarını ve araçlarını kontrol edeceği konusundadır. Dağıtım için mevcut olan kaynakların hacmi sadece sorumlu atanmışın ve ekibinin yönetsel statüsünü belirlemekle kalmamakta, fakat aynı zamanda yönetsel rantların kesin sınırlarını da belirlemektedir. Atamalar dahil devlet aktifleri sadece kişisel kazanç için kullanılmamakta, aynı zamanda ilişkili olunan politik ve ekonomik grupların sosyal ve finansal pozisyonlarını da sürdürmekte ve güçlendirmektedir. Rusya transformasyonuna katılan gruplar arasındaki yegâne fark, bunların eylemlerini kamufle ederek Rusya ve yurtdışında kamu tüketimine uygun hale getirme yetenekleridir.

En Güçlü Finansal Oligarşi

Devlet kurumlarının özelleştirilmesinin en çarpıcı örneklerinden birisi, Rus Merkez Bankası’nın etkili özelleştirilmesidir. Döviz üzerinde yönetim kontrolü ve millî para ihracı yapan devlet tekelinin özelleştirilmesi, Rus Merkez Bankası yönetimine, diğer Rus oligarşisinin tümüne gidecek mevcut finansal kaynakları kısma yetkisi vermişti. Merkez Bankası’nın

bağımsız yasal statüsü, sorumluluğunu hesaba katmasını pek gerektirmiyordu. Para ihracı süreci ve daha sonra bunun dağıtımı, Merkez Bankası'nın kendisinin belirlediği kurallara tâbi idi. Banka faaliyetlerinden sağlanan gelirler, vergiye tâbi değildi. Merkez Bankası'nın resmî kârının yarısı federal bütçeye transfer edilirken, kendi faaliyet masraflarının büyüklüğüne de Merkez Bankası'nın kendisi karar veriyordu.

Merkez Bankası böylece muazzam miktardaki finansal kaynağı tüketmeyi başarabilmişti.¹⁴ Merkez Bankası'nın cari harcamaları (örneğin, ücretler ve kırtasiye), devlet yönetiminin toplam federal harcamalarından kendi başına %50 daha fazla ve ülkenin savunma harcamalarının yaklaşık olarak beşte birine eşitti. Rusya'da ortalama ücret Ağustos 1998'den önce ABD'dekinin kabaca 20'de biri iken, sadece Rus Merkez Bankası başkanının resmî maaşının nakit kısmı ABD Federal Rezerv başkanının maaşının neredeyse iki katıydı, ABD başkanının maaşından ve dünyadaki birçok ülkenin başkan ve başbakanının maaşlarından daha yüksekti.¹⁵

Rus Merkez Bankası'nın bağımsız statüsü, kendisine yönetici bir üst kuruluşun, süpervizör bir kurum, ticarî bir organizasyon ve politik bir parti gibi fonksiyonlarını birleştirme olanağı veriyordu. Rus Merkez Bankası milyarlarca doları ticaret ve yatırım projelerine, inşaatlara, ofis ve emlak satın alımlarına, uydu fırlatmalarına, medyayı elde etme ve finanse etmeye ve politik lobi faaliyetlerine harcadı. Örneğin, 1998'in bahar ve yazında, Merkez Bankası'nın tepe yöneticileri federal hükümete karşı finansal savaş açmaya başladılar. Bu yöneticiler, Mayıs ayında büyük bir hazine bonusu paketini satışa çıkarma, Temmuz'da federal hükümetin gelirlerini defterden silme ve Merkez Bankası'nın sahibi olduğu ticarî bankalardan (örneğin Sberbank, Vneshtorgbank, Eurofinance) kamu kâğıtlarını boşaltma dahil çeşitli türden silâhlar kullandılar. Sonra da, IMF borcunun birinci diliminin aslan payı olan 3.5 milyar doları Ağustosun ilk iki haftasında bu bankalara transfer etmişlerdir.¹⁶ Merkez Bankası'nın eylemleri Ağustos 1998'de finansal kriz ve Kirienko hükümetinin devrilmesiyle sonuçlandı.

¹⁴ Steve Hanke, Rus Merkez Bankası'nı dünyanın en etkisiz en büyük 50 ekonomisi arasında sayıyordu. Bkz. Hanke, "Banks That Rob You," *Forbes*, 1 Kasım 1999, s.188.

¹⁵ Yuriy Schekochikhin, "VIP-Life", *New Daily (Novaya Ezheдневная Gazeta)*, Ekim 1998.

¹⁶ RF Federasyon Kurulu, Nedenlerin Soruşturulması ile ilgili Federasyon Kurulunun Geçici Komisyonunun Sonuçları, Rusya Federasyonu Merkez Bankası ve Rusya Federasyonu'nun 17 Ağustos 1998 Kararlarının Sonuçları ve Olaylar, Moskova, 15 Şubat 1999, s. 27.

İthal Mallar: Müdahalecilik ve Popülizm

Rusya'da müdahaleci ekonomi politikalarının hayatta kalması, sadece yozlaşma, yurtiçi politik direnç ve komünizm mirasına atfedilemez. Bu şeref aynı zamanda uluslararası finansal kurumlara da (UFK) aittir. IMF ve Dünya Bankası'nın ana politika önerileri ekonomik serbestleştirme, finansal istikrar ve devlet aktiflerinin özelleştirilmesini içeriyordu. UFK'nın diğer müşteri ülkelerinin bu önlemleri takip etmeleri beklenirken, Rusya büyük ölçüde bundan muaf tutuldu. Aslında, UFK sık sık Rus yetkililere, piyasa serbestleşmesi konusunda "Washington Mutabakatı"nın ana ilkelerine açıkça ters düşen politikaları uygulamaları konusunda baskı uyguladı.

Örneğin, finansal serbestleşme hükümetin gelir ve harcamalarını en düşük ihtimal düzeyinde dengelemesini, bütçe açıklarını gidermesini, düşük faiz oranlarını gerçekleştirmesini ve hükümetin borcunun azaltılmasını gerektirir. Fakat UFK Rusya'ya düzenli olarak yeni krediler sağlayarak, bütçe açığını sürdüren, faizleri yüksek tutan ve hükümet borcunun birikerek artmasını sağlayan politikaları teşvik etmiştir. Yıllar boyunca, UFK Rusya'da yüksek vergilemeyi, hem de katlanılamaz düzeylerde tavsiye etmiş ve bu suretle uzun süreli depresyonu şiddetlendirmiştir.

UFK Rusya'ya, yurtiçi ekonomik serbestleşmeye, sözde "doğal tekeller"i kabulünü ve düzenlenmesini tavsiye ettiğinde; dış ticarete serbestleşmeye de gümrük vergilerini artırmayı ve yabancı döviz faaliyetleri üzerine ağır vergilemeyi önerdiğinde karşı çıkmış oluyordu. UFK sessiz bir şekilde, Ağustos 1998'de iki dövizli takas dönemini başlatmayı ve ardından Rusya'nın tekleştirilmiş döviz kuru rejiminden ayrılmasını desteklemiştir. Bundan başka, Washington Mutabakatı devlet mülkiyetinin özelleştirilmesinin ekonomik etkinliğinin artması için şart olduğunu belirtirken, UFK kârlı olmayan maden ocaklarını sübvansede ederek koruyor ve bunların özelleştirilmesi girişimlerinin cesaretini kırıyordu.

Temmuz 1998 IMF programının en önemli politika önerilerinden birisi, vergileri artırma ve aşırı değerli döviz kurunu sürdürmeyi.¹⁷ 20

¹⁷ Uluslararası Para Fonu, "IMF Approves Financing for Russia," *IMF Survey*, cilt 27, no.15, 3 Ağustos 1998, s. 3. Temmuz 1998 IMF programının uygulanmasının ımtazıyla ilgili olarak bkz. Andrei Illarionov, "Russia and IMF," ABD Temsilciler Meclisinin Bankacılık ve Finansal Hizmetler Komitesinin Soruşturma Altkomitesi ve Genel Gözetim için hazırlanan Metin, *Hearing to Examine the Russian Economic Crisis and the International Monetary Fund (IMF) Aid Package*, 105.Kong., 2.oturum, 10 Eylül 1998.

Temmuz 1998'de 4.8 milyar dolarlık IMF borcu Rus Merkez Bankası'na transfer edildi ve doğrudan hasta bankacılık sektörünün finansmanında kullanıldı. Bankacılık sektörü, büyük bir çöküş riskiyle sendeliyordu. Bu paranın 3.5 milyar dolarlık büyük çoğunluğu en büyük finansal oligarşik bankacılığın yavrularının (Sberbank, Vneshtorgbank, Eurofinance) ceplerine aktı. Bu IMF programı, esas itibariyle Rus finansal oligarşisini kurtarmaya yardımcı olmada değerli olduğunu ispat etmiştir. IMF paketinin Rusya'nın ekonomik ortamını kötüleştirilmesi, finansal krizi daha da ağırlaştırması ve çözüm yollarını iyice çetrefilleştirmesi şaşırtıcı değildir.

Son dokuz yılda, ödünç veren kuruluşlar Rusya'ya 25 milyar dolardan daha fazla kredi sağlamıştır (19 milyar doları IMF'den ve 6 milyar doları da Dünya Bankası'ndan). Bu krediler, tutarlı ekonomik stratejinin uygulanmasının gecikmesine ve ulusal yetkililerin ekonomik politikada acı verici fakat gerekli değişiklikleri yapmalarının ertelenmesine önemli ölçüde yardımcı olmuştur. Bundan başka, bu krediler hem kamu hem de özel sektördeki sorumsuz davranışları cesaretlendirmiştir. Rus politik seçkini artık, ekonomik politikalarına bakılmaksızın uluslararası finansmanı düzenli olarak alabileceğine ikna olmuştur. UFK, fiilen sınırsız finansal destek sağlayarak Rus toplumunu önemli ölçüde şımartmış ve Rus ekonomisinin dönüşümünün önemli ölçüde zorlaşmasına neden olmuştur.

Sonuç

Rusya'nın dönüşümünün başarısız olması, Rusya'da uygulandığı iddia edilen liberal ekonomik politikalara dayanmamaktadır. Aslında, bu tür programlar hiçbir zaman uygulanmadı.

Geniş bir kabul gören görüşlerin aksine fiilen uygulanan ekonomik politikalar, devletin ana işlevlerinin özelleştirilmesi yoluyla şiddetlenen popülizm ve müdahaleciliğin nahoş bir karışımını temsil etmektedir. Bu gelişmeler, uluslararası finansal kurumlar tarafından cömert bir şekilde desteklenmiştir. Yanlış yönlendiren bu bahşişlere son verme, Moskova'yı devam eden ekonomik sorunlarını ciddi biçimde ele almaya başlamasını cesaretlendirmek için gerekli bir adımdır.

BÖLÜM III

KÜRESEL FİNANSAL MİMARÎ VE GELECEĞİ

11. Bretton Woods: Altın Para Devri mi?*

Francis J. Gavin

Geçmiş, parasal ilişkiler hakkında bize bugün ne söyleyebilir? 16 Ağustos 1962'de iktisat politikalarına yön veren dünyanın en güçlü iki adamı Başkan John F. Kennedy ve Federal Rezerv (Amerikan Merkez Bankası) Başkanı William Mechesney Martin Beyaz Saray'da özel olarak bir araya geldiler. Bu buluşmanın amacı, 1958'in sonlarından beri Amerika'nın dış ekonomik politikasını sıkıntıya sokan dışarıya dolar ve altın akışını sona erdirmeye yönelik bir politika geliştirmekti. Kennedy ve Martin, küresel ödemeler sistemini dramatik olarak belli bir şekle sokmak için Müsteşar George Ball tarafından önerilen ve Ekonomik Danışmanlar Konseyince de desteklenen bir plânı tartıştılar. Diğer şeyler arasında, Ball'un plânı, yabancıların elindeki dolarların Amerikan altınına dönüşmesi konusunda politik olarak müzakere edilen bir işlemezlilik hali (standstill) tasavvur etmiştir. Uluslararası para sisteminin kurallarını değiştirecek Kennedy'nin düşüncesindeki böylesi dramatik bir hareket, kendisine sunulan politika seçeneklerine fazlasıyla tercih edilebilirdi. Bu politika seçenekleri; ticarete ve sermaye hareketlerine getirilen sınırlamalar, yurt içi deflasyon ve Amerika'nın yurt dışı soğuk savaş güvenlik taahhütleriyle ilgili harcamalarını büyük ölçüde kısmasıdır. Fakat Martin, Kennedy'yi Ball'un plânının tehlikeli olduğu hususunda uyardı. Doların durumu ve dünyanın finansal mimarisi öyle zayıftı ki, Merkez Bankası başkanı, sadece altının işlemezlilik durumuna gelmesine dair bir tartışmanın doları ve uluslararası para sistemini aşağı doğru bir sarmala itebileceğine inanmıştı.¹

Toplantı birkaç yönden dikkate değerdi. Bill Clinton ve Merkez Bankası Başkanı Alan Greenspan Beyaz Saray'da gizlice bir araya gelselerdi, bugün uluslararası sermaye piyasalarının tepkisi nasıl olurdu, bir düşünün. Fakat, en şaşırtıcı olanı, toplantının konusu ve Kennedy'nin Martin

* Çeviren: Ekrem Erdem.

¹ John F. Kennedy ve William McChesney Martin arasındaki tartışma, 16 Ağustos 1962, öğleden sonra 5:50-6:32 arası, J.F.K. Kayıtları, Bant: 13.

ile olan konuşmasının amacıydı. Başkan, uluslararası para sisteminin kurallarından son derece hoşnutsuzdu. Yıl 1962 ve Başkan, dünyanın para sistemini zorla değiştirmek istiyor. Hatırlamak gerekir ki, söz konusu yıl, Amerika'nın ekonomik egemenliğinin doruğa ulaştığı bir yıldır ve hâlâ Vietnam savaşından ve Büyük Toplum'dan önceye tekabül eden ve güya Amerika'yı dolar-altın konvertibilitesini askıya almak için zorlayan enflasyona esin kaynağı olan yıllar söz konusudur.

Burada söz konusu olan şey neydi? 1950'li yılların sonlarında ve 1960'lı yıllar boyunca Amerikan hükümetinin üst düzey yetkilileri arasında gerçekleştirilen bunun gibi birçok toplantı, Amerika'nın uluslararası para politikasının duymaya alışık olduğumuzdan çok farklı bir görüntüsünü ortaya koyar. İktisat ve tarih kitapları, yüksek seviyeli bu tartışmadan hiç bahsetmez. Bunun yerine, Bretton Woods düzeni olarak nitelendirilen çok sayıda tanımlamadan bahsedilir.² Bu kitaplar, 1944'te Anglo-Amerikan konferansında ortaya çıkan, 1971'de Nixon yönetiminin sert bir şekilde ortadan kaldırılınca kadar pürüzsüz ve etkin biçimde işlemiş olan bir sistem hakkında bizlere bilgi vermektedir. Çoğu durumlarda böylesi metinler (kitaplar), Bretton Woods sisteminin döviz istikrarını sağlarken, bu münasebetle büyümeyi sürdürürken ve barışın gelişmesine katkıda bulunurken, ticaretin hareketliliğini artırdığını ifade edecektir. Kısacası, bu kitaplar, Kennedy'nin hayal kırıklığına uğradığı ve endişe duyduğu para sisteminden çok daha farklı hususları anlatmaktadır.

Dönemin tarihsel olarak gözden geçirilmesi, ortaya çok farklı bir yorum çıkarır. Standart görüşün aksine, uluslararası parasal ilişkiler fazla düzgün değildi. Amerika'nın üst düzey politikacıları, sistemin Amerikan

² Sözelimi bkz. Alfred E. Eckes, *A Search for Solvency: Bretton Woods and the International Monetary System, 1941-1971* (Austin: University of Texas Press, 1975); Richard N. Gardner, *Sterling-Dollar Diplomacy: The Origins and the Prospects of Our International Economic Order* (New York: McGraw-Hill Book Company, 1969); Margaret Garritsen de Vries, "Bretton Woods Fifty Years Later: A View from the International Monetary Fund", *The Bretton Woods-GATT System: Retrospect and Prospect after Fifty Years*, (Ed.) Oran Kirshner (Armonk, N.Y.: M. E. Sharp, 1996); Joanne Gowa, *Closing the Gold Window: Domestic Politics and the End of Bretton Woods* (Ithaca, N. Y.: Cornell University Press 1983); Diane Kunz, *Butter and Guns: America's Cold War Economic Diplomacy* (New York: The Free Press, 1997); John Odell, *U.S. International Monetary Policy: Markets, Power and Ideals Sources of Change* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1982); Judy Shelton, *Money Meltdown: Restoring Order to the Global Currency System* (New York: The Free Press, 1994); Susan Strange, *International Economic Relations of the Western World: 1959-1971*, vol. 2. (London: Oxford University Press, 1976) ve Paul Volcker ve Toyoo Gyohten, *Changing Fortunes: The World's Money and the Threat to American Leadership* (New York: Times Books, 1992).

ekonomisi üzerine büyük ekonomik avantajlar sağlayacağını düşünmemişlerdi. Bu politikacılar, daha ziyade kendilerinin bu şekilde davranmaya zorlandıklarını ve ağır bir yük altında olduklarını hissettiler. Batılı liderler, dönem boyunca sistemin krizden krize sarsılmasından rahatsız oldular (dolar 1960, 1962 ve 1968’de tehdit altındaydı; sterlin 1961, 1964 ve 1967’de kuşatma altındaydı; Fransız Frankı bile 1968 ve 1969’da hücum uğramıştı). Her kriz; sermaye, ticaret ve hatta turizm üzerindeki kontrol ve limitleri içeren karmaşık ve kısıtlayıcı kuralları beraberinde getirdi. Belki en rahatsız edici olan şey, bu parasal kargaşanın politik gerginliği nasıl etkilemeye başladığıdır. Önemli ölçüde zayıf bir şekilde işleyen sistemden kaynaklanan bu parasal sorunlar, Batı ittifakı üzerinde bir asit gibi etkide bulundu. Uç bir örnek vermek gerekirse, ABD ile Batı Avrupa arasındaki parasal (konulardaki) uyuşmazlıklar, dört başarılı başkanı (Dwight Eisenhower, John Kennedy, Lyndon Johnson ve Richard Nixon) ödemeler dengesi gerekçesiyle NATO’dan büyük miktarda askeri geri çekme konusunda göz dağı vermeye zorlamıştır.³

Açıkçası, İkinci Dünya Savaşı sonrası parasal ilişkiler konusundaki (müsbet) geleneksel inanış yanlıştır. Bu çarpıtma, tarihi bir merakın daha ötesinde bir şeydir ve potansiyel olarak çok büyük politik sonuçlara sahiptir. Bunun nedeni, son yıllardaki parasal sorunların (özellikle Doğu Asya ve Rusya’daki kargaşanın), küresel malî yapımızın düzeltilmesi ve yeniden inşa edilmesi için parasal konularla ilgili yeni bir konferans çağrısına esin kaynağı oluşturmalarıdır. Ve sık sık belirtildiği gibi, Bretton Woods konferansı ve sözüm ona ortaya çıkarılan sistem, 21. yüzyılın para sisteminin nasıl oluşturulması gerektiğini belirlemek için bir model olarak kullanılmıştır.

Bu bölümü dört noktayı ele almaktadır. İlk olarak, Bretton Woods olarak nitelendirilen sistemin nasıl hatalı olarak oluşturulduğunu ve başarısızlığa mahkûm edildiğini analiz edeceğim. İkinci olarak, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem boyunca parasal ilişkilerin *gerçekten* nasıl çalıştığını ele alacağım. Üçüncü olarak, iktisatçıların, tarihçilerin ve politika yapımcılarının savaş sonrası parasal ilişkiler konusunu neden sürekli olarak yanlış anladıklarını açıklayacağım. Son olarak, bu tarihsel dersleri, uluslararası parasal ilişkiler üzerine yapılan güncel politik tartışmalarla ilişkilendireceğim.

³ Bkz. Francis J. Gavin, “The Gold Battles with the Cold War: American Monetary Policy and the Defence of Europe, 1960-1963,” *Diplomatic History* (basılıyor) ve Marc Trachtenberg, *A Constructed Peace: The Making of the European Settlement, 1945-1963* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1999).

Bretton Woods Sisteminin Nasıl Çalışması Beklenirdi ve Niçin Yürümedi?

1944 Bretton Woods Antlaşması, tarihteki egemen devletler arasındaki en hırslı ve en kapsamlı parasal düzenlemeydi. John Maynard Keynes ve Harry Dexter White'in öncülük ettiği Amerikan ve İngiliz finansal yetkilileri, aşağıda ana hatları belirtilen çok amaçlı bir sistem oluşturmayı umuyorlardı. Bu amaçlar, istikrarlı döviz kurları, serbest ticaret ve yurtiçi deflasyon önleyen bir ayarlama mekanizmasının kurulması olarak sıralanabilir. Fakat, bu hedefler ne kadar beğenilse de, sonunda birbirleriyle tezat oluşturdular.

Ticaret engellerinin ve sermaye kontrollerinin olmadığı durumlarda, sabit döviz kurunu sürdürmek ve ulusal ekonomileri altın akışının yol açtığı talep kaymalarından korumak imkânsızdır. Bretton Woods Antlaşması, ne ülkeler arasında (sabit döviz kurunu sürdürmek için gerekli olan) fiyat istikrarını garanti edecek bir yol buldu ne de kendiliğinden ödeme dengesizliklerini ayarlayacak bir mekanizma önerdi. Farklı ülkeler, farklı ulusal para politikası izlediklerinden dolayı (değişik ulusal tasarruf oranlarına sahip olmalarının yanında), farklı enflasyon oranlarının yol açtığı para birimlerinin görece değerindeki değişiklikleri ayarlama bazı metotlara ihtiyaç duyuldu. Antlaşma, Uluslararası Para Fonu'na (IMF) nominal değerli değişimleri onaylaması için olanak tanıdı. Fakat, döviz kurundaki değişimler (varyasyonlar) zordu. Çünkü, bu durum yabancı döviz piyasalarını tedirgin ediyordu ve bazı ülkeler bu durumun ticaret hadleri üzerinde meydana getireceği ters etkilerden korktukları için, bu ülkeleri değişikliklere razı etmek zordu. Spekülatörler, döviz kuru ne zaman değiştirilse beklenmedik kârları garanti altına alarak, herhangi bir devalüasyonun yönünü her zaman önceden bilmişlerdir. Ülkeler, tam istihdam ve sosyal politika hedeflerini, ödemeler dengesi amaçları için feda etmeye eşit derecede isteksiz idiler. Sonunda, ödemeler dengesi açıklarını kendiliğinden kapatmak için, ticaret ve sermaye kontrollerinden daha etkili araçların olmadığı anlaşılmıştır. İktisatçı Robert Sten'in ifade ettiği gibi, "sabit döviz sisteminin işlemesi, ekonomik ayarlamayı hızlandırmak çok bertaraf etmek için ortaya çıkabileceğinden bu sistemi... 'uluslararası dengesizlik sistemi' olarak nitelendirmek daha uygun düşecektir."⁴

⁴ Robert M. Stern, *The Balance of Payments: Theory and Economic Policy* (Chicago: Aldine, 1973), s. 152.

Bretton Woods antlaşması, uluslararası bir rezerv para birimi ve evrensel olarak kabul edilmiş dengeleyici bir unsur olarak doların sıradışı rolünden dolayı daha da karmaşık bir hal almıştı. Savaş boyunca, genel intiba şu idi: Dünya altın arzı, sabit döviz kuru sistemindeki ödeme dengesizliklerini finanse etmek için ihtiyaç duyulan likiditeyi sağlayacak kadar büyük değildi. Bu yüzden, talebe bağlı olarak altına konvertibl olan dolar, altını bir rezerv ve dengeleyici unsur olarak sisteme ilâve edecekti. Başka bir deyişle, bir ülke açığını ya dolarla ya da altınla finanse edebilirdi. Dolar, faiz kazandığı ve düşük işlem maliyetlerine sahip olduğu için, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yakın dönemde genellikle tercih edilmiştir. Bu, yabancıların dolar talebinin, Amerikan mallarının ve hizmetlerinin satın alınmasında ihtiyaç duyulunun daha ötesine gittiği ve Amerika'nın ödemeler bilançosu için denge noktasının sıfır olmadığı anlamına gelir.⁵ En azından belli bir süre için, dolar fazlaları merkez bankası tarafından rezerv amacıyla tutulmak istendiği müddetçe, Amerika'nın ödemeler bilançosu "açıkları"nın çoğu hiçbir suretle bir açık değildi.

Fakat, Amerika'nın açığı uluslararası likitide gereksinimlerini ne zaman aşu? Tam bir rakam hesaplamak mümkün değil. Bu durum, sisteme büyük bir karışıklık getirmiştir. Belli bir noktada, yabancı merkez bankaları sınırsız dolar arzı biriktirmekten ve altın talep etmekten usanacaklardı. Doların değeri, yani, altın garantisi, ABD'nin altın arzı azaldıkça sorgulanabilir. Gresham Kanunu'nun belli bir uygulanış biçimi, doların rezerv statüsünü sarsabilirdi ve ortaya çıkan likidite kaybı, kıt altını elde etmek için istekli olan merkez bankalarının hararetli kapışmasını fitilleyebilirdi.⁶ Ardından, ithalat kısıtlamaları, ihracat sübvansiyonları, döviz kontrolleri ve rekabetçi devalüasyonlar gibi "komşunu sefaletе düşür" politikaları gelebilirdi veya bu en azından 1960'lı yıllar boyunca batılı politika yapımcılarını oldukça korkutan bir senaryo idi.

Bu yüzden, White ve Keynes tarafından tasarlanan para sisteminin iki vahim kusuru vardı. Bu para sistemi, ilk olarak, ülkeler arasındaki ödeme dengesizliklerini ayarlayacak otomatik bir mekanizmadan ve güvenden yoksundu. İkinci kusuru ise, sabit döviz kurunu sürdürmek için

⁵ Başka bir deyişle, eğer açık sıfır olmuş olsaydı, rezerv ve likidite amaçları için sistemde yeterince dolar bulunmayacaktı. Dolarlar, hem merkez bankaları hem de özel ilgililer tarafından Amerikan mallarını ve hizmetlerini satın almak için kullanılmak yerine, gönüllü olarak tutulmuştur. Bu dolarlar, bir "açık" olarak düşünülmüştü, fakat, bu gönüllü olarak tutuldukları anlamında bir açık değildi.

⁶ Bu senaryonun çağdaş bir açıklaması için, bkz. Robert Triffin, *Gold and the Dollar Crisis* (New Haven, Conn., Yale University Press, 1960).

ihtiyaç duyulan likiditenin, tutarsız ve etkin olmayan bir yolla tedarik edilmesi idi. Sonuç, aşağıdaki politikaların üçü değil, sadece ikisi takip edilseydi, Bretton Woods düzenlemelerinin daha iyi çalışacağı şeklinde ifade edilebilir. Bu politikalar; sabit döviz kuru, yurtiçi özerklik ve serbest ticaret ve sermaye akımlarıdır. Bu, tarih ve iktisat kitaplarında anlatılan Bretton Woods modelinin gerçekte hiç var olmadığı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, bu sistemin yerini ne aldı? Ve Bretton Woods günümüzde kopyasını yapmaya değer bir para düzeni mi idi?

İkinci Dünya Savaşı Sonrası Parasal İlişkilerin Gerçek Tarihi

Açıkçası, Keynes ve White'ın Bretton Woods'ta tasarladıkları para sistemi çalışmaz nitelikteydi. 1940'ların sonlarındaki iki olay, bu acı gerçeği daha açık hale getirdi. İlki, 1946-47'de sterlini cari hesaba (hesap üzerinden) konvertibil yapma çabasıydı. ABD bu geçiş sürecinde sterlini güçlendiren İngiliz Hükümeti'ne yardım etmek için büyük miktarda düşük faizli borç tedarik etti. Fakat, daha sonraki yıllarda da sterlini desteklemesinin süreceği beklenen bu kredinin getirisi, altı hafta içinde daha küçük ve önemsiz hale geldi. İngiliz Hükümeti, on yıldan daha fazla bir süre sterlini konvertibil bir para haline getirme çabasından vazgeçti. Büyük Britanya'nın sürdürdüğü ve bazı durumlarda da takviye ettiği en kötü şeyler, sermaye kontrolleri ve emperyal ticaret tercihleridir. Bu, rahatsızlık veren bir teamül haline geldi. Nitekim, sermayenin ve ticaretin serbest hareketi, Bretton Woods dönemi boyunca başarılması güç bir olgu olarak kaldı.

İkinci hadise, 1949'da sterlinin büyük, etkili devalüasyonuydu. Eğer bir ülkenin ödemeler bilançosunda temel bir dengesizlik varsa, Bretton Woods sözleşmesi devalüasyona izin vermişti. Fakat "temel dengesizlik" hiç tanımlanmadı. Yine de devalüasyonların küçük ve düzenli olacağı ve Uluslararası Para Fonu'nun görüşü ve analizi alındıktan sonra gerçekleşeceği ümit edilmişti. İngiltere'nin yaptığı devalüasyon, bu kuralların hem harfi harfine anlamına hem de ruhuna zıt bir şekilde gerçekleşmiştir. Paritedeki değişim aşağı yukarı %30'du. Olaydan önce IMF'ye danışılmamış, sadece 24 saat önce bilgi verilmiştir. Ancak, bu hareket gelişmeye başlayan Avrupa'nın ekonomik toparlanmasını derinden sarsmıştır. Fakat, bu olaydan çıkarılacak ders, Bretton Woods'un çok değer verilen uluslararası dayanışma ve işbirliği hedefinin gerçekleşmesi mümkün olmayan bir hayal olmasıydı. Eğer bir ülke paritesini değiştirmek zorunda kaldığını hissederse, bunu hemen, büyük çapta ve IMF'nin onayı olmadan yapabiliirdi.

Takip edilecek şablon 1950'ler içindi. Döviz kurlarını aynı seviyede tutmak için, ülkeler ticaret ve sermaye kontrollerine devam ettiler. İlginç bir şekilde, bunların çoğu Amerika Birleşik Devletleri tarafından desteklenmişti. ABD, Avrupa'nın ekonomik ve politik entegrasyonunu teşvik etmek için, Avrupa'nın dolar üzerinden satılan mallara karşı ayrımcılığını teşvik etti. Japonya'nın ticarî uygulamaları, Çin'deki geleneksel piyasalarının kaybını telâfi etmek için göz ardı edilmişti. İstatistiklerle değerlendirildiğinde, uluslararası sermaye hareketliliğinin ne kadar düşük olduğu şaşırtacaktır. Yabancı özel sermaye (ki, 19. yüzyıl boyunca ABD'nin şaşırtıcı gelişmesinin ardındaki enerji ve Doğu Asya'nın son 25 yıldaki olağanüstü gelişmesinin lokomotiflerden biridir), geçmiş dönemlere nispetle 1950'li yıllar boyunca oldukça düşük miktarda idi. Bu durum, büyük ölçüde konvertibil olmayan paralardaki güven eksikliğinden ve sabit döviz kurunu sürdürmek için oluşturulan sermaye kontrollerinin düzenlenmesinden kaynaklanmaktaydı.

1958'in sonunda, Batı Avrupa'nın daha büyük ekonomileri, paralarını cari hesap üzerinden konvertibil hale getirmek için hareket ettiler. Bu, tesadüfî bir durum olmayıp, ABD'nin ödemeler açığı konusunda Amerikan hükümeti içerisindeki gerçek bir ilginin ve hatta paniğin başlangıcının işaretiydi. Bu, nadiren takdir edilen şaşırtıcı bir durumu gözler önüne sermektedir. ABD, Bretton Woods olarak adlandırılan dönem boyunca büyük çaplı cari hesap fazlalıklarını korudu, ancak her yıl (Suez krizinden dolayı, 1957 yılı hariç) yine çok büyük ödemeler bilançosu açıkları verdi. Bu, sadece 1960'lı yılların sonlarındaki değil, aynı zamanda 1940'ların ve 1950'lerin sonundaki meseleydi. Bu yüzden, sorun hiçbir zaman ticaret olmamıştır. Ancak, gerçek bir para kaosu korkusunun gelişmesi, sadece 1950'li yılların sonunda ve 1960'lı yılların başında geçerliydi. İlk olarak Eisenhower ile sergilenip Nixon yönetimi boyunca devam eden bu korku, 1958'den 1971'e kadar Amerika'nın dış ekonomik politikasının en önemli özelliği idi.

Amerika'nın altın arzının azalmasıyla ne olacağı korkusu, Amerika'da bir dizi politik sapmalara yol açtı. İlk etapta isteğe bağlı, daha sonra ise zorunlu olan sermaye kontrolleri başlatılmıştı. Dış yardım bağlanmıştı. Turistlere ne harcayabilecekleri söylenmişti. Batı Almanya ve Japonya altın satın almaya değil, rezervlerinde dolar tutmaya çok istekliydi.⁷ Pa-

⁷ Bkz. Francis J. Gavin, *Gold, Dollars and Power: The Politics of the American Balance of Payments Deficit, 1958- 1971* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, New Cold War History Series, 2001 için plânlanmıştır).

rasal hedeflerdeki belki en şaşırtıcı sapma, Savunma Bakanlığı'nda meydana gelmiştir. Askeri geri çekilmeler, her zaman gündemin en ön sıralarındaydı. Fakat, diğer önlemler de alındı. Muhasebe işlerinde oldukça titiz ve akılcı olduğu kabul edilen Savunma Bakanı Robert McNamara, orduya bütçe açısından maliyetleri dikkate alınmaksızın "Amerikan mali satın alınmasını" emretti.⁸ Bu şu anlama gelir: Bir jip Japonya'da arıza yaptığında, orada tamir edilemez de tamir için Hawai'ye gönderilir ve daha sonra da gemi ile geri gönderilirse, bunun maliyeti iki ya da 3 katına çıkar. Bu da, işi, en azından deniz aşırı ülkelerdeki savunma harcamaları açısından doların *de facto* devalüasyonuna kadar götürdü. Böylesi saçma politik sapmalar, zayıf bir şekilde oluşturulan para sistemi tarafından zorunlu kılınmıştır. Oysa, döviz kurunun piyasada belirlendiği bir sistemde bu önlemlerin hiçbirine ihtiyaç duyulmayacaktır.

Büyük çabalara rağmen, bu akıl-dışı düzenleme konusunda daha fazla ısrar edilemedi ve sistem 1960'ların ilk yarısında işlememeye başladı. Ortaya çıkan yeni kanıtlar, 1963'te, Başkan Kennedy'nin uluslararası parasal ilişkiler konusunda doları dalgalanmaya bırakmayı düşünecek kadar endişelenmesine sebep olmuştur.⁹ Ancak, Amerikan politikacıları 1960'lı yıllar boyunca daha ziyade geçici çözümler politikası takip etmişlerdir. Bu durum, Mart 1968'de altının iki fiyatının olacağı; bunlardan birinin piyasa tarafından belirleneceği, diğerinin ise bir ons altını 35 dolara eşitleyecek şekilde Merkez Bankaları tarafından belirleneceğine dair kararlarla birlikte doruğa yükselmiştir. Nixon'un altın penceresini kapamasından üç yıldan daha önce alınan bu karar, İkinci Dünya Savaşı sonrası parasal ilişkilerdeki değişime işaret etmiştir. Hükümetler arasındaki altın fiyatı, merkez bankaları arasında sürdürülen (ama gerçeği yansıtmayan) hayali bir fiyattı ve paranın dünyasında bu hayali fiyatlar pek uzun sürmedi. Bir ons altının piyasa fiyatı 40 dolar ve daha yukarısına yükseldiğinde, bir merkez bankasının iki-aşamalı fiyat rejimini terketmesi sadece bir zaman sorunu olacaktı.

Nixon'un altın penceresini kapatmaya yönelik kararı hiç kimseyi şaşırtmamış olmalıydı ve bu karar, aslında 1950'lerin sonlarına kadar düşü-

⁸ Deborah Shapley, *Promise and Power: The Life and Times of Robert McNamara* (Boston: Little, Brown and Company, 1993).

⁹ Walt Rostow, "Kennedy's View of Monnet and Vice-Versa", *John F. Kennedy and Europe*, (Ed.) Douglas Brinkley ve Richard T. Griffiths (Baton Rouge: Louisiana State University Press, 1999), s. 281; Joseph O'Connor'ın Carl Kaysen'le Sözlü Tanış Sohbeti, 11 Temmuz 1966, John F. Kennedy Presidential Library, Sözlü Tarih Koleksiyonu, s.87-88.

nülmüş olmalıydı. Dolar çok daha önceden serbest bırakılmış olsaydı, dünya (ve özellikle de Amerika) çok daha iyi durumda olmuş olacaktı. Dünya enflasyonundaki yükselmeye ve mal fiyatlarındaki aşırı artışla aynı zamana rastlamasından dolayı, 15 Ağustos 1971 sonrası uluslararası para sisteminin yönünü bulmasının biraz zaman almış olmasında hiçbir şüphe yoktur. Ancak, dünyanın hemen her yerinde uluslararası yatırımlarla birlikte sürekli olarak ticaretin büyümesinin sebebi, yalnızca döviz kurlarının az çok serbest hale getirilmesidir. Özel uluslararası sermaye akımları, 1971'den beri zaman zaman ortaya çıkan döviz kuru istikrarsızlıklarına rağmen, önem ve büyüklük derecelerine göre artmıştır.

Bretton Woods Efsanesi Neden Israr Etmektedir?

Bretton Woods plânı başlangıçtan beri işleyemez nitelikteydi. Geliştirilen sistem karmakarışık, istikrarsız ve etkin değildi. Buna rağmen, politikacılar ve hatta iktisatçılar bile hâlâ Bretton Woods olarak adlandırdıkları sistemden bir şeyler elde etmek için can atmaktadırlar.¹⁰ İkinci Dünya Savaşı sonrası parasal ilişkilerdeki hatalarla ilgili gayet açık ve çok kuvvetli deliller olmasına rağmen, Bretton Woods ile ilgili bu efsaneler neden sürüp gitmektedir.

Bu hadise gerçekten anlaşılır gibi değil. Bretton Woods antlaşmaları Kongre tarafından ele alındığında, birçok uzman bunların herkes tarafından bilinen zaafırları belirtmişlerdi.¹¹ Fakat antlaşmanın maddeleri Kongre'den geçtikten sonra, eleştiriler sanki çölde kaybolmuş gibi gözüktü. 1950'li yılların tamamı ve 1960'lı yılların büyük bir bölümü boyunca, çeşitli iktisatçılar, özellikle Milton Friedman, sabit döviz kurunun kusurlarını ve dalgalı döviz kurunun erdemlerini belirtmişti. Ancak, bu iktisatçı-

¹⁰ Birçok örnek için, bkz. Diane B. Kunz, "The Fall of The Dollar Order: The World the United States is Losing," *Foreign Affairs* (Temmuz/Ağustos): 1995; Peter Passell, "Bretton Woods: A Policy Revisited," *New York Times*, Temmuz 21, 1994; Judy Shelton, "How to Save the Dollar," *Wall Street Journal*, 15 Temmuz 1994 ve Volcker ve Gyothen.

¹¹ The *Wall Street Journal*, *New York Times* ve *Chicago Tribune* gazetelerinin hepsinde, hâlâ Bretton Woods Konferansı ve anlaşmaların aleyhine köşe yazıları çıkmaktadır. Jacob Vinner, belki de şu anda Amerika'nın en seçkin uluslararası iktisatçısıdır, Uluslararası Para Fonu hakkında ciddi kuşkuclarını ortaya koymuştur. Ayrıca, mensubu olduğu Chicago Üniversitesi'nden birçok meslektaş, özellikle de iktisatçı Henry Simons, Bretton Woods aleyhine görünmüşlerdir. Chase National Bank'ın Müdürü Winthrop Aldrich, 15 Eylül 1944'te yapmış olduğu bir konuşmada, Bretton Woods'a yıkıcı ithamlarda bulunmuştur. Aldrich, New York Federal Reserve Bank'tan Allan Sproul ve John H. Williams tarafından savunulan anahtar para yaklaşımını desteklemiştir. Bu ve diğer örnekler için bkz. Eckes, s. 165-209.

ların görüşleri o dönemde kamuoyu tarafından en geniş anlamda kabul edilen ekonomik görüş arasında kabul edilmiyordu. Daha da garip olanı, nispeten düzgün işlemesine rağmen, bugünkü esnek döviz kuru sisteminin 1990'lı yılların çoğunda uygulamada olduğu halde, verilen desteğin seviyesinin düşük olmasıdır. Tabii, geçen 20 yılda ortaya çıkan parasal krizlerin, piyasanın, çoğunlukla, desteklenmesi gerektiğine inanmadığı bir sabit döviz kuru sistemini sürdürmek için devletlerin sarfettikleri çabaları kapsamış olduğu belirtilmelidir. ABD, doları dalgalanmaya bıraktığından beri böyle bir krizle karşılaşmamıştır.

O zaman, Bretton Woods için böyle bir nostaljinin olmasının sebebi nedir? Bunların hepsinin nedeni, uluslararası parasal ilişkiler meselesini bugüne taşımak için, tarihî analizi önümüze serebilme konusundaki başarısızlıktır. Bu, insanların geçmişte ne olduğunu anlamadıklarını söylemenin kibar bir yoludur.

Bilgi eksikliği ve geçmişi anlamada yetersiz kalınması, geleneksel bilgelik olarak yerleşmiş olan ve hemen söküp atılması imkânsızlaşan belli efsanelerin gelişmesine imkân tanımıştır. Tabii ki, bu diğer alanlarda da söz konusudur. Örneğin, uluslararası politikada Münih benzerliğini göz önüne alalım. İkinci Dünya Savaşı'nın çıkış noktasını anlamaya çalışan Amerikalı politika yapımcılar ve analistler, İngiliz Başbakanı Neville Chamberlain'in Adolf Hitler'i yatıştırma çabalarına geçerli bir gerekçe buldular. İngiliz dış politikası başarısızlığa uğradığında, bu deneyimden alınan ders, asla diktatörlerle görüşme yapmamak olmuştur. Baskıcı yönetimler (tiranlar), hayatta kalmak için yayılmak zorundadırlar ve bunların bölgesel toprak talepleri bastırılamaz olduğu için, bunların oyunun başında durdurulmaları gerekir. Münih'te neler olduğunu, ne kadar doğru olarak tanımladığı sorusunu bir kenara koyarsak, uluslararası hadiselerdeki nedenselliği açıklamak için geliştirilen bu modelin (analojinin), Amerika'nın İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllardaki dış politikası üzerinde çok güçlü ve çoğu kez bir yanıltıcı etkiye sahip olduğu hususunda çok az bir şüphe vardır. Amerikalı politikacılar, Ho Chi Minh'e, Saddam Hüseyin'e ve Slobodan Miloseviç'e baktılar ve Hitler'i gördüler. Doğru veya yanlış, bu tarihî benzerlikler, meselenin gerçek çerçevesini ve karmaşık uluslararası ilişkiler olgusunun arkasındaki nedenselliği genellikle gölgelemiştir. Derin bir tarihî tetkik, bu olayların tamamının arkasındaki motivasyonların ve koşulların büyük ölçüde farklı olduğunu ve analojinin yardımcı olmaktan çok yanlış yönlendirici olduğunu ortaya koymaktadır.

Nasıl ki Münih konferansının basitleştirilmiş bir modeli uluslararası (siyasî) olayları açıklamak için kullanıldı ise, Büyük Bunalım'ın basitleştirilmiş bir modeli de aynı şekilde uluslararası parasal ilişkileri açıklamak için kullanılmıştır. Sorun, tabii ki Büyük Bunalımdan yanlış derslerin alınmış olmasıdır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında politikacılar, iki dünya savaşı arasında parasal kaosu kaynağının; dövizdeki istikrarsızlık, rekabetçi devalüasyonlar ve kontrol dışı bir serbest piyasa olduğuna inanmışlardır. Ancak, hiçbir suretle hadise bu değildi. Sabit döviz kurlarına ve altın standardına katı bağlılık, deflasyonist baskıları daha da artırmıştır. Bu sabit döviz kurlarını sürdürmek için merkez bankası işbirliğine başvurulması, uluslararası finansal durumu daha da kötü hale getirdi.¹² Büyük Bunalımın birçok sebebi vardır ve bunların çoğu da tam olarak anlaşılmaz. Ancak, gayet net olarak anlaşılmıştır ki, piyasada hüküm sürmek ve piyasayı daraltmak (bu durum, yabancı döviz piyasaları için söz konusudur) için gösterilen çabanın, bunalımı olabileceğinden daha kötü hale getirmiştir. Devalüasyon yapan ve altından ayrılan ülkeler, sabit kuru sürdüren ülkelere göre daha başarılı oldular ve bunalımdan daha çabuk çıktılar. Burada çıkarılması gereken ders, merkez bankası işbirliğini önlemek ve piyasaları kendi işlerini yapmakla başbaşa bırakmak olmalıdır.

Özellikle kavramları tanımlarken ve bu kavramların önemini tetkik ederken, tarihî analiz eksikliği bazı yönlerde de kendini gösterir. Bu, özellikle “konferans” ve “sistem” kavramlarıyla ilgili de geçerlidir. İnsanlar 1944 Bretton Woods Konferansı'na baktılar ve sadece orada alınan kararların basit bir şekilde uygulamaya konulduğunu varsaydılar. Fakat, uluslararası parasal ilişkiler, (Bretton Woods dönemine) göre (şu anda) daha karmaşık haldedir ve hiçbir konferans uluslararası finansın işleyiş şeklini kolayca değiştiremez. Uluslararası siyaset alanındaki iyi bir tarihçi İki dünya savaşı arasındaki dönemiyle, Versay Konferansı'na benzerlikler görecektir. Versay, Milletler Birliği'ni (League of Nations), Bretton Woods ise Uluslararası Para Fonu'nu ortaya çıkardı. Versay silâhlanma üzerine sınırlamalar getirirken; Bretton Woods para birimlerinin düzenlenmesine dair kuralları koymuştur. Fakat, sadece Versay üzerinde durulması, bize bu dönem süresince geçerli olan uluslararası siyaset hakkında çok fazla şey söylemez. Milletler Birliği zayıf ve tesirsizdi, ve orduların silâhları ve diğer askerî araç ve gereçleri ile ülkelerin savaş sonra-

¹² Bu, Barry Eichengreen'in iki dünya savaşı arasındaki uluslararası para diplomasisi konusunda getirdikleri mükemmel açıklamada açıkça görülür, *Gold Fetters: The Gold Standard and the Great Depression, 1919-1939* (New York: Oxford University Press, 1995).

sında ölü ve yaralılar ile hasar için ödeyecekleri para konusundaki maddeler ihmal edilmişti. Basit bir antlaşmadan daha kuvvetli faktörler etkili olmuştu. Aynı durum Bretton Woods için de doğrudur. IMF, ilk yirmi yılda zayıf ve tesirsizdi. Aslında, Birleşik Devletler Marshall yardımı alan ülkelerin Fon'u kullanmalarını açıkça yasaklamıştı. Ve yine daha önce de bahsedildiği gibi, Bretton Woods anlaşmasının hem ruhu ve hem de maddelerin tek tek anlamı büyük ölçüde ihmal edilmiştir. İki konferans arasındaki temel fark, öyle görünüyor ki, çoğu insanın Versay'ı doğru olarak talihsiz bir başarısızlık şeklinde değerlendirmesi, buna karşılık, Bretton Woods Konferansı'nın bir başarı olduğuna yanlışlıkla inanmasıdır.

“Sistem” kelimesi de yanıltıcıdır. Gerçek bir Bretton Woods sisteminin olmadığını daha önce zaten kanıtlamaya çalışmıştım. Konferansın nasıl olup da bir “sistem” üretmediği yönündeki kanaati başkalarına nakletmek için, 1956'daki parasal ilişkiler 1936'dakilerle karşılaştırılmalıdır. Her iki dönemin de temel özelliği, talebe bağlı olarak 1 ons altının 35 dolar üzerinden, doların altına konvertibil olmasıdır. Birçok büyük ülke rezerv akışını sterilize etti. Peki farklılık nerede? 1936'ya göre 1956 yılında çok daha fazla sermaye kontrolleri vardı. Fakat, bu farklılık bir “sistem”i tanımlamak için yeterli midir? De Gaulle altın mübadele sisteminde doların rolünü kıyasıya eleştirdiği ünlü 1965 yılı konuşmasını yaptığında, bu aleyhte konuşmanın yapıldığı konferans 1944 Bretton Woods Konferansı değil, 1922 Genoa Konferansı idi. Ciddî bir tarihî analiz, hatta Bretton Woods sisteminin ne olduğunu da açıklayarak, her tür sorunu açığa çıkaracaktır. Ne zaman başladı? 1944 mü, 1958 mi? Kat'iyen. Gerçekten ne zaman sona erdi?

Modern uluslararası parasal ilişkileri çevreleyen o yüksek ses getiren retorikğin tamamı ortadan kaldırıldığında, birçok ayrıntı var, ancak gerçekten bir tek büyük tartışma söz konusudur; o da, devletin belirlemiş olduğu sabit döviz kurlarına dayalı bir sisteme mi, yoksa esnek döviz kurlarına dayalı bir sisteme mi sahip olunacağıdır. Bu yüzyılın tecrübesi, bunlardan hangisinin daha iyi olduğunu açığa kavuşturmalıdır.

Tamamen Kendi Haline Bırakmak

Yeni bir Bretton Woods Konferansı'nın ve yeniden düzenlenmiş bir uluslararası para sisteminin savunucularının, birkaç noktayı gözönünde tutmaları gerekir. İlk olarak, White ve Keynes'in tasarladıkları sistem,

başlangıçtan beri aksak bir sistemdi ve asla faaliyete geçmedi. İkinci olarak, uygulamaya başlanılan ve kısmen Bretton Woods anlaşmalarına, kısmen de *ad hoc* önlemlere dayanan sistem, başlangıçtan itibaren sıkıntılı idi. Yerel özerkliğin ve sabit döviz kurunun benzer amaçları, sadece ve sadece ticaretin ve sermayenin serbest hareket etmesi önlendiğinde gerçekleşir. Birçok analist istikrarlı döviz kuru kaybının âdeta yasını tutmaktadır. Fakat, aynı analistler bu istikrarı kazanmak için ağır ticarî sınırlamaların ve sermaye kontrollerinin bedelini ödemeyi arzu ediyorlar mı? Eğer bu bedeli ödemeye hazır iseler, döviz istikrarının acı veren yurtiçi (ulusal) politikaları ve sıkıntı veren dış politika tercihlerini gerektirdiği bir döneme geri dönmeye de hazır olmaları gerekir.

Aslında, bugün geçerli olan dalgalı kur sistemi, kendisinden önceki herhangi bir sisteme göre daha üstündür. Döviz kurunun piyasada belirlendiği sistem, İkinci Dünya Savaşı sonrası parasal ilişkilerin iki önemli aksaklığını ortadan kaldırmaktadır. Ödeme dengesizlikleri, kendiliğinden ve çoğu durumlarda fazla sorun yaratmadan piyasa tarafından ayarlanmaktadır. Ve döviz kurunun belirlenmesinin piyasaya bırakılması, tüm likidite ve rezerv sorunlarını ortadan kaldırır. Belki en önemlisi de, bütün sürecin politik alandan uzaklaştırılmış olmasıdır. Hükümetimizin bizden yurtdışı yatırımlarımızı ve yurtdışı seyahatlerimizi kısıtlamamızı istemesi, gelişmiş ülkelerde yaşayan çoğu insana mantıksız gelir ve yalnızca ödemeler bîlânçosu gerekçelerine dayanarak dış politika oluşturmak, kendi ulusumuzun liderlerine anlamsız gibi görünecektir. Ancak, Bretton Woods'un altın çağı olarak anılan herhangi bir şeye geri dönmek durumunda kalırsak, bu gayet olağan bir durum olacaktır.

12. Uluslararası Para Fonu: Nihaî Ödünç Mercii veya Vazgeçilemez Ödünç Mercii?*

Onno de Beaufort Wijnholds ve Arend Kapteyn

1997 ortalarında başlayan finansal kriz, etkileyici bir şekilde göstermiştir ki, sermayenin hareketliliğinin arttığı bir dünyada, sağlam makro ekonomik ve finansal politikalara ağırlık verilmektedir. Kriz, ayrıca aşırı değerlendirilmiş döviz kurlarını savunmanın yararsızlığının üzücü bir hatırlatıcısı olarak görev yapmıştır. Tabii ki, bu ders çok zor bir şekilde öğrenilmek zorunda kalınmıştır. Yeni fark edilen ekonomik zayıflıklara karşı sermaye akışlarının ve risk primlerinin göstermiş olduğu tepkinin gücü ve hızı, politikacıların kafasında şaşkınlık, dehşet ve korkudan oluşan bir kombinezon oluşturmıştır. Krizin derinliği ve süresi ile, etkilenen ülkelerin sayısı göz önüne alındığında, bugün birçok kişi uluslararası “mimarî” ya da amiyane tabiriyle “bildiğimiz şekliyle dünya” ile ilgili bazı şeylerin kesinlikle yanlış olduğuna inanmaktadır.

Alışlagelmiş tepki, yanlış olduğu düşünülen şeyin düzeltilmesi olmuştur. Niyet, doğal olarak ateşin olduğu yere (yani, gelişen piyasalar-daki zayıflıklara) yoğunlaşmışsa da, birçok kişi gözünü itfaiyeye, yani, Uluslararası Para Fonu (IMF)’na çevirmiştir. Bu anlamda eleştiri, itfaiyecinin yangını söndürmek için yeterince suyunun (parasının) olmaması ile işleri daha kötüye götürmesinden dolayı suçlanması arasında değişmektedir. Reform önerileri, birinin krizle ilgili sorumluluğu nasıl dağıtacağına bağlı olarak, bir uçta IMF’nin lağvedilmesinden diğer uçta IMF’nin tüm nihaî ödünç vericilik kapasiteleriyle donatılmasına kadar değişecektir. Bu öneriler, aynı zamanda gelecek krizlerde ortaya çıkabilecek olan resmî müdahalenin derecesi için kullanılan temsilciler olarak da görülebilir. Önümüzdeki kriz dönemlerinde, sözgelimi bizim, sermaye hareketlerini kontrol etmeye çalışmamız mı gerekiyor? Likidite sağlamak suretiyle

* Çeviren: Ekrem Erdem.

finansal karışıklığın etkisini sınırlamamız mı gerekiyor veya hiçbir şey yapmamamız ve piyasa güçlerini oyunun dışında tutmamız mı gerekiyor?

Son birkaç yılda meydana gelen krizler, ne kapitalizmin bizi kendinden ne de piyasa-temelli uluslararası parasal sistemin çöküşünden kaynaklanan krizlerdir. Aksine, krizden çıkarılacak ders, küreselleşen bir dünyada, ulusal politika oluşturmadaki serbestlik derecesinin azaltıldığının kabul edilmesi ve hem borçluların hem de alacaklıların kusurlu borç alma ve borç verme kararlarına karşı daha sorumlu yapacak bir yolun bulunması için, piyasaların daha iyi işlediği bir modelin geliştirilmesi olmalıdır. IMF'yi tamamen denenmemiş, yeni bir uluslararası nihaî borç verici duruma dönüştürmeye dönük öneriler yanıltıcıdır. Bunun yerine, çabalar, piyasaların işlediği kurumsal çerçevenin iyileştirilmesi üzerine yoğunlaşmalıdır.

Resmî Müdahalenin Mantığı

Nihaî borç verici olma rolü şöyle dursun, herhangi bir IMF müdahalesinin genel mantığının, IMF kredisinin düzelmesine yardımcı olabileceği piyasa aksaklıkları ya da kamu mallarının yetersiz düzeyde tedarik edilmesi durumlarının varlığına dayanması gerekir.¹ En son krizde, muhtemelen üç tür farklı piyasa başarısızlığı vardı.

İlk ve en yaygın piyasa başarısızlığı, eksik enformasyondur. Çok uzun bir süre için, piyasalar çok düşük kar marjlarında, gelişen piyasalara, kazancın verimli olarak yatırım yapıldığı ve tam olarak geri ödeneceği yönündeki yanlış bir inanca dayanarak ödünç para verdiler. Gerçek durumun böyle olmadığı anlaşıldığında, daha önceki aşırı içeri fon akışını hızla aşırı dışarı fon akışı izledi. Şeffaflığın olmaması, gelişen piyasalarda olağan bir durumdur, hükümet düzeyinde ise, durum bundan hiç de iyi değildir. Ne hükümetler ne de alacaklılar, sık gündeme gelen zımnî garantilerin ve vadesi geçen borç ödemelerinin büyüklüğüyle ilgili net bir düşünceye sahip olurlarken, hükümetler kendi doğru rezerv değerlerini saklamaya gayret etmişlerdir. Bu enformasyon eksikliği, tabii ki hükümetler tarafından piyasalara yeterli enformasyonu sağlamak için yaratılan bir başarısızlığa göre, o kadar da fazla bir “piyasa” başarısızlığı sayılmaz. IMF, şimdilerde değişik yollarla bu şeffaflık eksikliğini anlatmaya çalışıyor. İlk olarak, IMF ülkelerin döviz kuruna müdahalelerini bilânço dı-

¹ Paul Masson ve Michael Mussa, *The Role of the IMF: Financing and Its Interactions with Adjustment and Surveillance*, IMF Pamphlet Series 50, International Monetary Fund (Washington, 1995).

şında tutmak suretiyle gizleme eğilimini hesaba katmak için, kendisinin özel veri dağıtım standardına “net” uluslararası rezervler için özel bir kategori dahil etti. Buna ilâve olarak, ülkelerden dış borç durumlarıyla ilgili rapor sunmaları da istenmektedir. İkinci olarak, Fon, maliye, para ve finansal politikalarda şeffaflık için standartlar ve güzel uygulamalar geliştirmektedir. Bu uygulama, sadece ülkelerin kendi politikalarını geliştirmek için belli bir standart olarak hizmet etmeyecek, aynı zamanda, nihai olarak özel piyasaların bir ülkenin performansı hakkında değer yargısında bulunmasına karşı da belli bir standart olarak hizmet edecektir.

IMF'nin anlatmaya çalıştığı ikinci piyasa başarısızlığı, alacaklılar arasındaki bir koordinasyon sorunudur. Sürü davranışı (herd behavior), bedavacı davranışı (free-rider behavior) ve herkes gibi davranma etkileri (bandwagon effects) akla gelen terimlerdir. Eğer yatırımcılar, diğer yatırımcıların merkez bankasına bırakılan sınırlı kaynakların bir kısmını elde etmeye çalışacaklarına veya alternatif olarak, döviz kurunun daha fazla düşmesinden önce paralarını çekmeye gayret edeceklerine inanırlarsa, bazı resmî koordinasyonların bir rolü olabilir. IMF, örneğin Kore’de, Endonezya’da ve Brezilya’da, yabancı ticarî bankaların bu ülkelerdeki korunmasızlığına karşı bir izleme sistemi kurmuştur. Banka alacaklarının döndürülmesi hareketiyle ilgili bilgi, daha sonra esas alacaklı bankaların ülkelerindeki merkez bankalarına geri iletilmiştir. Bunun karşılığında, merkez bankaları, ticarî bankaları diğer ülkelerdeki ticarî bankaların toplam borç döndürme performansı hakkında bilgilendirmeye devam etmiş ve kendi bankaları üzerinde alacak haklarını temin etmeleri için bazı moral ikna yöntemleri kullanmıştır. Alacaklı ülkelerin para otoritelerinin ve IMF’nin ortak müdahalesi, alacaklı bankalara bedavacılığın kurbanı olmayacaklarına dair bir miktar güven vermiştir.

Üçüncü piyasa başarısızlığı, çoklu dengenin varlığı olabilirdi. Alacaklıların bir ülkenin gelecekteki ekonomik başarı şansına ve politikacıların niyetlerine olan inançları ile paranın makul sürelerde elde edilebilir olması durumu arasında bir denge olabilir. Bu “iyi” denge, 1997 öncesi Asya’ya uygun düşebilirdi. Bunun yanında, alacaklıların hem ekonominin esasları konusunda hem de yetkililerin politika taahhütleri konusunda güvenlerini kaybettikleri kötü denge de olabilirdi. Piyasaya giriş engellenbilirdi ve krediler geri çekilebilirdi. Bazı durumlarda, piyasaların bu iki denge durumundan daha iyi olanı seçeceğine inanmak için hiçbir *a priori* sebep yoktur. IMF programları, ekonomik politikanın gidişatı hakkında güvence sağlamak suretiyle, dengeyi iyi denge yönünde değiştirebilir.

Yine, kamu mallarının tedarikinde de IMF'ye bir rol düşebilirdi. IMF'nin ulaşmaya çalıştığı temel kamu malları (hizmetleri); serbest ticaret ve serbest ödemeler, şeffaflık ve döviz kurunun istikrarıdır. Ters şoklara karşı bir miktar güvence (korunma) sağlamak suretiyle, IMF bu kamu mallarının tedarik edilmesini teşvik edebilir. Bu güvence (sigorta), özel piyasalara giriş engellendiğinde, IMF'nin ödemeler bilançosu finansmanını kullanma hakkına sahip olmayı da kapsar. Tabii, ilke olarak piyasaların bu tür bir "afet sigortasını"² sağlayabilir olması gerekir. Fakat, bu tür bir sigorta için, Arjantin, Kanada, Endonezya ve Meksika'da özel olası durumlar kredi hatlarıyla (contingent credit lines) ilgili dikkate değer bazı istisnalarla birlikte, henüz bir piyasa geliştirilmiş değildir (bu durum, çoğunlukla bankaların böyle bir finansmanı temin etme konusundaki yetersizliğinden, kendi kendilerini bir krize kilitlemelerinden kaynaklanabilir; tıpkı ülkelerin zorunlu primleri ödeme isteksizliğinde olduğu gibi).³ Krizlerde ek finansman hakkı, refah artırıcıdır. Ülkeleri zamanla ayarlama süreçlerini düzeltmeleri için serbest bırakmakla, ekonomik bozulma en aza çekilmekte ve ülkeye (sermaye) kısıtlamalarına başvurmaksızın uluslararası yükümlülüklerini yerine getirme imkânı verilmektedir.⁴ Aslında, IMF'nin Asya'ya, Rusya'ya ve Brezilya'ya yönelik programlarının altında yatan hususlardan biri de, döviz kurlarının aşırı sıçramasını (overshooting) hafifletmekti; tıpkı diğer ülkeler üzerindeki etkilerin azaltılması ve krizin bastırılması gibi.

IMF Neden Uluslararası Bir Nihai Borç Mercii Olmamalıdır?

Her ne kadar piyasa başarısızlığı ve kamu malı tartışmaları, küresel finansal sistemde uluslararası bir para fonu için bir mantık ortaya koysa da,

² Catherine L. Mann, özel sektör kredi garantisinin sürü zihniyetini önemli ölçüde etkileyebileceğini iddia etmektedir. Bkz. Mann, "Market Mechanisms to Reduce the Need for IMF Bailouts", *International Economic Policy Briefs*, no. 99-4 (Washington: Institute for International Economics, Şubat 1999). Bununla birlikte, Barry Eichengreen, özel sektörde bu tür bir garantinin sağlanmasına dair oldukça düşük bir ilginin olduğunu belirtmiştir. Bkz. Eichengreen, *Toward a New International Financial Architecture: A Practical Post-Asia Agenda* (Washington: Institute for International Economics, Şubat 1999). George Soros'un uluslararası bir kredi garanti birimi için önerisi, bu bakış açısında görülebilir. Ancak, Soros'un önerisi, diğer şeyler arasında ahlâki tehlikeyi daha fazla artıracağı için, çok vahim hatalar içermektedir. Bkz. Soros, *The Crisis of Global Capitalism* (New York: Public Affairs Press, 1998).

³ Güney Afrika da geçmişte bu tür olağanüstü kredi hatlarına sahip olmuştur.

⁴ A.g.e., Bakker ve Arend Kapteyn, "Financial Crisis Management and the Role of the IMF 1970-1995", *Financial Crises Management in Regional Blocs*, (Ed.) Schcherazade S. Rehman (Boston: Kluwer Academic Publishers, 1998).

IMF'nin kapsamlı olarak nihai ödünç mercii sorumluluklarına sahip olması gerektiğini savunacak bir inancın oldukça hızlı bir şekilde kabul görmesi gerekecektir. Böyle bir rol, ne yapılabilir olacak ne de istenilir olacaktır.

Yapılabilirlikten Yoksun Olma

Son ödünç verici olma fikri, en iyi yurt içi (ulusal) bağlamda bilinir. Zira, bu durumda merkez bankaları likit olmayan ancak bütün borçlarını ödemeye muktedir bankalara likidite sağlamaya hazır durum; tabii, genellikle maddi teminat karşılığında ve belli bir cezaî faiz oranı üzerinden. Bu kavramı IMF'ye uygulamak, en azından iki nedenden dolayı hatalıdır:

Birincisi, ulusal bir merkez bankasının tersine, IMF istediği zaman likidite yaratamaz. IMF'nin sermayesi, üye ülkelerin katkılarından ya da diğer bir ifade ile kotalarından oluşur. Bu kotalar, genellikle hükümetlerin yetki vermesini ya da bazen parlâmentoların onayını gerektirir. IMF'nin kota artışları, Fon üyelerinin %85'inin onayını gerektirdiği veri olarak alındığında, IMF'nin sermayesindeki artışlar için yüksek bir eşik söz konusu olacaktır. Şunu da eklemek gerekir ki, IMF'nin sermayesindeki artışlar, bir ülkenin IMF kaynaklarından yararlanma hakkını olduğu kadar, Fon'un oy verme yapısını da değiştirir. Çünkü, kotalar kendi başlarına doğal olarak bir üye ülkenin zamanla değişen ekonomik büyüklüğüne bağlıdır. Bu ise, sadece kota artışlarını onaylatmanın zorluğunu artırır. Parlâmentolar tarafından onaylanan beş yıllık periyodik kota artışlarını bile elde etme konusunda geçmişteki zorluklar dikkate alındığında, IMF'yi oluşturan 182 üye devletin hükümetleri için istediği zaman para yaratmak için son ödünç verici olma kapasitesi artık uygun olmayacaktır.

IMF'nin, açıkları finanse etmek veya rezervleri takviye etmek için kota tabanındaki artışlardan başka katkıda bulunabileceği bir diğer yol daha var. IMF 1968'den itibaren Özel Çekme Hakları (Special Drawing Rights, SDR'ler) yaratmaya yetkili kılınmıştır. Bu yetki, o dönemde küresel bir likidite sorunu olarak algılanan duruma (Triffin ikilemi) karşılık olarak verilmiştir. Fakat, bu sorun esas itibarıyla sabit döviz kuruna dayalı Bretton Woods sisteminin çöküşüyle birlikte ortadan kaybolmuştur. Sonuç olarak, SDR hiçbir zaman ilk başta olması düşünülen "ana rezerv varlığı" olmadı. Bugün SDR'ler, küresel yabancı döviz rezervlerinin %1.5'inden daha azını oluşturmaktadır. SDR'lerin yaratılmasının, IMF kotalarının artırılmasından bile daha zor olduğu kanıtlanmıştır. Ayrıca, SDR'lerin yaratılması sadece küresel bir likidite gereksiniminin olduğu

bulgusunu zorunlu kılmaz (kaldı ki, dünyayı saran sermaye bolluğu düşünüldüğünde, bunu kanıtlamaya çalışmanın oldukça zor olduğu ortadadır), fakat kota artışları durumunda olduğu gibi, aynı zamanda oylama gücünün %85'inin onaylamasını da zorunlu kılar. Kota-kredilendirmesinin tersine, muayyen SDR dağılımları, koşulsuz bir likidite yaratılmasını tesis etmekle birlikte, endüstriyel üye ülkeler bu yolla uluslararası rezervlerin artırılması önerilerine katılma konusunda haklı olarak isteksiz davranmaktadırlar. Sonunda, SDR oluşumu, kota artışlarıyla aynı kısıtlamalara tâbidir. Yani, önemli hisse sahibi ülkelerin hükümetleri, likidite oluşturmak için kontrol edilmeyen bir güce sahip uluslararası bir kuruluşa bağlıta bulunmayı desteklemezler.⁵

Bundan dolayı, IMF'nin resmî finansman yaratma gücünün uluslararası işlemlerin büyümesine hiçbir zaman ayak uyduramayacağı, büyük ölçüde olası gözükmemektedir. Bu noktayı örneklerle açıklamak için, Nisan 1999'da IMF'nin birleştirilen kotasının veya sermaye tabanının kabaca 300 milyar dolar olduğunu kabul edelim. Her ne kadar, ödemeler bilânçosunda açığı olan ülkelere karşılık, ödemeler bilânçosu fazlası olan ve IMF aracılığıyla açığı olan ülkelere borç vermek için rezervleri hazır bekleyen ülkelerin de olacağı mantiken doğru olsa da; kredi vermek için fiilî olarak hazır bulunan fonlar, yukarıdaki miktarın kabaca yarısı kadardır. Bu miktar, örneğin, gelişmekte olan ve geçiş sürecindeki ülkelerin kabaca 2.3 trilyon dolar olan ödenmemiş borç stoklarıyla ve yine kabaca 340 milyar dolar olan yıllık borç servis maliyetleriyle karşılaştırılabilir.⁶ Üstelik, bu toplamalarda özel sektör borç payı giderek büyümektedir. Yıllık gelişen piyasa tahvil ihraçları, hisse senedi ihraçları ve kredi taahhütleri, zaten kabaca 300 milyar dolar eder ve bu rakam da hızla artmaktadır. Sadece IMF kaynakları özel para tarafından gölgede bırakılmıyor, açık da giderek büyüyor. IMF Başkan Yardımcısı Stanley Fischer'ın da işaret ettiği gibi, eğer 1945'teki üye ülkelerinin hasılasına nispetle aynı büyüklükte olsa idi, IMF'nin kaynakları bugünküne göre üç kattan daha büyük olurdu. Eğer Fon'un büyüklüğü dünya ticaret hacmine göre korunmuş olsaydı, dokuz kattan daha büyük olması gerekecekti. Yani, Fon'un bü-

1997'de 21.4 milyar SDR'nin (kabaca 30 milyar dolar) tahsisatı için alınan karar bir istisnadır. Zira, bu karar, öncelikle daha önceki tahsisat dönemlerinde üye olmayan ülkelere (başlıca eski komünist ülkeler) SDR'ler sağlamayı amaç edinmiş bir defalık özel bir tahsisatı konu edinir. Bununla birlikte, gerçek tahsisat hâlâ yeterli sayıda üye ülkenin onaylamasını beklemektedir.

⁶ IMF, *World Economic Outlook and International Capital Markets; Interim Assessment* (Washington: International Monetary Fund, Aralık 1998).

yüklüğü 2.5 trilyon dolardan daha fazla olacaktı.⁷ Bu nedenle, IMF'nin uluslararası işlemlerdeki gelişmelere hızlı bir şekilde finansman sağlamaya dönük çabalarının gerçekçi olmadığı çok açıktır.⁸

Son ödünç verici olma karşılaştırmasının uluslararası bağlamda mümkün olmayışının ikinci nedeni, IMF'nin, borçlarını ödemeye muktedir olan ülkelerle, muktedir olmayan ülkeleri birbirinden ayırt edememesidir. Aslında, borçların ödenememesi hali kavramı (insolvency), egemen ülkelere tam uymamaktadır. Örneğin, birinin bir bankanın yöneticisini görevden uzaklaştırması gibi, IMF gibi uluslararası bir kuruluşun da bir ülkenin hükümetini görevden uzaklaştırması mümkün olmayacaktır. Yine, IMF için borç vermeye karşılık uygun maddi teminat bulmak da, imkânsız değilse bile çok zordur. Birçok ülke, işlerin ters gitmesi durumunda IMF'ye transfer edebilecekleri petrol veya altın gibi teminatlara sahip değildir. Dolayısıyla, maddî teminatı zorunlu tutmak, IMF üyesi ülkeler arasında aynı şekilde muamele ilkesiyle çatışabilir. Buna ilâve olarak, bir ülkenin varlıklarının çoğunun sınırları içerisinde tutulduğu düşünüldüğünde, kararlarını uygulatacağı bir uluslararası iflâs mahkemesinin ve bu konuda her hangi bir tedbirin olmadığı bir durumda, bir borç geri ödenmez ise, gerçekten varlıkları haczetmek zor olacaktır.

Arzu Edilirliğin Olmaması

Yukarıda sözü edilen iddialar, sadece küresel bir son ödünç mercii yaratmanın olabilirliğine veya onun eksikliğine işaret eder. Eşit derecede önemli bir soru, bunun aynı şekilde arzu edilir olup olmadığıdır. Kısa cevap, esas itibarıyla ahlâkî tehlike açısından, 'hayır' olacaktır.

IMF'nin tam denenmemiş bir son ödünç verici olduğu dünya, belki de finansal paketlerin Asya, Rusya ve Brezilya krizleri esnasındaki ödemelerde olduğu gibi, en azından aynı büyüklükte gerçekleşeceği bir dünya olacaktır. Fakat, alınması gereken tedbirler muhtemelen daha büyük olacaktır. Dolayısıyla işe, Fon'un mevcut kredilendirme yönteminin ka-

⁷ Stanley Fischer, *On the Need for an International Lender of Last Resort*, American Economic Association ve American Finance Association tarafından 3 Ocak 1999 tarihinde New York'ta düzenlenen bir toplantıda sunulan bir makalenin gözden geçirilmiş versiyonudur.

⁸ IMF, uluslararası ticareti ve sermaye işlemlerini doğrudan finanse etmez, sadece bunlarda ortaya çıkan dengesizlikleri finanse eder. Krizin söz konusu olmadığı şartlar altında, bu tür dengesizlikler, oransal olarak ticaret hacmi ve ödemelerden pekâlâ daha az büyüyebilir. Bununla beraber, IMF'nin dengesizliklerin (muhtemelen) daha az hareketli (faal) büyümesini nasıl sürdürdüğünü görmek zordur. Bundan başka, kriz durumlarında dengesizlikler, sermaye akımlarının tersine dönmesi nedeniyle artma eğilimindedir.

bul edilebilir derecede bir ahlâkî tehlike meydana getirip getirmediğinin analiz edilmesiyle başlamak yararlı olacaktır. Bu, bizi kaçınılmaz olarak güvencenin önerildiği herhangi bir durumda ortaya çıkan ve ahlâkî tehlike olarak ifade edilen bir kaniya götürecektir. Kabul edilebilir derecede bir ahlâkî tehlike, bizi finansmanla ekonomik ayarlamalar arasında doğru bir dengenin bulunmasına götürür. Bu daha da özel olarak, şu iki durum arasında bir dengeyi ifade eder: (a) Borçlanan ülkelere ticaretin ve ödemelerin sınırlandırılması, çok aşırı bir şekilde yurt içi talepte anî daralma ve döviz kurunda hedeflenenin üzerinde anî sıçrama gibi refahı yok edici tedbirlerden uzak duracak şekilde ekonomik politikalarını ayarlamaları için zaman kazanmalarına yardımcı olmak amacıyla bir miktar güvence sağlamak ve (b) bu şekilde yürütülen bir finansmanın, gelecekteki yatırım davranışlarını etkileyerek özel sektörü kayıplardan koruma derecesi.

Asya, Rusya ve Brezilya’da, özellikle paralarını hisse senetlerine, vadeli mevduatlara, yerel para cinsinden tahvillere yatıran ve şirketlerde alacağı olan alacaklıların çok büyük birçoğunluğu, bu yatırımlarından büyük zarar etmişlerdir. Sözgelimi, Uluslararası Finans Enstitüsü, 1998 ortalarında, krizin başlangıcından itibaren toplam zararın yaklaşık 350 milyar dolar kadar olduğunu hesaplamıştır. Bunun 240 milyar dolar hisse senetlerinden kaynaklanan zararlardan, 60 milyar doları da ticarî banka zararlarından oluşurken, 50 milyar doları diğer yabancı yatırımcılarla alâkalıdır.⁹ Şu anda geçerli olan döviz kuru ve hisse senedi fiyatları veri olarak alındığında (gerçi her ikisinde de 1998’in ortalarından itibaren önemli ölçüde toparlanma görülmüştür), bu tahminlerin istikrar tedbirlerinin alındığı zaman için ne kadar hassas olduğu, Şubat 1998’de Amerikan Merkez Bankası Federal Reserve’in Başkanı Alan Greenspan’ın yaptırmış olduğu diğer bir hesaplama tarafından da gösterilmiştir. Greenspan’ın çalışmasıyla, Haziran 1997 ile Ocak 1998 arasında, Japon şirketleri hariç Asya’nın sadece hisse senedi zararlarının 700 milyar dolara vardıgı tahmin edilmiştir.¹⁰

Bununla birlikte, ahlâkî tehlikenin ortaya çıkıp çıkmaması, tek başına kayıpların varlığına bağlı değildir. Burada önemli olan, bir yatırımcının karşılaşabileceği zararları algılama derecesinin yatırımcının gelecekteki davranışını etkileyip etkilememesidir. Konuyu daha farklı bir şekilde or-

⁹ Institute of International Finance, *Report of the Working Group on Financial Crises in Emerging Markets* (Washington:Institute of International Finance, Ocak 1999).

¹⁰ Alan Greenspan, *Testimony Before the Committee on Foreign Relations*, U.S. Senate, Washington, 12 Şubat 1998.

taya koymak gerekirse; %30 faiz oranından Rus GKO'larına (Ruble-ağırlıklı devlet tahvilleri) veya 2,000 temel puanlık bir kâr marjı ile Rus Euro-tahvillerine yatırım yapmak için can atan bir yatırımcı, Ruble'nin devalüe edileceği olasılığından tamamen haberdardır. Kısa-dönem GKO'lara yönelik gelecekteki yatırım davranışı, pek de etkilenmeyebilirdi. Benzer şekilde, 1980'lerin sonundan itibaren Tayland'da yatırım yapmakta olan bir yatırımcının, 1997'de bir zarara uğramış olsa bile aynı yatırımı ikinci kez tekrar yapma konusunda tereddüt etmeyeceği tümüyle makul gözükmektedir (bu arada, Tayland'ın da 10 yılı aşkın bir zamandır aşağı yukarı iki-haneli büyüme oranını sürdürdüğü unutulmamalıdır). Ahlâkî tehlikenin ortaya çıkıp çıkmaması, bir kişinin risk-getiri analizine ve söz konusu meblâğın gerçekleşme derecesine bağlıdır. Açıkçası, bunun hesaplanması ve buradan bir sonuç çıkarılması neredeyse mümkün değildir. Belki de IMF'nin kendi yardım paketlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan ahlâkî tehlikenin derecesiyle ilgili herhangi bir ciddi ampirik analizi uygulamaya koymaktan kaçınmasının nedeni budur.

Ancak, belli alacaklı grupların bazen hatırı sayılır zararlara uğradıklarını kabul etsek bile, bu durumun kendileri için geçerli olmadığı ve resmî finansmanın muhtemelen kendilerinin zarardan korunmalarına yardımcı olduğu iki grubu ayırdetmek hâlâ mümkündür: Bunlar; kısa-vadeli yabancı para cinsinden borç (senetleri) tutanlar ve fonlarını yurt dışına transfer eden ülke sakinleridir. Kriz yaşayan ülkelerin tamamında resmî finansman sermayenin dışarıya akışını kolaylaştırmıştır. Hâlâ kendisinin önemli miktarda rezervi olan Brezilya'da bile, resmî paranın sermayenin yurt dışına akışını finanse ettiği söylenebilir (tabii, burada para olarak söz konusu olan, para yerine ikame edilebilen ve hukukî olarak herhangi bir sonuç doğurmadan birbiriyle değiştirilebilecek nitelikte olan hamiline yazılı hisse senetleri gibi menkul kıymetlerdir). Örneğin, 1998'de Brezilya'nın rezervlerde aynı miktarda bir kayba yol açacak 13.2 milyar dolarlık bir ödemeler bilânçosu açığı yaşayacağı tahmin edilmiştir. IMF ve iki yanlı finansmandan sağlanan yaklaşık 10.2 milyar dolardan dolayı, rezerv kaybı 3 milyar dolarla sınırlı kalmıştır. Her ne kadar kimin dolarının hangi alacaklıya ödendiğini izleyip bulmak mümkün olmasa da, konunun can alıcı noktası, diğer her şey aynı iken, IMF finansmanının bir ülkenin bütçe kısıtlarını gevşettiğidir.¹¹

¹¹ Bu, şu durumu bir kenara bırakır: "IMF programının parametreleri o kadar sıkı olacak ki, bir ülkenin parayı kullanma yeteneği azaltılacaktır." Bu, ancak sıkı bir para ve maliye politikası takip

IMF'nin ahlâkî tehlikeyi hızla azaltmasının tek yolu, kriz zamanlarında sağlamış olduğu finansman miktarını azaltmaktır. IMF yönetimindeki herkesin IMF'nin yeni oluşturduğu Olası Durumlar Kredi Hattı (CCL) hakkında aynı ölçüde istekli olmadığı bir gerçektir ve bunun sır olarak saklanan bir tarafı da yoktur.¹² Bu kredi hattı, en katıksız haliyle, IMF'nin geçmişte uygun politikalar uygulamış olan bir ülkeyi finansal sıkıntıdan kurtarmak amacıyla daha işin başlangıcında verdiği bir ön garantidir. Böyle bir sistemde, normal IMF kredilendirmesiyle alâkalı koşulluluğun sürdürülmesi zor olacaktır. Farklı bir şekilde ifade etmek gerekirse, kriz, muhtemelen geleceğe dönük politika ayarlamaları gerekirse de, CCL geriye dönük bir ödül programıdır. Bu haliyle ve geleneksel IMF kolaylıklarının aksine, CCL'nin vurgulamayı 'ayarlama'dan 'finansman'a doğru kaydırması gözükmemektedir.

Neyse ki, yönetim kuruluna sunulan orijinal prototiple karşılaştırıldığında, bu kolaylığın son şekli en azından kayda değer bir gelişmeyi temsil etmektedir. Fon'un bu kolaylığı, mümkün olduğunca az ve (umulur ki) en güçlü ekonomiler için kullanacağını sağlama almak için, uygunluk ölçütleri önemli ölçüde güçlendirilmiştir. Bu itibarla, şeffaflık ve sağlam ekonomik politika üzerine belli şart koşmaların yanı sıra, plânlanan özel sektör katılımı için bazı zorunluluklar vardır (alacaklılarla sağlam ilişkiler, sınırlı kısa-vadeli borç, hiç ödenmemiş borç kalmaması vs.). Buna ilâve olarak, IMF kredi hattı kesin olarak bağlandıktan sonra, bir ülkede işler ciddi olarak kötüye gidiyorsa, istikrar tedbirleri formüle edilerek faal hale getirilmeden önce, yine bir yönetim kurulu gözden geçirmesinin olacağı karara bağlanmıştır.

Vazgeçilmez Borç Verici Olarak IMF

IMF'nin büyük ölçekli finansman üzerinde yoğunlaşması (özellikle o anda belli olmayan bir kapasitede), "vazgeçilmez borç verici"¹³ olarak

etmek ve bankalara ve şirketlere likidite desteği sağlamak için parasal hedeflerin altındaki alanı sınırlandırmak suretiyle yüksek uluslararası rezerv hedefi konularak yapılabilir.

¹² Onno de Beaufort Wijnholds, "Maintaining an Indispensable Role", *Financial Times*, 1 Mart 1999, s.16.

¹³ Biz açıkça Ariel Buira'nın dillendirdiği "spekültörleri" korkutup kaçmak için son ödünç verici olma işlevini içeren finansal krizlere alternatif bir yaklaşım analizini paylaşıyoruz. Bkz. Buira, "An Alternative Approach to Financial Crises", *Essays in International Finance*, no.212 (Princeton, N.J.; Princeton University Press, Şubat 1999).

kendi geleneksel rolüyle pek bağdaşmaz. Fon, kendisine destek almak için gelen ülkelerin finansman gereksinimlerinin, ortalama olarak %10'undan daha fazlasını sağlamaz. IMF'nin buradaki ilâve katkısı, kendisinin geçici likidite desteği içerisinde çok fazla yer tutmazken (her ne kadar bu tür bir finansman marjinal durumlarda önemli olabilse de), üye ülkelerle birlikte sürdürdüğü ekonomik diyalogda ve kendi ayarlama (istikrar) programlarının çatısı altına dahil ettiği şarta bağlılıkta oldukça fazla yer tutar. Bu şarta bağlılık, uluslararası topluluğa, bir ülkenin ekonomik politikaları üzerinde bir miktar manivelâ gücü sağlar. Bu haliyle, ekonomik istikrarı hızlandırabilir ve potansiyel olarak üçüncü ülkeler üzerindeki zararlı dışsallıkları hafifletebilir. Değer kaybeden ulusal paralarla ilgili kaygılar, sözgelimi IMF tarafından hem Asya'da hem de Brezilya'da tavsiye edilen sıkı para politikalarının tam da merkezinde yer almakta idi.

IMF'nin işin içinde yer alması, birçoğu tarafından 'komşunu sefaletle düşür' (beggar-thy-neighbor) politikalarına karşı bir koruma ve ekonomik istikrar politikalarına yönelik en iyi yol olarak görüldüğü için, birçok resmî kredi kuruluşu kendi finansman koşullarını mevcut bir IMF programı koşullarına bağlı olarak belirlemiştir. Örneğin, resmî kredi verenlerin oluşturduğu Paris Kulübü, herhangi bir borcun yeniden plânlamasını onaylamadan önce, bir IMF programının yürürlükte olmasını şart koşar. Benzer bir şekilde, Dünya Bankası da, istikrar amaçlı kullanılmak üzere vereceği kredilerini onaylayabilmesi için gerek duyulan "tatmin edici bir makro ekonomik durum" için IMF programlarını gösterge olarak kullanır. Avrupa Birliği de, kendi açısından finansman koşullarını, IMF programlarına bağlama eğilimindedir. Tabii, resmî bir bağ şeklinde olmasa da, özel sektör de (en azından uygulamada) kendi finansman politikasını IMF programlarına bağlama eğiliminde olmuştur.

Dolayısıyla, IMF kendi üye ülkeleri için finansman yaratma konusunda katalizör rolüne sahiptir. Ancak, Fon'un zorunlu ödünç verici olma rolü, bunun ötesine gider. IMF, piyasalara üye devletlerle ilgili veri sağlar ve son zamanlarda ilk defa bir üye devletin ekonomisiyle ilgili kendi değerlendirmesini yayınlamıştır. Bu uygulama, piyasalar için varolan bilgi miktarına ilâvede bulunacak ve onların daha iyi bilgilerle donatılmış kararlar almalarını mümkün kılacaktır. Fon ayrıca, daha önce bahsedilen, sanayileşmiş ülkelere ve gelişen piyasalara rapor etme sıklıklarını, raporların zamanında hazırlanmasını ve kapsamını (hangi konuya ne kadar yer ayıracaklarını) geliştirmeleri için esas olarak alınması gerekli bir

ölçüt olarak hizmet edecek bir veri dağıtım standardı geliştirmiştir. Yine, özel sektör için varolan bilgi havuzuna ekleme yapmalı ve geliştirmelidir. Buna ilâve olarak Fon, üye devletler için referans noktaları olarak hizmet edecek ve ekonomik politikaları geliştirmeye yardım edebilecek diğer standartları da geliştirmektedir. Fon, 1998'de zaten Malî Şeffaflık Üzerine Başarılı Uygulamalar Kodu'nu (the Code of Good Practices on Fiscal Transparency) geliştirmiştir. 1999'da ise, Parasal ve Finansal Politikalarda Şeffaflık Üzerine Başarılı Bir Uygulamalar Kodu (a Code of Good Practices on Transparency in Monetary and Financial Policies) eklemiştir. IMF, yine üye ülkeleri ticaretin ve sermaye hesabının serbestleştirilmesinin önündeki engelleri kaldırmaları konusunda kendisinin düzenli olarak yapmış olduğu izleme faaliyetleri çerçevesinde sıkılaştırmaya devam etmektedir. Bahsedilen tüm bu hususları göz önüne alarak söylemek gerekirse, IMF, 182 üye ülkesiyle evrensel bir kurum olarak, ülkelerin ekonomik politikalar hakkında düşündükleri yönde ve finansal piyasalara yaklaşım tarzlarına göre değişimi gerçekleştiren (taşıyan) bir araçtır. IMF, işte bu haliyle bir vazgeçilmez ödünç verme merciidir.

Özel Sektörün Katılımı

IMF'nin, yani resmî sektörün, daha az finanse etmesi gerektiğini iddia etmek, özel sektörün daha fazla yapması gerektiğini söylemenin tersidir. Hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde, IMF'nin nihaî ödünç mercii olma rolüne karşı çıkan IMF Yönetim Kurulu'ndaki ülkeler, bir kriz durumunda daha fazla özel sektör katılımını şiddetle savunmuş olan aynı ülkelerdir. Ancak, bunun anlamı nedir? Bunun anlamı, piyasaların şu andaki durumundan daha büyük ölçüde kendi haline bırakılması ve ödeme zorlukları ile karşılaştığı durumda, kendisine kredi koşullarının iyileştirilmesini en üst seviyelere çıkartacağı araçları temin etmektir. Bununla birlikte, "özel sektör" terimi sık sık yanlış anlaşılırsa da ve Fon için son ödünç verici olmaktan çok, zorunlu ödünç verici olma rolü daha kritik olsa da, konuyla ilgili daha etraflı bilgi vermek yararlı olacaktır.

Tabiî özel sektör daha önceden işin içinde yer almıştır. 1996'da, yani, Asya'da krizin sona ermesinden bir yıl önce, gelişen piyasalara net özel sermaye akışı, 7 milyar dolarlık net resmî sermaye akımına kıyasla, 327 milyar dolara ulaşmıştır.¹⁴ Dolayısıyla, akım terimleri bakımından ifade

¹⁴ Institute of International Finance.

etmek gerekirse, gelişen piyasalarla yapılan yeni sözleşmelerin neredeyse %99'u özel alacaklılara aittir (ancak bu rakamın, net özel sermaye akımlarındaki sert düşüş ve net resmî sermaye akımlarındaki sert artışa bağlı olarak 1998 yılında %74'e gerilediği tahmin edilmektedir). "Özel sektörün katılımı" hakkındaki bütün tartışmanın dayandığı esas hareket noktası, bu özel sözleşmelerin veya herhangi bir anlaşmanın kabul edilip karşılıklarının ödenmesi gerektiğidir. Bizim IMF hususunda kaygılandığımız şey, ülkeler veya hükümet garantileriyle desteklenen büyük bir borçlular grubunun, anlaşmalarının gereği olarak, aldıkları borçları ödemedikleri zaman ne yapmak gerektiğidir. Bu nasıl karmaşık bir durum olabilir? Ulusal bağlamda, bu gidişatın sona ereceği nihai nokta olarak, varlıkların "kapış kapış edilme"lerini ve (âdeta yangından kurtarılmış hasarlı mallar gibi) yok fiyatına satılmalarını önlemek için oyunun gerekli kurallarını sağlayan iflâs kanunları vardır; alacaklı haklarının önceliğinin korunması vardır; yabancı ve yerli alacaklıların eşit muameleye tâbi tutulması vardır vs. Uluslararası bağlamda bu tür kurallar çoğu kez söz konusu olmaz.

Bir borçlu yükümlülüklerini karşılayamıyorsa, iki ihtimal vardır: Birincisi, resmî kurumların geçici likidite temin etmesidir. Bu, esasen özel sektörü bir zarar üstlenmekten korur. Belki buna en açık örnek olarak, tüm tahvil sahiplerine orijinal vade ve faiz oranı kuponlarına göre ödeme yapıldığı 1994-95 yıllarındaki Meksika'nın durumu verilebilir. İkinci ihtimal, kurtarma operasyonunda kullanılan parayı yerine koymamak; bunun yerine, piyasaları ya zararı üstlenmeye ya da geri ödemeyi ertelemeye "itmek"tir. Piyasalar mevcut borçları çevirmek için yeterli paranın olmaması anlamında "itilmiştir" ve (yine piyasalar) esas itibariyle bir zarar üstlenmeyi gerekli kılacak kredilerin ve tahvillerin bir miktar yeniden plânlanması için mutabakata varamamaktadırlar. Bu, Aralık 1997'de Kore'de, Meksika tipi bir çözümün ilk defa başarısız olmasından sonra ve IMF'den sağlanan rezervlerin ve resmî finansman paketinin tüketilmesinden sonra gerçekleşen durumdur. *Özel sektör* içerisinde özel sektörün müdahil olmasına (ki, kuşkusuz karışırılan bir terimdir) karşı olanlar, esasında bir hükümetin kurtarma operasyonu yapmasını savunurlar ve yatırımcıların kendi yatırım kararlarında tam sorumluluk üstlenmelerine izin verilmesi konusunda isteksizdirler. *Resmî sektör* içerisinde özel sektörün işin içinde yer almasına karşı çıkanlar ise, aşırı ekonomik çöküntü veya yükümlülüklerini yerine getirememeye durumundan ve bunun ortaya çıkarabileceği negatif dışsalılardan dolayı piyasaya girişten mahrum kalmaya dönük kaygısından kaynaklanmaktadır. Bu son nokta, bir kez

daha göstermektedir ki, resmî finansman sağlanması, sıfır-toplamlı bir oyun değildir (özel sektör için bir doların daha az olması, resmî sektör için bir dolar daha fazla olması anlamına gelmez). Ahlâkî tehlike üzerindeki negatif etkiler, krizin minimize edilmesinden sağlanan sosyal kazançlarla pekâlâ dengelenebilirdi.

Özel sektörün işteki payı hakkındaki tartışma, özel sektörün çok yapmasından ziyade resmî sektörün az yapmasıyla ilgilidir. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, her ne kadar maruz kalınan durumun düzeltilmesi, mevcut kredi hatlarının yeniden finansmanı yoluyla aynı yere varıyor ise de, sorun, özel sektörün yeni para vermesi gerekip gerekmediği değil, daha ziyade resmî sektörün ne kadar para vermesi gerektiği sorunudur. Bu her ne kadar bireysel bir karar olsa da, bu anlamda şimdiye kadar ne miktarda paranın verilmiş (artırılmış) olduğu konusunda yaygın bir memnuniyetsizlik hissi vardır.

Özel sektör katılımı hakkındaki tartışma, finansal paketlerin ne kadar geniş olması gerektiği meselesinin de ilerisine gider. Sözgelimi, dikkatler ilk olarak krizlerin meydana gelmesini önleme ve herhangi bir krizin başlamasından (o yörede oturanlarla birlikte) ilk elde sorumlu olma eğilimindeki kısa vadeli borç senedi sahipleri grubunu en aza indirgeme ile rezervler ve döviz kurları üzerine ilk baskıyı uygulama üzerine yoğunlaşmıştır. Böylece, IMF şimdi ülkeleri sağlıklı bir borç yapısının nasıl oluşturulması gerektiği konusunda iyi düşünmeye teşvik etmektedir. Bu, elbette ülkeler için kısa-vadeli borçları kabul etmeyi illegal hale getirme anlamına gelmez. Bu, onları daha uzun-vadeli kredilerle ilişkili olarak daha yüksek prim ödemeye teşvik etme anlamına gelir. Buradaki mantık, bu kısa dönemdeki daha yüksek primin, onların krize daha az meyilli olmalarının, dolayısıyla resmî kurtarma operasyonlarına olan gereksinimi en aza indirgemenin uzun dönemli yararı ile dengelenebilir olmasıdır.

Burada sağlıklı bir borç yapısının teşvik türü, Şili türü sermaye kontrollerinin benimsenme ihtimalidir. Bununla birlikte, basında geleneksel inanın haline gelmiş olarak gözükenin aksine, bu tür sermaye kontrollerinin yararı üzerinde hâlâ bir görüş birliğinin olduğu söylenebilir. Çünkü, bu kontroller maliyetlidir ve zamanla bunlardan kolaylıkla kaçınılabilir. Piyasaya daha uygun düşen bir yaklaşım, ülkeleri Arjantin, Kanada, Endonezya ve Meksika'da söz konusu olduğu gibi, olası ticarî durumlara yönelik kredi hatları oluşturmaları için teşvik edici olacaktır. Bir ülke, eğer piyasa ortamı kötüye giderse, likidite hakkı elde etmek için bu tür bir güvenceye talip olabilir. Bununla birlikte, bu tür kredi hatlarının kriz

zamanlarında gerçekten ilâve likidite sağlayıp sağlamadığı ve ekonominin diğer sektörlerinden çekilmelerle dengelenip dengelenmediği hâlâ tam olarak açık değildir. Herhangi bir durumda, etki sıfır olsa bile, borçlularla alacaklılar arasındaki özel sigorta sözleşmelerinin esas olarak neler olduğunun teşvik edilmesinde hâlâ en ufak bir zarar söz konusu olmayacaktır. Diğer şartlar veri iken, *ex ante* olarak kurulan ancak *ex post* olarak harekete geçirilen bu tür ticarî kredi hatları, bir ülkenin borç yapısının daha sağlıklı hale getirilmesine yardımcı olmalıdır.

Üzerinde IMF içinde tartışmanın yoğunlaşmış olduğu *ex ante* özel sektör katılımının diğer bir şekli, iflâs yasasını kuvvetlendirmektedir. Ekonomik sıkıntının olmadığı zamanlarda uygun bir şekilde işleyen iflâs rejimini sağlama almak suretiyle, Endonezya örneğinde olduğu gibi, kitlesel olarak ödeme aczine düşme durumları muhtemelen önlenebilirdi.

Özel sektör müdahalesinin *ex post* şekli ise, borçların yeniden yapılanmasını daha az karmaşık hale getirebilecek, dolayısıyla hem borçluların hem de alacaklıların yararlanabileceği tahvil sözleşmelerindeki belli başlı çoğunluk oy verme hükümlerini (maddelerini), paylaşma hükümlerini ve kolektif hareket hükümlerini kapsamaktadır.

Son olarak, IMF, Kore ve Endonezya’da yaptığı gibi, borçların yeniden yapılanması anlaşmalarında bir koordinatör olarak rol oynayabilir. IMF bu ülkelere, ülkenin her tarafındaki yatırımcılara ışık tutacak “yol göstermeleri” esnasında ekonomilerinin durumu hakkındaki sunumların yapılmasına yardımcı olmuştur. Fon, ayrıca bankaların alacak haklarının resmî olarak yeniden yapılandırılması için, borçlar biriktiğinde, alacaklı bankaların borçları ödenebilir hale getirme (borçların geri döndürülmesine yardımcı olma) davranışını izleme mekanizması kurmuş ve elindeki bilgiyi alacaklı ülkelerdeki para otoriteleriyle değiş tokuş yapmıştır. Bu mekanizma, çok sayıda alacaklıya bedavacı davranışının sınırlanacağına dair bir miktar güvence sağlamıştır ve bankaların koordinasyon sorunlarının üstesinden gelmiştir. Zira, bu mekanizma olmasaydı, bankalar bu işten kaçmaya özendirilmiş olacaktı.

Bunların tamamı, Fon için bir “kolaylaştırıcı” ve “teşvik edici” olarak hareket etme konusunda, daha makul bir rolün örnekleridir. Tabii, Fon’un bu işlevleri, son ödünç verici olma rolünü savunanların daha hırslı eğilimleriyle zıtlık teşkil etmektedir.

Sonuç

Bugünkü uluslararası finansal mimarî konusundaki gerçek tartışma, ne küresel bir nihaî ödünç merciinin oluşturulmasının gerekip gerekmediği hakkında ne de IMF'nin feshedilmesinin gerekip gerekmediği hakkındadır. Aslında, IMF üyesi hükümetlerden hiçbirisi bu iki aşırı uç görüşten herhangi birini ciddi olarak savunmamıştır. Bunun yerine, tartışma, piyasa müdahalesinin ne kadar olması gerektiği, finansal paketlerin büyüklüğü ve bir krizin maliyetinin uluslararası topluluk tarafından veya özel sektör tarafından ne ölçüde omuzlanması gerektiğidir. Her ne kadar bu bir bireysel karar ise de, IMF'nin yanlış yöne doğru kayıyor olabileceğine dair bir tehlike vardır. Buna, sadece gelişen piyasalara sağlanan ve giderek artan geniş finansal paketlerle dikkat çekilmemiştir; ayrıca, destekçilerinin bir kısmının finansal piyasalarla riskli bir poker oyunu oynamaya olan eğiliminin göstergesi olan ve son zamanlarda oluşturulan CCL ile de dikkat çekilmiştir.

Bir şeyler yapmak için henüz oluşturulmamış bir rol varsaymaya çabalamak yerine, Fon kendisinin esas işi olan vazgeçilmez bir ödünç merci olma görevine dönmelidir. Bunun dışında varsayılan bir rol, ne olabilir ne de arzu edilir. IMF, kredilerini sağlam ekonomik programlara bağlamak, finansal piyasalara bilgi sağlayan bir kanal gibi davranmak ve diğer tarafların katılımında bir katalizör rolü görmek suretiyle, her ne kadar finansal ihtiyaçların esas kısmını sağlamasa da, finansal kriz yönetiminde çok etkili bir rol oynamaya devam edebilir.

13. Küresel Finansal Piyasalar ve Uluslararası Para Fonu*

Lawrence H. White**

Asıl sorun; nihai ödünç merciinin ve mevduat sigortasının bulunmadığı rejimlerle benzerleri karşılaştırıldığında, finansal sistemin ve ekonominin ne denli iyi işlediğidir.

Stanley Fischer (1999)

Uluslararası Para Fonu (IMF) Birinci Başkan Yardımcısı Stanley Fischer, dünya finans sistemiyle ilgili yerinde bir soruyu gündeme getirmektedir. *Laissez-faire* (bırakınız yapsınlar), günümüzde geçerliliğini sürdüren tam tersi bir rejimle ve yine IMF'nin uluslararası bir nihai ödünç mercii (likiditenin son kaynağı) gibi ilâve rol üstlendiği tam tersi bir rejimle ne denli uyuşabilir? Özellikle gelişmekte olan ekonomiler, uluslararası düzeyde resmî bir nihai ödünç merciinin (daha sonra vurgulayacağım gibi, bu *hiç-bir* nihai ödünç merciinin olmadığı anlamına gelmez) ve IMF'nin olmadığı bir dünyada, döviz kuru krizleri ve bankacılık sistemi başarısızlıklarından ne denli kurtulabilirler? Bilgi kıt olduğu müddetçe, tabii ki tam olarak değil. İyisi mi, ben bu tür kurumların var olduğu bir durumda tartışmayı sürdüreyim. Bu tür köklü politikaları göz önünde bulundurmanın, tedrici gelişmeler üzerinde daha fazla yoğunlaşan rejimlerdeki istikrarsızlığı ön plâna çıkaran literatüre katkıda bulunacağını umuyorum.¹

Döviz Kurları ve Küresel Para Sistemi

Serbest piyasa kurallarına göre işleyen bir küresel para sisteminin kurumsal karakterini ciddî olarak düşünelim. Ondan sonra bu tür bir sistemin piyasa başarısızlıklarını ortaya çıkarıp çıkarmayacağını (teknik anlamda

* Çeviren: Ekrem Erdem.

¹ İnternet üzerinde mevcut literatürün geniş bir örneği için bkz. www.stern.nyu.edu/~nrroubini/asia/AsiaHomepage.html.

kanu mallarının tedarikinde başarısız olup olmayacağını) ve IMF'nin (onun kurumsal karakterini ciddi olarak gözönünde bulundurarak) müdahale etmekle uzun dönemli bir ekonomik performansı geliştirip geliştiremeyeceğini sorabiliriz.

Bundan yüz yıl öncesinde, *laissez-faire* standardına uygun bir para sistemi olarak uluslararası bir altın ve gümüş standardı düşünmek gayet doğal olabilirdi. Bir metalik standart ortamında, metal paranın küresel anlamda miktarını ve satın alma gücünü hükümet politikaları değil, madencilik endüstrisindeki piyasa güçleri belirliyordu. İktisatçılarca “fiyat-madeni para-akış mekanizması” (price-specie-flow mechanism) olarak bilinen arbitraj güçleri, altının tüm ülkelerdeki satınalma gücünü dengeliyor ve bunları elde tutmak için talep edilen miktarın dağıtımını karşılamak için ülkeler arasında metal para stoklarını dağıtıyordu. Altın standardını esas alan iki ülke arasındaki kur, pratik anlamda tanım ve gemi nakliye maliyetince belirlenen “altın noktaları” içerisinde gayet dar bir şekilde sınırlanmış değişkenlik (variation) tarafından belirleniyordu. Örneğin, dolar ve pound arasındaki merkezî döviz kuru, dolar için tanımlanan altın içeriği ile pound için tanımlanan altın içeriği oranı ile sabitlenmişti. Bu, en azından merkez bankaları tarafından engellenmediği sürece altın standardının işleyiş şekli idi.

Bugün gümüş ve altın tedavülden kaldırıldı. Altını tedavülden kaldıran oyunun son perdesi, Uluslararası Para Fonu’nu da ortaya çıkaran Bretton Woods antlaşmasıyla başlamıştır (bu durumda, IMF başkanı Michel Camdessus’un dünyanın önde gelen merkez bankaları için “daha fazla döviz kuru istikrarı” sağlayan politikaları izlemelerinin arzu edilir olacağını belirtmesi, ne kadar garip bir durumdur.)²

Günümüzde altın veya gümüş gibi herhangi bir madeni paraya bağlı olmayan, ulusal itibari paraların olduğu bir dünyada, serbest finans piyasalarıyla en uyumlu örtüşen döviz kuru rejimi hangisidir? Bu rejim, elbette merkez bankasının, geçici olarak, ulusal parayı bazı yabancı paralara göre sun’i bir fiyatta tuttuğu, ancak duruma göre devalüasyon yapmayı sürdürdüğü, son yıllarda az gelişmiş dünyanın tamamında çökmeye yüz tutmuş türden bir rejim değildir. Bu, sadece fiyat sabitleştiren bir şema değildir; bu sistemin savunucuları bile, finansal akışta miktar kontrolleri

² Michel Camdessus, “International Financial and Monetary Stability: A Global Public Good?” (“Key Issues in Reform of the International Monetary and Financial System” konulu IMF Araştırma Konferansında yapılan bir konuşma, Washington, 28 Mayıs 1999).

olmadan şu anda bunun sürdürüleemeyeceğinin farkına varmış gibi görünüyorlar.³

Bir ülkenin müdahaleci olmayan iki alternatifi vardır: (1) Bugün birçok gelişmiş ülkenin (Euro bölgesi dışında) yaptığı gibi, ayrı bir ulusal para birimi belirlemek ve yabancı (uluslararası) döviz piyasasının uygun döviz kurunu diğer ulusal paralara karşı serbestçe belirlemesine izin vermek ya da (2) resmî olarak “dolarlaştırma” veya “eurolaştırma” anlamına gelecek, bir yabancı para birimini yasal ödeme aracı olarak benimsemektir. Panama, günümüzde dolarize edilmiş ekonominin en çok tartışılan örneğidir ve Arjantin de resmî dolarizasyon için aday olarak en çok tartışılan ülkedir.⁴ Panama gibi, Euro bölgesinin herhangi bir üyesi de, dış dengeyi sürdürmek için gücü yüksek paranın bölgeler arasındaki akışına bel bağlar (fiyat-madeni para-akış mekanizmasının muadili olan itibarî para).

Bu her iki alternatifte de döviz kuru sabitleştirilmesi uygulanmadığı için, döviz kuru krizi tehlikesi yoktur (sabit bir kuru sürdürme imkânsızlığı) ve buna bağlı olarak, döviz kuru kontrolünü dayatmanın hiçbir mantığı yoktur. Her iki sistemde de, döviz kurunu korumak için dış yardıma ihtiyaç yoktur. bütün ülkelerin serbest dalgalanan kuru ya da dolarizasyonu uyguladığı bir dünyada, IMF'nin asıl varoluş nedeni ortadan kalkar.

Kalkınmakta olan bir ülkede, halk için bu iki alternatiften (serbest dalgalanma veya dolarizasyon) hangisi daha uygundur? Herhangi bir somut olayda, bu, birçok etkene ve öncelikle işlemsel network ekonomilerine ve yabancı para karşısındaki mahallî para biriminin nispi güvenilirliğine bağlıdır (tam aksine, “optimal para sahaları”nın geleneksel analizi, merkezî plânlama bakış açısından makro ekonomik kriterler üzerinde yoğunlaşır ve duruma göre devalüasyon yapmanın konjonktür dalgalarının bastırılmasına yardımcı olduğunu kesin olmayan bir şekilde varsayar). Toplumun üyeleri bu kriterleri kendileri için araştırırlar. Serbest bir ekonomide, ulusal hükümet halkın tercihlerine saygı gösterir ve “kurdaki tercihi” sınırlamaz.⁵

³ Paul Krugman, “Saving Asia: It's Time to Get Radical,” *Fortune* 138 no. 5 (7 Eylül 1998), s. 74ff.

⁴ Dolarizasyon üzerine bkz. Steve H. Hanke ve Kurt Schuler, “A Dollarization Blueprint for Argentina,” *Cato Institute Foreign Policy Briefing*, no. 52, 12 Mart 1999 ve Guillermo Calvo, “On Dollarization” (basılmamış yüksek lisans tezi., University of Maryland, 20 Nisan 1999).

⁵ Friedrich Hayek, *Choice in Currency: A Way to Stop Inflation* (Londra: Ekonomik İlişkiler Enstitüsü, 1976).

Federal Rezerv banknotlarının Panama'da tedavülde olduğunu gözlemleyenler, genellikle dolarizasyonun yabancı para banknotlarının tedavülü anlamına geldiğini ve karşılık olarak yasal ödeme aracı olan parayı basan merkez bankasının senyoraj hakkını yitirdiğini düşünürler (indirim antlaşması söz konusu değildir). Onlar, senyoraj kaybını dolarizasyon için ödenmesi gereken bir fiyat olarak kabul ederler. Aslında, yabancı banknotların tedavülü, tamamen ulusal bankaların para basmasını önleyen gözardı edilebilir nitelikteki yasal sınırlandırmaların bir sonucudur. Bugün İskoçya'da ve Kuzey İrlanda'da (Sterlini yasal ödeme aracı olarak benimsemiş iki ekonomi) yapıldığı gibi, yerel (ulusal) bankalar, yasal ödeme aracı olarak kullanılan yabancı para cinsinden (yani, İngiliz Merkez Bankası banknotları) veya bu paraya çevrilebilen banknotları basabilir.⁶ Rezerv zorunluluklarının olmadığı durumda, ulusal bankalar arasındaki rekabet, para birimi üzerindeki potansiyel senyorajı, tipik olarak fiyatlandırılmamış hizmetler biçiminde bankaların müşterilerine dağıtacaktır. Müşteriler için rekabet eden, para basmaya yetkili tam dört adet bankanın (emisyon bankası) olduğu Kuzey İrlanda'da, bankaların otomatik para çekme makinalarından para çekmek için herhangi bir ücret ödenmemektedir ve söz konusu makinaları hemen her yerde bulmak mümkündür.⁷

Gayriresmî dolarizasyon işlemlerine şahit olduğumuz finansal piyasalarda (tasarruflar ve borçlar), mal piyasalarında (mal karşılığında nakit para) ve özellikle yasal engellere rağmen uygulandığı yerlerde, halkın açık bir şekilde yabancı bir merkez bankasının ürettiği parayı yurt içinde üretilen paraya tercih ettiği sonucuna varabiliriz. Buradaki durumu, (kendi parasına karşı) bir tür kayıtsız kalmadan ziyade, açık bir tercih olarak anlayabiliriz. Çünkü, insanlar tipik olarak ikinci bir paraya geçmenin gözardı edilemez bir maliyeti ile karşı karşıya kalırlar. Ulusal merkez bankasının *gönüllü olarak* çoğunluk piyasa payını kazanmayı başarmada yetersiz kaldığı yerde, yani insanları kendi parasını kabullenmeye ve kullanmaya zorlayan yasal kısıtlamalardan destek almadan, piyasa sınavında başarısız olmuştur demektir. *De facto* standardın resmî standart haline getirilmesi olsaydı, ulusal hükümet piyasa kararına uyardı.

⁶ Panama'nın özel banknot ihracına neden izin vermediği ve özellikle 1989'daki anlaşmazlık esnasında ABD Hükümeti'nin Panama'ya Federal Reserve aracılığıyla banknot göndermemek suretiyle uyguladığı ambargo ülkede yeni kâğıt para kıtlığına sebep olduğunda, bunu neden yapmadığı bana göre anlaşılır bir şey değildir.

⁷ Para biriminde fiyat-dışı rekabetin etkinliği üzerine bkz. Lawrence H. White ve Donald J. Boudreaux, "Is Nonprice Competition in Currency Inefficient?" *Journal of Money, Credit, and Banking* 30 (Mayıs 1998): 252-60.

Tabii ki, döviz kuru krizinin etkilerini bertaraf ettiği düşünülen, “para kurulu” olarak bilinen bir düzenleme ve bugün (değişik geçerlilik veya kabul edilebilirlik derecelerine sahip) daha çok Hong Kong ve Arjantin tarafından uygulanan dolarizasyon türü bir seçenek de mevcuttur. Ortodoks bir para kurulu yurtiçi parasal tabanı %100 yabancı para varlığıyla desteklediği için, en şiddetli spekülâtif saldırılar karşısında bile rezervleri eritmez. Bu durumda devalüasyon riski tamamen ortadan kalkar. Yine de son yıllarda Hong Kong Doları ve Arjantin Pesosu devalüasyon korkusu olan spekülâtörlerin saldırılarıyla karşı karşıya kalmıştır (tam bu saldırılar sırasında, Hong Kong %100 rezervden çok daha fazlasına sahip iken, Arjantin’in rezervleri %100’ün altında idi. Gerçekte hiçbirinde de devalüasyon olmadı). Arjantin Pesosu hesaplarına uygulanan nominal faiz oranları, aynı bankadaki aynı vadeye sahip dolar hesaplarına uygulanan faiz oranlarından belirgin bir şekilde daha yükseklerde oluşmaktadır. Aradaki fark, algılanan devalüasyon riskidir. Bir para kurulunun her zaman sabit döviz kurunda tüm parasal tabanı geri satın alma *gücünün* olması ve böylece, daha küçük rezervlerle döviz belli bir kurda tutmaya çalışan merkez bankasına göre saldırılara daha az maruz kalmasına rağmen, spekülâtörler hükümetin, tercihini yapmadan önce, devalüasyon yapmak yerine parasal daralmanın daha ileri boyutlara varmasına müsaade etme konusundaki *istekliliği* konusunda kaygı duyabilirler.

Dolarizasyon, rekabetçi banknot ihracıyla birlikte, dolar alacakları olan dövizin basım araçlarının ticarî işletmeciliğini tümüyle ticarî bankalara bırakır. Buna bağlı olarak, onlara yeterli miktarda dolar rezervi bulundurma sorumluluğunu yükler. Özel kurumlardan para talep etmenin, bağımsız kuruluşlara göre genellikle daha zorlayıcı ve bundan dolayı daha güvenilir olduğuna inanmak için uygun nedenler vardır.⁸ Böyle bir serbest piyasa rejiminden başlayarak para kurulunun oluşturulması, yabancı para alacak (hak)ları konusunun ve dolar rezervleri tutulmasının anlaşılabilir bir şekilde tekelleştiği ve ulusallaştığı müdahaleci bir önlemdir. (Bir merkez bankasından başlayarak onu para kuruluna dönüştürmek, dolarizasyona yönelik bir adımdır).

⁸ George A. Selgin ve Lawrence H. White, “Credible Commitments in Private and Central Banking” (basılmamış yüksek lisans tezi, University of Georgia, Temmuz 1999).

Bankacılık Sistemi

Spekülâtörler, merkez bankasının veya para kurulunun nominal değer üzerinden ödeme taahhüdünü test etmeyi tercih ederken, elinde bir ticarî bankanın (borç) senetleri olanlar ve yine bir ticarî bankada vadesiz mevduatı olanlar, bu ticarî bankanın taahhüdünü test etmeyi tercih edebilirler. Dolarizasyon (ya da para kurulu) uygulamasında, nihâî ödünç mercii olarak davranacak ya da herhangi bir mevduat garanti sistemini gerektiğinde para basma gücüyle destekleyecek bir ulusal merkez bankası yoktur. Ulusal bankaların kendi başlarına oldukları görünmektedir. Bu yüzden, eleştiriler göstermektedir ki, para kurulu veya dolarizasyon, döviz kuru krizlerini sadece daha sık bankacılık krizleri pahasına ortadan kaldırmaktadır.

Açıkçası, mevduat garantilerinin olmadığı (ve tam olarak geçerliliği kabul edilmeyen) bir para kurulu rejiminin bulunduğu bir ortamda meydana gelen 1995 Arjantin bankacılık krizi, bazen böyle bir değiş-tokuşun delili olarak gösterilmektedir. Bununla birlikte, bu kriz özü itibarıyla bankalara yönelik bir hücum olmayıp, (esasinda) Peso'ya yönelik bir hücum idi. Dolayısıyla, bankalar ağırlıklı olarak dolar cinsinden mevduatları değil, peso cinsinden mevduatları kaybettiler. Pesoya hücum edenler, bankaların ödeme gücünden değil, para kurulunun taahhütlerinden kuşku duyuyorlardı. Eksiksiz bir dolarizasyon sisteminde, bu şekilde bir saldırı gerçekleşmeyecektir.

Benim görüşüme göre, (finansal istikrara kavuşma uğruna) bir hükümetin banka alacaklılarını kayıplara karşı gerek zımnî garantilerle gerekse açıktan bir mevduat sigortası sistemi aracılığıyla koruması, ne gereklidir ne de arzu edilir. Tarih, bize son kırk yılın kıyı bankacılık ("eurodollar") piyasasını da kapsamak üzere, mevduat garantileri olmayan birçok rekabetçi ve istikrarlı bankacılık sistemi göstermektedir.⁹ Mevduat garantisinin yokluğunda, bankalar daha yüksek sermaye oranlarını sürdürmekte ve daha güvenli aktif portföyü tutmaktadırlar. Bu durumdaki bir bankanın aktifleri daha iyi farklılaşmıştır, daha likittir ve borçların geri döneme riski (kredi riski), döviz kuru riski ve faiz oranı riski (süre uyum-

⁹ Evet, bazı mudiler belli başlı Amerikan ve Avrupa bankalarına bağlı off-shore kuruluşlarının, ana kurumlarının bağlı bulunduğu ülke hükümetlerinden belli bir miktar zımnî garantilerinin olduğunu düşünmüş olabilirler. Ancak, off-shore bankalarının bilançoları, bağlı oldukları ana bankalarınınkinden (onshore parents) farklılık gösterir ve mevduat garantileri söz konusu olmadan önceki günlerdeki bankalara benzer.

suzluğu) daha düşüktür. Tüm bunlar, bankanın taahhütlerini yerine getirme gücü konusunda topluma güven verir. Gerekirse, takas odası birlikleri, taahhütleri yerine getirme gücü ve likidite hususlarında güvenilir üçüncü şahıs sertifikası temin edebilirler. Borçlarını ödeyemeyen bankalar derhal kapatılır. Hissedarlar ve güvence altında olmayan alacaklılar zarara uğrar; bu yüzden mudiler ve diğer potansiyel banka alacaklıları dikkatli olmayı öğrenirler.¹⁰

Laissez-faire'e en yakın tarihî bankacılık sistemlerinde, sektörde yaşanan krizin diğer ülkelere yayılma etkileri hemen hemen yok gibidir. Genel olarak bu tarihî kayıtla ilgili iktisatçı Charles Calomiris'in haklı olarak özetlediği gibi, "finansal sistemlere yönelik tesadüfî ve rasyonel olmayan hücumlar, finans tarihinde kanıt olamaz. Dolayısıyla; ülkeleri birbirine bağlayan herhangi bir köklü açıklayıcı bağlantısı olmadan, bir ülkeden diğerine uzanan 'irrasyonel yayılma' endişeleri yersizdir."¹¹ Tarihî olarak kronik zayıflık ve yayılma etkileri gösteren bankacılık sistemleri, tipik olarak bankaların uygun ödeme gücü güvencelerini çeşitlendirmelerini veya bu da olmazsa bu konuda teklifte bulunmalarını önleyen yasal engellere maruz kalan sistemler olmuştur.¹² Bir hükümet, bankaları bu zayıf durumdan kurtarmak için, onların güvenli bir şekilde hareket etmeye dönük gayretlerini sekteye uğratmamalı veya sağlıklı bir yapıya sahip olmayan bankaları cezalandıran piyasa mekanizmalarını tıkamamalıdır.

Birçok iktisatçı, bankaların ve bankacılık sisteminin doğası gereği kırılgan olduğu yönündeki bir inancı katılmaz. Çünkü, biz öteden beri istikrarsızlık örneklerine şahit oluyoruz (bunu da yanlış bir şekilde *laissez-faire*'e atfetmektedirler). Örneğin, Hazine Sekreteri Lawrence H. Summers, "1930'ların deneyiminin, *laissez-faire* finansal sistemlerinin istikrarı gözönüne alındığında oldukça cesaret kırıcı olduğunu" ifade etmektedir. Anlaşılmaz olan, Summers'ın *laissez-faire* finansal sistemlerinin 1930'larda ortaya çıktığını düşünmesidir. Eğer, Summers Birleşik Devletler'deki bankacılık krizinin dalgalarını kastediyor ise, bunların *laissez-faire* ile bir ilgisi yoktur. Açıkça belirtmek gerekir ki, bu dalgalar küçük ölçekli ban-

¹⁰ Güvenilirliği ve istikrarı geliştirilmesi için modern finansal piyasa kurumları ve sözleşmeli mekanizmalarla ilgili bir tartışma için bkz. Randall S. Kroszner, "The Role of Private Regulation in Maintaining Global Financial Stability," *Cato Journal* 18 (Kış 1999): 355-61.

¹¹ Charles W. Calomiris, "The IMF's Imprudent Role as Lender of Last Resort," *Cato Journal* 17 (Kış 1998): 289.

¹² George A. Selgin ve Lawrence H. White, "How Would the Invisible Hand Handle Money?," *Journal of Economic Literature* 32 (Aralık 1994): 1718-49.

kalari içine almıştı ve bu bankaların zayıf olması da, coğrafi (şubeleşme) kısıtlamaların ürünü idi. Nitekim, şube açmanın serbest olduğu Kanada sisteminde 1930'larda herhangi bir banka iflâsı yaşanmamıştır.¹³

Halkın bir bankaya hücum edip (dolayısıyla istenmeyen bir dengeğin ortaya çıkması) etmemesinin keyfi olduğu, bütünüyle kendi kendini doğrulayarak işleyen *teorik modellere* sahibiz. İktisatçı Douglas Diamond ve Philip Dybvig'in yaygın olarak kabul gören banka işleyiş modeline göre, akılcı mudiler bankaya, diğer mevduat sahiplerinin hücumunun bankanın batışına neden olacağı endişesinden başka saiklerle hücum edebilirler.¹⁴ Mevduat garantisinin mantığı, bankaya hücum güdüsünü ortadan kaldırmak suretiyle, sağlıklı bir dengeyi korumaktır. Kendini meşru kılan korkuların banka hücumlarının *tek* nedeni olduğu ve bu hücumların da banka iflâslarının *tek* nedeni olduğu bir dünyada, mevduat sigortası, gerçekte hiçbir ödeme yapması istenmeden görevini yerine getirir. Açıkçası, bizim yaşadığımız gerçek dünya bu değil.¹⁵

Gerçek dünyada, bankalara yönelik hücumları tetikleyen kendini tümüyle meşru kılan korkular değil, bankaların hücum öncesi ödeme gücüyle ilgili makul endişeleri ortaya çıkaran kötü haberlerdir. Bankaların taahhütlerini yerine getirememesinin nedeni, bankaya yönelik hücumlar değil, yanlış kredilerdir. Mevduat garantisi, netice itibarıyla maliyetsiz değildir. Birleşik Devletler'deki vergi mükellefleri, 1980'lerde tasarruf kuruluşları sektörü mevduat sigorta fonunun tükenmesi kendilerine 150 milyar dolardan daha fazla bir fatura bıraktığında, bunu çok iyi öğrendi. Mevduat sigortası, vergi mükelleflerini (bu tür) zararlarla karşı karşıya bı-

¹³ Bkz. Lawrence H. Summers, "Distinguished Lecture on Economics in Government: Reflections on Managing Global Integration," *Journal of Economic Perspectives* 13 (Bahar 1999): 13. Barrie A. Wigmore, Amerikan bankacılık sisteminde 1933 krizinin Amerikan Hükümeti tarafından bir (doğru) devalüasyon beklentisiyle yönlendirilen (şekillendirilen) dolar üzerine işlemesinden dolayı ortaya çıktığını delil göstermektedir. Bu demektir ki, yukarıda bahsedilen kriz, laissez faire'nin istikrarsızlığına bağlı olarak ortaya çıkmamıştır. Bkz. Wigmore, "Was the Bank Holiday of 1933 Caused by a Run on the Dollar?" *Journal of Economic History* 48 (Eylül 1987): 739-55.

¹⁴ Bkz. Douglas W. Diamond ve Philip H. Dybvig, "Bank Runs, Deposit Insurance, and Liquidity", *Journal of Political Economy* 91 (Haziran 1983): 409-19.

¹⁵ Biz eğer böyle bir dünyada yaşasaydık, bankanın bizzat kendisi işleme saikini ortadan kaldırmak için karşılıklı mutabık kalınacak bir şekilde kendi mevduat sözleşmelerinde gönüllü olarak değişiklik yapabirdi; böylece hükümetin sağladığı mevduat garantileri de gereksiz olurdu. Diamond-Dybvig modelinin bir tefsiri ve eleştirisi için bkz. Lawrence H. White, *The Theory of Monetary Institutions* (Oxford: Basil Blackwell, 1999), s. 121-33. Diamond-Dybvig tipi bir modelin Asya krizine bir uygulaması için bkz. Roberto Chang ve Andrea Velasco, "The Asian Liquidity Crisis", *NBER Working Paper* 6796 (Kasım 1998).

rakmak ve mevduat sahibinin ihtiyatlılığını (risklere karşı daha dikkatli olması) azaltmak suretiyle ahlâkî tehlike halindeki bankacılığı teşvik etmektedir.

Bazı iktisatçılar, 1997 Tayland döviz krizini kendini meşru kılan banka hücumuna benzetmişlerdir. Bu, olsa olsa son merci olmanın bir açıklaması olabilir. “Kendi kendini besleyen yatırımcı paniği” tanımına daha makul bir alternatif, “kötü haber” tanımıdır: Yatırımcılar ve mudiler döviz kurunun sürdürülebilirliği üzerine haklı şüpheler uyandıran haberler alıyordu (örneğin, merkez bankasının bankacılık sistemini su üstünde tutmak için ucuz paranın peşine düşeceği ihtimalini artıran haberler). Eşit derecede sürdürülebilir olumlu bir denge tutturulduğunda; “panik halinde sistemden kaçışın olması”, olumsuz bir dengenin gerçekleşmesi demek değildi. Bu, sadece daha önceki birbirine benzeyen –yatırımcı beklentilerini ve konumlarını sürdürülemez hale getirmek için temel şeylerin yeterince değişmiş olduğunu- ortaya çıkaran âdeta bir “enformasyon çağlayanı” idi. Sermayenin kaışı, Tayland Hükümetinin beklenen politikalarına güvensizliğin bir sonucu idi.

Mevduat Garantileri

Bir hükümetin mevduat garanti sistemini benimsemeye karar verdiğini varsayalım. Merkez bankasının ihtiyaç duyulduğunda para basabilme gücü (dolarizasyon yürürlükte iken değil) neticede mevduat garantisini desteklediği için, bu karar, sonunda dalgalı döviz kuru rejimini dolarizasyona tercih eder mi? Hayır, ille de etmesi gerekmez. Para basma makinesini çalıştırma gücü, tüm banka yükümlülüklerinin *reel* değerinin geri ödenebileceğini garanti etmez; sadece nominal değer geri ödenebilir. Böyle olunca da, mudileri potansiyel zarara karşı tam anlamıyla koruyamaz. Mevduat sigortası fonu borçlarını monetarize etmekte isteksiz davranan bir hükümet, eninde sonunda kendisinin hazırlıklılığıyla, borçlanma gücüyle ve gelecekte vergi koyarak fona destek olur. Örneğin, Amerikan Hükümeti tasarruf ve kredi kuruluşları sigorta fonunun borçlarını kapatmak için gerekli olan 150 milyar doları basmaya gönüllü değildi. Çünkü, bu şekilde yapmak, parasal tabanın ve neticede fiyat seviyesinin %50 kadar artması anlamına gelecekti. Son yıllarda birçok gelişmekte olan ülkede ödeme aczine düşmüş bankaların kaybı, gayrisafi yurtiçi hasılanın (GDP) yüzdesi olarak ABD’nin kaybından daha fazla olmuştur. Dolayısıyla, mevduat garanti sisteminin güvenilirliği, büyük ölçüde hükümetin para basma gücünden bağımsızdır.

En önemlisi de, mudileri (sözde) kurtarmak için duruma göre para basmanın veya daha genel olarak ulusal bankaları su üstünde tutmak için ucuz para peşine düşmenin, maliyetsiz bir seçenek olmadığıdır. Bu seçenek, gerçek kullanımı tam manasıyla sınırlanabilir olsa bile, maliyetli olacaktır. Ancak, iyi bilindiği üzere, merkez bankası gerçek ekonomik sorunları görünürde olduğundan daha önemli hale getirme seçeneğine sahip olduğunda, bu seçeneğin kullanımını tam anlamıyla sınırlamaya yönelik verilen çok ciddi sözlerin muhtemelen zamanla tutarsız olduğu görülecektir.¹⁶ Sabit döviz kuru durumunda, ulusal bankaları kurtarmak için bir operasyon yapmayı tercih etmek, dövizle yönelik spekülâtif hücum tehlikesini artırır. Çünkü, bu (veya diğer herhangi bir) amaca dönük olarak para politikasını kullanmak için duruma göre hareket etmek, sabit döviz kurunun sürdürülmesiyle uyumsuz bir politika izlemek için duruma göre hareket etmektir. Dalgalı kur durumunda ise, bu tercih, döviz kuru dalgalanmalarının algılanan riskini artırır. Bu, her iki durumda da uzun dönemli para birimleri arasındaki yatırımlarını caydıracaktır. İktisatçı Rudiger Dornbusch'un ortaya koyduğu şekliyle, bir hükümet "yatırımcılar üzerinde döviz kuru sürprizlerini denemek isteyebilir; ancak bu, o ülke için bir para (birimi) riski primi, ekonomik ufkun kısılması" ve neticede o ülke ekonomisine daha yüksek bir sermaye maliyeti pahasına gerçekleşecektir.¹⁷ Dolarizasyon, en güvenilir ön taahhüdün olduğundan daha fazla abartılmamasını sağlar.¹⁸

Nihaî Ödünç Mercii Rolü

Stanley Fischer, bir uluslararası nihaî ödünç kaynağına olan ihtiyacı gündeme getirerek, IMF'nin misyonunun ve kaynaklarının bu rolü tam olarak üstlenmesi için genişletilmesi gerektiğini söylüyor.¹⁹ Oldukça garip bir

¹⁶ Finn E. Kydland ve Edward C. Prescott, "Rules Rather than Discretion: The Inconsistency of Optimal Plans," *Journal of Political Economy* 85 (Haziran 1977): 473-91.

¹⁷ Rudiger Dornbusch, "The Brazil Problem: V-Shaped Recovery and Beyond" (basılmamış yüksek lisans tezi, Nisan 1999), s. 8. metin şu internet adresinde mevcuttur: <http://web.mit.edu/rudi/www/PDF/wbank-brazil1/PDF>.

¹⁸ En güvenilir, fakat geri dönülemez değildir. Devalüasyon üzerine eğilen bir hükümet, dolarizasyonu yürürlükten kaldırabilir; aynen (geçmişte) devalüasyon üzerine eğilen hükümetlerin altın paraların dolaştığı yerlerde bile, altın standardını iptal ettiği gibi.

¹⁹ Stanley Fischer, "On the Need for an International Lender of Last Resort", 3 Ocak, 1999 tarihinde New York'ta Amerikan Ekonomik Birliği ile Amerikan Finans Birliği'nin ortak toplantısında sunulmak üzere hazırlanmış bir makalenin birazcık değiştirilmiş versiyonudur ve şu internet adresinde mevcuttur: www.imf.org/external/np/speeches/1999/010399.htm. IMF'nin destekçileri-

şekilde, IMF'nin bugünkü çalışma tarzına yöneltilen en şiddetli eleştirilerden ikisi göstermiştir ki; eğer IMF gerçek bir nihaî likidite mercii olsaydı ve bunun dışında başka bir rol üstlenmeseydi, sıkıntıya neden olan bir kurum olmaktan esenliğe neden olan (belki de kutsanacak türden) bir kuruma dönüşecekti.²⁰

İfadenin standart anlamında, “nihaî bir ödünç mercii” olma işlevi, sistem çapında likidite problemini dile getirir.²¹ Klâsik anlamda sorun, endişeli bir halkın bankacılık sisteminin (mevduatların belli oranının ayrılmasından oluşan ‘kısmî yedek’) rezervlerini bitirmeyi tehdit eden bir ölçekte fonlarını bankalardan geri çekmesinin söz konusu olduğu “dahilî bir kanal”dır (en dramatik anlamda bankacılık paniği). Dinmek bilmeyen bir panik, banka yükümlülüklerinin miktarında ve buna bağlı olarak banka kredilendirmesinde sert bir daralmayı zorunlu hale getirir. Daha genel anlamda, kısa vadeli finansal yükümlülükleri elinde bulunduran birçok kişi, bunları aniden geri döndürmek amacıyla azalttığı anda, bir likidite azlığı sorunu meydana gelir. Klâsik çözüm, “gücü yüksek para” (banka rezervleri olarak görev yapan para türü) enjeksiyonudur. Enjeksiyon, “nihaî ödünç mercii” teriminin belirttiği gibi, “gücü-yüksek para”nın likiditesi zayıf olan bankalara ödünç verilmesi suretiyle yapılabilir. Ancak, modern bir finansal sistemde nihaî ödünç mercii bir merkez bankası ise, bu defa enjeksiyonu menkul kıymetlerin açık piyasa alışı yoluyla yapabilir (ve bunun bu şekilde yapılmasının tercih edilmesi için güçlü ahlâkî tehlike iddiaları vardır).²² Bu gibi durumlarda, “nihaî ödünç mercii” gerçek anlamda bir ödünç vermez.

Nihaî bir ödünç vericiye olan ihtiyaç nereden doğmaktadır? Fischer ve diğerleri, nihaî bir ödünç mercii *laissez-faire* ortamında bir çeşit piyasa

nin bir kısmı, yanlışlıkla kurumun zaten nihaî ödünç mercii olarak hizmet ettiğini düşünmektedirler. Örneğin bkz. Stephan Haggard, “Why We Need the IMF,” *IGCC Newsletter* (Bahar 1998).

²⁰ Charles W. Calomiris, “How to Invent a New IMF,” *American Enterprise Institute On the Issues* paper, Mayıs 1999 ve Allan H. Meltzer, “What’s Wrong with the IMF? What would Be Better?”, *The Asian Financial Crisis: Origins, Implications, and Solutions*, (Ed.) William C. Hunter, George G. Kaufman ve Thomas H. Krueger (Boston, Mass: Kluwer Academic Publishers, 1999).

²¹ Federal Reserve iktisatçıları V.V. Chari ve Patrick Kehoe, nihaî ödünç mercii rolüyle ilgili iki anlayışı birbirinden ayırdetmektedir: “finansal kurtarma”ya karşılık “likidite sağlayıcılık.” Standart kavram, ikincisidir. Bkz. Chari ve Kehoe, “Asking the Right Questions About the IMF”, *Federal Reserve Bank of Minneapolis Annual Report* (1998). Takip eden tartışma, şu çalışmayadayanır: White, *The Theory of Monetary Institutions*, s. 74-77.

²² Marvin Goodfriend ve Robert A. King, “Financial Deregulation, Monetary Policy, and Central Banking”, *Restructuring Banking and Financial Services in America*, (Ed.) William S. Haraf ve Rose M. Kushmeider (Washington: American Enterprise Institute, 1988) ve Chari ve Kehoe, “Asking the Right Questions About the IMF.”

başarısızlığından (belki bir işbirliği başarısızlığı veya krizin ülkeden ülkeye yayılma dışsallığı) kaynaklanan bir finansal sistem zayıflığına işaret ettiğini belirtir. Bu iktisatçılar, Walter Bagehot'un İngiltere Merkez Bankası'nı (Bank of England) görev üstlenmeye teşvik ettiği klâsik (ve hâlâ konuyla alâkalı) bildirgesini örnek verirler.²³ Ancak, Bagehot'un ortaya attığı iddia bu değildir. O, nihaî bir ödünç verici olarak davranan bankanın, *yasal kısıtlamaların ortaya çıkardığı* sistemdeki zayıflığı dengeleyeceğini iddia etmişti; yani, bunlar, İngiltere Merkez Bankası'na sun'î olarak hâkim bir konum sağlayan kısıtlamaların ta kendisidir.

Bagehot'un ileri sürdüğü fikir şu idi: "Banka ya da bankalar ellerinde ülkenin nihaî rezervi olarak ne tutarlarsa tutsunlar, bu rezervi endişenin yoğunlaştığı zamanlarda serbestçe kullanıma açmaları gerekir." İngiltere Merkez Bankası, en son (o zamanlarda, altın) rezervleri yegâne elinde tutan kurum olarak "imtiyazlar ve tekeller" sayesinde "oldukça tuhaf" ve "oldukça tehlikeli" bir konum kazanmıştı: "Doğru ya da yanlış olarak, şimdiki durumda ve gerçekte İngiltere Merkez Bankası, bizim nihaî banka rezervimizi elinde tutmaktadır; bundan dolayı, bu rezervi yukarıda bahsedilen biçimde kullanması gerekir." Bu konumdaki bir banka, "öyle bir anda yeni [gücü-yüksek] paranın sahip olunduğu tek yerdir." Dahilî bir kanal, bankacılık sisteminin ve ticarî kredilerin daralmasını tehdit ettiğinde, bu banka piyasaya yeni gücü-yüksek para temin etmelidir. Dahası, bir banka, mudilerin paralarını şimdi çekmedikleri takdirde, bankalarının rezervinin tükeneceği ve ileride çekme gereksinimi duyduklarında, kendilerine ödeme yapamayacağına dair endişelerini yatıştırmak için, bu şekilde bir politika takip edeceğine dair piyasayı önceden ikna etmelidir. Bu tür davranışlar, bir özveri olmayacaktır; bankanın kendi menfaati icabı olacaktır. Çünkü, onlar *bankanın* rezervlerini korumaya yardım edeceklerdir.²⁴

İngiltere'nin tuhaf "tek-rezerv sistemi"nin aksine, Bagehot, "devlet, bankacılığı kendi haline bıraktığında, hemen ortaya çıkabilecek olan doğal sistem"in, bir "çoklu-rezerv sistemi" olduğunu anlamıştı. Zira, bu sistemde "hiçbir banka... diğerlerinden daha önce çok şey elde edemeyecektir ve diğerleri de kendi rezervlerini gönüllü olarak onun korumasına bırakacaktır."²⁵ Onun yerine, İskoçya'da olduğu gibi her bir banka kendi

²³ Walter Bagehot, *Lombard Street: A Description of the Money Market* (Londra: Henry S. King, 1873).

²⁴ *A.g.e.*, s. 57-71.

²⁵ *A.g.e.*, s. 66-88.

rezervini tutar. Ondan sonra, likidite gereksinimleri, içinde birçok potansiyel kredi verenin yer aldığı bir bankalararası piyasa tarafından karşılanabilir. Bagehot, böylelikle, iktisatçı Allan Meltzer'in farklı bir şekilde yeniden ifade ettiğinin aksine, "bir finansal sistemin likidite krizinde finansal kurumlara yardım etmek amacıyla bir nihaî ödünç mercii ihtiyacı duyduğuna", genel olarak inanmıyordu.²⁶ Bagehot'un görüşüne göre, sadece sun'î bir "tek rezerv sistemi" buna ihtiyacı duyacaktır.

IMF, 1990 öncesinde ödemeler dengesindeki sorunları (*harici bir kanal*; "external drain") dikkate alarak, bir merkez bankasının döviz kurunu sabit tutmasını mümkün kılmak için, açıkçası Bagehotvari bir nihaî ödünç mercii olarak hareket *etmedi*. Birçoğunun da kaydettiği gibi, döviz kurunun çöküşü ve sermayenin kaçışı daha önceden vuku bulduktan sonra; IMF, 1995'de Meksika'ya, 1997-98 yıllarında da sıkıntı içindeki Asya ülkelerine borç verdiğinde, yine nihaî ödünç mercii olarak *davranmadı*.²⁷ IMF, bunun yerine, borçlarını ödeyemeyen bankaların parasal değerini yeniden hesaplamayı ve yatırımcıları ve alacaklıları (bilhassa büyük Amerikan bankalarını) kayıplardan korumayı amaç edinmiştir. Yine, nihaî ödünç (likidite) mercii, yeni başlamış bir *dahili* kanala bağlı olarak ortaya çıkan anî *likidite darlığına* hitap eder. Nihaî ödünç mercii, ne *harici* bir kanalı finanse etmeye uğraşır ne de sağlıksız kredilendirme kararlarına bağlı olarak ortaya çıkan borçların ödenememe sorununun düzenlenmesiyle uğraşır. Kesinlikle IMF'nin yapmış olduğu gibi, uluslararası alacaklıları kayıplardan korumaya çalışmaz.

Bir kurum, ancak ve ancak finansal sistem gücü-yüksek para stokunu uygun zamanda artırabiliyorsa, likiditenin son kaynağı (nihaî ödünç mercii) rolünü yerine getirebilir. Fischer, bunun, duruma göre para politikası izleyen bir merkez bankasının (yasal ödeme aracı olarak izin verdiği ve altın, gümüş veya diğer herhangi bir mal paraya dönüştürülmek zorunda kalınmayan paranın kullanıldığı) itibarı para (fiyat) standardında yapabildiği gibi, isteğe göre yeni gücü-yüksek para yaratmak için tam manasıyla bir güç gerektirmediğini belirtirken doğru söylüyor.²⁸ Fakat, diğer herhangi bir kurumun likidite temin etme gücü, ödeyebileceği stoklanan gücü-yüksek para miktarıyla sınırlı olacaktır. Bir Ortodoks para kurulu,

²⁶ Allan H. Meltzer, "What's Wrong with the IMF?", s. 255.

²⁷ Bkz. Calomiris, "The IMF's Imprudent Role" ve Anna J. Schwartz, "Time to Terminate the ESF and the IMF," Cato Institute Foreign Policy Briefing no. 48, 26 Ağustos 1998.

²⁸ Stanley Fischer, "On the Need for an International Lender of Last Resort."

rezervleri %100'ün altına indirmesine izin verilmediği için, ancak %100'ün üzerinde bir rezervi biriktirmesi halinde nihaî likidite mercii olarak hareket edebilir. IMF, dolara-dayalı bir finansal sistem için, ancak kendi dolar stokları (rezervleri) ölçüsünde nihaî ödünç mercii olarak görev yapabilir.

Nihaî ödünç merciinin, bir kamu otoritesi olması gerekmez. Pasiflerini (yükümlülüklerini) diğer bankaların rezerv olarak tuttuğu özel sektöre ait bir banka da rahatlıkla olabilir. Tıpkı, Bagehot'un bunu söylediğinde İngiltere Merkez Bankası'nın ve 19. yüzyıl Amerika Birleşik Devletleri'nde özel takas odası derneği (CHA) bankalarının durumu gibi. Bir bankacının sahip olduğu banka (CHA durumunda yaptıkları gibi, üyelerinin o yönde onayı olması koşuluyla), kendi yükümlülüklerini genişleterek toplam banka rezervlerini artırabilir. Daha önce ifade edildiği gibi, Bagehot İngiltere Merkez Bankası'nı, nihaî olarak borç vermenin bankanın kendi menfaatine olduğu yönünde ikna etmeye çalışmıştır. Değişik Amerikan şehirlerindeki CHA'lar, Fed (Amerikan Merkez Bankası) öncesi dönemin bankacılık panikleri esnasında üyelerinin stoklarını genişletme potansiyellerini fark ettiler ve kendi çıkarları doğrultusunda kullandılar.²⁹ Olağan dönemlerde, likidite sıkıntısı olan bankanın, varolan gücü yüksek parayı elinde bulunduranlardan borçlanması ya da onlara aktiflerini satması beklenirdi. Ancak, panik dönemlerinde bu tür kredilerin ve aktif satışlarının maliyeti fevkalâde yüksekti. Çünkü, faiz oranları yüksekti ve (CHA dışında, üyelerinin hesaplarını —bilânçolarını— düzenli olarak denetleyen) potansiyel alacaklıların elinde, borçlanan bankanın borçlarını ödeme gücüyle ilgili o anda güvenilir teminat yoktu. Likidite sıkıntısı çeken bankalar, nihaî bir likidite merciinin vermiş olduğu kredilere, en uçtaki bir alıcının piyasasında aceleyle tasfiye edilen aktiflerin "yok fiyatına satılması"ndan doğacak zararların ortadan kaldırılması için ihtiyaç duymuşlardır. Panik durumlarında genişleyen bir CHA krediler politikasına yönelik plânlanan (ex ante) anlaşma, bireysel bir üye bankanın kendisini böyle güç bir durumda bulma riskine karşı müşterek sigorta görevi yapmıştır.³⁰

Ahlâkî tehlikeyi kontrol etmek için, Bagehot nihaî ödünç merciinin "cezaî" faiz oranından (paniğin olmadığı durumdaki bankalar arası piyasa

²⁹ Richard H. Timberlake, "The Central Banking Role of Clearinghouse Associations," *Journal of Money, Credit, and Banking* 16 (Şubat 1984): 1-15.

³⁰ Gary Gorton, "Clearinghouse and the Origin of Central Banking in the United States," *Journal of Economic History* 45 (Haziran 1995): 277-83.

faiz oranından daha yüksek ve borçluyu krediye muhtaç duruma düştüğünden dolayı pişman ettirecek kadar yüksek) ve sadece geri ödemelerini yapacak, bütün borçlarını ödemeye muktedir (fakat likiditesi düşük) aracı kurumlara ödünç vermesi gerektiğini tavsiye etmiştir. İngiltere Merkez Bankası, o dönemde diğer ticarî bankalar veya menkul kıymetlerin alım-satımıyla uğraşan 'iskonto evleri' hakkında tetkik edilmiş finansal bilgilere sahip değildi. Bundan dolayı, Bagehot, İngiltere Merkez Bankası'nı borçlunun yüksek-kalite ve yeterli maddî teminat önermek zorunda olduğu bir geri ödeme güvencesi olarak düşünmüştür. ABD'de CHA uygulaması, Bagehot'un önerisiyle uyuşmaktaydı ve CHA kredilerinin temerrüt faiz oranı ihmal edilebilir düzeyde idi.

Meltzer, yabancı para birimleri cinsinden yükümlülöklere sahip bankalar ve banka-dışı kurumların likidite sorunlarına hitap edecek bir uluslararası nihaî ödünç mercii öneriyor, ancak, haklı olarak cezai faiz oranı ve maddî teminat gereksinimleri üzerinde duruyor:

Eğer yabancı para birimleri cinsinden kullandırılan krediler anîden geri istenirse, uzun dönemde çok iyi başarı şansı olan ve borçlarını ödeme gücüne sahip (muteber) borçlular, talep edilmesi halinde kısa dönem borçlarını ödeyemezler. Ne onlar ne de onların yerel bankaları, tahhütlerini yerine getirememeye durumunun (temerrüt) önüne geçmek için yeterli dövizî temin edebilir.

Bir çözüm, gerçek bir nihaî likidite (ödünç) merciiine sahip olmaktır. IMF'nin aksine, gerçek bir nihaî likidite mercii, borçlulara malî yardımda bulunmaz (sübvansa etmez). Piyasa faiz oranının üzerinde bir cezaî oran uygular ve iyi bir ek teminatı zorunlu kılar. Uygun ek teminat öneren herhangi birisine (ülkeye) cezaî bir faiz oranından borç vermeyi önerir.³¹

Bagehot'un (veya Meltzer'in) önerisi ve CHA'nın uygulamaları, birlikte başarılı bir nihaî ödünç mercii için basit bir deneme tavsiye eder. Cezaî faiz oranından borç verdikleri için ve müşterileri (borçluları) muteber olduğu ve ödemelerinde nadiren başarısız oldukları için, başarılı bir nihaî ödünç mercii, verdiği kredi üzerinden *en azından normal getiri oranında bir kazanç elde eder*.

Ancak, eğer bir nihaî ödünç mercii normal bir getiri oranı elde edebilirse, ondan sonra ihtiyaç duyulduğu yerde rol üstlenmesi için özel bir teşvik olacaktır. Bu durumda, Merkez bankası gibi bir resmî kuruma ya

³¹ Meltzer, "Asian Problems and IMF," *Cato Journal* 17 (Kış 1998): 272.

da IMF'ye bu rolü devretmenin geriye nasıl bir mantığı kalıyor? Hiçbir mantığı yok.³² Geri ödeme istekliliğini ve yeteneğini kanıtlamak şartıyla; dolarizasyonun söz konusu olduğu bir ekonomide likidite darlığı çeken bir banka, dolar rezervlerine sahip diğer ticarî bankalardan ya da (eğer birinin üyesi ise) özel bir nakas odası birliğinden borçlanabilir. Eğer bütün borçları ödeme gücüne dair garantileri sağlamak o an için zor ise; ihtiyatlı bir banka, gerek duyulan tüm finansal bilgileri kendilerine sağladığı muhabir bir bankadan ya da rezerv paranın basıldığı ülkede bulunan bankalar konsorsiyumundan stand by kredi hatları ayarlayacaktır. Bugün Arjantin'in banka mevduatlarının yarısından fazlasını karşılayan dolar merkezli bankaların yerel şubeleri veya bağlı şirketleri, kendi holding kuruluşlarından gelecek en küçük bir haber üzerine rezervlerini çekebileceklerdir.

Gerçek IMF Kredilendirmesinin Ahlâkî Tehlikesi

Gerçekten uygulamada görüldüğü gibi, IMF'nin borç vermesiyle ilgili ahlâkî tehlike sorunu, şimdi gayet iyi anlaşılmaktadır.³³ Mevduat garantilerinin ya da IMF'nin kurtarma operasyonlarının söz konusu olmadığı bir piyasa, riske atılmayı sübvans etmeyecek, ihtiyatlı olmayı ödüllendirecektir. IMF'nin borç verme programları (hiç kuşkusuz istemeyerek) tam aksine, en azından iki tür ahlâkî tehlike içeren davranışı teşvik etmiştir: Bunlardan birincisi, kredi ve devalüasyon risklerine çok az riayet edildiğini göstermeleri teşvik edilen özel kredi kuruluşları (ABD bankaları dahil) tarafından verilen fazlasıyla riskli (çoğunlukla kısa vadeli) kredilerdir. İkincisi ise, dolara sabitlenmiş bir kur politikasını sürdürme çabasıyla bağdaşmayan bir para politikası izlerken, döviz kuru krizi riskini gözardı etmeleri teşvik edilen maliye bakanlarının kumar oynamasıdır.

Bazı IMF savunucuları, ahlâkî tehlikeyle ilgili endişenin abartılı olduğuna inanmaktadırlar. Bu kişiler, Asya'daki krizlerde bankaların ve diğer kredi kuruluşlarının da bir miktar kayıpları olmakla birlikte, hisse senedi

³² Michael D. Bordo ve J. Schwartz şu sonucu beklemektedirler: "IMF dahil, günümüzün para otoriteleri, kredinin değerini aşan uygun teminatla cezaî oran üzerinden kısa vadeli kredi verse-lerdi, Bagehot'un ilkelerini takip ediyor olurlardı. Bununla birlikte, günümüzde hüküm sürdü-ğü gibi, derin sermaye piyasalarının söz konusu olduğu bir dünyada, özel piyasaların bu rolü neden yerine getiremediğine dair birkaç uygun sebep vardır." Bkz. Bordo ve Schwartz, "Under What Circumstances, Past and Present, Have International Rescues of Countries in Financial Distress Been Successful?", *NBER Working Paper* 6824, Aralık 1998, s.48.

³³ Bkz. Calomiris, "The IMF's Imprudent Role" ve Meltzer, "Asian Problems and the IMF."

yatırımcılarının çok daha büyük zararlara uğradıklarını kaydetmektedirler. Bunlar, hükümetlerin tavrını göz önünde bulundurarak, devletlerin de zarara uğradığını ve bu nedenle, bile bile bir krize meydan vermeyeceklerini savunurlar. Ancak, bunların burada gözlerinden kaçırdıkları önemli nokta şudur: Ahlâkî tehlike, ya hep ya hiç değildir, ancak uç durumlarda devreye girer. Bankaların ve tahvil sahiplerinin zararlarını azaltmayı taahhüt eden herhangi bir IMF politikası, onların ihtiyatlılıklarını da benzer ölçüde azaltır. Maliye bakanlarının ödeme gününü geciktirmelerine müsaade eden herhangi bir politika, özellikle politik istikrarsızlığın onların plânlama ufkunu daralttığı yerde, onların dikkatliliklerini azaltır. 1982'den beri, IMF'nin krizin diğer ülkelere kısa dönem "yayılma" etkilerinin önüne geçeceği ümidiyle alacaklıları kayıplardan koruyarak, döviz kuru ve bankacılık krizleri ortaya çıktığında daha aktif olarak müdahale eden bir politikaya doğru kaydıkça, krizlerin sıklığının ve büyüklüğünün artması tesadüf değildir.

IMF'nin, uygulamış olduğu ihtiyatsız borç verme durumundan ihtiyatlı nihaî borç verme durumuna geçebilmesi mümkün müdür? Bunu başarmak için, nihaî bir ödünç merciinin, adı alacaklılar tarafından varlığını sürdüremeyen veya güvenilmez (dolayısıyla, inkâr edilen fonlar) olarak görülen kurumlar arasından varlığını sürdürebilen borçluları doğru bir şekilde ayırdetmesi gerekir. Federal Rezerv iktisatçıları Stephen Smith ve Larry Wall'ın da ifade ettikleri gibi, başarılı bir nihaî ödünç merciinin, bunu "en azından geçici olarak, piyasadan daha iyi bilmesi (görmesi)" gerekir.³⁴ Aksi takdirde, verdiği krediler, zarar eden ve kapatılması gereken kuruluşların ömrünü uzatacaktır. Belli finansal kuruluşların yaşama kabiliyeti göz önüne alındığında, IMF gibi uluslararası bir kuruluşun, o anda finansal oyuncular üzerinde enformasyona dayalı sistematik bir avantaja sahip olabileceğini tasavvur etmek zordur. Bundan dolayı, IMF'nin nihaî ödünç verme konusunda başarılı olacağını düşünmek zordur. Benim vardığım sonuç; IMF'nin borç verme dönemine son vermesi gerektiğidir.

**** Larry Wall, Joe Sinkey, Jerry Dwyer ve Roberto Chang'dan yararlı izlenimler aldım. Onlar burada açıklanan görüşlerden ve gözden kaçan herhangi bir hatadan sorumlu değildirler.**

³⁴ Stephen D. Smith ve Larry S. Wall, "Financial Panics, Bank Failures, and the Role of Regulatory Policy," *Federal Reserve Bank of Atlanta Economic Review* (Ocak/Şubat 1992): 1-11.

14. Uluslararası Finasta Alacaklı-Borçlu İlişkisinin Onarımı*

Ian Vásquez

Bir devlet için kendisinin iflâs ettiğini ilân etmesi zorunlu hale geldiğinde, tıpkı bir birey için aynı şeyi yapmak söz konusu hale geldiğinde olduğu gibi, dü-rüstçe ve açıkça itiraf edilen bir iflâs, her zaman hem borçlular için en az onur kâncı hem de borç verenler için en az zarar verici bir yöntemdir.

Adam Smith, *Ulusların Zenginliği*

Uluslararası finasta, alacaklılarla borçlular arasında işlevsel olmayan bir ilişki gelişmiştir. Hükümetler, yüzlerce yıl ülkelerini kendi borç ve-renleriyle (kreditörleriyle) sıkıntıya sokmuşlardır ve borçların geri öden-mesiyle ilgili periyodik sorunlar, kesinlikle küresel finansın gelecekte bir özelliği olmaya devam edecektir. Yine de 1980'lerden beri finansal so-runların çözülmesi, borçları ödeyememe durumunu genelde likidite ye-tersizliği olarak ele almış ve bu süreçte düzensiz olarak borç ödemele-rinde iyileştirici önlemler oluşturmak suretiyle, borç verenlerle borçlu hükümetleri ekonomik realiteden korumaya çalışmıştır.

Geniş anlamda Uluslararası Para Fonu (IMF) kredi ve aracılığının so-nucu olan bu yaklaşımın, sonuçta kendi borçlu devletlerini mi yoksa borç veren devletlerini mi yararlandığı açık değildir. IMF, özel sektör yatı-rımcılarını 1985'de Meksika'da, 1997'den itibaren de Asya ve Brezilya'da zor durumdan kurtarıırken, sıradan vatandaşları işin faturasını ödemekle başbaşa bırakmıştır. Fon yetkilileri bu sorunun farkındalar ve IMF'nin borç verme uygulamasını özel sektör alacaklılarıyla birlikte, ödenmemiş borçları birikmiş ülkelere de genişletmesini önermektedirler. Fon, bir kriz patlak vermeden önce acil fonlar temin etmek amacıyla eş-anlı olarak bir kredi hattı kurmuştur. Fakat, bu şizofrenik davranışın, yani, istikrarı sağlamak, finansal krizlerin şiddetini sınırlamak ve özel sektöre kefil ol-

mak gibi hareketlerin gerekli olduğu yönündeki mantığı şüphe götürür. Borç verenlerle alanlar arasındaki doğrudan iki taraflı görüşmelerin, IMF öncülüğündeki müdahalelerle şekillenen üç taraflı yaklaşımdan daha üstün olduğu ispatlanmıştır.

Değişim için Mutabakat

IMF'nin Asya krizini ve takip eden diğer finansal krizleri ele alış tarzıyla ilgili yaygın hoşnutsuzluk, IMF ile ilgili ve daha hararetli olarak küresel finansal mimari ile ilgili reform çağrılarına hareketlilik kazandırmıştır. Hatta, Fon önemli değişikliklerin kendi işleyiş tarzında yapılması gerektiği konusunda hemfikiridir. Örneğin, Fon, niyet mektupları, ülke gözden geçirmeleri ve diğer içsel (Fon'un kendisinin hazırlamış olduğu) belgeleri yayınlamak suretiyle, kendi dışındaki iktisatçıların, politika yapımcılarının ve piyasa katılımcılarının, kendisinin ve müşteri ülkelerinin performansını daha iyi değerlendirmelerine müsaade ederek daha şeffaf olmayı taahhüt etmiştir. Borç verme bürokrasisinin daha fazla hesap verilebilirlik (sorumluluk) üretmek için, gerçekte yeterince şeffaf olup olmayacağı hâlâ belirsizliğini korumaktadır.

Hatta, Fon şu andaki yoğun kurtarma döneminden önce, özellikle kontrolü altındaki Bretton Woods'un sabit döviz kurları sisteminin 1970'lerde çökmesinden sonra da eleştirilmişti. 1990'lardaki finansal karışıklık, sadece eleştiriyi artırdı ve birçok iktisatçının Fon'un kapanmasını tavsiye etmesine yol açtı.² Fon, ilke olarak hükümetlerin makro ekonomik politikalarını geliştirmeleri ve yapısal reformları uygulamaya koymaları şartına bağlı olarak kısa vadeli kredi temin etse de, uygulamada bir dizi hükümete on yıllarca kredi kullandırmıştır. 70 ülke, 20 yıl veya daha

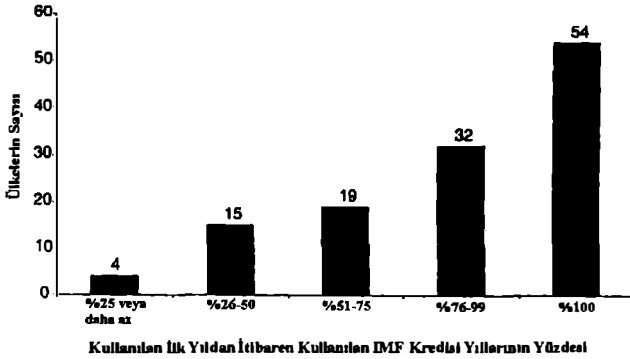
¹ Örneğin bkz. "Report of the International Financial Institution Advisory Commission," ABD Kongresi'ne ve ABD Hazine Bakanlığı'na sunulmuştur, 8 Mart 2000 ve Council on Foreign Relations, *Safeguarding Prosperity in a Global Financial System: The Future International Financial Architecture* (Washington: Institute for International Economics, 1999).

² Örneğin bkz. Leland B. Yeager, *International Monetary Relations: Theory, History, and Policy* (New York: Harper and Row, 1976); Leland B. Yeager, "How to Avoid International Financial Crises", *Cato Journal* 17, no.3 (Kış 1998): 257-65; Milton Friedman, "No' to More Money for the IMF", *Newsweek*, 14 Kasım 1983; Alan Walters, *Do We Need the IMF and the World Bank?* Current Controversies, no. 10 (London: Institute of Economic Affairs, 1994); Rudi Dornbusch, "A Bailout Won't Do the Trick in Korea", *Business Week*, 8 Aralık 1997; Deepak Lal, "Don't Bank on It, Mr. Blair", *The Spectator* (London), 26 Eylül 1998 ve Robert J. Barro, "The IMF Doesn't Put Out Fires, It Starts Them", *Business Week*, 7 Aralık 1998.

fazla IMF kredilerine bağlı kalmıştır (bkz. Ek A ve Ek B). Bir ülke bir defa IMF kredisi aldı mı, o ülkenin takip eden yılların tamamında olmasa bile, çoğunda Fon yardımına bağlı kalması muhtemeldir³ (bkz. Şekil 14.1). Böyle bir kayıt, hem şarta bağlılıkla hem de IMF kredilerinin doğal yapısıyla ilgili hiç de iyi şeyler söylemez. Fon, şarta bağlılığının güvenilirlikten yoksun olduğunu ve bir kısım çok kötü ekonomik politikalar izleyen ülkeleri kredi bağımlısı haline getirdiğini kabul etmemektedir. Buna rağmen, birçok ülke, özellikle 1980'lerin sonundan itibaren ekonomisini düzeltti ve piyasa ekonomisine geçti. Reform yapan ülkelerde Fonun performansının uygun bir değerlendirmesinin yapılabilmesi için, Fon'un parasının ve tavsiyelerinin ilgili durumlarda nasıl kullanıma sunulduklarının dikkatli bir şekilde incelenmesi gerekir.

Şekil 14.1

IMF Kredisi: Ülkelerin Sayısına Göre Kullanılan Yılların Yüzdesi

Kaynak: IMF, International Financial Statistics (değişik sayılar).

Not: Çekoslovakya veya ilk olarak 1995 ve sonrasında borçlanan ülkeleri kapsamaz.

Fon, kendisinin de itiraf ettiği gibi, 1990'larda had safhaya ulaşan borç veren-alan ilişkisiyle ilgili iki sorunu henüz çözmüş değildir: krizlerin ortaya çıkışını önleyecek güvenilir gözetim kurumu nasıl olunabileceği ve ahlâkî tehlike (moral hazard) oluşturmaktan nasıl kaçınılabile-

³ International Monetary Fund, *International Financial Statistics* (Washington: IMF, değişik sayılar).

ceği.⁴ Bir gözetim kurumu olarak IMF'nin rolü Asya kriziyle birlikte ciddi olarak zayıflamıştır. Fon, ulusal para birimlerinin ve bankacılık sistemlerinin yakında çökeceğine dair hiçbir uyarıda bulunmadı ve aslında kriz patlak vermeden kısa süre önce Doğu Asya ekonomilerini resmî belgelerde övdü. Fon'un Tayland'daki yetkilileri uyardığı ve bu bilginin gizli tutulduğu yönündeki iddiaları, finans çevrelerini rahatlatmadı. Söz konusu olay, Fon'un hem ülkeler için kredi değerlendirme birimi hem de finansal kargaşanın patlak vermesini önlemek için çaba sarfeden bir birim olması rolünün özünde varolan bir çelişkiyi su yüzüne çıkarmaktadır. Eğer IMF gelişen bir ekonomide alarm veren ekonomik koşulları önceden sezmiş olsaydı, bu bilginin kamuoyuna açıklanması krizi hızlandıracaktı. Bununla birlikte, alarm veren koşulları haber vermemek, bir gözetim birimi olarak IMF'in güvenilirliğini daha da sarsacaktı. IMF her iki rolü de üstlenmeye çalıştığı müddetçe, bütün sisteme tesir eden söz konusu çelişki varolmaya devam edecektir.⁵

Son IMF kurtarmalarının göze çarpan özelliği, sadece büyüklükleri olmuştur; Fon, 1997 yılından itibaren finansal kurtarma paketleri çerçevesinde 180 milyar doları aşan miktarda anlaşma yapmıştır. İktisatçılar Michael Bordo ve Anna Schwartz, geçmişteki uluslararası kurtarmaların geliştirilmiş politikalar karşılığında sabit döviz kurunu korumak için küçük miktarlarda para vermeyi içerdiğini; ancak "son kurtarmaların, sabit (pegged) döviz kuru devalüe edildikten sonra, hem yabancı alacaklılara hem de yerli yatırımcılara servet kayıplarına uğramalarını önlemek için nispeten büyük miktarlarda para verilmesini içerdiğini" gözlemlemiştir.⁶ Meydana gelen ahlaki tehlike sorununa rağmen, IMF kriz zamanla-

⁴ IMF, ahlaki tehlike oluşturmadaki rolünü, piyasa katılımcılarının Asya'da büyük kayıplara uğradıkları gerçeğini dikkate alarak hafife almaktadır. Fakat, bu görüş IMF'nin tüm üyeleri tarafından paylaşılmamaktadır. Örneğin bkz. Onno de Beaufort Wijnholds, "Maintaining an Indispensable Role," *Financial Times*, 1 Mart 1999 ve D. Wessel, "Rubin Says Global Investors Don't Suffer", *Wall Street Journal*, 19 Eylül 1997. Fonun, finansal krizler patlak verdiğinde, özel sektör üzerine daha fazla yük getirici çağrıda bulunması, ahlaki tehlike sorununun üstü kapalı olarak tanınması anlamına gelir.

⁵ Buna ilâve bir sorun da, Fon, çoğu defa kendi ulusal parasıyla sıkıntılı durumlar yaşayan bir ülkeyi değerlendirmesi gerekeceği için, bir çıkar çatışması ile karşı karşıya kalabilmektedir. Dolayısıyla, örneğin Barro şöyle bir öngöründe bulunmuştur: "IMF, Rusya, Ukrayna ve Endonezya'ya ödemeleri 'vaktinde' tutmak için yeterli para ile birlikte sağladığı zincirleme-mektup oyununu devam ettirecek bir yöntem öne sürecektir." Bkz. Barro.

⁶ Michael D. Bordo ve Anna J. Schwartz, "Under What Circumstances, Past and Present, Have International Rescues of Countries in Financial Distress Been Successful?", *National Bureau of Economic Research*, Working Paper no. 6824, Aralık 1998, s. 43.

rında özel sektörün daha büyük zararları üstlenmesini gerektirecek teşebbüsleri önermiş olduğu halde, bu soruna gereken önemi vermemiştir. IMF'nin yarattığı “aşırı boyutlara ulaşmış ahlaki tehlike”den dolayı, örneğin, Minneapolis Merkez Bankası “IMF'nin borç verme faaliyetlerini tamamen sona erdirmesi gerektiği” sonucuna varmaktadır.⁷

İlk Ödünç Mercii?

Ancak, IMF aksi yönde hareket etmeyi tercih etmiştir. Ülkeler daha finansal zorlukları tecrübe etmeden önce, Fon, bu zorlukları önlemek için tasarlanan kurtarma fonlarının temin edilmesine yönelik bir mekanizma kurmuştur. Nisan 1999'da onaylanan Olası Durumlar Kredi Hattı (Contingent Credit Line, CCL)'nın, temelde sağlam ekonomilere sahip ülkelerde alacaklı paniklerini atlatmak için, “ihtiyatî bir savunma hattı” olarak hizmet etmesi plânlanmaktadır.⁸ Fakat Fon, koruyucu kurtarmalardan hangi ülkelerin yararlanacağını belirlenmesinde sağlıklı bir değerlendirmede bulunmamıştır. Fon'un bu tür yardımları sağladığı iki tarihte (Temmuz 1998'de Rusya'ya ve Kasım 1998'de Brezilya'ya), finansal kurtarma operasyonları, ulusal paranın devalüasyonunu ve finansal krizleri önlemede başarılı olamamıştır. Her iki ülke de büyük bir borç içerisinde dururken, fonlar sadece spekülâtlörlere ve finansal kurumlara hediye edilmiştir.

CCL, kendi kaynaklarından yararlanma hakkı için özel kriterler koymasına rağmen, bu durum sadece alacaklı-borçlu ilişkilerinin daha da kötüleşmesi yönünde büyük sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Burada en belirgin olan şu ki; söz konusu IMF araçlarının kullanımı, piyasalara, yetkililerin bir ülkenin ekonomisinin gergin olduğuna inandıkları sinyali verecek ve böylece, kendi kendini doğrulayıcı bir kehanet oluşturmaktadır. CCL'nin savunucuları, CCL'nin varlığının onun bir daha kullanılmak zorunda kalınmasından kaçınılacak düzeyde, piyasalara yeterince rahatlatma sağlayacağına inanırken (ki, bu daha ziyade, merkez bankalarından sağlanan acil likidite fonlarının yurtiçi finansal sistemde güven sağlaması şeklindedir), geleneksel bir nihaî ödünç mercinin (likiditenin son kaynağının) yapabileceği gibi sınırsız miktarlarda para yaratmayacağı

⁷ Federal Reserve Bank of Minneapolis, 1998 *Annual Report: Asking the Right Questions about the IMF* (Minneapolis, Minn.: Federal Reserve Bank of Minneapolis, Mayıs 1999), s. 6, 3.

⁸ International Monetary Fund, “IMF Tightens Defenses against Financial Contagion by Establishing Contingent Credit Lines,” Basım no. 99/14, 25 Nisan 1999.

için, Fon'un böyle bir güveni telkin edecek herhangi bir gerçek gücü yoktur (IMF'yi uluslararası nihai bir ödünç mercii haline dönüştürme karşısındaki iddia, başka bir yerde ikna edici bir tarzda ortaya atılmıştır).⁹ Söz konusu unsur, Rusya ve Brezilya'da önleyici fonlamaların başarısızlığına katkıda bulunmuş gözükmektedir. Ayrıca, ahlâkî tehlike sadece CCL'nin göze çarpan işlevi tarafından ağırlaştırılmayacak, cömert kurtarma işlevi yatırımcının tedbirini daha da azaltacaktır. Gerçekten, CCL'nin yaratılmasında, IMF finansal karışıklığın daha önceden başlamış olduğu durumlarda kurtarma rolünden vazgeçmemiştir.

CCL, yine kullanımının üzerine bina edildiği iki belirsiz varsayım tarafından sarsılmıştır: Sağlam ekonomik temellere sahip ülkelerin, uluslararası finansal krizlerin kendilerine de bulaşması durumuyla karşı karşıya olmaları ve CCL fonlarının kullanımıyla ilgili kriterlerin, (kullanılan ekonomik politika) aracının yanlış kullanımının önüne geçmek için yeterli olabileceğidir. IMF'den Jack Boorman'a göre, sağlanan yeni kolaylık, ülkeleri "kendi yaptıkları eylemlerden ve politikalardan dolayı değil, diğer ülkelerdeki sermaye piyasalarında gelişen baskıdan veya dünyanın diğer kısımlarındaki gelişmelerden kaynaklanan (krizin) kendilerini" etkisi altına almasından koruyacaktır.¹⁰ Ne var ki, daha önce ağır yurtiçi ekonomik sorunları olmadan krize yenik düşmüş bir ülke bulmak zordur. Kendi yurtiçi ekonomilerinde yoğun olarak geçen başarısız yatırım yıllarından sonra savunulması mümkün olmayan sabit döviz kurunu sürdüren Tayland, Güney Kore ve Endonezya'nın durumu ortada. Başarısız yatırımlar, söz konusu ülkelerin kendi ekonomilerinin anahtar sektörleri için verdikleri hükümetlerin yetkisindeki kredilerin ve zımnî hükümet garantilerinin bir ürünü idi. Rusya ve Brezilya sabit kurlar ve sürekli olarak büyüyen bütçe açıklarını devam ettirdi. Sistemik kriz, sağlam ekonomik temellere sahip ülkelere sıçramamıştır. CCL 1997 yılından itibaren uygulanmış olsaydı, hangi ülkenin korunmuş olacağı açık değildir.

IMF'nin kredilerini, ekonomik karışıklığın, zor durumda bulunan ülkelerin yanıltıcı politikalarından ziyade alacaklıların paniğinden kaynaklandığı yönündeki teoriye dayanarak genişletmesi oldukça kaygı vericidir. Fakat, CCL fonlarından yararlanma hakkı kazanılması, büyük ölçüde

⁹ Bkz. Onno de Beaufort Wijnholds ve Arend Kapteyn, *The IMF: Lender of Last Resort or Indispensable Lender?*, 12. bölümü; ve Anna J. Schwartz, "Time to Terminate the ESF and IMF", *Cato Dış Politika Briefing* no. 48, 26 Ağustos 1998.

¹⁰ "Boorman Discusses IMF's Transparency Initiatives, Explains Rationale for Contingent Credit Line", *IMF Survey*, 10 Mayıs 1999, s. 145'den aktarılmıştır.

IMF'nin kendi kararı tarafından belirlendiği için, paranın ekonomileri temelde sağlam olmayan ülkelerin desteklenmesi için kullanılmayacağına dair hiçbir garanti yoktur. Örneğin, CCL'ye hak kazanmış bir ülke için, IMF "ülkenin konuyla ilgili uluslararası düzeyde kabul edilen standartlara sadık kalan gelişmelerini" olumlu olarak değerlendirmelidir. Ülkenin de "kendi özel sektör alacaklıları ile yapıcı ilişkilere sahip olması gerekir" Ayrıca, IMF "bireysel bir kriterin tatmin edici olup olmadığına değerlendirilmesinde bir dizi faktörü hesaba katacağını ve kriterle alâkalı yeterli bir 'kritik faktörler yığını'nın görünürde hazır olup olmadığı konusundaki kararı uygulamaya koyacağını"¹¹ açıklığa kavuşturmuştur.

Kısaca Fon, ahlâkî tehlikeyi artıran bir kurtarma kolaylığı yaratmak suretiyle, krizleri önlemeye atfedilen kendi misyonunu genişletmiştir. Yeni kredi hatları, ekonomik sorunları çözmek için alacaklılarla borçluları bir araya getirmek yerine; hem devlet hem de yatırımcılar nezdinde ters, istenenin aksi yönde sonuçlar doğuran teşvikler yaratmaktadır.

Bretton Woods Dönemi Sonrasında Krizlerin Çözümü

IMF'nin uluslararası kurtarma rolü, küresel finasta nispeten yeni bir misyondur. Fon, sadece 1970'lerin başında sabit döviz kuruna dayalı Bretton Woods sisteminin çökmesinden sonra, küresel ölçekte fakir ülkelerin borç sorunlarının yönetimi konusunda yeni bir rol benimsedi ve 1982'de Üçüncü Dünya'da borç krizinin patlak vermesiyle birlikte, nüfuzunu ve kaynaklarını genişleten bu misyonla çok yakından ilgilendi. Uzun süren bu kriz süresince, yetkililer, borçlu ülkelerle alacaklı ülkeler arasındaki doğrudan görüşmeleri gerçekçi olmayan bir şekilde dışladılar. En büyük para merkezi durumundaki Amerikan bankaları, kendi sermayelerini aşan sınırsız krediler vermişlerdir. Tıpkı borçlarını zamanında geri ödeyememe durumundan kurtulmak ve daha kolay kredi hakkı kazanmak isteyen Üçüncü Dünya ülkeleri gibi, pek çok banka da IMF'den fon temin etmek için istekli idi. İktisatçı Charles Goodhart, bu durumu geniş ölçüde benimsenen bir bakış açısıyla açıklamaktadır:

Şu kanıt yadsınamaz gözükmektedir: IMF'nin müdahalesi ve ulusal merkez bankalarının desteği olmadan, bu hadiselerin yol açtığı 1982'deki ve sonrasındaki krizler, başka ülkelere de sirayet edici, kapsamlı ve muhtemelen büyük ölçekte felâket getirici türden olmuş olacaktı.¹²

¹¹ International Monetary Fund, "IMF Tightens Defenses."

¹² Charles A. E. Goodhart, *The Evolution of Central Banks* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1988), s. 48-49

İlk olarak, gelişmiş ülkeler konuyu bir likidite sorunu olarak ele alarak ve gerek doğrudan gerekse çok taraflı birimler aracılığıyla yeni krediler temin etmek suretiyle, bir Üçüncü Dünya borç ödeyememe durumu ihtimaline karşı önlem aldılar. Anlaşmanın bir parçası olarak ticarî bankalar kredi vermeye devam edeceklerdi. İlk aşamalarda, yetkililer borçlu milletlerin gerekli finansmanı düzenli olarak sağlayabilmeleri için zamana ihtiyaç duyduklarını bildikleri için, IMF kredileri yapısal ayarlamaları şart koşmadı. Dolayısıyla, ülkeler IMF programları uyarınca vergileri ve tarifeleri yükselttiler ve devlet harcamalarını kısıtılar. 1985'e gelindiğinde, gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerindeki köklü sorunların o ülkelerin borçlarından kurtulmalarını engellediği gerçeği açıkça anlaşıldığında, Amerikan Hazine Bakanı James A. Baker, IMF'den ve ticarî bankalardan sağlanacak yeni paranın piyasa şartlılığına bağlı olacağı yönünde yeni bir stratejiyi ilân etti. Bu para karşılığında, borçlu ülkeler ekonomilerini liberalleştireceklerdi.

1987'ye gelindiğinde, söz konusu stratejinin yürümediği belli oldu. Ülkeler, kredi almaya devam ettikleri halde, ekonomik reform yolunda çok az şey yaptılar. Bankalar, borç vermeye devam ettikleri halde, bölgede maruz kaldıkları sorunları azalttılar. İktisatçı Paul Krugman, 1982'den 1987'ye kadar Baker Planı'nın uygulandığı ülkelere verilen resmî alacaklı kredileri stokunun 50 milyar dolardan 120 milyar dolara yükseldiğini hesaplamıştır. Oysa, aynı dönemde banka kredileri 250 milyar dolarda kaldı, sonra da 1988'de 225 milyar dolara düştü.¹³ Özel borçtan kamu borcuna yavaş bir geçiş, borç krizine yol açan söz konusu sorunlara dönük bir çözümün olmamasından dolayı meydana gelmiştir.

IMF şartlılığının reform için çok az teşvik sağladığı ortaya çıktı. Daha önce Dünya Bankası'nın Lâtin Amerika konusunda baş iktisatçısı olan Sebastian Edwards, IMF'den "büyük bir aldatmaca içinde yer alma" olarak bahsetmiştir. Çünkü, Fon programları, "ülkenin yakın gelecekte ödemeler bilançosunda normal gelişme yeteneğine ulaşacağına yüksek ihtimal dahilinde olduğuna işaret eder. Bu durum birçok ülke için söz konusu değildir ve herkes de bunu bilir."¹⁴ Siyaset bilimcisi Karen Remmer daha önce aynı soruna işaret etmişti:

¹³ Paul Krugman, "LDC Debt Policy", *American Economic Policy in the 1980s*. (Ed.) Martin Feldstein (Chicago: University of Chicago Press, 1994), s. 700.

¹⁴ Sebastian Edwards, "The International Monetary Fund and the Developing Countries: A Critical Evaluation", *IMF Policy Advice, Market Volatility, Commodity Price Risks and Other Essays*, (Ed.) Karl Brunner ve Allan H. Meltzer, Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy (Amsterdam: Kuzey Hollanda, 1989), s. 39.

IMF programlarının bu şekildeki analizi sonucunda ortaya çıkan hâkim tema, başarılı değil, başarısız olduğudur. IMF reçetelerinin başarısız yürütülmesi, Lâtin Amerika'da istisna değil standart hale gelmiştir. Yüksek oranda standby programlarının uygulanması, doğru istikamette bile kamu maliyesi ve iç krediyle ilgili ana göstergeleri iyileştirmede başarısız olmuştur.... IMF'nin gücü, ciddi ödemeler bilançosu dengesizlikleriyle alâkalı zor ekonomik koşulları açıklamak için bir günah keçisi arayarak hükümetler için yararlı bir efsane olarak devam etmektedir. Ancak, IMF'nin dışarıdan programlar dayatma yeteneği açıkça sınırlıdır.¹⁵

Fonun kendi kredilerine getirdiği şartları uygulama konusunda yeterliliğine rağmen, kredi verme işi devam etmiştir. Bazı gözlemciler, geçici olarak kredinin yürürlükten kaldırılma durumlarına rağmen, IMF'nin borç vermek için kullandığı "kurumsal teşvikler" in ve programların "başarısı" konusundaki taahhüdünün, Fon'un şarta bağlılığının (conditionality) güvenilirliğine zarar verdiğini belirtmişlerdir.¹⁶ Fon, liberalleşme ve yapısal uyum konularında ciddi olmayan hükümetleri finanse etmekle, Lâtin Amerika'da 1980'li yıllarda reformları gerçekten geciktirmiştir. Bu yüzden Lâtin Amerika'nın borcu arttı, Amerika Birleşik Devletleri'nde özel ticarî bankalar kabul edilmiş kayıpları erteleme imkânına sahipti ve Lâtin Amerika'nın yaşama standardı düştü.¹⁷ Anna Schwartz'ın 1988 yılında Western Economics Association'da başkan sıfatıyla yaptığı konuşmasında belirttiği gibi, "resmî oyuncuların müdahalesi, borç sorununu uzatmış ve daha da kötüleştirmiştir."¹⁸ İktisat tarihçisi Peter Lindert çalışmalarından şöyle bir sonuca ulaşmıştır: IMF müdahalesinin bir sonucu olarak, "pek çok (borçlu millet), tekrarlanan mücadeleler ve pek çok belirsizlikten sonra, resmî kurumların, özel alacaklıların ve borçlu ülkelerin

¹⁵ Karen L. Remmer, "The Politics of Economic Stabilization: IMF Standby Programs in Latin America, 1954-1984," *Comparative Politics* 19, no. 1 (Ekim 1986): s. 21.

¹⁶ Bkz. Ian Vásquez, "The Record and Relevance of the World Bank and the IMF", *Delusions of Grandeur: The United Nations and Global Intervention*, (Ed.) Ted Galen Carpenter (Washington: Cato Institute, 1997), s. 243 ve Allan H. Meltzer, "What's Wrong with the IMF? What would be Better?", *The Asian Financial Crisis: Origins, Implications, and Solutions*, (Ed.) William C. Hunter, George G. Kaufman ve Thomas H. Krueger (Boston: Kluwer Academic Publishers:1999), s.246.

¹⁷ Meltzer, s. 246. Rudi Dornbusch, "IMF kendisini, bankaları borç veren bir kartel olma yönünde organize etmek ve borçlu ülkeleri de klâsik bir saldırıdan uzak tutmak suretiyle, sistemi korumak için ayarladığını" belirtmiştir. Rudiger Dornbusch, *Dollars, Debts, and Deficits* (Cambridge, Mass: MIT Press, 1986), s. 140.

¹⁸ Anna J. Schwartz, "International Debts: What's Fact and What's Fiction?", *Economic Inquiry* 27, no. 1 (Ocak 1989):4.

razı olduğu, bir bakıma büyük net kaynak akımlarının ertelenmesini sağlayacak yeniden programlama yapmak için, kazananın veya kaybedenin olmadığı üç taraflı bir duruma iştirak etmiştir.”¹⁹

1980’lerin sonu ve 1990’ların başı, IMF’ye genellikle itibar kazandıran bir gelişme olarak kabul edilen kapsamlı piyasa reformlarına tanık oldu. Bu sonuç, kalkınma plânlamasının çöküşünden sonra görülen ekonomik zorunluluktan ortaya çıkmıştır. Kalkınma iktisatçısı olarak Deepak Lal, borç krizi yaşayan ülkelerde (ve diğerlerinde), ne kadar tereddütlü de olsa, plândan piyasaya dönüşü sağlayan unsurun, yapısal ayarlamaların ve istikrar programlarının “şarta bağlılığının” ve bunlara eşlik eden paranın olduğunu söylemenin, gerçekten inandırıcı olmadığını belirtmiştir... Meydana gelen ekonomik liberalleşme, geçmişte hükümetin ekonomik hadiseler doğrultusunda müdahale etmesi gerektiğine dönük teorinin (dirigisme) ortaya çıkardığı idare edilebilirlik durumundaki krizden doğmuştur.”²⁰

Üçüncü Dünya borç krizinin merkezi Lâtin Amerika’da dönüm noktası, 1987’de Citibank’ın Brezilya’nın borç yükümlülüğünü yerine getirememesi üzerine, 3 milyar dolarlık kredi-zarar rezervleri oluşturmakta olduğunu duyurarak karşılık verdiği zaman başladı. Söz konusu hareket, diğer para-merkezi bankaları da aynı şeyi yapmaya sevk etti, dolayısıyla sadece Brezilya’nın alacaklıları ile borç görüşme konumunu değil, aynı zamanda o zamana kadar reformu ciddiye almak için çok az motivasyona sahip olan diğer gelişmekte olan ülke hükümetlerinin konumunu da zayıflattı. IMF programlarının borç krizini çözme yönündeki başarısızlığı, Lâtin Amerikan ekonomilerinin devam eden kötüleşmesi ve sonunda özel ticarî bankaların zararların plânlamasına (düzenlenmesine) başlama konusundaki isteksizliği, gönüllü borç-indirimi projelerinin ve ekonomik reformların artmasına yardım etti (Piyasa çözümlemelerinden sonra gündeme gelen ve alacaklı bankaları, ABD Hazinesi ve uluslararası organizasyonların menkul kıymetleştirdiği tahviller karşılığında borç indirimine zorlayan, o çok övülen 1989 Brady Plânı yolunda gidiyordu. Gerçekten, Uluslararası Finans Kuruluşu, Brady Plânı’nı gönüllü borç indirimlerinin 1988’de 18 milyar dolardan 1989’da 11.3 milyar dolara gerilemesine neden olduğu yönünde itham etmiştir. Brady Plânının, piyasa reformlarına

¹⁹ Peter H. Lindert, “Response to Debt Crisis: What is Different about the 1980s?”, *The International Debt Crisis in Historical Perspective*, (Ed.) Barry Eichengreen ve Peter H. Lindert (Cambridge, Mass.: MIT Press, 1990), s. 250-51.

²⁰ Deepak Lal, “Foreign Aid: An Idea Whose Time Has Gone”, *Economic Affairs* 16, no. 4 (Sonbahar 1996): 12.

ve piyasa-temelli borç indirimlerine yönelik harekete bir duraklama getirmiş olduğu gözükmektedir).²¹

Ayrıca, IMF stratejisinin uluslararası bir felâketin önlenmesine yardımcı olduğu da şüphelidir. En büyük dokuz Amerikan bankasının 40 gelişmekte olan ülkeye (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü üyesi olmayan) vermiş olduğu kredi, o bankaların sermayelerinin %222'sini temsil etmesine rağmen, durum böyledir. Söz konusu borcun tamamı kuşkuyla olmadığı için (Asya'daki bazı büyük borçlular, ödemelerini yaparken çok az zorluk yaşadılar), gerçek sorun, en büyük borçlu konumundaki Meksika, Arjantin ve Brezilya'ya yönelik yoğunlaşmış kredilendirme yüzünden ortaya çıkmıştır. 1983'e gelindiğinde, finansal camiada önde gelen bazı şahıslar, gelişmekte olan ülke hükümetlerine IMF yardımı sağlamaktan daha iyi bir seçeneğin, nihai olarak bankaların 1980'lerin sonunda benimsedikleri çözüm olan ticarî bankaların borç-zarar rezervlerini bir kenara koymaları ve sorunlu kredilerinin değerini kaydetmeleri olacağını göstermiştir.²² Şayet ABD bankaları gerçekten Üçüncü Dünya borç durumu tarafından tehdit edildi ise, çok daha etkili bir çözüm, bu bankaların cezaî faiz oranı üzerinden ABD Merkez Bankası Yönetim Kurulu'ndan doğrudan borçlanmalarına müsaade etmek olmuş olacaktı. Doğrusu, zengin milletlerin merkez bankaları, kendi ticarî bankaları için nihai ödünç mercileri olarak hizmet vermek üzere tasarlanmıştır. Bu nedenle, Minneapolis Merkez Bankası (Fed), geçenlerde "IMF'nin dünya çapındaki finansal krizlerin önlenmesinde gerek duyulmayan (bir kurum)" olduğunu belirtmiştir.²³

IMF 1980'li yılların borç krizine karışmamış olsaydı, krizin 1983 veya 1984'e kadar aşılması olacağı muhtemeldi. Aslında, alacaklıların ve borçluların, krizi aşmak amacıyla 1980'lerin sonunda nihai olarak yaptıkları şeyi yapmak için çok az seçeneğe sahip olmuş olacaktı. Maalesef, 1987'de Lindert ve Peter Mortan'ın işaret ettiği gibi, "IMF'nin ve Dünya

²¹ See Jan Vázquez, "The Brady Plan and Market-Based Solutions to Debt Crises", *Cato Journal* 16, no.2 (Kış 1996): 233-43.

²² Bu öneriler, Chase Manhattan Bankası'nın eski başkanı George Champion ve William Simon (eski ABD Hazinesi Müsteşarı) tarafından yapılmıştır. Bkz. William Simon, "Cut Off the International Loan Lushes," *Wall Street Journal*, Nisan 6, 1983.

²³ Federal Reserve Bank of Minneapolis, s. 6. Deepak Lal "Üçüncü Dünya ülkelerinin hatalarından kaynaklanan batık banka olaylarının başka bir büyük depresyona yol açabileceği korkusunun, ulusal otoritelerin bankaların batmasına sadece kendi ülkelerinin ulusal para arzlarını etkilemesi için izin verecekleri zaman mantıklı olacağını iddia etmiştir." Deepak Lal, "The 'Debt Crisis': No Need for IMF Bailout", *Wall Street Journal*, 27 Nisan 1983.

Bankası'nın müdahalesi, borçlu hükümetlerle alacaklı bankalar arasındaki iki taraflı anlaşmalara varılmasını engellemiştir.”²⁴ IMF’de ikinci adam olarak adlandırılmadan kısa süre önce MIT profesörü Stanley Fischer, anlaşmayı şu değerlendirme ile açıklar gibi görünmüştür: “Resmî kurumlar müdahil olmamış olmasalardı, inanıyorum ki, borç krizi daha çabuk aşılmış olacaktı.” Fischer, ayrıca, resmî müdahalenin olmadığı durumda ayarlama krizinin daha derin olacağını düşündüğünü de eklemiştir.²⁵ Fakat, neticede 1980’li yılların sonunda ve 1990’lı yılların başında uygulamaya konulan liberal reformlar yedi veya sekiz yıl daha önce gerçekleştirilmiş olsaydı, Lâtin Amerika’nın daha fazla sıkıntı çekmiş olacağını düşünmek zordur.

1990’larda Uluslararası Kurtarmalar

Resmî müdahale, 1990’lı yıllarda borçlularla alacaklılar arasındaki ilişkiyi kesmeye devam etti. Yatırımcılar servet kayıplarına maruz kalmaktan kaçınmış, ülkeler de dış borç yükümlülüklerini açıkça yerine getirememekten kaçınmış veya ertelemiştir. Strateji, Meksika ve Kore dahil bazı ülkeler için bir başarı olarak karşılanmıştır, fakat büyük, kaçınılabılır maliyetleri de beraberinde getirmiştir.

1994’te Meksika para birimi Peso, sabit döviz kuru ile uyumsuz bir genişletici maliye ve para politikasının sonucu olarak düştüğünde, ahlâkî tehlike zaten mevcuttu. 1995’te IMF ve ABD Hazinesi, 20 yıl içerisinde dördüncü kez Meksika hükümetini ve yatırımcılarını sorumsuz seçim yılı politikalarının sonuçlarından kurtarmaya karar verdi. Bu kurtarma operasyonu, Meksika’ya aşağı yukarı 25 milyar dolarlık dolara endekli tahvillerini tamamen geri ödeme fırsatı vermiştir. Yatırımcılar, faturayı daha büyük borç şeklinde sıradan Meksikalılara devredebilecek durumda oldukları için, herhangi bir riske ya da zarara maruz kalmadılar. Servetin fakirden zengine dağılımı, sonraki finansal kurtarma operasyonlarının bir özelliği olmuştur.

IMF öncülüğündeki müdahale, Meksikalıları daha iyi durumda bırakabilecek daha az pahalı bir çözümü imkânsız hale getirmiştir. Resmî

²⁴ Peter H. Lindert ve Peter J. Morton, “How Sovereign Debt Has Worked”, *Developing Country Debt and Economic Performance*, (Ed.) Jeffrey D. Sachs (Chicago: Chicago Üniversitesi Yayını, 1987), s. 75.

²⁵ Stanley Fischer, “The Mission of the Fund”, *Bretton Woods: Looking to the Future* (Washington: Bretton Woods Commission, 1994), s. C-169.

fonların olmadığı bir durumda, Meksika Şehri ve alacaklıları, tahvil borçlarının geri ödeme süresini uzatarak ve parasal ve yapısal reformları uygulamaya koyarak, ülkenin borcunu yeniden görüşmek için birbiriyle doğrudan ilgilenecekleri çok az alternatifte sahip olmuş olacaktı. Bir finansçı, sorunun çözümüne yönelik iyileştirici önlemlerin alınmakta olduğu böyle bir durumun, %80 dolayında nominal değerli (Intel'in değeri üzerinden iki günün değişkenliğine eşit bir kayıp) yeni borç senetleriyle ilgili hemen bir piyasa oluşturmuş olacağını tahmin etmiştir.²⁶ Başarılı bir şekilde yeniden ele alınması, piyasada güveni kuvvetlendirecek, pesonun üstündeki baskıyı hafifletecek ve hızlı bir şekilde kendini toparlanmasını sağlayacaktır.

Bununla birlikte, Meksika'nın Peso krizine yönelik verilen resmî karşılık, sadece büyük çaplı bir yeni kurtarma operasyonları devri başlatmadı; aynı zamanda Meksika'nın anahtar mahiyetteki reformları yapmaktan kurtulmasına müsaade etti. Örneğin, petrol sanayii, devlet sahipliğinde bir tekel olarak devam etmektedir. Bu sanayiinin özelleştirilmesi, ekonominin liberalleştirilmesi devam ederken, Meksika'nın borç yükümlülüklerinin karşılanmasına yardımcı olmuş olabilir. Meksika ekonomisinin liberalleştirilmesi için yapılacak herhangi bir baskı, resmî fonlar aracılığıyla hafifletildi. Alternatif olarak, petrol gelirleri özel sektörden alınacak paraları garanti etmek için maddi teminat olarak kullanılabilir. Aslında, ABD Hazinesi, Meksika'nın kullanımına hazır hale getirdiği böyle bir yardım düzenlemesini kesinlikle görüşmüş ve böylece, Meksika'nın içinde bulunduğu krizi aşmak için piyasadan finansman sağlayamayacağı iddiasını da büyük ölçüde zayıflatmıştır. Bugüne kadar sıkıntılı durumunu koruyan, sağlıklı işlemeyen bankacılık sistemi de korunmuş oldu. Meksika hükümeti, batık bankaların sorunlarının üstesinden gelmek ve finansal sektörü liberalleştirmek için zamanlaması uygun bir plân bulmak yerine, Meksika bankalarının aşağı yukarı 70 milyar dolar değerindeki batık kredilerini satın aldı ve 1999 yılına kadar en büyük bankaları dış rekabetten koruyan düzenlemeleri gerçekleştirdi (hükümet hâlâ ulusal bankaları diğer yollarla koruyabilir).²⁷ Burada bahsedilen deneyim,

²⁶ Peter Ackerman (Aralık 1998'de Los Angeles, California Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Merkezi'nde yapılan bir konuşma). Ayrıca bkz. Peter Ackerman ve James A. Dom, "Dose of Financial Morphine for Mexico," *Financial Times*, 15 Şubat 1995.

²⁷ Meksika'nın gayri safi yurtiçi hasılasının yaklaşık %50'sini oluşturan ticarete konu olmayan mallar sektöründe, neden iyileşme olmadığına dair tartışma için bkz. Anne Krueger ve Aaron Tornell, "The Role of Bank Restructuring in Recovering from Crises: Meksika 1995-98", *National Bureau of Economic Research Working Paper* no. 7042, Mart 1999.

iktisatçı Charles Calomiris'in görüşleriyle teyit edilmiştir: "Uygulamada, kriz ülkeleri için doğru (gerçek) bankacılık reformu sözü vermek (fakat asla gerçekleştirmedikleri) her zaman kolay olacaktır. Bunun yerine, bu tür hükümetler hızlı ve ağır bir şekilde vergi koyacaklardır, IMF'ye borçlarını geri ödeyeceklerdir, risk düşkününü holdinglerinin poker markalarını geri vereceklerdir ve normal çalışma koşullarına geri döneceklerdir."²⁸

Asya ve başka yerlerde, durum aynı veya daha kötüdür. Moskova, IMF koşullarına uymadığı halde, yıllarca IMF yardımıyla ayakta tutulmuştur. Endonezya, gerekli reformları yerine getirmeden, 1997'den beri bir IMF anlaşmasından diğerine koşmuştur. Brezilya'nın finansal kurtarma operasyonu, Brasilia'daki politika yapıcılarını disiplin altına almadı veya bir para krizini önleyemedi. Tayland'da ve Kore'de reform daha yakın zamanda gerçekleşmek üzere, ancak, iflâs işlemlerinin yürürlüğe konulmasındaki ilerleme ve bankacılık sektörü sorunlarını çözmeye yönelik çalışmalar yavaş gitmektedir. *The Economist*'e göre, "Doğu ve Güney Doğu Asya'da iyileşmenin hızı ve gücü... ekonomilerin geriye sıçrama yönündeki doğal eğilimini yansıtmaktadır... Yansıtmayan şey, bölgedeki herhangi bir ülkede temel, yapısal reformdur."²⁹ Uluslararası İktisat Enstitüsü'nden iktisatçı Catherine Mann, Kore adına durumu şöyle özetlemiştir:

İşin can alıcı noktası şu ki, Kore, daha çok piyasa-yönelimli bir ekonomi yaratacak reformlara yönelik nispeten çok az ilerleme kaydetmiştir. Aslında, iflâs kanunu ve sosyal güvenlik ağı gibi kurumsal reformlar, büyük ticarî holdingleri (chaebol) sağ salım bırakırken, en çok küçük ticarî holdingleri etkileme eğiliminde olmuştur. Bu durum, büyük holdinglere rekabetçi bir tehdit oluşturacak firmaları Kore ekonomisinden söküp atabilir. Bu şartlarda, risk ve getiriye göre kredi dağıtan aktif bir finansal sistemin geliştirilmesi, imkânsız değilse bile, zor olacaktır. Doğrusu, büyük ticarî holdinglerin bir kısmı banka satın almaya bakıyor.

²⁸ Charles W. Calomiris, "The IMF's Imprudent Role as Lender of Last Resort," *Cato Journal* 17, no.3 (Kış 1998): 280; ayrıca bkz. Charles W. Calomiris, "A Welcome to Foreign Banks Could Energize Mexico", *Wall Street Journal*, 16 Temmuz 1999, s. A15.

²⁹ "Asia's Bounce-Back," *The Economist*, 21 Ağustos 1999, s. 11. Dünya Bankası'nın eski baş iktisatçısı Joseph Stiglitz durumu şu şekilde açıklamaktadır: "Tayland'ın borçlarının %40'ına yakını hâlâ yerine getirilmiyor; Endonezya ise, ekonomik durgunlukta derin bir çamura batmış olarak duruyor. İşsizlik oranları, krizden önceki durumuna göre çok daha yüksek seviyelerdedir; hatta, söz konusu durum, Asya'nın işini en iyi icra eden ülkesi Kore için de geçerlidir. IMF propagandaçıları, ekonomik durgunluğun sona ermesinin, IMF'nin politikalarının etkinliği için bir delil olduğunu söylerler. Saçma bir düşünce. Her resesyon eninde sonunda biter. IMF'nin tüm yaptığı, Doğu Asya resesyonlarını daha derin, daha uzun ve daha sıkıntılı yapmaktır." Bkz. Stiglitz, "What I Learned at the World Economic Crisis," *New Republic*, 17 ve 24 Nisan 2000, s. 60.

Ticari holdingler kendi kendilerini yeniden yapılandırmayacaklardı, ülke içinden ve dışından rekabetçi güçler oldukça zayıftı. Dolayısıyla, Kore hükümetinin Finansal Denetim Kurulu her ticari holdinge işletmenin tamamının veya bir kısmının ya da bazı varlıklarının satışı, uzmanlık alanı, finansal kaldıraçta değişim ve daha fazla finansal şeffaflık konularında etraflı bir plân sundu. Sonunda, eğer bu reformlar resmen onaylanırsa, Kore her iş kolunda daha az firmaya sahip olacak ve belki daha az manivelâ gücüne ve daha fazla şeffaflığa sahip olacaktır. Ancak, ülkenin çok daha fazla rekabetçi veya piyasa-yönelimli ekonomiye sahip olması pek olası değildir.³⁰

IMF ve G-7 yetkilileri, kriz çözümünde özel sektörü daha fazla içine alan bir isteği dile getirmişlerdir. Gerçekte, para kaybetme durumunda olan yatırımcılar, ödeme aczi veya likidite yetersizliği sorunlarını halletmek gerektiğinde daha az sabırlıdır. Fakat, yetkililer resmî müdahalenin haklılığını şu zeminden hareketle kanıtlamaya devam etmektedirler: Ülke kurtarma operasyonlarına; taşma etkilerinin (spillover effects), kollektif hareket ve bedavacılık sorunlarının (free-rider problems) ve diğer göze çarpan piyasa başarısızlıklarının üstesinden gelmek için ihtiyaç duyulmaktadır. IMF Başkanı Michel Camdessus, küresel bir kamu malı olarak uluslararası finansal istikrara atıfta bulunarak, şöyle demiştir: “Tüm bir uluslararası finansal sistemin, küresel kamu yararı için sistemi geliştirecek reformlardan çıkarı vardır. Kamu malları için sıklıkla geçerli olduğu gibi, hakkında pek çok insan yorum yapsa da, bunun gelişmesi için birçok insan özen göstermemektedir ve daha az sayıda insan bunun faturasını ödemeye hazırdır.”³¹ Bundan başka, finansal yetkililer bunu

³⁰ Catherine L. Mann, Testimony Before the Subcommittee on International Trade and Finance of the Senate Banking, Housing, and Urban Affairs Committee, 9 Mart 1999. Aynı şekilde, the *Economist Intelligence Unit* şöyle rapor etmiştir: “İşin can alıcı noktası şu ki, büyük holdingler gerçekte ekonominin kendisidir. 1998’de en büyük yedi büyük holding, Güney Kore’nin tüm ihracatının yarısından fazlasını gerçekleştirmiştir. En büyükler, başarısız olmayacak kadar büyük olanlardır; bunu onlar da biliyor ve bunu hükümetin bildiğinden de haberdardır. Aslında, büyük holding hâkimiyeti, reformlar konusunda hükümetle mücadele etmeye devam edebilecekleri anlamına gelmektedir. Bu güç dengesinin temel doğruları, Kim Dae-Jung’un değişimi kabul etmeye yeteneğini sınırlamaktadır. Nihai analizde, Seul’de devlet ve iş dünyası, şimdiye dek hiç olmadığı kadar birbirine sınılmaya devam edecektir. Onların birbirine bağılılıklar, değişen dünyaya uyarlanacaktır ya da uyarlanmak zorundadır. Fakat, gerçek bir serbest piyasa, tam bir hayaldir.” *Economist Intelligence Unit*, “South Korea: On the Leading Edge of Free-Market Reform?”, 17 Şubat 1999.

³¹ Michel Camdessus, “International Financial and Monetary Stability: A Global Public Good?” (IMF’nin, “Uluslararası Parasal ve Finansal Sistemin Reformuyla İlgili Anahtar Konular” başlıklı araştırma konferansında sunulmuştur, Washington, 28 Mayıs 1999). Bunun yanında, ABD Hazinesi Uluslararası İlişkiler Müsteşarı Timothy Geithner de: “küresel kamu malları kavramının daha geniş bir tanımı düzenli gözüküyor.” şeklinde ifade etmiştir. Timothy Geithner, “The World Bank and the Frontier of Development Challenges” (Northwestern Üniversitesi’nde sunulmuştur, 14 Mayıs

borçların geri ödenmesini sağlamak ve yükümlülüklerin geri ödenemez duruma gelmesini önlemek için, kendi sorumlulukları olarak değerlendirirler. Eski Hazine Bakanı Robert Rubin, finansal yetkililerin aldığı önlemlerin, “borçlarını tam ve zamanında karşılamaları için ülkelerin yükümlülüğüne zarar vermemesi gerektiğini vurgulamıştır.”³²

Yine de son olaylar, resmî müdahaleler bağlamında durumu desteklememektedir. Sadece Brezilya para krizi yaşadıktan sonra (IMF’nin kurma operasyonundan iki ay sonra), hükümet ülkenin sorunlarını çözmeye yönelik geçici adımlar atmıştır. 1998’de Rusya Ruble’sinin çöküşü ve ardından patlak veren borçların geri ödenememesi sorunu (ki, IMF’nin kurtarma operasyonu önlemedi), dünya piyasalarında ses getirdi ve ahlâkî tehlike sorununu muhtemelen azalttı. Amerikan Merkez Bankası ve diğer merkez bankaları tarafından faiz oranlarının ard arda düşürülmesi, dünya piyasalarının sakinleşmesine yardım etti. Ancak, bu durum, hem ülkelerin borç yükümlülüklerini ödeyemez duruma gelmelerinin önüne geçme hem de bunların küresel etkilerinin üstesinden gelme konularında IMF’nin ne işe yaradığıyla ilgili soruları gündeme getirmiştir. Brezilya devalüasyonunun, IMF ve ABD Hazinesi’nin öngörmüş olduğu devasa sonuçlarının ortaya çıkmaması, muhtemelen büyük ölçüde Rusya krizinin etkilerine bağlı idi.

Piyasa disiplini, Kore’de de çalışıyordu. Jeffrey Sachs’ın da işaret ettiği gibi, IMF 1997’nin sonunda Kore krizine bir kredi dilimi (tranche) sağlayarak karşılık verdi. Fakat, “Kore’nin çöküşü, ancak uluslararası banka alacaklılarını Kore bankalarının yükümlülüğündeki borçların döndürülebilir duruma getirilmesine razı olmaları için zorlayarak, Kore’nin IMF’nin parasını tamamen ödeyip kurtulduğunda sona ermiştir.”³³ Öyle olsa bile, yeniden yapılanma “olması gerekenin çok ötesinde” idi. Çünkü, yakın zamanda yeniden yapılanan borç, Kore hükümeti tarafından esas borçlara uygulanandan daha yüksek bir faiz oranında cömertçe garanti edilmişti.³⁴

Morris Goldstein da, IMF’nin Kore’deki yaklaşımını sorgulamaktadır. Ona göre, “yapılan ilk borç döndürme (ödenebilir duruma getirme) tu-

1999). Ayrıca bkz. Charles Wyplosz, “International Financial Instability”, *Global Public Goods: International Cooperation in the 21st Century*, (Der.) Inge Kaul, Isabelle Grunberg ve Marc A. Stern (New York: Oxford Üniversitesi Yayını ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, 1999), s. 152-89.

³² Robert E. Rubin, “Remarks on Reform of the International Financial Architecture to the School of Advanced International Studies, (Johns Hopkins Üniversitesi Uluslararası Araştırmalar Fakültesi’nde yapılan bir konuşma, Washington, 21 Nisan 1999).

³³ Jeffrey Sachs, “Stop Preaching”, *Financial Times*, 5 Kasım 1998.

³⁴ Steven Radelet ve Jeffrey Sachs, “What Have We Learned So Far from the Asian Financial Crisis?”, 4 Ocak 1999, s. 16, www.hiied.harvard.edu/pub/other/acl122.pdf.

runun,... resmî sektörden (IMF) hızlandırılmış borç ödemeleriyle ilgili alınmış bir söz olmadan ne olursa olsun gerçekleşmiş olmayacağı düşüncesi net değildir. Bu tür tartışmaları makul hale getirmek için, alacaklıların sayısının çok fazla ve dağınık olduğu iddiası, bu olaya uygulanabilir gözükmemiştir. Eğer Güney Kore için uygulamaya konulan kurtarma paketi daha küçük olsaydı... ve ödemeler hızlandırılmamış olsaydı, daha büyük bir miktarın yeniden düzenlenmesi yapılmış olacaktı.” Üstelik Kore’deki kayıplar, Batılı bankaları ödeme aczine de düşürmüş olmayacaktı.³⁵

İki Taraflı Kriz Çözümü

Tarihî kayıtlar da kollektif hareketin ve diğer sorunların, genellikle bankacılık kulüpleri, borç verme sendikasyonları ve tahvil hamili komiteler şeklindeki forumlarda gerçekleştirilen alacaklı-borçlu pazarlıklarıyla çözülmüş olduğunu gösterir. Gerçekten, 19. yüzyılda İngiltere’de özel bir birim olan Yabancı Tahvil Hamilleri Şirketi, borçlu milletlerle görüşme halindeki tahvil hamillerini temsil etmek üzere oluşturulmuştu. Daha sonra Amerika Birleşik Devletleri, Yabancı Tahvil Hamillerini Koruyucu Kurul’un oluşumuna şahit oldu. Ülkeler borçlarını geri ödemede zorluk çektiklerinde, tahvil hamili komiteleri yabancı hükümetlerle yeni vadeleri ve şartları görüşeceklerdi. Aslında bu, sözgelimi, 1800’lerin sonundan 1930’lara kadar tekrarlanan, Lâtin Amerika borç krizleri dönemine dayanan bir süreçtir.³⁶

Özel sektör (IMF dışında borç veren kuruluşlar), borçlularla doğrudan pazarlık yaparak ve bazı başlangıç zararlarının kabulüne dayalı yeni koşulları uygulayarak, kendi kendini tam olarak organize etme yeteneğine sahip olduğunu göstermiştir. O dönemdeki geleneksel anlayışın tersine, güç kullanma (gambot) diplomasisi yaygın değildi. Bunun istisnası, Fransızların 1860’larda Meksika’yı işgal ettiklerinde veya İngilizlerin 1880’lerde Mısır’ı işgal ettiklerindeki durumda olduğu gibi, alacaklı devletlerin esas itibarıyla ekonomik gerekçelerden ziyade politik gerekçeler üzerine yapılan müdahaleyi haklı bulduklarındaki durumdur. Amerika

³⁵ Morris Goldstein, *The Asian Financial Crisis: Causes, Cures and Systemic Implications* (Washington: Institute for International Economics, 1998), s. 43.

³⁶ Barry Eichengreen ve Richard Portes, *Crisis? What Crisis? Orderly Workouts for Sovereign Debtors* (Londra: Centre for Economic Policy Research, 1995), s. 20-21; Carlos Marichal, *A Century of Debt Crises in Latin America: From Independence to the Great Depression, 1820-1930* (Princeton, N.J.: Princeton Üniversitesi Yayını, 1989) ve Walker F. Todd, “A History of International Lending”, *Research in Financial Services*, (Ed.) George Kaufman (Greenwich, Conn.: JAI Yayını, 1991), cilt.3, s. 201, 89.

Birleşik Devletleri de, sadece Karayip'te bu tarz bir müdahalede bulunarak, bu genel gidişatı takip etmiştir.³⁷ İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerston, ABD eyaletleri 1940'da yükümlülüklerini yerine getiremediklerinde, Avrupa'nın tutumunu şöyle özetlemiştir: "Yabancı menkul kıymetleri satın alan İngiliz vatandaşları, bu işi, riskin sorumluluğunu üstlenerek yaparlar ve sonuçlarına katlanmak zorundadırlar."³⁸

Yine, tarih gösterir ki, ülkeler krizleri alacaklılarıyla halletme eğiliminde olsalar da, borç yükümlülüklerinin yerine getirilememe sorunu tekrar tekrar gündeme gelmiştir. Fakat, söz konusu sorun bir bütün olarak değil de kısmî olarak gerçekleşmiştir ve borç verme işlemi, iflâs durumlarından sonra çok geçmeden genellikle yeniden başlamıştır.³⁹ Borç yükümlülüklerinin yerine getirilememe sorununun alacaklı ve borçlu için travmatik olması gerekmez. Gerçekten, iktisatçı Rudiger Dornbusch'a göre, Kore 1997'de IMF'ye güvenmek yerine borçlarını ödeyemez duruma düşseydi, Koreliler bugün daha iyi durumda olacaktı. Böylesi bir hareket, Güney Kore'nin para birimi Von'un anı ve büyük çaplı düşüşünü durdurmuş olacaktı, yatırımcıları bazı başlangıç zararlarını üstlenmeye zorlamış olacaktı ve likidite yetersizliği ve ödeme aczine düşme konularını halletmek üzere alacaklılarla borçluları hızla bir araya getirmiş olacaktı. Bunun yerine, Koreliler, uzayan para ve finansal krizle birlikte daha fazla borç altında ezilerek, krize yenik düştüler.⁴⁰

Resmî üçüncü-taraf müdahalesi olmadan, gerçek şarta bağlılık ve reform sistemi yavaş yavaş gelişecekti. Eğer, sözgelimi, merkezî hükümetin ihraç ettiği devlet tahvilleri sorunun en önemli kısmı ise, tahvil hamili kurulları borç görüşmesi yapabilirdi ve tahviller, insanların borç görüşmelerine güvenini yansıtan değer üzerinden piyasada kendi kendine alınıp satılabilirdi.⁴¹ Alacaklılar, kriz döneminde verilen parayı geri almak için bu tür görüşmelere dahil olmayı tercih etmeyebilirler, ancak, resmî

³⁷ Clifford M. Lewis, "When Countries Go Broke: Debt through the Ages," *National Interest*, no.6 (Kış 1986-97): 48.

³⁸ Harold L. Cole, James Dow ve William B. English, "Default, Settlement, and Signalling: Lending Resumption in a Reputational Model of Sovereign Debt", *International Economic Review* 36, no. 2 (Mayıs 1995):369'dan aktarılmıştır.

³⁹ Herschel I. Grossman ve John B. Van Huyck, "Sovereign Debt as a Contingent Claim: Excusable Default, Repudiation, and Reputation", *American Economic Review* 78, no. 5 (Aralık 1988): 1088.

⁴⁰ Rudiger Dornbusch (Brookings Enstitüsü Ticaret Politikası Forumu, "Küresel Bir Ekonomide İdare Etme," üzerine bir konferansta söylenmiştir, Washington, 16 Nisan 1999).

⁴¹ Rory Macmillan, "New Lease of Life for Bondholder Councils," *Financial Times*, 15 Ağustos 1995.

üçüncü-taraf finansmanının olmayışı, kendilerine çok az bir seçenek tanır. Aynı şey, firmaların reorganizasyonunda veya eğer resmî fonlar hazırsa, bu firmaların tasfiyesinde bulunmak istemeyen alacaklıların yer aldığı tamamen özel sektör için oluşturulan özel uluslararası krediler konusunda da geçerlidir. Doğrudan iki-taraflı görüşmeler, reformlarla ilgili (daha önce bu tür reformların uygulanmadığı ülkelerde iflâs işlemleri oluşturma dahil) gelişmeleri yavaşlatmak için teşvikleri azaltacaktır. Çünkü, hızlı davranmadıkları takdirde her iki tarafın da kaybedecek çok şeyi olacaktır.

Tahvil sözleşmelerinin, yeniden yapılanmaya gitmek için aynı düşüncedeki tahvil hamillerinin muvafakatini gerektirmesi, birçok insanı devlet tahvilleriyle ilgili geri ödeme riskinin bugün düzensiz ve uzatılmış olacağına inanmaya sevk etmiştir. Çünkü, azınlık konumundaki tahvil hamilleri, süreci yavaşlatabilirlerdi ve ülkenin aleyhine yasal bir harekete başvurabilirlerdi. Fakat, 1980'lerden beri birçok başarılı gönüllü devlet tahvili yeniden yapılanmaları, bu sorunların üstesinden gelmiştir. Bunun yanı sıra, alacaklılar mahkeme kararlarını yabancı ülkeler üzerinde uygulamak için, bir devletin meşru topraklarının dışındaki yabancı varlıklarına el koymaya çalışmanın ötesinde, oldukça sınırlı bir güce sahiptir. Yasal yola başvurunun maliyeti, borçları yeniden görüşmenin maliyetinden daha yüksek olabilir.⁴²

Resmî finansal kurtarma operasyonları fazla bilinmese ve o kadar önemli olmasaydı, daha önceden sorunun çözümüne yönelik iyileştirici önlemlerin alınmakta olduğu böyle bir durumu zaten daha fazla görüyor olabilirdik. Bir piyasa-temelli çözüm, tahvil sözleşmelerinde oy çokluğu ile karar alma ilkesiyle ilgili maddelerin veya borçların zamanında geri ödenememesi durumunda sorunun çözümüne yönelik iyileştirici önlemlerin alınmakta olduğu durumla ilgili işlemlerin dahil edilmesi olurdu.⁴³ Bunun, bazı ülkeler için borçlanmanın maliyetini artıracığına hiç şüphe yoktur. Fakat, bazı ülkeler bu yolla ucuz krediye başvurmaktan caydırılmalıdır. Kriz dönemlerinde resmî finansmanının olmadığı durumlarda gündeme gelebilecek olan bir diğer piyasa çözümü ise, ülkelere, özel destekleme (standby) kredi hatları oluşturmaktadır. Bedel karşılığında, ban-

⁴² Marco A. Piñon-Farah, "Private Bond Restructurings: Lessons for the Case of Sovereign Debtors", *IMF Working Paper* 96/11, Şubat 1996.

⁴³ Barry Eichengreen'in sorduğu gibi, "Eğer bu güzel bir fikirse, piyasalar neden şimdiye kadar yapmadı? Buna şöyle bir cevap verilebilir: Piyasalar, IMF'nin izniyle sağlanacak dolar başına her zaman 100 cent alacaklarına inanmaya devam ettileri süreçte, bu durumdan kesinlikle mutlu olacaklardır." Barry Eichengreen, "Is Greater Private Sector Burden Sharing Impossible?", *Finance and Development* (Eylül 1999): 18.

kalar bir ülkenin (sözgelimi Arjantin'in) dış şoklara karşı koyabilmesine imkân sağlamak için, bu tür kredileri temin etmişlerdir. Böyle bir sigortanın varlığı, daha fazla yatırımcı güveninin oluşturulmasına yardım edebilir. Bankalar böyle bir hizmeti tüm ülkelere sağlamayacakları için, bu şekildeki kredilerin tedariki, (IMF kredilerinden farklı olarak) hangi ülkelerin nispi olarak gerekli sağlam ekonomik temellere sahip olacağını beklenilebileceği konusunda piyasalara yararlı bir sinyal olacaktır.

Kredi riski sigortası ve yeniden yapılanma sigortasıyla ilgili bir piyasa, aynı zamanda piyasa katılımcılarının risk konusundaki farklı beklentilerine uygun bir karşılık olarak gelişebilirdi. Kriz zamanlarında, yatırımcıların tamamı aynı yönde davranmayacaktır. Dolayısıyla, yatırımcıların tamamının finansal karışıklığın şiddetini azaltmak yönünde hareket edeceği beklenemez. Mann'ın belirttiği gibi, "Mevcut durumda, finansal yıkımdan çıkışa dönük iyileştirici önlemler ne kadar zor, ne kadar uzamış, ne kadar amaca yönelik ve dolayısıyla maliyetli olursa, yatırımcıların söz konusu iyileştirici işlemlere yönelik piyasa yönelimli bir çözüm üretmelerine yardımcı olacak *ex ante* nitelikteki araçları talep etmeleri ve kurumların da bu araçları teklif etmeleri için teşvik edici saikler o kadar yüksek olacaktır. Bu yüzden, resmî kurumların daha sık müdahale etmek yerine, kenarda durmaları gerekir."⁴⁴

Sonuç

Bretton Woods sisteminin çöküşünden itibaren, uluslararası finansal krizler daha sık ve daha şiddetli olmaya başlamıştır. Resmî müdahale, görünürde piyasanın koordinasyon, enformasyon ve sigorta konularındaki eksikliklerini gidermesine ve krizlerin yayılmasını ve derinleşmesini önlemesine yardımcı olmak amacıyla, bu krizlere yönelik bir karşılık mahiyetinde olmuştur. Bununla beraber, tipik olarak IMF tarafından öncülük edilen bu tür müdahaleler, kamu malları olarak adlandırılan (yararları) sağlayacak olan doğrudan alacaklı-borçlu pazarlıklarıyla ters düşmüştür. Resmî müdahale, ayrıca, uluslararası finansal sistemin istikrarının sağlanmasında çok şey yapabilecek olan piyasa kurumlarının oluşumunu ve gelişimini de baltalamaktadır.

⁴⁴ Catherine L. Mann, "Market Mechanism to Reduce the Need for IMF Bailouts", *Institute for International Economics*, Policy Brief no. 99-4, Washington, Şubat 1999, s. 3.

Üçüncü taraf müdahale, büyük ölçüde alacaklılardan yana olmuş ve o suretle daha kırılğan bir küresel ekonomi ortaya çıkarmıştır. IMF'nin bu eleştiriye tepkisi, özel sektörün kayıpları üstlenmesi için daha fazla baskı uygulayabilmek amacıyla, vadesi geldiği halde ödenmemiş borçların (ariyere borçlar) yeniden ödenebilir hale gelmesini mümkün kılmak amacıyla kredi vererek, özel sektörü "kefaletle kurtarma"yı (bailing in) düşünmek olmuştur. Özel sektör daha önceden kefaletle kurtarılacağı için, piyasada özel sektörü bu şekilde kurtarmak için alınan tedbirlere gereksinim duyulmayacaktır. Bununla birlikte, özel sektörün bu şekilde kurtarılmasına yönelik resmî çabalar, kendilerinin önlemeyi plânladıkları finansal karışıklıkları hızlandırabilir. Zira, alacaklılar, uluslararası otoritelerin zararları üzerlerine yüklemeye hazırlandıklarını sezdiklerinde, o ülkeden ayrılma eğiliminde olacaktırlar.

Açık temerrütün gerçek bir olasılık olduğu, buna karşılık, resmî müdahalenin gerçek bir olasılık olmadığı bir dünyada, piyasa doğal olarak birtakım borç yardımı tedbirlerine gereksinim duyacaktır. Fakat, özel alacaklıların böyle bir sonuçtan korkması gerekmez. Birçok durumda, borç yardımı, hem alacaklının hem de borçlunun finansal itibarını artırabilir. Chicago Üniversitesi iktisatçılarından Randall Kroszner'in belirttiği gibi, "bağışlamak, gerçekte almaktan daha iyi olabilir. Daha azını istemek, daha fazlasını almaya sebep olabilir, tabii zor durumdaki ülkeyi daha iyi duruma getirerek."⁴⁵ Bankacılar, 1980'lerin borç krizi döneminde para kazanmış olabilirler. Fakat, borçlulara ve borç verenlere efektif borç krizini tanıma ve oradan ayrılma fırsatı tanıyarak önlenebilecek olan büyüme açısından "kaybedilmiş on yıllık" dönem olmasaydı, kesinlikle daha fazla kazanırlardı. Uluslararası finansa alacaklılarla borçlular arasındaki ilişkinin onarılması (düzeltilmesi), resmî üçüncü tarafların devreden çıkmasını gerektirir.

⁴⁵ Randall S. Kroszner, "Less Is More in the New International Architecture", *The Asian Financial Crisis*, s. 451.

EK A:
KULLANMA HAKKINA SAHİP ÜLKELERE GÖRE IMF KREDİLERİNİN
KULLANIMI, 1947-1999

Ülkeler (Bölgelere Göre)	Kullanılan İlk Yıl	Kullanılan Yıl Sayısı	İlk Kullanım Yılından Sonra Kullanılan Yılların Yüzdesi
Afrika			
Cezayir	1989	11	100.00
Benin	1978	22	100.00
Burkina Faso	1978	22	100.00
Burundi	1968	29	90.63
Kamerun	1974	26	100.00
Orta Afrika Cumhuriyeti	1974	26	100.00
Çad	1970	30	100.00
Kongo Dem. Cum.	1972	28	100.00
Kongo Cum.	1977	23	100.00
Ekvatorial Gine	1980	20	100.00
Etyopya	1949	22	43.14
Gabon	1978	20	90.91
Gambiya	1977	23	100.00
Gana	1962	35	92.11
Gine	1969	31	100.00
Gine-Bissau	1979	21	100.00
Fildişi Sahili	1974	26	100.00
Kenya	1974	26	100.00
Lesotho	1977	23	100.00
Liberya	1963	33	89.19
Madagaskar	1974	26	100.00
Malawi	1975	25	100.00
Mali	1964	35	97.22
Moritanya	1976	24	100.00
Mauritius	1969	15	48.39
Fas	1968	24	75.00
Mozambik	1987	13	100.00
Nijer	1983	22	100.00
Ruanda	1966	26	76.47
Sao Tome ve Principe	1989	11	100.00
Senegal	1975	25	100.00
Sierra Leone	1967	29	87.88
Somali	1964	26	72.22
Güney Afrika	1976	15	62.50
Sudan	1958	39	92.86
Swaziland	1979	12	57.14
Tanzanya	1974	26	100.00
Togo	1976	24	100.00
Tunus	1964	25	69.44
Uganda	1971	29	100.00
Zambia	1971	29	100.00
Zimbabve	1981	18	94.74
Aya			
Afganistan	1964	13	36,11
Bangladeş	1972	28	100,00
Kamboç	1972	28	100,00
Çin	1981	10	52,63
Fiji	1974	12	46,15
Hindistan	1949	44	86,27
Endonezya	1956	29	65,91
Laos	1975	25	100,00
Malzya	1976	7	29,17

EK A:
KULLANMA HAKKINA SAHİP ÜLKELERE GÖRE IMF KREDİLERİNİN
KULLANIMI, 1947-1999 (devam)

Ülkeler (Bölgelere Göre)	Kullanılan İlk Yıl	Kullanılan Yıl Sayısı	İlk Kullanım Yılından Sonra Kullanılan Yılların Yüzdesi
Moğolistan	1991	9	100,00
Myanmar	1967	24	72,73
Nepal	1976	24	100,00
Pakistan	1965	35	100,00
Papua Yeni Gine	1976	24	100,00
Filipinler	1955	39	86,67
Solomon Adaları	1981	10	52,63
Güney Kore	1974	17	65,38
Sri Lanka	1961	39	100,00
Tayland	1976	18	75,00
Vietnam	1977	23	100,00
Batı Samoa	1975	17	68,00
Avrupa			
Arnavutluk	1992	8	100,00
Ermenistan	1994	6	100,00
Azerbeycan	1995	5	100,00
Beyaz Rusya	1993	7	100,00
Bosna ve Hersek	1995	5	100,00
Bulgaristan	1991	9	100,00
Hırvatistan	1993	7	100,00
Kıbrıs	1974	11	42,31
Çek Cumhuriyeti	1993	1	14,29
Çekoslovakya	1990	3	100,00
Estonya	1992	8	100,00
Gürcistan	1994	6	100,00
Macaristan	1982	16	88,89
Kazakistan	1993	7	100,00
Kırgız Cumhuriyeti	1993	7	100,00
Letonya	1992	8	100,00
Litvanya	1992	8	100,00
Makedonya, FYR	1993	7	100,00
Moldova	1993	7	100,00
Polonya	1990	5	50,00
Romanya	1973	25	92,59
Rusya	1992	8	100,00
Slovak Cumhuriyeti	1993	7	100,00
Slovenya	1993	4	57,14
Türkiye	1953	40	85,11
Ukrayna	1994	6	100,00
Özbekistan	1995	5	100,00
Yugoslavya	1949	41	93,18

EK A:

**KULLANMA HAKKINA SAHİP ÜLKELERE GÖRE IMF KREDİLERİNİN
KULLANIMI, 1947-1999 (devam)**

Ülkeler (Bölgelere Göre)	Kullanılan İlk Yıl	Kullanılan Yıl Sayısı	İlk Kullanım Yılından Sonra Kullanılan Yılların Yüzdesi
Orta Doğu			
Mısır	1957	40	93,02
İran	1955	6	13,33
İrak	1967	2	6,06
İsrail	1957	18	41,86
Ürdün	1971	22	75,86
Suriye	1960	16	40,00
Yemen Cumhuriyeti	1990	5	50,00
Yemen Arap Cum.	1983	5	71,43
Yemen Hallan Dem. Cumhuriyeti	1974	16	100,00
Batı Yankürc			
Arjantin	1957	33	76,74
Barbados	1977	19	82,61
Belize	1983	8	47,06
Bolivya	1959	35	85,37
Brezilya	1951	33	67,35
Şili	1957	38	88,37
Kolombiya	1954	16	34,78
Kostarika	1961	30	76,92
Dominik	1979	20	95,24
Dominik Cumhuriyeti	1960	36	90,00
Ekvator	1957	29	67,44
El Salvador	1956	23	57,27
Grenada	1975	16	64,00
Guatemala	1962	18	47,37
Guyana	1971	27	93,10
Haiti	1958	39	92,86
Honduras	1957	33	76,74
Jamaika	1973	27	100,00
Meksika	1976	22	91,67
Nikaragua	1957	33	76,74
Panama	1968	28	87,50
Paraguay	1956	5	11,36
Peru	1958	31	73,81
St. Lucia	1980	6	30,00
St. Vincent	1980	6	30,00
Trinidad ve Tobago	1988	10	83,33
Uruguay	1962	32	84,21
Venezuela	1989	11	100,00

Kaynak: IMF, International Financial Statistics (değişik sayılar).

Not: Bu tablo, Genel Kaynaklar Hesabı, Yapısal Uyum Kolaylığı, Artırılan Yapısal Uyum Kolaylığı ve Güven Fonu çerçevesinde IMF kredilerinin toplam kullanımını içermektedir. Veriler, Yugoslavya için 1992'ye; Çekoslovakya için 1993'ye; Yemen Arap Cumhuriyeti ve Yemen Halkları Demokratik Cumhuriyeti için 1990'a kadarki yılları kapsamaktadır.

EK B
IMF KREDİLERİNİN KULLANIMI, 1949-99

40 Yıl ve Daha Fazla IMF Kredisi Kullanan Ülkeler (4)

Mısır, Hindistan, Türkiye, Yugoslavya.

30 ile 39 Yıl Arasında IMF Kredisi Kullanan Ülkeler (20)

Kostarika, Çad, Peru, Gine, Uruguay, Brezilya, Arjantin, Honduras, Nikaragua, Liberya, Bolivya, Gana, Mali, Pakistan, Dominik Cumhuriyeti, Filipinler, Sudan, Haiti, Sri Lanka.

20 ile 29 Yıl Arasında IMF Kredisi Kullanan Ülkeler (46)

Gabon, Dominik, Ekvatorial Gine, Gine Bissau, Etyopya, Ürdün, Meksika, Benin, Burkina Faso, Nijer, El Salvador, Kongo Cumhuriyeti, Gambia, Lesotho, Vietnam, Myanmar, Fas, Moritanya, Togo, Nepal, Papua Yeni Gine, Tunus, Romanya, Malawi, Senegal, Laos, Somali, Ruanda, Kamerun, Orta Afrika Cumhuriyeti, Fidişi Sahili, Kenya, Madagaskar, Tanzanya, Guyana, Jamaika, Panama, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Bangladeş, Kamboç, Endonezya, Ekvator, Siera Leone, Burundi, Uganda, Zambia.

10 ile 19 Yıl Arasında IMF Kredisi Kullanan Ülkeler (25)

Çin, Solomon Adaları, Tirinidad ve Tobago, Kıbrıs, Cezayir, Sao Tome ve Pirincipe, Venezuela, Fiji, Swaziland, Afganistan, Mozambik, Mairitiüs, Güney Afrika, Kolombiya, Suriye, Grenada, Macaristan, Yemen Halkın Demokratik Cumhuriyeti, Güney Kore, Batı Samoa, İsrail, Guatemala, Tayland, Zimbabwe, Barbados.

10 Yıldan Daha Az IMF Kredisi Kullanan Ülkeler (29)

Çek Cumhuriyeti, Irak, Slovenya, Polonya, Yemen Cumhuriyeti, Yemen Arap Cumhuriyeti, İran, St. Lucia, St. Vincent, Ermenistan, Gürcistan, Ukrayna, Malezya, Beyaz Rusya, Hırvatistan, Kazakistan, Kırgız Cumhuriyeti, Makedonya FYR, Moldova, Slovak Cumhuriyeti, Belize, Arnavutluk, Estonya, Letonya, Litvanya, Rusya, Moğolistan, Bulgaristan.

Yazarlar*

J. (Onno) de Beaufort Wijnholds, 1994'ten itibaren Uluslararası Para Fonu'nun bir direktörler kurulu üyesi olarak görev yapmaktadır. Yedi yıl De Nederlandsche Bank'ın (Hollanda Merkez Bankası) yardımcı direktörler kurulu üyesi, 1985'ten 1987'ye kadar da IMF'nin dönüşümlü direktörler kurulu üyesi olarak çalıştı. 1977'de Amsterdam Üniversitesi'nden ekonomi alanında doktorasını aldıktan kısa süre sonra, merkezi Hollanda'da bulunan Kalkınma İşbirliği Ulusal Konseyi'nin (National Council on Development Cooperation) bir üyesi olarak çalıştı. Kendisi birçok kitabın ve *The Need for International Reserves and Credit Facilities* (Uluslararası Rezervler ve Kredi Kolaylıkları İhtiyacı) ve *A Framework for Monetary Stability* (Parasal İstikrar İçin Bir Çerçeve) dahil para ve finans konularında birçok makalenin yazarıdır.

Rudiger Dornbusch, Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nün (MIT) ekonomi bölümünde ekonomi ve uluslararası finans profesörüdür. *Quarterly Journal of Economics*'in müşterek editörü ve National Bureau of Economic Research'de (Ulusal Ekonomik Araştırma Bürosu) araştırma yardımcısıdır. Dornbusch, birçok profesyonel dergide makaleler yazmış ve *Macroeconomics* (Makroekonomi) (Stanley Fischer ile birlikte); *Dollars, Debts and Deficits* (Dolarlar, Borçlar ve Açıklar); *The Macroeconomics of Populism in Latin America* (Latin Amerika'da Popülizmin Makroekonomisi) (Sebastian Edwards ile birlikte yayına hazırlanan), *Stabilization, Debt, and Reform: Policy Analysis for Developing Countries* (İstikrar, Borç ve Reform: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Politika Analizi); and *Keys to Prosperity: Free Markets, Sound Money, and a Bit of Luck* (Refahın Anahtarları: Serbest Piyasalar, Sağlam Para ve Birazcık Şans) dahil çok sayıda kitabın ya yazarı ya da editörü olmuştur. Doktorasını ekonomi alanında 1971 yılında Chicago Üniversitesi'nden almıştır.

Francis J. Gavin, Virginia Üniversitesi'nde Miller Kamu İlişkileri Merkezi'nin araştırma üyesi ve bu merkezin Başkanı ve Makro Ekonomi Politikası Projesi Müdürüdür. Bu merkeze katılmadan önce, Harvard

* Çeviren: Ekrem Erdem.

Üniversitesi'nde Belfer Bilim ve Uluslar arası İlişkiler Merkezi'nin uluslararası güvenlik üyesi, Uluslararası İlişkiler Merkezi ve Harvard Üniversitesi'ndeki Ulusal Güvenlik İlişkileri'nde de John M. Olin Doktora sonrası araştırmalarda bulunmuştur. Tarih alanında yüksek lisans ve doktorasını Pennsylvania Üniversitesi'nden, modern Avrupa tarihi alanında yüksek lisansını da İngiltere'nin Oxford Üniversitesi'nden aldı. Gavin'in makaleleri *Orbis, the Annals of the Academy of Political and Social Science, the Journal of Cold War Studies, and the Washington Post*'da yayınlanmıştır. Gavin, aynı zamanda 2001 yılında yayınlanacak olan *Gold, Dollars and Power: The Politics of the U.S. Balance of Payments Deficit, 1958-1971 (Altın, Dolarlar ve Güç: A.B.D.'nin Ödemeler Balançosu Açığı Politikası)*'nın da yazarıdır.

Byeong-Ho Gong, merkezi Seul'de bulunan Kore Hür Teşebbüs Merkezi'nin başkanıdır. Gong, 1985'te Texas Rice Üniversitesi'nde asistan (TA) oldu, ve bu görevi 5 yıl sürdürdü. Aynı dönemde, bir yıldan daha fazla bir süreliğine Kore Beşerî İskan Araştırma Enstitüsü Mesken ve Yapı Bölümü'nde misafir araştırmacı olarak bulundu ve Kore Üniversitesi'nde ders verdi. Aralık 1989'da Kore Ekonomik Araştırma Enstitüsü'nün Endüstriyel Çalışmalar programının direktörü oldu. Gong, ekonomi diplomasını (B.A.) Seul'deki Kore Üniversitesi'nden, yine ekonomi alanındaki doktorasını ise Texas Rice Üniversitesi'nden aldı.

Andrei Illarionov, Moskova'daki Ekonomik Analiz Enstitüsü'nün yöneticisidir. Nisan 2001'de Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in baş ekonomi danışmanı olarak atandı. Illarionov, 1987'de doktora derecesini aldığı St. Petersburg Üniversitesi'nde uluslararası iktisat yardımcı doçenti olmuştur. 1992'de Rusya Hükümeti'nin stratejik düşünce üretim merkezi (think tank) olan Ekonomik Reform Merkezi'nin müdür yardımcısı oldu. Nisan 1993'de Başbakan Viktor Chernomyrdin'in baş ekonomik danışmanı oldu ve bu görevinden Şubat 1994'te istifa etti. Illarionov, üç kitap ve Rus ekonomisi ve sosyal politikalar üzerine 300'den fazla makale yazmıştır.

Arend Kapteyn, Uluslararası Para Fonu Başkanı'nın asistanıdır. Önceden Hollanda Merkez Bankası Parasal ve Ekonomik Politika Bölümü'nde, esas itibarıyla uluslararası parasal ve finansal konular ve geçiş ekonomileriyle ilgilenen bir iktisatçı idi. Kapteyn, yine Uluslararası Finansal Krizler Üzerine G22 Çalışma Grubu Sekreterliği'nin de bir üyesi idi.

Martín Krause, Arjantin Buenos Aires’de, kurumsal iktisat ve kamu politikaları derslerini okuttuğu Escuela Superior de Economía y Administración de Empresas’ın dekan yardımcısıdır. Kendisi aynı zamanda Buenos Aires Üniversitesi’ne bağlı Hukuk Fakültesi’nde ekonomi profesörüdür ve Guatemala’da da Francisco Morroquín Üniversitesi’nde misafir profesör olarak görev yapmaktadır. Krause’ın Alberto Benegas Lynch, Jr. ile birlikte yazdığı iki kitabı vardır: *Proyectos para una Sociedad Abierta* ve *En Defensa los Más Necesitados*. Krause, 1993’de Eisenhower Exchange Fellowship ödülüne layık görülmüştür.

Deepak Lal, Los Angeles’ta California Üniversitesi’nde, James S. Coleman Uluslararası Kalkınma Çalışmaları profesörü, Londra’da College Üniversitesi’nde emekli iktisat politikası profesörü ve Cato Enstitüsü’yle bağlantılı bir yardımcı bilim adamıdır. Lal, Hindistan Dış İlişkiler Servisi’nin bir üyesi idi (1963-66) ve Hindistan Plânlama Komisyonu’na, Dünya Bankası’na, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilâtı’na (OECD) ve Birleşmiş Milletler’in (BM) çeşitli temsilciliklerine, Güney Kore ve Sri Lanka’ya danışmanlık hizmeti sunmuştur. 1984’ ten 1987’ye kadar Dünya Bankası’nda araştırma yöneticisi olarak bulunmuştur. Lal’ın *The Poverty of Development Economics* (Kalkınma İktisadının Fakirliği), *The Hindu Equilibrium* (Hindu Dengesi), *Against Dirigisme* (Ekonomik Müdahaleciliğe Karşı), *The Political Economy of Poverty* (Yoksulluğun Politik İktisadı), *Equity and Growth* (Adalet ve Büyüme), ve *Unintended Consequences: The Impact of Factor Endowments, Culture, and Politics on Long-Run Economic Performance* (Beklenmedik Sonuçlar: Uzun-Dönemli Ekonomik Performans Üzerinde Faktör Donanımının, Kültürün ve Politika-nın Etkisi) dahil birtakım kitapları vardır.

Tomas Larsson, 10 yıldır Tayland’da yaşayan İsveç’li bir gazetecidir. Geniş bir şekilde, Doğu ve Güneydoğu Asya ekonomileri ve politikaları üzerine yazmış olduğu yazıları, İsveç’in önde gelen günlük gazetesi *Svenska Dagbladet*’te ve The Economist Intelligence Unit tarafından çıkarılan *Business Asia* gazetesinde yayınlanmıştır. Larsson, Stockholm’de bir araştırma enstitüsü olan Timbro için, *Asiens kris är inte kapitalismens* dahil birçok kitabın ya yazarı olmuş ya da editörlüğünü yapmıştır. Larsson, şu anda Stockholm’de günlük finansal bir gazete olarak çıkan *Finanstidningen*’in editör sayfasında, esas itibarıyla uluslararası ticaret ve finans konuları üzerine yazılar yazan bir köşe yazarıdır.

Brink Lindsey, Cato Enstitüsü’nün eski bir üyesi, Cato’nun Ticaret Politikası Çalışmaları Merkezi’nin de müdürüdür. Daha önceden uluslar

arası ticaret düzenlemesi alanında yoğunlaşan bir avukat olarak çalışmıştır. Buna ilâve olarak, Lindsey, daha önce Cato Enstitüsü'nde (ekonomik) düzenlemelerle ilgili çalışmalar müdürü, *Regulation* dergisinin de kıdemli editörü olarak hizmet etti. *Reason* dergisinde hem yazar hem de editör olarak görev yapan Lindsey, şu anda küreselleşmeyle ilgili bir kitap üzerinde çalışmalarını sürdürmektedir. Üniversite diplomasını (A.B.) 1984 yılında Princeton Üniversitesi'nden, hukuk bilimi doktorasını ise, 1987'de Harvard Hukuk Fakültesi'nden almıştır.

William McGurn, *Wall Street Journal*'ın yayın kurulu üyesi ve birinci başyazarıdır. Kariyerine, Indiana, Bloomington'da *American Spectator*'la başlamıştır. 1984'te *Wall Street Journal Europe*'da belli bir konudan (veya sütundan) sorumlu editör olmuş, daha sonra da *Asian Wall Street Journal*'a geçmiştir. McGurn, 1989'da *National Review*'a derginin Washington büro şefi olarak katılmıştır. 1992'de Hong Kong'da *Far Eastern Economic Review*'nın kıdemli editörü olmuş ve *Perfidious Albion: The Abandonment of Hong Kong 1997 (Vefasız İngiltere: Hong Kong'un Terkedilmişliği 1997)*'yi yazmıştır. McGurn, Dış İlişkiler Konseyi'nin üyesidir.

Stephen Moore, Cato Enstitüsü'nde malî politika çalışmalarının müdürüdür. Cato'ya katılmadan önce, ABD Kongresi'nin Ortak Ekonomik Komite'sinde deneyimli bir iktisatçı idi. Moore, *National Review*'nın hem yazarı hem de editörüdür ve *Wall Street Journal*, *Reader's Digest* ve diğer dergilerde ekonomik büyüme, göç ve maliye politikası üzerine düzenli olarak yazmaktadır. Moore, ayrıca CNN'in *Business Money Line*, NBC *Nightly News*, PBS'in *NewsHour with Jim Lehrer*, the *McLaughlin Group* ve çok sayıda diğer televizyon programlarına katılmıştır. Moore, *Still an Open Door? U.S. Immigration Policy and the American Economy (Hâlâ Açık Kapı? A.B.D. Göç Politikası ve Amerikan Ekonomisi)*'nin yazarıdır. Moore, ayrıca Başkan Reagan'ın Ulusal Özelleştirme Komisyonu için araştırma koordinatörü idi ve *Time* dergisinin Ekonomik Danışmanlar Kurulu'nda da görev yapmıştır.

Julian L. Simon (1932-98), Maryland Üniversitesi'nde işletme yönetimi dersleri okuttu ve Cato Enstitüsü'nün kıdemli üyelerinden biriydi. Onun nüfus ekonomisi, göç, doğal kaynaklar ve ekonomik büyüme konularında yazmış olduğu makaleleri, değişik meslekî dergilerde yayınlandı. Simon, *The Economics of Population Growth (Nüfus Artışı Ekonomisi)*, *Population and Development in Poor Countries: Selected Essays (Fakir Ülkelerde Nüfus ve Kalkınma: Seçilmiş Makaleler)*, *The Economic Consequences of*

Immigration (Göçün Ekonomik Sonuçları), *The Ultimate Resource (Nihai Kaynak)*, ve *The State of Humanity (İnsanlığın Durumu)* dahil, çok sayıda kitabın yazarı veya editörüdür.

Mario Vargas Llosa, Peru'lu bir roman ve deneme yazarıdır. *Conservation in the Cathedral (Katedral'de Koruma)*, *The Time of the Hero (Kahramanın Zamanı)*, *Aunt Julia and the Scriptwriter (Aunt Julia ve Senaryo Yazarı)*, *The War of the End of the World (Dünyanın Sonunun Savaşı)* ve *A Fish in the Water (Suda Bir Balık)*, yazarın yayınlanmış birçok kitabından sadece bir kısmıdır. Llosa, 1990'da Peru'da başkanlık için aday idi.

Ian Vásquez, Cato Enstitüsü'nün Küresel Ekonomik Özgürlük Projesinin müdürüdür. *Orbis*, *Wall Street Journal* ve *Journal of Commerce* gibi temel yayınlarda ve Latin Amerika'daki belli başlı gazetelerde genellikle ekonomik kalkınma konuları üzerine yazılar yazmıştır. Yazar, *Perpetuating Poverty: The World Bank, the IMF and the Developing World (Yoksulluğun Sürdürülmesi: Dünya Bankası, IMF ve Gelişmekte Olan Dünya)*'nin müşterek editörüdür. Vásquez, üniversite diplomasını Northwestern Üniversitesi'nden, yüksek lisans diplomasını ise Johns Hopkins Üniversitesi, İleri Uluslararası Çalışmalar Fakültesi'nden almıştır.

Lawrence H. White, Georgia Üniversitesi, Terry İşletme Fakültesi'nde iktisat profesörüdür ve Cato Enstitüsü'nde de yardımcı bilim adamı olarak görev yapmaktadır. White, ayrıca Atlanta Merkez Bankası'nda misafir bilim adamı olarak, Belfast'taki Queen's Üniversitesi, Queen's İşletme Fakültesi'nde misafir profesör olarak hizmet etmektedir. White'ın, alternatif para rejimleri, bankacılık tarihi ve paranın geleceği üzerine çok sayıda makalesi yayınlanmıştır. *The Theory of Monetary Institutions (Parasal Kurumlar Teorisi)*, *Free Banking in Britain (İngiltere'de Serbest Bankacılık)* ve *Competition and Currency (Rekabet ve Para)* dahil, çeşitli kitapların yazarıdır.

Kapitalizm ve Küresel Refah, ekonominin kesif bir merkezî kontrol altında yürütülmesi taraftarlarına, açgözlü plânlama sevdalılarına, piyasanın kendi haline bırakılması durumunda nasıl daha başarılı olabileceğinin işaretlerini veriyor.

IMF'nin –sanılanın aksine- piyasa şartlarını nasıl daha da içinden çıkılmaz hale getirdiğini anlatmaya çalışıyor. Asya Kaplanları'ndan, Rusya'dan, Lâtin Amerika'dan ve hatta Japonya'dan örnekler getirerek, devletin, piyasanın tam göbeğinde bulunmasının mahzurlarını göstermeye çalışıyor.

Kapitalizmi ve küreselleşmeyi peşinen idam etmeden önce, onun kendisini savunmasını dinlemek isteyenlere...

ISBN 975-6877-62-6

9 789756 877623